

Consiliul Județean Sibiu
Complexul Național Muzeal ASTRA

CIBINIUM

2017

Editura „ASTRA Museum”

**CONSILIUL JUDEȚEAN SIBIU
COMPLEXUL NAȚIONAL MUZEAL ASTRA**

CIBINIUM

2017

Editura „ASTRA Museum”
Sibiu, 2017

Colegiul de redacție: acad. Paul NIEDERMAIER

dr. Ilie MOISE

dr. Valeriu Ion OLARU

dr. Mirela CREȚU

Valerie DELEANU

Maria BOZAN

drd. Ciprian Anghel ȘTEFAN

dr. Ovidiu BARON

dr. Dumitra BARON

Secretar de redacție: dr. George TOMEGEA

Corecturi: dr. George TOMEGEA

DTP (layout): Mihaela BASARABĂ

Adresa Editurii „ASTRA Museum”

Sibiu, 550182,

Piața Mică, nr. 11

Tel.: + 0269 202 400

Fax: + 0269 202 411

e-mail: office@muzeulastra.ro.

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor revine în întregime autorilor.

Volum editat de Complexul Național Muzeal ASTRA cu sprijinul Consiliului Județean Sibiu.

© 2017, Toate drepturile sunt rezervate Complexului Național Muzeal ASTRA și autorilor.

ISSN 1842-0249

ISSN-L 1842-0249

Editura „ASTRA Museum” este acreditată la CNCS (Consiliul Național al Cercetării Științifice) din anul 2011, categoria B, în domeniile: Mituri, ritualuri, reprezentări simbolice, teologie și studii religioase. Etnografie și Arte vizuale. Arte performante. Muzee și expoziții. Muzică și muzicologie, istoria muzicii.

CUPRINS

STUDII ȘI ARTICOLE

Teodor Ștefan BOROS | 9

Expozițiile etnografice din Republica Populară Română. Studiu de caz: Secția de Artă Populară a Muzeului Brukenthal

The folk art exhibitions in the Popular Republic of Romania. Case study: The Folk Art Department of the Brukenthal Museum

Teodor Ștefan BOROS | 29

Modificări structurale ale învățământului la granița secolului al XX-lea oglindite într-o anchetă a Școlii Monografice

Structural changes of the education system at the border of the 20th century as resulting from a survey of the Monographic School

Liviu VELȚAN | 39

Aspecte psihologice ale boștinărilor transilvăneni. Scurtă privire de imagologie comparată între centrele din Sebeșul de Jos (județul Sibiu), Căianul Mare și Căianul Mic (județul Bistrița-Năsăud)

Psychological aspects regarding Transylvanian beeswax makers. Compared imagology overview between the centers in Sebeșul de Jos (Sibiu county), Căianul Mare and Căianul Mic (Bistrița-Năsăud county)

Liviu VELȚAN | 61

Considerații asupra uleiinițelor din Băiești, județul Hunedoara

Considerations on the oil-presses from Băiești, Hunedoara county

Lucian ROBU | 73

Gospodăria și locuința în zona Porților de Fier. Considerații asupra habitatului și formelor de locuire

The homestead specific along The Iron Gates area. Ethnographic approaches regarding the habitat and the living formes

Ștefan PĂUCEAN & Lucian ROBU | 99

Carașova. Istoria unei așezări multietnice a Banatului Montan

Carașova. The history of a multiethnic settlement in the Mountainous Banat

Adrian SCHEIANU | 115

Saschiz, un centru ceramic dispărut

Saschiz, a lost ceramic centre

Valerie DELEANU | 123

Mijloace de plutire tradiționale în Țara Oltului. I

Traditional floating means in Țara Oltului. I

Florin STREZA | 133

Piuăritul la început de secol XXI. Pivele de haine din satul Dobra, comuna Șugag, județul Alba (1955 – 2017)

Fulling (milling) at the beginning of the XXIth Century. Fulling mills from Dobra village, Șugag, Alba county (1955 – 2017)

Adrian STOIA | 139

Programul iconografic al troițelor din Mărginimea Sibiului

The iconographic program of wayside crucifixes from Mărginimea Sibiului

Dana BERCU | 149

Aspecte legate de identificarea etnică și perspective ale economiei rurale în comunitatea lingurarilor din Zagon, județul Covasna

Ethnic identification aspects and rural economy perspectives in the lingurari (spoon-carvers) community in Zagon, Covasna county

Oana BURCEA | 157

Locul romilor într-o comunitate multiethnică din Transilvania. Studiu de caz: localitatea Brateiu, județul Sibiu

The place of the Roma people in a multiethnic community in Transylvania. Study case: the village of Brateiu, Sibiu county

Karla ROȘCA | 165

Atelierele de pălărier din Transilvania (secolele XX-XXI)

Transylvanian hatter workshops (XX-XXI centuries)

Cosmin IGNAT & Raimar BONFERT | 175

Aspecte din istoria unei familii de sași din Cislădie (județul Sibiu)

Aspects from the history of a Saxon family from Cislădie (Sibiu county)

Camelia ȘTEFAN & Simona MALEAROV | 187

Rosturi și Rostiri la sași

Purpose and Purport in the saxon community

Mirela Ana BARZ & Nicoleta NEMEȘ | 199

Colecția de lăzi de zestre din patrimoniul Muzeului Maramureșan

The heritage collection of dowry chests in the Museum of Maramureș

Olimpia MUREȘAN | 205

Lăzile de zestre din colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău. Povestea lăzii Iulianei de la Oarța de Sus

Dower chests in the collection of the Art and History County Museum in Zalău. The story of Iuliana's chest from Oarța de Sus

Raluca BUȘIE | 217

Creație artizanală din sud-estul Asiei. Reprezentări în colecțiile Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder” - marionetele din Indonezia

Craftsmanship in southeast Asia. Representations in “Franz Binder” World Ethnographic Museum collections - puppets from Indonesia

Adrian SCHEIANU | 227

Tradiții albaneze ilustrate în Muzeul Național Etnografic din Kruje

Albanian traditions illustrated in the National Ethnographic Museum in Kruje

CONSERVARE - RESTAURARE

Andrea BERNATH-DONCUȚIU | 241

Repere ale activității de conservare la Muzeul ASTRA din Sibiu. Istorie, evoluție și prezent

Landmarks of the conservation activity at ASTRA Museum in Sibiu. History, evolution and present

Geanina IONESCU | 257

Atelierele de restaurare - un pas important în formarea profesională

The restoration workshops - an important step for the professional training

Ana - Maria NICOLAE | 265

Restaurarea unui cojoc femeiesc din colecția Complexului Național Muzeal ASTRA

The restoration of a woman's coat from the collection of the ASTRA National Museum Complex

Cristina Maria DĂNEASĂ | 271

Conservarea și restaurarea unei sculpturi policrome din lemn a Sfântului Iosif cu Iisus Copil

Conservation and restoration of Saint Joseph with Jesus Christi polychrome wooden statue

Mirel - Vasile BUCUR | 277

Restaurarea icoanei pe sticlă „Sfântul Haralambie”

The restoration of a glass icon representing “Saint Charalambos”

Daniela Cristina KIRU | 287

Probleme de restaurare la un dulap în stil baroc aparținând Muzeului de Artă din Craiova

Difficulties encountered in the restoration of a baroque cabinet belonging to Craiova Art Museum

PREZENTĂRI DE CARTE. RECENZII

Nicolae Adrian ALEXE | 297

Alexandru Stănescu, *Portul de sărbătoare al junilor din Șcheii Brașovului. Portul roșiorilor și al albiorilor*, Ed. Monitorul Oficial R.A., București, 2017, 64 p.

STUDII și ARTICOLE

CIBINIUM 2017

7

Expozițiile etnografice din Republica Populară Română. Studiu de caz: Secția de Artă Populară a Muzeului Brukenthal

Teodor Ștefan BOROS*

This article aims at establishing the main development directions of the Folk Art Department, 60 years after its inauguration, as reflected in the documents of the ASTRA Museum's Archive. Thus, we mainly endeavour to cover the period of time when the department was created and its first development stages, with less emphasis on its last phases.

From this perspective, our discourse is centered around aspects regarding the concept of the exhibition in relation to the general political situation of Romania in the 50s and 60s, as well as around the subsequent development of the department. We use information from the thematic plans and from the field research undertaken in order to extend the collection.

By means of the themes and sources involved, the article tries to broaden the image of the Folk Art Department of the Brukenthal Museum, subject that has been treated only from a memorialistic point of view so far, without a serious concern for the archive documents resulting from its formation and development efforts.

Keywords: Folk Art Department, People's Republic of Romania, exhibition, ethnography, museology

Cuvinte cheie: Secția de Artă Populară, Republica Populară Română, expoziție, etnografie, muzeologie

În cadrul acestor rânduri se încearcă urmărirea și stabilirea principalelor direcții de dezvoltare ale Secției de Artă Populară, la 60 de ani de la apariția acesteia, oglindite prin documentele aflate în Arhiva Muzeului ASTRA. Relatarea fenomenelor este realizată în linii mari până la începutul anilor '60, accentul fiind pus pe apariția și maturizarea expoziției etnografice.

În acest context, articolul are meritul de a aduce elemente noi referitoare la schimbările structurale la nivel cultural, de la mijlocul secolului al XX-lea, care și-au pus amprenta inevitabil asupra viziunii expoziționale a secției. Aceste aspecte sunt esențiale pentru identificarea liniilor de evoluție a etnografiei, domeniu important al muzeografiei românești, mai ales în contextul schimbărilor politice și sociale intense ce au avut loc acum. Demersul nostru poate reprezenta o primă încercare, pe bază de documente arhivistice, de cunoaștere a uneia dintre cele mai importante expoziții etnografice sibiene a secolului trecut, integrate în contextul politic existent în perioada de constituire și definire.

Constituirea colecției de artă populară

Secția de Artă Populară a Muzeului Brukenthal a funcționat între anii 1950 – 1990, ea fiind un sector distinct în cadrul muzeului, cu propriul organism de conducere. Aceasta s-a format din puținele obiecte de artă populară ale Muzeului Brukenthal, la care s-au adăugat în anul 1922 colecțiile fostului Muzeu al Carpaților, care includea și colecția Emil Sigerius¹ (formată din obiecte etnografice săsești).

Colecția astfel constituită a fost completată ulterior cu obiectele fostului Muzeu al Asociațiunii desființat prin adresa 14401/1950², care preciza următoarele: „Răspunzând la adresa Dvs. Nr. 37/1950 vă facem cunoscute următoarele: Ținând seama de situația actuală a Muzeului <<ASTRA>> Cultural Sibiu, care în fapt nu mai funcționează, de faptul că materialul ce alcătuiește colecțiile acestui muzeu nu poate fi expus din lipsă de local și este ținut în proaste condițiuni, precum și de propunerea Asociației

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: teodor.boros@muzeulastra.com

¹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5150/2000, f. 1.

²Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Istoric muzeu. Momentul ASTRA”, dos. 2036/1998, f. 76.

<<ASTRA>> Sibiu, care pune la dispoziția Ministerului Artelor, pentru Muzeul Brukenthal, toate colecțiile Muzeului <<ASTRA>>, Conducerea Ministerului a hotărât cele ce urmează:

Colecțiile care aparțin Muzeului <<ASTRA>> pot fi depozitate, spre păstrare și expunere, la Muzeul Brukenthal, pe bază de proces verbal de predare-primire, pentru a se putea ține evidența acestor bunuri.

Muzeul Brukenthal va expune aceste obiecte pentru a-și îmbogăți colecțiile și a constitui noi posibilități de studiu.

Vă rugăm ca, împreună cu reprezentantul Comitetului Provizoriu Sibiu și cu delegatul nostru N. Lupu, Directorul Muzeului Brukenthal, să procedați la predarea acestor bunuri pe bază de proces verbal.”

Muzeul Asociațiunii a fost desființat de noul regim instalat oficial la 30 decembrie 1947, motivul care a dus la închiderea muzeului fiind interpretat în cele mai variate feluri. Cel mai uzitat a fost acela că, dată fiind importanța sa istorică (Muzeul Asociațiunii a fost cel mai vechi muzeu românesc care ilustra cultura populară a românilor) și perioada în care s-a format, era indisolubil legat de „burghezia naționalistă” iar acesta, în noul context politic al României, constituia un lucru de neacceptat. Argumentul poate foarte bine sta în picioare, cum foarte ușor poate fi și combătut. În același mod se poate argumenta că, dimpotrivă, muzeul era un simbol al omului simplu atât prin faptul că arăta o cultură populară arhaică, cât și prin faptul că mare parte a obiectelor donate proveneau de la astfel de oameni.

De asemenea, argumentul principal și oficial, care stătea la baza desființării Muzeului Asociațiunii - deficiențele de funcționare - era la momentul respectiv definitoriu și pentru muzeul ce trebuia să preia întregul inventar patrimonial. Muzeul Brukenthal, la naționalizarea din 1948, era la rândul său un mare depozit, fiind deschise spre vizitare doar câteva săli, unde erau expuse o serie de tablouri din colecția Samuel von Brukenthal.³

În acest sens, din punctul nostru de vedere, evenimentul hotărâtor care a dus la decizia statului român de a închide muzeul a fost constituit de Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (CC al PCUS) din anul 1949 care a hotărât, printre altele, desființarea instituțiilor legate de identitatea națională în statele din aria de influență sovietică. La nivel politic, această hotărâre dorea să creeze climatul favorabil formării „omului nou”. Pentru a atinge acest scop trebuia distrusă orânduirea anterioară a sistemului social, economic și chiar a celui statal, care includeau inevitabil și vechea accepțiune a identității naționale.

Revenind la subiectul tratat, cert este că, folosind ca pretext ineficiențele de funcționare-din perioada interbelică și postbelică⁴, noul regim a șters istoria muzeului prin „pierderea” patrimoniului său în marile colecții ale Muzeului Brukenthal. În acest mod, mii de obiecte cu o istorie comună, care au constituit poate cea mai importantă colecție etnografică a României, au fost dezrădăcinate și amestecate cu obiecte dintr-un alt context istoric și cu valențe dintre cele mai diverse.

Aceleași colecții ale Muzeului Asociațiunii le găsim menționate la sfârșitul anului 1950 într-o adresă a Comitetului de Artă către Muzeul Brukenthal, unde se preciza că au fost transferate toate obiectele fostului Muzeu ASTRA în cadrul Muzeului Brukenthal. De asemenea, se menționa și faptul că o parte din obiecte au fost expuse în nou înființata Secție de Artă Populară, în special obiectele de lemn și cele cu valențe artistice.⁵

Transportul obiectelor din cadrul Muzeului Asociațiunii, după cum afirma Gheorghe Pavelescu, a fost făcut fără a fi respectată niciun fel de procedură, mutarea pieselor făcându-se în unele cazuri în căruțe din care la orice „zdruncinătură” mai cădea câte o piesă sau fragment de piesă în mijlocul străzii Mitropoliei.⁶

³Ovidiu, Baron, Lucian, Robu, (coord.), *50 de ani de muzeu în aer liber în Dumbrava Sibiului în 18 interviuri*, ed. ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2013, p. 13. Interviu acordat de către dl. prof. univ. dr. Corvin Lupu, fiul fostului director al Muzeului Brukenthal din perioada 1948 - 1968, Nicolae Lupu.

⁴Ana, Grama, *Muzeul "Asociațiunii" în România întreagă și ultimul deceniu de existență. Evacuarea din anul 1950*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul "ASTRA" istorie și destin 1905 – 2000*, ed. "ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2002, p. 219-220.

⁵Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Istoric muzeu. Momentul ASTRA”, dos. 2036/1998, f. 86.

⁶Ana, Grama, *Muzeul "Asociațiunii" în România întreagă și ultimul deceniu de existență. Evacuarea din anul 1950*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul "ASTRA" istorie și destin 1905 – 2000*, ed. "ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2002, p. 221.

În același timp, Corvin Lupu, fiul directorului Muzeului Brukenthal din acea perioadă, afirma cu ocazia redactării unui volum de interviuri al semicentenarului Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA⁷ următoarele: „Mai târziu s-a spus, în mod neadevărat, că obiectele preluate nu au fost îngrijite, că ar fi fost aruncate în stradă etc. Repet, nu este adevărat. Problema a fost că inventarele nu corespundeau și lipseau piese. Nicolae Lupu a aflat de la Mircea Avram, un bibliotecar care lucra în acei ani la Biblioteca ASTRA, că o serie întreagă de piese au fost luate din muzeu în 1946 când Universitatea „Ferdinand I” s-a întors la Cluj, tocmai de profesorul Romulus Vuia, care, mai târziu le-a expus în Muzeul Etnografic al Transilvaniei.”

Din perspectiva noastră, problema „rătăcirii” unei părți importante din piesele Muzeului Asociației rămâne deschisă. Rezolvarea acestei chestiuni poate face obiectul unor cercetări ulterioare, noi în cadrul acestor rânduri ne mărginim la cele două afirmații, relativ contradictorii, expuse mai sus.

Astfel, colecția rezultată în urma acestor succesive acumulări conținea în linii mari următoarele tipuri de piese: ceramică, țesături, cusături, costume populare, lucrări din lemn și obiecte de artă religioasă.⁸

Dat fiind modul în care s-a constituit și dezvoltat, colecția muzeului prezenta inegalități atât în ilustrarea regională a fenomenelor etnografice, cât și în ceea ce privește genurile acestora. Exponatele, în ansamblu, reprezentau obiecte de artă populară și într-o mai mică măsură celelalte ramuri etnografice.⁹ Din această cauză, profilul secției s-a îndreptat preponderent spre ilustrarea artei populare din Transilvania și zonele limitrofe acesteia, lucru impus și de faptul că cea mai mare parte a obiectelor proveneau din cadrul Muzeului Asociației care își avea colecția constituită pe acest șablon.

În intervalul 1950 – 1954, expoziția de artă populară a funcționat cu titlul de expoziție temporară.¹⁰ Tot de acum personalul secției începe să se implice activ în satele din arealul ce făcea obiectul cercetărilor de teren. Implicarea echipei muzeului și a colaboratorilor acesteia în comunitățile cercetate s-a concretizat mai ales prin expozițiile itinerante organizate pentru culturalizarea maselor și mai apoi prin crearea unei baze solide pentru rețeaua de muzee sătești ce avea să se formeze.

Din anul 1953, an ce coincide cu intrarea în colectivul muzeului a lui Cornel Irimie, se remarcă debutul demersurilor de reorganizare expozițională, în sensul constituirii unei expoziții permanente. Încă de acum C. Irimie își trece numele pe lista semnatarilor propunerii de reorganizare expozițională, alături de Iulius Bielz și Nicolae Lupu. Aici se cuvine precizat faptul că în cunoașterea acestei micro-istorii Cornel Irimie a avut un rol esențial, el fiind principalul om care a descris această perioadă în articolele sale de presă, în documentele instituționale și în textele întocmite pentru ghiduri referitoare la Secția de Artă Populară.

Contextul politic al apariției Secției de Artă Populară (1950 -1954)

În viziunea regimurilor comuniste, cultura în ansamblul ei intră în categoria instrumentelor elementare de cucerire și de consolidare a puterii. În acest context, era imperios necesară desprinderea noii culturi de „resturile” reprezentate de cultura burgheză.¹¹ Aceste măsuri au cuprins întregul areal cultural, inclusiv viziunile expoziționale ale muzeelor.

Încă din anul 1948, prin naționalizarea tuturor editurilor, tipografiilor și prin adoptarea unei noi legi pentru editarea și difuzarea cărților, s-a instaurat un control absolut asupra activității editoriale. Aceste măsuri au continuat prin epurarea bibliotecilor, a repertoriului folcloric, dar și prin eliminarea din instituțiile publice a persoanelor neagreate de partid. Astfel, în preajma morții lui Stalin toate arealele culturale se aflau sub controlul statului. Această stare de lucruri s-a ameliorat după moartea

⁷Ovidiu, Baron, Lucian, Robu, (coord.), *50 de ani de muzeu în aer liber în Dumbrava Sibiului în 18 interviuri*, ed. ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2013, p. 20.

⁸Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5150/2000, f. 1-2.

⁹*Ibidem*.

¹⁰Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 55/1959, f. 1.

¹¹Vladimir, Tismăneanu, (coord.), *Raport final, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, București, 2006, p. 489.

lui Stalin, dar procesul, cel puțin în România, a fost unul anevoios, nu fără momente de reîntoarcere la vechea stare a lucrurilor (de exemplu, în contextul revoluției din Ungaria).

Subjugarea culturii de către partid poate fi lesne identificată și în măsurile de coagulare a expozițiilor muzeale în cadrul unui singur complex (Complexul Muzeal Sibiu) prin desființarea Muzeului Asociațiunii, precum și prin modificările ulterioare pe care le-au suportat expozițiile Muzeului Brukenthal.

De remarcat este faptul că începând din anul 1952 în Muzeul Brukenthal au început ample lucrări de restaurare ale clădirii,¹² dublate de o modificare în substanță a expozițiilor,¹³ care trebuiau să servească noii viziuni propagate de concepția marxist - leninistă. În ceea ce privește Secția de Artă Populară, aceasta a funcționat până în anul 1954, când din cauza lucrărilor de restaurare a clădirii a trebuit să fie închisă, iar colecțiile din cadrul ei depozitate.

În acest context, o expoziție care acum își forma viziunea nu putea să iasă din cadrul acestui șablon, lucru ușor de urmărit prin planurile redactate pentru organizarea expoziției și prin atenția acordată de regimul comunist, prin instituțiile sale specifice.

Analiza „Punctajului pentru întocmirea tematicii pentru Secția de Artă Populară”¹⁴ relevă motivele pentru care expoziția anterioară (cea cuprinsă în linii mari în intervalul 1950 – 1954) trebuia reorganizată. În cadrul acestui document, când se aduc în discuție minusurile „actualei colecții”, un prim motiv invocat este lipsa unei baze marxist – leniniste, obiectele din cadrul său neavând la baza expunerii ideea că aceste colecții sunt creații ale poporului, determinate de calea istorică parcursă. De asemenea, se menționa faptul că în cadrul expoziției nu se ilustra creația populară ca fenomen de clasă.

Expoziția veche trebuia înlocuită de o alta care, din punct de vedere dogmatic, trebuia să contribuie la lupta pentru lichidarea resturilor vechii baze economice a „orânduiri burghezo – moșierești”, ilustrând eforturile maselor populare pe tărâmul cultural și material pentru „înlocuirea stărilor înapoiate și pentru construirea unei vieți fericite”.¹⁵ În acest sens, arta populară trebuia să contribuie și la ridicarea nivelului ideologic, devenind un factor educativ pentru „oamenii muncii în spiritul patriotismului și al internaționalismului proletar”.¹⁶

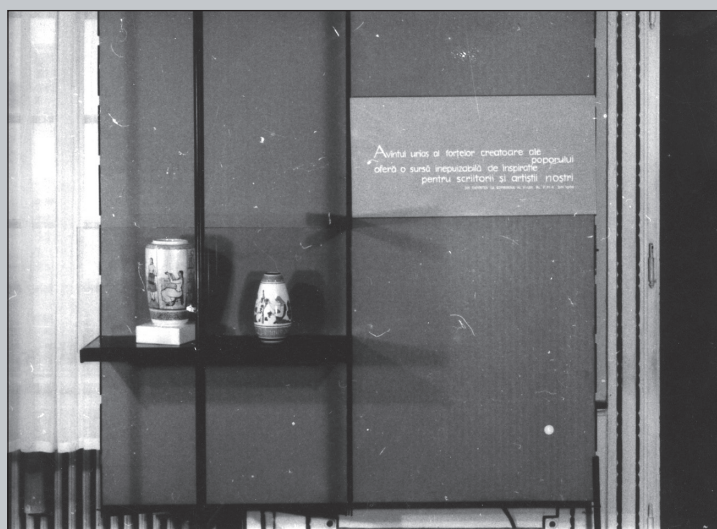

Fig. 1. Expoziție cu obiecte din faianță cu următorul text alăturat „Avântul uriaș al forțelor creatoare ale poporului oferă o sursă inepuizabilă de inspirație pentru scriitorii și artiștii noștri”¹⁷.

Exhibition of stoneware objects, with the adjoining text: “The great advance of the people’s creative forces offers an inexhaustible source of inspiration for our writers and artists”

¹²Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Istoric Muzeu. Etape de dezvoltare”, dos. 1327/1990, f. 2.

¹³Cornel, Irmiie, *Muzeul Brukenthal pe calea muncii de reorganizare*, în „Flacăra Sibiului”, 26 mai 1954.

¹⁴Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irmiie”, dos. 5150/2000, f. 2-3.

¹⁵*Ibidem*, f. 3..

¹⁶*Ibidem*, f. 4.

¹⁷Fototeca Muzeului ASTRA, fotografia numărul 20028.

În cadrul acestor obiective ale expoziției, cu un caracter de îndoctrinare a maselor, s-a strecurat un element neașteptat, respectiv ilustrarea artei bisericești.¹⁸ Aceasta, după cele afirmate în punctaj, urma să trateze fenomenul strict stilistic, fără aplecare asupra fenomenului religios în sine. În acest context, este de presupus că un rol decisiv în propunerea de față l-a avut Cornel Irimie, datorită preocupărilor sale în domeniu, ușor sesizabile după colecția impresionantă de icoane pe care a reușit să o strângă în urma cercetărilor de teren efectuate în anii ce au urmat.

Exceptând unele elemente de derivă de la directivele de partid care au fost trecute cu vederea de comisiile reunite în scopul aprobării planului expozițional, atât propaganda din jurul colecțiilor de artă populară, cât și expunerea *de facto* au încercat să ilustreze o serie de motive larg răspândite în acea perioadă (un exemplu fiind contribuția majoră a populațiilor slave la etnogeneza poporului român). Compromisul reprezentat de expunerea obiectelor bisericești în cadrul expoziției trebuie înțeles și prin prisma contextului politic creat după moartea lui Stalin (1953), respectiv o ușoară relaxare a regimului mai ales în ceea ce privește cultura.

Un alt exemplu sugestiv în dogmatizarea expoziției, prin încercarea de a fi sugerată lupta de clasă a poporului român încă din perioade imemorabile, îl constituie și următorul fragment apărut într-un text pentru micul ghid al muzeului: „Căldura care se degajă din armonia de culori, în care adesea domină roșul, exprimă optimismul de totdeauna al poporului român în lupta pentru o viață mai bună”.¹⁹

Deși influențată de ideile care se propagau în această perioadă, Secția de Artă Populară a avut meritul de a fi continuat, din punctul de vedere al expresiilor expoziționale, memoria Muzeului Asociațiunii. Aceste expoziții, pe lângă caracterul lor parțial de îndoctrinare, au relevat în întreaga perioadă comunistă sufletul poporului român oglindit prin obiectele sale, care în esența lor transmiteau idei care nu puteau fi întețite de ingerința politicului.

Fig. 2. Expoziție de artă populară din Bazna cu portretele lui Gh. Gh. Dej și Petru Groza²⁰.
Folk art exhibition from Bazna, with the portraits of Gh. Gh. Dej and Petru Groza.

¹⁸Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5150/2000, f. 8.

¹⁹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 304/1964, f. 2.

²⁰Fototeca Muzeului ASTRA, fotografia numărul 1471.

Organizarea expoziției permanente (1953 – 1957)

Odată cu anul 1953 începe reorganizarea expoziției (acum se întocmesc proiectele și se rezolvă problemele administrative), secția cunoscând o dezvoltare deosebită în primul rând prin creșterea colecțiilor datorită achizițiilor realizate în urma unor cercetări sistematice. Această muncă de reorganizare a expoziției Secției de Artă Populară debutează, în sensul strict al cuvântului, la sfârșitul anului 1953 prin redactarea „Punctajului pentru întocmirea tematicii pentru Secția de Artă Populară”.²¹

Documentul prezenta inițial lipsurile expoziției deschise în intervalul 1950 – 1954, la nivel dogmatic și la nivel practic, de circuit expozițional și muzeotehnică. În primul rând, se prezentau lipsurile dogmatice ale expoziției scoțând în evidență faptul că aceasta nu avea o bază marxist – leninistă; la baza expunerii nu se regăsea ideea că aceste colecții sunt creații ale poporului, determinate de calea istorică parcursă. De asemenea, era necesară, în viziunea autorilor, ilustrarea creației populare ca fenomen de clasă.

După aceste considerații inițiale, care de altfel sunt nelipsite în documentele de acest tip din epocă, autorii prezintă și îmbunătățirile necesare²² pentru expoziția care urma a fi deschisă câțiva ani mai târziu. Se menționa lipsa de unitate a expoziției din punct de vedere spațial (circuit expozițional fracturat), fiind uneori nevoie ca vizitatorii să revină în camere deja vizitate pentru a putea pătrunde în alte secțiuni ale expoziției; lipsa unei succesiuni logice și expunerea aglomerată a obiectelor (încercându-se o expunere exhaustivă a obiectelor din colecție). Din punctul de vedere al muzeotehnicii, se afirma necesitatea măririi numărului de fotografii și a textelor explicative.

În același timp, arta populară trebuia să înfățișeze istoria poporului creator de bunuri materiale, caracteristice fiecărei orânduiri, să contribuie la lupta pentru lichidarea resturilor vechii baze economice burghezo – moșierești, ilustrând eforturile maselor populare pe tărâmul cultural și material și să contribuie la ridicarea nivelului ideologic, devenind un factor educativ pentru oamenii muncii.

În privința regiunilor și zonelor care urmau a fi reprezentate, se regăseau Sibiu, Valea Sebeșului, Țara Oltului, zona Cohalmului (Cârța, Rupea, Drăgădușeni etc.), zona Văii Hârțibaciului, zona Târnavei Mari și Mici, Țara Bârsei și Branul. În același timp, se propunea și ilustrarea problemelor de artă săsească (colecție constituită în jurul obiectelor donate de E. Sigerius). Zonele propuse în acest context erau zona Sebeș – Alba, zona Sibiului, zona Mediaș, zona Agnita, zona Sighișoara, zona Rupea, zona Stalin (Brașov) și zona Bistrița – Reghin.²³ Prezentarea acestor arii se impunea datorită faptului că obiectele din cadrul colecțiilor proveneau preponderent de aici. De asemenea, se argumenta că regiunea – deși variată – se prezenta ca o unitate determinată de condițiile istorice și naturale asemănătoare.

Fig. 3. Interior țăranesc din Drăguș, jud. Brașov în cadrul expoziției permanente²⁴.
Rural house interior from Drăguș, Brașov county, in the permanent exhibition.

²¹ Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irime”, dos. 5150/2000.

²² Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irime”, dos. 5150/2000, f. 2-3.

²³ *Ibidem*, f. 4 – 7.

²⁴ Fototeca Muzeului ASTRA, fotografia numărul 7002.

Un moment important în organizarea secției a avut loc între 23 – 29 martie 1955. Acum, colectivul științific al Secției de Artă Populară, împreună cu Florescu Florea, delegat al Institutului de Istoria Artei și trimis de minister, a reexaminat planul de expunere pentru a se putea trece la pregătirea materialului documentar necesar proiectării și executării elementelor de grafică din cadrul viitoarei expoziții.²⁵ În acest context, s-a pus la punct și planul de activitate al muzeului pe următoarele trimestre. Pentru trimestrul al II-lea al anului 1955, se preconizau expediții de cercetare în zona Mărginimii, Făgărașului și Târnavelor întreprinse de Cornel Irimie și de arhitectul H. Hoffmann, și în Valea Jiului de către I. Bielz. De asemenea, între 20 mai și 25 iunie trebuiau întreprinse expediții împreună cu un fotograf al I.S. Decorativa și cu o serie de arhitecți în zonele Hunedoara, Hațeg, Pădureni, Sebeș, Marginimea Sibiului, Țara Oltului, Țara Bârsei și pe Târnave pentru culegerea materialului documentar și pentru completarea expozițiilor cu unele obiecte care nu se regăseau în cadrul colecției²⁶. În trimestrul al III-lea, colectivul muzeului avea să prelucreze și să centralizeze materialele rezultate în urma expedițiilor, iar I.S. Decorativa urma să înceapă lucrările de grafică. În același timp, Cornel Irimie, H. Hoffmann și I. Bielz urmau să continue cercetările întreprinse în trimestrul anterior – în limita timpului disponibil²⁷. Un alt lucru important din cadrul acestei vizite este modificarea unor aspecte din propunerile inițiale ale planului tematic expozițional, respectiv eliminarea ilustrării istorice a fenomenelor etnografice mai vechi de momentul etnogenezei poporului român (aici perioada prefeudală). Sarcina ilustrării perioadelor mai vechi a fost considerată a face obiectul Muzeului de Istorie.²⁸ Planul expozițional a luat o formă finală după întrunirea din aprilie 1955 la București a reprezentanților instituțiilor statului cu reprezentantul Muzeului Brukenthal, Cornel Irimie. Propunerile din adresa numărul 404/1955 au fost analizate de un colectiv format din reprezentanți ai Direcției Artelor Plastice, Institutului de Istoria Artei al Academiei R.P.R., Muzeului de Artă Populară al R.P.R. și Muzeului Satului.²⁹

Acest colectiv s-a întrunit în trei ședințe (1, 3, 4 aprilie 1955), ajungând în urma discuțiilor la concluzia că nu erau necesare modificări de ansamblu asupra planului întocmit în octombrie 1954 (plan realizat cel mai probabil pe baza punctajului din 1953 – planul redactat în 1954 nu a fost găsit). Modificările punctuale se refereau la prezentarea artei populare din „orânduirea capitalistă” în cadrul celorlalte genuri, nu separat cum era stipulat inițial; păstoritul să fie ilustrat ca ocupație de bază în zonele tratate; conviețuirea diferitelor etnii în același spațiu cu românii să fie ilustrată pe tot parcursul expoziției și, în ceea ce privește prezentarea dezvoltării în timp a genurilor, aceasta să se facă cu o delimitare clară, de la formarea poporului român „până la 23 august”, iar socialismul să se prezinte separat în ultimul spațiu din circuitul expozițional.³⁰

Fig. 4. Interior țărănesc din Rupea, jud. Brașov în cadrul expoziției permanente.³¹
Rural house interior from Rupea, Brașov county, in the permanent exhibition.

²⁵Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 1858/1996, f. 60.

²⁶*Ibidem*, f. 62.

²⁷*Ibidem*.

²⁸*Ibidem*, f. 61.

²⁹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 27/1958, f. 54 – 55.

³⁰*Ibidem*.

³¹Fototeca Muzeului ASTRA, fotografia numărul 7004

Deschiderea expoziției de artă populară și dezvoltările ulterioare

Vernisarea expoziției permanente de artă populară a Muzeului Brukenthal a avut loc duminică, 27 ianuarie 1957.³² Deschiderea oficială s-a desfășurat într-un cadru festiv, cu participarea unor personalități importante reprezentând Ministerul Culturii, Academia R.P.R., directori de muzee, creatori populari, reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, reprezentanți ai presei, radiodifuziunii și cinematografiei.³³

La acest eveniment au ținut cuvântări Nicolae Lupu, directorul Muzeului Brukenthal, Constantin Niculăiasa, președintele Sfatului Popular Orășenesc și Florea Florescu din partea Academiei R.P.R.³⁴ În cadrul cuvântărilor a fost pus accentul pe gradul de noutate, pe viziunea modernă a expoziției și nu în ultimul rând pe complexitatea colecțiilor deținute de Secția de Artă Populară care, în cadrul expoziției deschise publicului, a fost nevoită să prezinte doar un eșantion din întreaga colecție, reprezentând doar 20 la sută³⁵ din totalul pieselor.

În următorii ani, echipa secției a continuat munca de cercetare în vederea dezvoltării colecției și cunoașterii mai profunde a fenomenelor etnografice. Începând cu anul 1957, debutează și se desfășoară pentru următorii aproximativ trei ani o amplă cercetare de teren cu scopul realizării unei monografii complete a Mărginimii Sibiului.³⁶ Această activitate a angrenat o echipă de specialiști de la muzeul sibian și din institute și universități din țară, alături de o serie de colaboratori locali, profesori și învățători. Deși cercetarea a fost finalizată în linii mari în anul 1960, lucrarea care se preconiza a fi redactată a trebuit să aștepte timp îndelungat publicarea, până în anul 1985, chiar dacă într-o formă trunchiată din cauza spațiului restrâns.³⁷ Astăzi, fondul care a rezultat în urma cercetărilor menționate cuprinde 163 de unități arhivistice realizate în această perioadă la care s-au mai adăugat ulterior alte 220, documente care reprezintă completări ale cercetării inițiale și surprind modificările survenite în civilizația populară din Mărginimea Sibiului de-a lungul timpului.

Altă cercetare care a urmărit aceleași scopuri ca și precedenta a debutat în anul 1960 și se preconiza a se desfășura pe un interval de 3-4 ani. În cadrul acesteia, erau asociate diverse muzee din țară și Academia R.P.R. și se urmărea studierea din punct de vedere etnografic a zonelor aferente Carpaților sudici.³⁸ Cercetarea a avut, de asemenea, o importantă contribuție la ceea ce a fost munca de organizare a noului muzeu în aer liber din Dumbrava Sibiului, ce acum făcea primii pași spre definire.

Deși expoziția de artă populară era deschisă de un an, în 1958 Cornel Irimie, din postura de șef de secție numit pe data de 1 octombrie 1956, prin ordinul 1248/1956³⁹, redactează o propunere de reorganizare a expoziției. Acum este readusă în discuție expunerea unor elemente de viață materială care să fie databile anterior „pre-feudalismului”. Se încerca, astfel, urmărirea pentru aceste epoci doar a elementelor care indicau treapta de dezvoltare artistică, precum și a acelor care constituiau un substrat pentru arta populară românească.⁴⁰ Prezentarea acestor aspecte, propuse și în cadrul proiectului din anul 1955, au fost acceptate doar acum și astfel au completat din punct de vedere tipologic expoziția secției.⁴¹

Aceste ușoare schimbări de viziune au fost posibile și datorită intrării tot mai evidente a Republicii Populare Române pe o pantă naționalistă, ușor sesizabilă și în cadrul celui de-al II –

³²***Secția de artă populară a Muzeului Brukenthal, în „Scânteia”, 29 ianuarie 1957.

³³G., Lăzăroiu, *S-a deschis secția de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în „Drumu Nou”, 31 ianuarie 1957, p. 2.

³⁴*** Deschiderea secției de artă populară a Muzeului Brukenthal, în „Flacăra Sibiului”, 30 ianuarie 1957.

³⁵Cornel, Irimie, Încă un pas înainte în munca culturală prin deschiderea secției de artă populară a Muzeului Brukenthal, în „Flacăra Sibiului”, 23 ianuarie 1957.

³⁶Fond B (cercetare științifică), subgrupa I, c, (Civilizația populară românească; Mărginimea Sibiului), în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA.

³⁷Cornel, Irimie, Nicolae, Dunăre, Paul, Petrescu, (coord.), *Mărginimii Sibiului. Civilizație și cultură populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

³⁸Paul, Marian, *Noutățile muzeului. O vizită la Muzeul „Brukenthal” din Sibiu*, în „România Liberă”, 28 iulie 1960.

³⁹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5298/2003, f. 19.

⁴⁰Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 27/1958, f. 12.

⁴¹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 93/1960, f. 5.

lea Congres al Partidului Muncitoresc Român (din vara anului 1960). Acum, de pe lista Secției de Propagandă a partidului se împrăștie sau dispar temele prosovietice. Spre exemplu, nu se mai impune scrierea după un anumit șablon, fiind doar încurajate anumite direcții ce serveau regimului.⁴² Această schimbare de optică a Secției de Propagandă sa resfrânt și la nivelul celorlalte paliere ale culturii, ce inevitabil au influențat și domeniul muzeografiei.

Fig. 5. Expoziția permanentă de artă populară, ceramică.⁴³
Permanent exhibition of folk art, ceramics.

În ceea ce privește „epoca prefeudală”, în conformitate cu „spiritul epocii”, se încerca întărirea filiațiilor româno - slave. Un exemplu în acest sens îl constituie expunerea în raport de filiație directă a vaselor de tradiție dacică, cu motivul valului, și al vaselor de tip slav cu același motiv decorativ.⁴⁴ În completare, în cadrul aceluiași document se afirmă, pentru întărirea aportului slavilor în cadrul etnogenezei, că „Arta populară românească a luat naștere prin însuși procesul de formare a poporului român, în epoca prefeudală, când fondul preistoric dacic, pe care s-a alăturat aportul etnic și cultural al slavilor, a dat naștere unei forme superioare de viață socială al cărei purtător a fost poporul român”.⁴⁵ În acest caz este evidentă supralicitarea contribuțiilor avute de către slavi și completa omitere a aportului roman în cadrul etnogenezei poporului român.

Ulterior anului 1960, se constată o ameliorare a eforturilor de dezvoltare a expoziției de artă populară. Acest fapt este justificat, pe de o parte, de rezolvarea în mare măsură a problemelor de expunere ale secției (putem afirma că expoziția ajunsese la maturitate, dacă o analizăm din punct de vedere al epocii în care a fost organizată) și, pe de altă parte, de faptul că acum intră în linie dreaptă debutul unui proiect mult mai vast, făurirea Muzeului Tehnicii Populare.⁴⁶

În următorii ani, personalul de specialitate al Secției de Artă Populară a mai întocmit o serie de planuri pentru modificarea expoziției de bază (în 1969, 1977 și 1980). Deși aceste lucrări preconizau unele modificări de substanță, acestea nu au putut fi realizate din cauza unor factori diverși, inclusiv din cauza restricțiilor impuse de regimul comunist.⁴⁷

⁴²Lucian, Robu, *Aspecte ale propagandei PMR prin intermediul literaturii maghiare din anii 60 ai secolului XX*, în Vasile, Ciobanu, Sorin, Radu, (coord.), *Partidele politice și minorități naționale din România în secolul XX*, ed. Techno Media, Sibiu, 2009, p. 288.

⁴³Fototeca Muzeului ASTRA, fotografia numărul 21457.

⁴⁴Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 93/1960, f. 14-15..

⁴⁵*Ibidem*, f. 15.

⁴⁶După anul 1990 Muzeul Tehnicii Populare a devenit Muzeul Civilizației Populare Tradiționale și a primit cognomenul ASTRA în anul 1992.

⁴⁷Cornelia, Gangolea, *Secția de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul "ASTRA" istorie și destin 1905 – 2000*, ed. "ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2002, p. 251.

Evoluția și transformări ulterioare – drumul spre un nou început

Deși cu un parcurs anevoios, visul românilor din cadrul Imperiul Austro-Ungar de a avea un muzeu al lor a devenit realitate în anul 1905 prin deschiderea Muzeului Asociațiunii. Totuși, din cauza zbuciumului secolului în care a fost constituit, viziunea și munca întemeietorilor au putut fi păstrate doar într-o mica măsură și într-o formă mult modificată, dictată de parcursul istoric urmat.

Continuatoare a Muzeului Asociațiunii, Secția de Artă Populară a fost desființată în anul 1990, odată cu schimbările structurale ale regimului politic din România. Acum, din „Complexul Muzeal Sibiu” se desprinde Muzeul Tehnicii Populare, care își schimbă și denumirea în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale. Această sciziune a comportat și desprinderea secției și odată cu aceasta, închiderea expoziției de la etajul întâi al Palatului Brukenthal (din anul 1976 cele două secții etnografice – pavilionară și în aer liber se unifică).

În acest context, în anul 1993, pentru a umple golul lăsat de dispariția Secției de Artă Populară, ia ființă Muzeul Civilizației Transilvane ASTRA, conceput ca un continuator patrimonial al Muzeului Asociațiunii și al secției desființate la începutul anilor '90. Astăzi în gestiunea Muzeului Civilizației Transilvane ASTRA sunt aproximativ 8700 de obiecte⁴⁸ provenite din cadrul Muzeului Asociațiunii și ajunse la noi prin mijlocirea Secției de Artă Populară a Muzeului Brukenthal.

Fig. 6. Expoziția de artă populară, port popular.⁴⁹
Folk art exhibition, folk costumes.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

*** *Deschiderea secției de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în „Flacăra Sibiului”, 30 ianuarie 1957.

*** *Secția de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în „Scânteia”, 29 ianuarie 1957.

Baron, Ovidiu, Robu, Lucian, (coord.), *50 de ani de muzeu în aer liber în Dumbrava Sibiului în 18 interviuri*, ed. „ASTRA MUSEUM”, Sibiu, 2013.

⁴⁸Corneliu, Bucur, Aurelia, Marcu, Muzeul Civilizației Transilvane „ASTRA”, *Muzeu de reprezentare a culturii și civilizației transilvane în viziune plurietică și interdisciplinară*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul „ASTRA” istorie și destin 1905 – 2000*, ed. „ASTRA MUSEUM”, Sibiu, 2002, p. 306

⁴⁹Fototeca Muzeului ASTRA, fotografia numărul 21470..

Bucur, Corneliu, Marcu, Aurelia, *Muzeul Civilizației Transilvane "ASTRA", Muzeu de reprezentare a culturii și civilizației transilvane în viziune plurietnică și interdisciplinară*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul "ASTRA" istorie și destin 1905 – 2000*, ed. "ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2002.

Cornel, Irimie, Nicolae, Dunăre, Paul, Petrescu, (coord.), *Mărginenii Sibiului. Civilizație și cultură populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

Gangolea, Cornelia, *Secția de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul "ASTRA" istorie și destin 1905 – 2000*, ed. "ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2002.

Grama, Ana, *Muzeul "Asociațiunii" în România întreagă și ultimul deceniu de existență. Evacuarea din anul 1950*, în Corneliu, Bucur (coord.), *Muzeul "ASTRA" istorie și destin 1905 – 2000*, ed. "ASTRA MUSEUM", Sibiu, 2002.

Irimie, Cornel, *Încă un pas înainte în munca culturală prin deschiderea secției de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în „Flacăra Sibiului”, 23 ianuarie 1957.

Irimie, Cornel, *Muzeul Brukenthal pe calea muncii de reorganizare*, în „Flacăra Sibiului”, 26 mai 1954.

Lăzăroiu, G., *S-a deschis secția de artă populară a Muzeului Brukenthal*, în „Drumu Nou”, 31 ianuarie 1957.

Lucian, Robu, *Aspecte ale propagandei PMR prin intermediul literaturii maghiare din anii 60 ai secolului XX*, în Ciobanu, Vasile, Radu, Sorin, (coord.), *Partidele politice și minorități naționale din România în secolul XX*, ed. Techno Media, Sibiu, 2009.

Marian, Paul, *Noutățile muzeului. O vizită la Muzeul „Brukenthal” din Sibiu*, în „România Liberă”, 28 iulie 1960.

Vladimir, Tismăneanu, (coord.), *Raport final, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, București, 2006.

Surse inedite

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 120/1960.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5150/2000.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 55/1959.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 304/1964.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 1858/1996.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 27/1958.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 93/1960.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5298/2003.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Istoric Muzeu. Etape de dezvoltare”, dos. 1327/1990.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Istoric muzeu. Momentul ASTRA”, dos. 2036/1998.

ANEXE

Plan de expunere al Secției de Artă Populară⁵⁰

Scara principală

Pe peretele frontal, deasupra caloriferului, se va așeza un panou mare cu textul general despre arta populară.

Pe scara de acces, înspre secție, apoi, un panou cu planul circuitului secției.

⁵⁰ Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 1858/1996, f. 2 – 20. Documentul a fost redactat în anul 1955.

CERAMICA

Sala 1-a. Tehnica și ornamentica ceramiceii.

Peretele b.

Text A: Ceramica

Text B: Tehnica ceramiceii

Pe un panou de 7 m lungime se va explica tehnica ceramiceii desfășurând materialele de expozate și grafică pe două registre.

a.

Pe polițe sub sticlă se vor prezenta expozate care reiau fazele de lucru ale unui vas/ ulcior cu bază triflată din Hațeg sau Hunedoara – Buteni, Târnăvița sau Obârșă.

Pe lângă ele vor fi expuse uneltele mărunte în ordinea funcțiilor pe care le îndeplinesc.

Expozate:

10 – 12 piese care arată fazele unui vas /în. 23 .lț. 16/, uneltele folosite pentru confecționarea lui, cuțite de lemn și fier, piele de netezit, împunsător.

b.

Deasupra celor două registre inferioare se va expune pe panou materialul de grafică ilustrând prin fotografii desfășurarea procesului de fabricație a unui vas, cât și anumite momente ale fazelor de lucru care nu pot fi explicate numai cu produsul propriu-zis.

Grafica.

9 -10 fotografii format 36/48.

2-4 fotografii 36/48.

Peretele c – d/ colt/.

AGNITA.- Machetă în secțiune a unui cuptor

- Plan – relevu a două cuptoare, unul din centrul săsesc Agnita, altul din centrul românesc Săsciori.

Peretele e.

Tehnica de ornamentare a vaselor, temă care se va realiza prin prezentarea a circa 8 – 10 vase cu arătarea uneltelor și tehnicii întregit prin explicații și fotografii.

Text C. referitor la tehnicile de ornamentare și ornamentica ceramiceii ardelen.

Expozate:

Vase negre lustruite.

Vase cu ornament obținut prin eliminare de material.

1 vas cu ornament obținut prin aplicare de material

Vase cu ornament în culoare.

Grafică:

Fotografii la fiecare tehnică de ornamentare.

Prin lustruire.

Prin incizie, eliminare de material.

Prin aplicare de material.

Prin culoare pe vas crud, uscat și ars o dată.

Ornamentica ceramiceii transilvănene.

Geometrică

Vegetală.

Zoomorfă.

Motive arhitectonice

Motive heraldice.

Scene din viața socială.

Se vor expune 1 – 2 vase/ ulcioare sau blide/ la fiecare tip de ornamentică, expunerea făcându-se pe polițe sau sticlă.

Grafica panouri cu motivele ornamentale ilustrând fiecare categorie de ornamente.

CERAMICA

Sala 2-a. Centrele de ceramică din țară și din Transilvania. Breslele olărești. Centrele ceramice

săsești. Cahlele.

Peretele a./ pe stânga intrare/.

Statut original pe pergament, cu sigiliul /70/50 cm./

În vitrină vase și obiecte referitoare la breslele olărești.

1 blid de cositor, diametru 35 cm.

2 câni diferite mărimi, circa 25 – 30 cm.

1 pecete a breslei olarilor.

Peretele a – b/ colț/.

Panou de 3,40 m lungime cu harta centrelor olărești, compus din 2 hărți:

Hartă mică a centrelor actuale din toată țara.

Hartă mare a Transilvaniei ca legendă reprezentând centrele ceramice existente și dispărute. Centrele existente vor avea denumirea localității scrisă cu roșu, iar cele dispărute cu negru. La centrele care sunt reprezentate cu obiecte în Muzeul Brukenthal cât și cele mai reprezentative de la care totuși nu avem obiecte, se vor desena vignete în culori care să redea forma și ornamentica caracteristică a centrului respectiv.

Peretele b.

Expunerea în vitrină consolă a pieselor reprezentative pentru ceramica sătească:

Simple, nesmălțuită din sec. 14 -15, sec. 17 habană și Vurpăr, sec. 17 – 18 din nordul Transilvaniei pictată și grafitată, de Sibiu cu lălele, de Sibiu cu Garoafe, de Chirpăr cu brăie aplicate, de Marpod ca imitație, apoi de Nemșa, Bistrița și Țara Bârsei.

Se vor expune de la fiecare tip câte 5 – 8 piese, în total circa 65 de bucăți.

Peretele c./ de o parte și de alta a ușii/.

Text C. despre cahle/ 200 cuvinte/.

Fotografii după 2 – 3 sobe montate cu cahle, de mărimea potrivită, cu structura panourilor cu cahle.

Se expun cahle pe întreaga suprafață expozabilă a celor 2 pereți în ordine cronologică și tipologică.

Peretele d.

Exponate pe podium, 8 – 10 vase mari de vin, iar deasupra 2 fotografii.

Text b. Ceramică săsească.

Peretele a/ final/.

În vitrină ceramică de import care a circulat în Transilvania, precum și ceramică ce s-a realizat sub influența ei.

Pe centrul sălii.

Două vitrine:

Ceramică grafitată cu albastru de cobalt de Saschiz.

Ceramică de Drăguș.

CERAMICĂ

Sala 3-a: Ceramică românească și ungurească

Peretele a./ pe stânga, la intrare/.

Text c. despre ceramică românească.

Vitrină cu ceramică românească din zona Țării Bârsei/ Tohan/, Țării Oltului/ Făgăraș/, Cârțișoara.

Peretele b.

Două vitrine de ceramică românească din diferite centre din Transilvania/ Vama, Valea Iezer, Lăpuș, Baia Mare, etc./

Peretele c.

O vitrină cu ceramică românească din diferite centre.

Text c. despre ceramica maghiară/ 103 cuvinte/.

O vitrină cu ceramică maghiară/ Odorhei, Corund etc.

Peretele d.

Vitrină cu ceramică maghiară/ Turda/.

Peretele a / final/.

Vitrină cu ceramică maghiară/ Ocna Sibiului etc./ Ceramica denotă influența românească și săsească în apropierea Sibiului.

Pe centrul sălii.

Pe podium, ceramică românească, vase mari de Săsciori etc.

TEXTILE – PORT

Sala 4-a: Istoria și tehnica textilelor

Peretele a – b.

Text b. Textilele și tehnica lor.

Materiale și unelte care ilustrează procesul prelucrării lânii și cânepii cu fazele respective/ prezentăm fazele lucrării până la caier și fuior, inclusiv torsul, la amândouă paralel următoarele faze până la țesut/.

Nr. crt.	Teme	Exponate pe podium	Exponate pe panou	Grafică
1.	Tunsul	-	Foarfece, lână nespălată	fotografie
2.	Spălatul	-	Lână spălată	fotografie
3.	Dărăcitul	-	Lână dărăcită	-
4.	Pieptănatul	-	Lână pictată	-
5.	Torsul	Pieptăne, furcă	Fus, prâsnel, caier	fotografie

Câneapă

Nr. crt.	Tema	Exponate pe podium	Exponate pe panou	Grafică
1.	Topitul	-	-	Fotografie
2.	Uscatul cânepii topite	-	-	Fotografie
3.	Frântul	Frângătoare/ 1,20x80/	Câneapă frântă	Fotografie
4.	Melițatul	Meliță / 1,25x75	Câneapă melițată	-
5.	Pieptenatul	Pieptene, hehelă	Fuior	-
6.	Torsul	Furcă, roată de tors	Furcă, fus	Fotografie

Lână și cânepă paralel

Nr. crt	Tema	Exponate pe podium	Exponate pe panou	Grafică
1.	Rășchiatul	Rășchitor (ilizibil)	-	Fotografie
2.	Depănatul	Depănătoare pt. mosoare și scule	-	Fotografie
3.	Urzitul	Urzoi	-	Fotografie
4.	Învălitul	-	-	Fotografie
5.	Năvăditul	-	-	Fotografie
6.	Țesutul	-	-	Fotografie

Peretele c./ pe stânga/.

Țesutul/ fotografie.

Peretele c. / pe dreapta/.

Vitrină lângă perete, piese – modele, ca rezultat al diferitelor tehnici de țesături și alesături/ 2
îțe, 3 îțe, 4 îțe, cu ițișoare, cu ridicături cu spetează, alesături cu mâna/.

Peretele d.

Harta pivelor și vâltorilor

Peretele a / final/.

Alte tehnici pentru prelucrarea textilelor/ țesut cu scândurica, brodatul, imprimatul etc.

Exponate în vitrină lângă perete.

TEXTILE

Sala 5-a.

Perete a. / pe stânga/.

Text b. despre textilele de casă. 3-4 fotografii – 36/48 – despre întrebuințarea textilelor de casă.

La aranjarea interiorului

La muncă/ țolică pe cal, etc.

La nuntă/ pentru steag, pe carul cu zestre/.

Peretele b.

Țesături mari de casă românească, în vitrină înaltă de 2 m, grupate pe zone: Hunedoara, Sebeș,
Mărginime, Făgăraș, Hârtibaci. De materiale diferite, în tehnici diferite, pentru diverse întrebuințări.

Exponate: straie, Țoale, covoare, traiste, desagi, păretare, fețe de mese, fețe de culmi, capete de
pernă, chindeauă etc.

Peretele c.

Vitrină cu țesături săsești: ștergare, fețe de masă, șorțuri, fețe de pernă.

Peretele d.

1 vitrină, broderii săsești: ștergare, fețe de masă, fețe de pernă fețe de saltea păretare, etc.

Peretele a./ final/.

Vitrină în care se expun broderii ungurești/ fețe de pernă, cuverturi de pat, ștergare.

PORTUL POPULAR

Sala 6-a

Peretele a./ pe stânga/.

Text B despre portul popular.

Peretele b.

Vitrină mare adosată.

Port săsesc din diferite regiuni.

Peretele c.

Vitrină pupitru cu obiecte de podoabă.

Deasupra copii de pe stampe din sec. XVIII – XIX.

Peretele d.

2 vitrine cu manechine port din:

Slimnic

Gârbova

Bistrița – Năsăud.

Peretele a./ final/.

Harta tipurilor de port.

TEXTILE – PORT

Sala 7 -a. Lucrări în piele, cojocărit și șerpărit.

Peretele a./ pe stânga/.

Text B. despre curelărit și cojocărit/ istoria și tehnica, breslele, etc./

Fazele de lucru/ confecționarea și ornamentarea la chimirul presar și brodat în cosoaie, ilustrate
cu piese și fotografii și uneltele respective.

Peretele b.

Pe podium scaun de curelar și alte unelte.

Peretele c./ pe dreapta/.

Obiecte lucrate în piele/ chimire, traiste, curele înguste, etc./ și piese cu mărgel și mătase/ românești și săsești/.

Peretele c./ pe dreapta/.

Vitrină cu piese cojocărești diferite/ românești și săsești din diferite zone. Poiana, Săliște, Rășinari, Făgăraș, Slimnic, Bistrița/.

Peretele a./ final/.

Pe poliță, sub sticlă, unelte de cojocar și piese în lucru arătând fazele și felurile de ornamentare:

Prin brodare

Prin aplicare

Prin ștanțare

Fotografii din atelier de cojocar.

Carte de mostre, tipare, folosite de cojocari.

PORTUL POPULAR

Sala 8-a.

În 10 vitrine vor fi expuse manechine îmbrăcate în portul popular din următoarele zone:

Mărginimea/ Rășinari, Săliște, Poiana/.

Țara Oltului/ Drăguș, Rucăr/.

Hârtibaci/ Săsaș/.

Târnave/ Paloș, Mateiaș/.

Valea Sebeșului/ Șugag, Deal/.

Vitrinele vor fi flancate de câte două stampe înrămate/ copii/ de port de diferite zone.

TEXTILE – PORT

Sala 9-a. Textile și port special, legat de ocupații/ de păstorit/.

Peretele a.

Text b.

Hartă cu drumul oilor hașurate de așezări de „mocani” și „ungureni”, unde portul de Sibiu s-a răspândit.

Peretele c.

Vitrină înaltă de perete pentru piese de port, costumul bărbătesc de Săliște și piese de femei

Exponate: Glugi din Jina, Avrig, Tilișca, Țundre, ipingea etc.

Perete a./ final/.

Vitrină înaltă/ piese de port de Rășinari/.

Sala 10-a./ culoar/. Așezări arhitectură, interior românesc/ Drăguș/

Peretele a.

Text B.

Panou cu hartă, tipurile de arhitectură.

Peretele b.

Plan al gospodăriei și casei reprezentative prin interior.

Intrarea la interior.

Fotografii de gospodării, tipuri de case și așezări.

Peretele c.

Intrare în sala II-a.

Peretele d.

Fotografii de așezări.

Sala 10-a/ interiorul românesc/.

Tinda.

Peretele a.

Coș de cereale.

Tron pentru făină.

Unelte, vase de provizii, etc.

Peretele b.

Unelte.

Peretele c.
Cuptor de pâine.
Scaunul la bote.
Casa dinainte.
Peretele a.
Cuptorul ca căhăli (?).

Peretele b.
Ușa celarului.
Lada de zestre.
Patul.

Peretele c.
Laiță, masă.
Icoane pe sticlă.
Textile de casă.
Peretele d.

Laiță.
Canapea.
Icoane pe sticlă.
Oglindă.
Textile de casă.

Celarul.

Celarul va fi marcat numai prin ușă de intrare.

Sala 11-a./ culoar/.

Așezări elemente de arhitectură, interior săsesc „Cața”/ Rupea/.

Peretele b.

Fotografii de așezări și gospodării săsești.

Intrare la interior.

Peretele c.

Intrare în sala 12.

Peretele d.

Fotografii de așezări.

Sala 11-a. Interior săsesc.

Tindă.

Peretele b.

Intrare casă.

Peretele c.

Cuptorul de pâine.

Casă.

Peretele a.

Laiță, masă.

Dulap de colț/ colțul a-b/.

Peretele b.

Fereastră.

Peretele c.

Pat.

Ladă.

Sobă.

Sala 12-a. Lemnul.

Peretele a.

Text b. despre lemn și tehnicile lui.

Panou cu furci din diferite regiuni.

Peretele b.

2 vitrine cu obadă de lemn mărunt.

Peretele c.

Panou cu băte

Peretele d.

Între ferestre/ vitrină înaltă, cu o serie de obiecte din lemn.

Sala 13-a. Lemn/ mobilier pictat/.

Peretele a.

Pe podium	Pe panou
Ladă gotică	Text B.
<u>Colț a – b.</u>	
Masă gotică	Colțar.
<u>Peretele b.</u>	
Dulăpior/ Sighișoara/	-
Furci	-
Credenș/ Bistrița/	Cuier.
Ladă	Armăroaie.
Tăblie de pat/ Sibiu/	-
Scaun	Armăroaie.
Ladă românească/ Rășinari/.	Armăroaie/ Glâmboacă/.
<u>Colț b – c.</u>	Blidărel/ Rășinari/ Cuier.
Masă	Colțar.
Armăroaie	Cuier.

Peretele d.

În cele trei vitrine între ferestre, puse de-a lungul sălii, se vor expune piese mărunte de lemn.

Prâsnele de fus

Tindeici

Prese

Colt de măsurat

Fuse

Tipare de unt

Tipare de turtă dulce

etc.

Memoriu⁵¹ (pentru îmbunătățirea expoziției de bază)

Cap. II.

Amintim aici, pe concret, transformările efectuate în cadrul expoziției, transformări care – bineînțeles – sunt cuprinse și în proiectul prezentat, pe sectoare:

la sectorul ceramicii:

sala I (tehnica și ornamentica ceramicii)

Peretele b: au fost schimbate expozatele redând faze de lucru ale urciorului de la Horez cu expozate redând fazele de lucru ale oalei cu o toartă de la Săsciori, r. Sebeș, schimbându-se totodată și grafica precedentă cu fotografii respective ale fazelor de lucru ale oalei;

Peretele c: s-a completat locul schiței – plan a cuptorului sistematic de la Agnita, cu reconstituirea

⁵¹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 120/1960, f. 2 – 7. Documentul a fost redactat în anul 1960.

grafică a unui cuptor pentru arderea înfundată a ceramicii negre (releveu, secțiunea și vedere);

Peretele d: s-a scos macheta – secțiune a cuptorului sistematic de la Agnita și s-au montat pe panou două polițe, pe care au fost expuse o cană romană, un ulcior roman și o strachină dacică, iar alături de ele piese actuale românești, similare, pentru a ilustra continuitatea în ceramica românească transilvăneană a elementelor și formelor daco – romane, urmând ca pe viitor, conform noului plan de expunere, să fie așezată în acest loc macheta unui cuptor tronconic românesc din sudul Transilvaniei de la Săsciori;

Peretele e: s-a refăcut și completat expunerea la problemele ornamenticii ceramicii, adăugându-se la procedeele de ornamentare piese românești din diferite centre precum și uneltele respective, efectuându-se și reexpunerea graficii în concordanță cu schimbările și completările făcute la tehnica ornamentării, iar la ornamentică, s-au expus fragmente de vase din neolitic, bronz, cât și dacice și slave cu motivele valul, spirala, brâul alveolar și paralel piese actuale de ceramică transilvăneană, cu aceleași motive, pentru a ilustra tema continuității.

sala II (ceramica românească)

Peretele a: s-a schimbat textul despre ceramica românească, de pe peretele lateral din dreapta, unde a fost pus inițial și în mod nepotrivit, fiind acoperit în parte de vitrinele cub, pe locul indicat de brigadă, primul perete din stânga, care deschide circuitul sălii, iar sub text a fost așezat pe un postament un vas mare românesc, cu brâu alveolat;

Peretele c: s-au reexpus toate exponatele din sală, după principiul istoric – tipologic, începând cu vitrina – consolă cu piesele de ceramică roșie, nesmălțuită (Bârsa, Biniș, Birchiș, Săsciori etc.);

Peretele d: s-au demontat panourile cu cahle săsești, inclusiv textul, punându-se în locul lor două vitrine cu ceramică românească (Bihor, Livadia, Tohan), cea de a doua fiind caracteristică pentru ceramica de trecere de la cea nesmălțuită la cea lucrată cu smalt;

Peretele e: s-a refăcut expunerea pieselor din vitrinele – cub, dispuse în pieptene, expunându-se piese smălțuite din centrele: Hălmăgel, Târnăvița, Bârgău, Vama, Tg. Lăpuș, Făgăraș;

Centrul sălii: pentru ilustrarea temei unității s-au regrupat oalele mari, reliefând mai mult formele de veche tradiție cu ornamente de brâu alveolat (zona Sibiului, Săsciori);

sala III (ceramica minorităților conlocuitoare)

Peretele d: s-a îmbogățit expunerea ceramicii secuiești și ungurești, completându-se cu încă o vitrină pe lângă cea existentă;

Peretele e: s-a redus ceramica habană din culoar, unde au fost expuse cahlele cele mai caracteristice, din cele scoase din sala II;

Culoar: s-au expus pe un panou, fixat între ferestre, cahle produse între sec. XVI – XIX.

la sectorul textilelor:

sala IV

Peretele d: în vitrina – panou au fost înlocuite țesăturile de bumbac cu alesături în război cu piese de port, din lână, alese în război, pentru a nu se repeta felul exponatelor din vitrina precedentă;

sala V

s-au înlocuit scoarțele de Banat cu piese din sud – estul Transilvaniei, din zona de activitate directă a muzeului;

la sectorul portului:

În acest sector s-a procedat la o reexpunere integrală pe criteriul istoric și zonal, pentru respectarea principiului reprezentării logice, proporționale și echitabile a manifestărilor de cultură populară românească și a minorităților naționale, ca urmare, în sala VI s-a înlocuit portul săsesc, expus inițial, cu portul românesc.

sala VI

peretele a: s-a eliminat textul referitor la portul săsesc completându-se locul pe panou cu două fotografii 50/50 cm reprezentând: țărani din poiana în portul păstoresc și ciobani din Poiana urcând cu caii cu desagi la munte;

peretele b: vitrina de perete. Expunerea începe cu piese de tradiție traco – dacice (gluga, căciula,

opincile, cojocul <<bitușa>> și continuă cu costume din zona Mărginimii Sibiului, șa care apar piese de tradiție dacică, în portul femeiesc iia încrețită în jurul gâtului și în portul bărbătesc cioarecii (costum din Poiana, din Rășinari), completându-se expunerea cu copii de pe stampe reprezentând portul românesc din sec. XVIII;

peretele c: vitrine pentru manechine cu costum românesc din Săliște, sec. XIX;

peretele d: vitrine pentru manechine cu costume săsești din Slimnic, sec. XIX – XX;

peretele e: vitrine panou cu două ii săliștenești și modele de broderii de pe astfel de ii;

centrul sălii: vitrine – pupitru cu piese de port românesc, accesorii (pălării, șerpere) ornamentate;

sala VII

la fereastră: vitrină – pupitru cu modele de broderii pe piele, de pe piesele de port românesc;

peretele b: vitrină – consolă, în care s-au reexpus piesele de port din piele, completându-se și cu piese accesorii din piele, ornamentate;

sala VIII (s-a făcut expunerea pe criteriul zonal)

peretele a: vitrină pentru manechine cu costume de femeie româncă și maghiară din Săcădate (pentru a se ilustra problema influențelor (sec. XIX – XX);

peretele b: vitrina pentru manechine cu costume românești din Drăguș, r. Făgăraș, sec. XIX – XX;

spre centru: vitrină pentru manechine cu costume românești din Moeciul de Jos, r. Codlea (pentru a se ilustra unitatea cu portul românesc de peste munți, având marama și iia asemănătoare celor din Mușcel;

peretele b: vitrină pentru manechine cu costume românești din Rucăr, r. Făgăraș, sec. XIX – XX;

peretele c: vitrină pentru manechine cu costume românești din Paloș – Mateiaș, r. Rupea, sec. XIX – XX;

peretele c: vitrină pentru manechine cu costume maghiare din Secuime, R.A.M., sec. XIX – XX;

peretele d: vitrină pentru manechine cu costume săsești din zona Bistrița – Năsăud, sec. XIX – XX;

spre centru: vitrină pentru manechine cu costume românești din Salva – Năsăud, sec. XIX – XX;

peretele d: vitrină pentru manechine cu costume românești, din Pădureni, reg. Hunedoara, sec. XIX – XX;

sala IX

S-a înlocuit portul păstoresc cu piese de port românești din diferite zone ale Transilvaniei, pentru a se ilustra bogăția și varietatea ornamentală a portului românesc transilvănean:

la fereastră: vitrină – pupitru cu piese de podoabă din metal pentru portul românesc și săsesc;

peretele b: vitrină de perete cu piese de port bărbătesc și femeiesc din Țara Oașului, Munții Apuseni, Toplița și Bistrița – Năsăud;

peretele c: vitrină – consolă mică pe panou, cu piese pentru gâteala capului, românești, săsești și maghiare;

peretele c: pe panou, cu piese de port din piele, din zona Zarandului;

sectorul lemnului:

sala XIII

peretele b: s-a reexpus o parte din mobilierul românesc, adăugându-se o serie de piese românești sculptate și pictate, făcându-se astfel o trecere mai firească de la mobilierul sculptat la cel pictat și ilustrarea influențelor;

s-au adăugat în blidare piese de ceramică românească, pentru a arăta circulația produselor meșteșugărești la naționalitățile ce conviețuiesc pe teritoriul Transilvaniei.

Modificări structurale ale învățământului la granița secolului al XX-lea oglindite într-o anchetă a Școlii Monografice

Teodor Ștefan BOROȘ*

The second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries were characterized by an alert pace of changes with respect to the education system. This time frame coincides with the fight for the creation of national states. In this context, the education system was an instrument of first importance in the endeavour of the new national states to homogenize ethnicities as an ephemeral means of maintaining the statal integrity.

The proposed subject is treated in the context of a limited geographic area, that of Drăguș, a locality in the Brașov county, based on a survey of the Sociologic School undertaken in 1938. Consequently, this research will not result in any generally valid statement and will not answer the proposed questions in an absolute manner; namely if the Romanian peasants were literate and to which extent literacy spread in various moments of the period encompassing the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Keywords: The Monographic School, education system, survey, ethnic homogenization

Cuvinte cheie: Școala Monografică, învățământ, anchetă, uniformizare etnică

Context general

În preajma secolului al XX-lea, învățământul a devenit, pe fondul intensificării luptelor ideologice cu privire la desăvârșirea construcțiilor identitare, un instrument central de întărire a puterii statale. Acum sunt sesizate intensificări ale eforturilor legislative în acest domeniu, care la nivel oficial își propuneau eradicarea analfabetismului, dar în același timp, la nivel subsidiar, promovau o politică de înglobare a celorlalte naționalități în cadrul celei oficiale.

Acest fenomen a fost larg răspândit, afectând inclusiv românii din Transilvania în timpul stăpânirii austro-ungare. Nu mai puțin adevărat este faptul că statul român a urmat aceeași cale pentru a asimila minoritățile din cadrul construcției sale statale, fenomen ușor sesizabil după Marea Unire din 1918.

Astfel, având în vedere importanța și schimbările alerte din această perioadă, problema învățământului la români în preajma secolului XX are o importanță majoră, acum având loc geneza învățământului modern. Tot acum se intensifică lupta pentru eradicarea analfabetismului și promovarea integrării culturale.

Fără a dezvolta prea mult subiectul activității legislative din perioada 1868 – 1928, se cuvin amintite o serie de momente definitorii. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea legislația în domeniul învățământului din Austro-Ungaria a cunoscut o dezvoltare alertă. Învățământul a fost organizat pe baza articolului de lege XXXVIII din 1868. Succesiv, în anii 1879, 1893, 1907, 1908 și 1913 legislația a adus modificări sistemului, cu accent pe centralizare și maghiarizarea instituțiilor de învățământ¹.

În acest context, la începutul secolului al XX-lea programa școlilor românești din partea ungară a imperiului a ajuns să difere în mică măsură de cea a școlilor de stat. Ilustrativ din această perspectivă este numărul de ore repartizat disciplinelor la începutul secolului al XX-lea; dacă limbii maghiare îi erau alocate 13 ore pe săptămână, în schimb, limbii române îi reveneau doar 5 ore și jumătate pe săptămână.

În perioada care a urmat Marii Uniri de la 1918, pe fondul acumulărilor teritoriale și demografice, eforturile de reglementare legislativă a învățământului s-au intensificat în strânsă legătură cu politica de centralizare și de uniformizare culturală. Acum intră în vigoare legea învățământului normal-

* muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: teodor.boros@muzeulastra.com

¹Onisifor, Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, Institutul de arte grafice „Nicolae Stroia”, București, 1915, p. 108.

Materiile de învățământ în școalele românești sunt:

Religia	3 ore pe săptămână.	
Limba română	5 1/2	”
Limba maghiară	13	”
Aritmetică și Geometrie	5	”
Geografie	2	”
Istoria patriei și Constituția patriei	1 1/2	”
Științe Naturale, Fizică și Chimie . . .	1 1/2	”
Cântări	1	”
Desemn	1	”
Gimnastică	1	”
Lucru manual } o după amiază.		
Economia		

Lista materiilor de învățământ și orele repartizate la începutul secolului al XX-lea
 The list of school subjects and the hours allotted, at the beginning of the 20th century
 (Onisifor, Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*,
 Institutul de arte grafice „Nicolae Stroia”, București, 1915, p. 109).

primar (publicată în Monitorul Oficial No. 101 din 26 iulie 1924), legea învățământului particular (publicată în Monitorul Oficial No.283 din 22 decembrie 1925) și legea învățământului secundar (publicată în Monitorul Oficial No. 105 din 15 mai 1928). Toate acestea au adus schimbări importante în structura învățământului care vor fi amintite în rândurile următoare, în măsura în care servesc subiectului lucrării.

Cu referire la lucrarea de față, aceasta tratează subiectul în cadrul unui areal restrâns, deci nu permite conturarea unei viziuni generale. În schimb are rolul de a aduce un aport, sperăm noi important, pentru o mai bună înțelegere a fenomenului. În această ordine de idei, tema cercetată nu va putea identifica un rezultat care să poată fi catalogat drept general valabil și nu va putea răspunde în mod absolut la întrebările propuse, respectiv: dacă țăranii români au „știință de carte” și, dacă au, în ce măsură s-a propagat aceasta în diferitele momente ale perioadei cuprinse între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea?

Date preliminare cu privire la cercetare

În rândurile care urmează, încercăm să facem cunoscute și să interpretăm rezultatele unei anchete realizate în satul Drăguș, care ne-a parvenit prin filtrul scrierilor lui Cornel Irimie. Un aspect important care trebuie amintit este cel referitor la datarea cercetării și stabilirea colectivului care a participat la aceasta. Din variantele de documente prezente pe această temă în arhiva Muzeului ASTRA nu putem emite date sigure, având în vedere faptul că documentele nu prezintă niciun fel de informație legată de momentul realizării anchetei și nici în legătură cu momentul redactării documentelor, dar prin informațiile identificate în alte surse, putem să stabilim cu acuratețe perioada în care a fost realizată ancheta și echipa de cercetare care și-a dus aportul în realizarea acesteia.

Astfel, atât modul de desfășurare a anchetei cât și intervalul de timp în care s-a desfășurat vor fi tratate împreună în rândurile următoare datorită faptului că, inevitabil, perioadei de timp îi corespunde o uzanță în ceea ce privește cercetarea științifică. Din modul de abordare al subiectului folosit de Cornel Irimie reiese faptul că ancheta poartă pecetea a ceea ce a fost în perioada interbelică Școala Monografică a lui Dimitrie Gusti, lucru evident prin rigoarea și prin multitudinea de date statistice culese din arealul cercetat.

Originea datelor nu surprinde, având în vedere că încă din timpul studiilor universitare Cornel Irimie a fost puternic influențat de către Dimitrie Gusti, acesta fiind profesor la acea vreme în cadrul

Catedrei de Sociologie, Etică, Politică și Estetică a Facultății de Filosofie și Litere a Universității din București (post pe care l-a ocupat, cu unele modificări de structură, până la pensionare)².

Contactul lui Irimie cu școala de sociologie a lui Gusti a fost de natură să-i influențeze întreaga carieră, fiind în mod decisiv tributar metodelor și principiilor de cercetare ale acesteia, lucru ușor de observat din lucrările și activitatea sa ulterioară în ceea ce privește cercetarea științifică și cariera sa profesională din domeniul muzeografiei.

Nu lipsit de importanță în acest context este faptul că preocupările pentru cercetarea științifică ale lui Irimie încep din 1938, odată cu campania de cercetare monografică efectuată la Drăguș, fiind student al profesorului D. Gusti. Cercetările au continuat și după acest prim contact, Irimie fiind în continuare interesat de localitatea Drăguș, dat fiind faptul că lucrarea sa de doctorat „Relațiile sociale din Țara Oltului - contribuție la problema genezii și structurii unităților sociale regionale” trata arealul în care este inclus și Drăgușul.

Un contact mai important al lui C. Irimie cu membrii comunității din Drăguș (după cercetările din perioada interbelică), l-a avut ulterior anului 1945 și nu mai târziu de anul 1948; lucru pe care îl presupunem, pe de-o parte, datorită faptului că până în anul 1942 și-a canalizat atenția pe terminarea studiilor de licență³, mai apoi în perioada iunie 1941 - februarie 1943 beneficiind de o bursă de studii pentru doctorat la Jena⁴, ca în perioada 1943 - 1945 să-și îndeplinească stagiul militar la școala de ofițeri de rezervă din Arad.⁵ Perioada 1945 - 1948 corespunde și cu intervalul de timp cel mai activ al lui Irimie în contextul finalizării cercetărilor pentru teza sa de doctorat.

De asemenea, ancheta trebuie să fie poziționată temporar după 1929 și în contextul în care Irimie menționează că în Drăguș există o bibliotecă comunală cu 1500 de volume în căminul cultural. Poziționarea temporară ulterioară anului 1929 reiese din faptul că din alte surse știm că această bibliotecă a fost înființată și a primit cărți din donații ale monografiștilor din echipa de cercetare care a fost prezentă în Drăguș în prima campanie ce s-a desfășurat în anul 1929⁶.

La aceste argumente, care tind să poziționeze temporal culegerea datelor la sfârșitul perioadei interbelice, își aduce aportul și faptul că în analiza publicațiilor care circulă în Drăguș (calendare, ziare, cărți) niciuna din acestea nu depășește granița anului 1938, ceea ce ne întărește convingerea că statistica, în esență, a fost realizată acum.

Conchidem, când ne referim la poziționarea temporală a statisticii, că în opinia noastră aceasta a fost realizată în mare parte de o echipă amplă de cercetare în perioada interbelică. Această concluzie se impune printre altele și datorită nivelului de detaliu la care a fost realizată. Cu toate acestea, rolul lui Irimie nu scade prin faptul că și el, la rândul său, a fost membru activ al anchetei (din anul 1938), și prin cumulara și interpretarea statisticilor care au ajuns la noi și care îi aparțin.

În acest context, este de remarcat că la nivelul cercetării din anul 1938, care s-a întins pe o perioadă de trei luni, au participant nume marcante ale culturii românești cum ar fi Traian Herseni (coordonatorul cercetării), I. Nestor și Gh. Focșa⁷.

Astfel, în cadrul lucrării prezente ne propunem ca din fragmentele rămase din această anchetă (în cadrul arhivei am găsit patru texte atât manuscrise cât și dactilografiate), prezente sub forma unor fascicule de documente care au la bază aceleași date statistice, să determinăm nivelul de educație școlară pe care l-au avut locuitorii Drăgușului la sfârșitul perioadei interbelice, surprinzând în același timp și transformările din perspectiva nivelului de școlarizare care se petrec acum. Necesitatea menționării tuturor fasciculelor este impusă de faptul că niciunul din documente nu este complet,

²Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Cercetare românească”, dos. 1305/1989, f. 2.

³Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 1844/1996, f. 3.

⁴Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5298/2003, f. 50.

⁵Rodica, Irimie, Pascu, *Cornel Irimie. O biografie subiectivă*, în Corneliu, Bucur (coord.), „Cornel Irimie - o viață închinată satului românesc și civilizației sale”, ed. ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2003, p. 19.

⁶Dinu, Țenovici, Elena, Bulgaru, Amelia, Costoiu, *Dimitrie Gusti: cronologia vieții și operei*, Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, București, 2014, p. 88.

⁷Traian, Herseni, *Activitatea Institutului Social Român. Cercetările monografice dela Drăguș*, în „Sociologie Românească”, anul III, nr. 7-9, Fundația regală culturală „Principele Carol”, 1938, p. 412-413.

toate fiind faze de lucru cu variațiuni pe aceeași temă.

Cele patru fascicule de document sunt împărțite în momentul de față în două dosare independente⁸ care se găsesc în fondul arhivistic „Țara Oltului”. Materialele acestui fond cuprind fișe de teren, statistici, hărți, articole, studii, rapoarte de cercetare, răspunsuri la chestionare și extrase din publicații. Acestea sunt rezultate ale cercetărilor din perioada interbelică până în prezent. Cele din perioada interbelică provin din acțiunile echipelor studențești conduse de D. Gusti și T. Herseni din care făcea parte și studentul, pe atunci, Cornel Irimie. După cum am menționat anterior, Irimie și-a continuat cercetările pentru teza de doctorat și în perioada 1945 - 1948. Ajuns angajat al Muzeul Brukenthal, continuă cercetarea în zonă, având și concursul muzeului din Brașov, deoarece se preconiza realizarea unei monografii care nu s-a materializat.

Analiza statistică

La data anchetei, din punct de vedere demografic, populația era formată din 1450 de locuitori împărțiți pe sexe în 701 bărbați și 749 femei. De asemenea, din punctul de vedere al categoriilor de vârstă, ancheta împarte populația în „copii în perioada preșcolară”, „copii în perioada școlară (7 -15 ani)” și „ieșiți din perioada școlară (peste 15 ani)”.

Astfel, copii în perioada preșcolară sunt 253, din care 121 băieți și 132 fete; copii în perioada școlară sunt 240 (134 băieți și 106 fete); iar ieșiți din perioada școlară, adică indivizi peste 15 ani, sunt 957 (446 de sex masculin iar 511 de sex feminin). În mod evident, pe mai departe ancheta se referă la ultimele două categorii de vârstă. Statistica însumează 1197 de indivizi împărțiți pe sexe în 580 de bărbați și 617 femei.

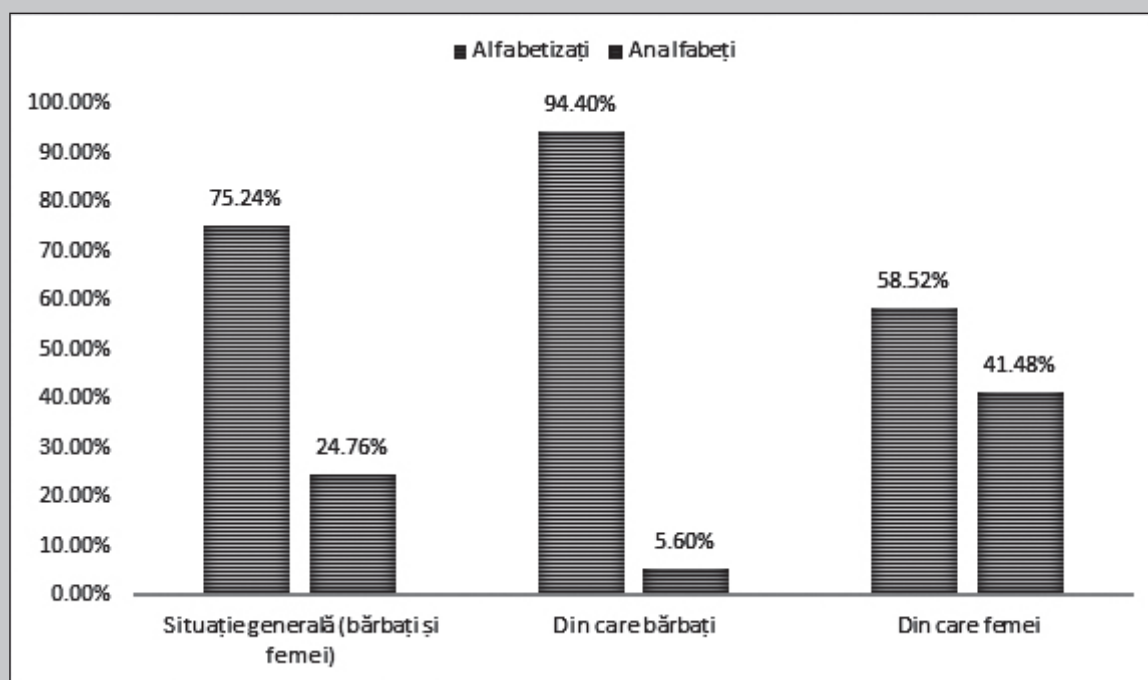
O primă constatare atunci când analizăm frecventarea școlii la copiii între 7 și 15 ani este cea că din cei 240 de indivizi doar 5 nu frecventează școala, fiind pasibili de a fi analfabeți la maturitate. Din acest raport reiese o pondere de doar 2,08 % analfabeți care sunt repartizați pe sexe relativ echilibrat 2 băieți și 3 fete, reprezentând 2,68% din totalul băieților și 3,18% din cel al fetelor.

Dacă în acest caz, al copiilor de vârstă școlară, situația poate fi catalogată drept îmbucurătoare, în ceea ce privește situația statistică a categoriei de indivizi ieșiți din perioada școlară (peste 15 ani), aceasta este mai nuanțată și poate fi foarte sugestivă pentru politica Imperiului Austro-Ungar și pentru atitudinea satului românesc față de școală la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Astfel, în acest caz ne raportăm la un număr de 957 de indivizi (446 bărbați și 511 femei). Din totalul de 446 de indivizi de sex masculin, 421 sunt știutori de carte și 25 sunt analfabeți; în cazul persoanelor de sex feminin, situația este mult mai dramatică, din totalul de 511 femei doar 299 știu să scrie și să citească, ceea ce înseamnă că 212 dintre acestea nu au frecventat școala.

Din această perspectivă, din totalul de indivizi de sex masculin, doar 5,6 % sunt analfabeți, în ceea ce privește indivizii de sex opus, procentul celor care nu au frecventat școala fiind net superior, ceea ce sugerează o discrepanță în felul în care era percepută „știința de carte” raportat la cele două sexe. În cel de-al doilea caz, o pondere de 41,48 % este reprezentată de analfabeți. Astfel, la nivel global (bărbați și femei), cu referire la știutorii de carte din Drăguș ieșiți din perioada școlară, un procent de 24,76 % de indivizi nu au frecventat școala, reprezentând un procent semnificativ raportat la cel al populației tinere (între 7 și 15 ani) care înregistrează un procent de doar 2,083 %.

La această diferență semnificativă trebuie amintit și faptul că ponderea cea mai semnificativă de neștiutori de carte îl reprezintă indivizii de sex feminin la categoria de vârstă de peste 15 ani, în contrast evident față de categoria celor ce sunt în perioada de școlarizare, unde raportul între cele două sexe este relativ echilibrat și ponderea celor ce nu frecventează școala redusă. Acest lucru evidențiază o schimbare de percepție la nivelul societății referitor la importanța școlii în general și în special pentru viața socială a femeii. Schimbarea s-a petrecut într-un timp foarte scurt, undeva după sfârșitul primei conflagrații mondiale.

⁸Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Țara Oltului”, dos. 19311/1996; Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Țara Oltului”, dos. 2684/2001 (anii de înregistrare ai documentelor sunt mult ulterioari constituirii acestora).

Situația alfabetizării la indivizii ieșiți din perioada școlară
The literacy situation in subjects above school age

Pentru o mai bună încadrare a datelor statistice prezentate anterior, expunem și situația generală (urban și rural) înregistrată în prima jumătate a secolului al XX-lea. În 1910 procentul populației care frecventa școala la nivelul Transilvaniei era de 51,1%, un procent ridicat comparativ cu celelalte teritorii care vor forma statul român după anul 1918 – doar Muntenia depășea sensibil procentul Transilvaniei cu 3,75%.⁹ Mai departe, în anul 1930, știm că 57% din populația de peste 7 ani a întregii țări (reprezentând 8.213.592 indivizi) erau alfabetizați. În Transilvania, regiune de care aparține și Drăgușul, populația participase la instrucția școlară în proporție 67% (la cel puțin un ciclu de învățământ), reprezentând cel mai mare procent raportat la provinciile istorice ale țării.

De asemenea, mai trebuie precizat faptul că în statistica școlară a Transilvaniei din anul 1910 este înregistrată întreaga populație, adică și grupurile etnice, altele decât cele de români (sași, secui, maghiari etc.), care raportat la populația românească prezentau un nivel de alfabetizare superior datorat facilităților de care s-au bucurat până la 1918.

Dacă la nivelul anului 1930 în cazul mediului urban, în Transilvania, bărbații au un procentaj mai bun al științei de carte în comparație cu femeile cu 4%, discrepanța între cele două sexe în mediul rural este mult mai mare, respectiv de 12,3%.¹⁰ Aici trebuie menționat că diferența la nivelul instrucțiunii școlare între femei și bărbați a început să se amelioreze odată cu începutul secolului al XX-lea și tendința s-a accentuat după sfârșitul Primului Război Mondial, lucru care reiese din statisticile generale și care este confirmat, cel puțin în parte, de rezultate obținute în urma anchetei din satul Drăguș.

Discrepanța între nivelul de școlarizare în raportul dintre cele două sexe își are originea, în cea mai mare parte, în sistemul legislativ și în felul în care comunitățile tradiționale se raportau la învățământ. Astfel, în dezvoltarea învățământului elementar existau o serie de factori care frânau procesul. Obligatorietatea frecventării școlii instituită pe baza articolului de lege XXXVIII din 1868¹¹ nu putea fi realizată din pricina sărăciei unei părți însemnate a populației; din această cauză și a obiceiului potrivit căruia copiii începând cu vârsta de 6-7 ani deveneau activi din punctul de vedere

^{9***}, *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, p. 142.

¹⁰*Ibidem*, p. 143.

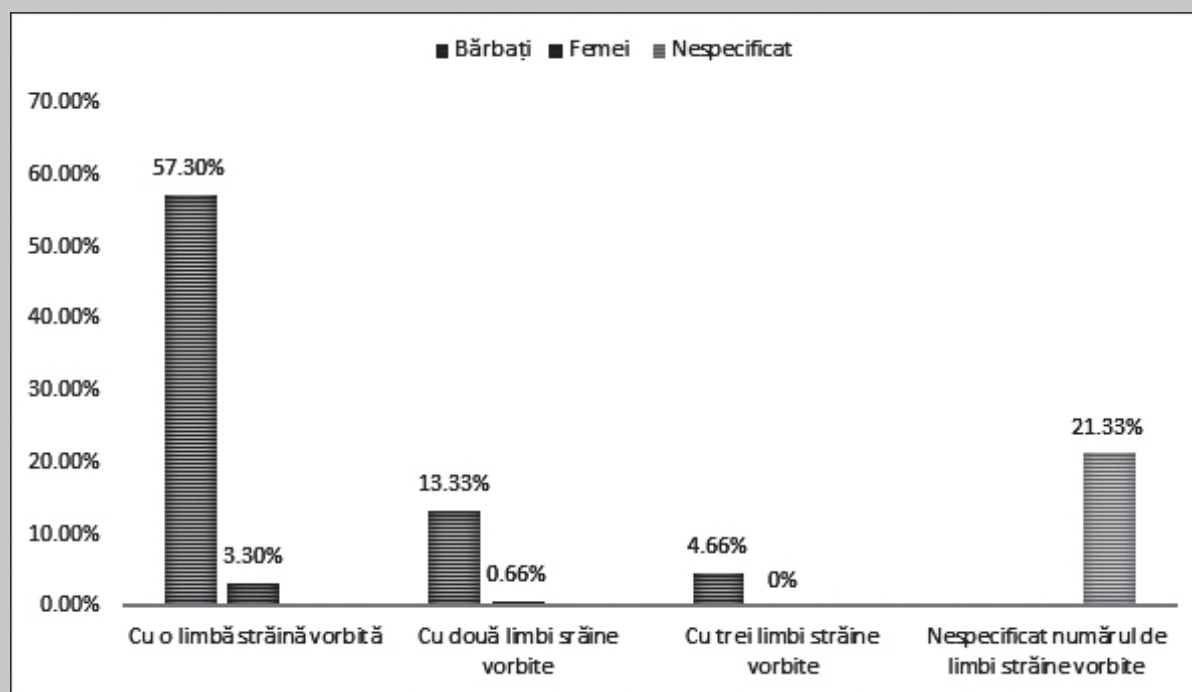
¹¹Onisifor, Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, Institutul de arte grafice „Nicolae Stroia”, București, 1915, p. 106.

al muncilor din gospodărie, făceau ca o bună parte a acestora să nu frecventeze școala în mod sistematic. De asemenea, atât în timpul dualismului, cât și după 1918, Transilvania a avut probleme de infrastructură școlară și un deficit important de profesori¹².

Mai departe, situația culturală a femeii din preajma secolului al XX-lea se datorează și faptului că fetele, spre deosebire de băieți, în timpul iernii (când erau organizate cursurile pentru copii) aveau un rol activ în casă, în această perioadă ele erau reținute de tot felul de activități casnice. Evident că la aceasta a contribuit și mentalitatea potrivit căreia băiatul este cel chemat „a ști să scrie și să citească”. Astfel, rolul social al femeii era limitat, ea având menirea de a juca un rol central doar în cadrul familiei și al gospodăriei.

Această situație de fapt era accentuată și de politica statului în privința învățământului, atât în perioada în care Transilvania se afla sub stăpânire austro-ungară cât și după unire. Fără a dezvolta prea mult acest aspect, se cuvin date câteva exemple în acest sens. Spre exemplu, până în anul 1877 școlile medii românești erau destinate doar băieților.¹³ Părinții care doreau ca fiicele lor să aibă parte de o instrucțiune mai înaltă decât cea oferită de școala elementară erau nevoiți să le trimită la școli de altă limbă, fapt care în esență putea constitui un impediment pentru continuarea studiilor.

Politica discriminatorie în privința fetelor a continuat într-o oarecare măsură și după unire. Articolul 39 din Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal-primar stipula cu referire la ordinea de aplicare a obligativității învățământului faptul că aceasta „se va aplica treptat în fiecare comună, pe măsură ce se va constata de către Ministerul Instrucțiunii că locurile de școli și personalul didactic sunt suficiente”, fiind enumerate trei criterii de prioritizare. În acest context, relevantă în cadrul excursului nostru este următoarea afirmație: „La fiecare din aceste categorii, obligativitatea se va aplica cu precădere băieților”¹⁴.

Distribuția numărului de limbi străine vorbite raportat la cei 150 de indivizi
The distribution of the foreign languages spoken by the 150 subjects

¹²Anghel, Manolache, Gheorghe, Pârnuță, *Istoria învățământului din România*, vol. II (1821-1918), ed. Didactică și pedagogică, București, 1993, p. 257.

¹³*Ibidem*, p. 364.

¹⁴***, *Legea pentru învățământul primar al statului*, în „Monitorul Oficial”, 26 iulie 1924, f. 8605 – 8606.

Ancheta mai menționează că în majoritatea cazurilor femeile au urmat cursul primar, respectiv 164, și numai 123 l-au absolvit și pe cel complementar. Lucrurile stau diferit în ceea ce îi privește pe bărbați; în cazul acestora, 125 au absolvit ciclul primar și 269 au absolvit cursul complementar. De asemenea, instrucțiunea superioară este împărțită în trei categorii, respectiv: școală secundară teoretică (9 băieți și 4 fete), școală profesională (13 băieți și 3 fete) și instrucțiune universitară (4 băieți și nicio fată). Deși în această statistică nu se regăsește un băiat și 5 fete din cei care au depășit vârsta de 15 ani, situația este concludentă din perspectiva gradului de instrucție raportat la cele două sexe.

Din aceeași perspectivă, considerăm importantă și statistica privitoare la limbile străine cunoscute de locuitorii Drăgușului. Aici amintim că 150 de locuitori vorbesc limbi străine, în special engleza, aceștia reprezentând 12,53% din populația cu vârsta de peste 7 ani. După numărul limbilor străine vorbite, avem următoarea situație: 86 bărbați și 5 femei vorbesc o limbă străină, 20 de bărbați și o femeie vorbesc două limbi străine și cu trei limbi străine sunt cunoscute 7 cazuri, toți aceștia fiind bărbați. În cazul limbii engleze cunoașterea acesteia se datorează faptului că un număr semnificativ de drăgușeni, din cauza situației financiare precare, au fost nevoiți să lucreze în anumite perioade de timp în America. În acest sens, în cuprinsului periodicului *Sociologie Românească* se afirmă în cadrul unui articol referitor la localitatea Drăguș că în America, în diverse perioade de timp, erau și peste 100 de emigranți drăgușeni.¹⁵ Restul limbilor străine au fost învățate prin intermediul contactelor cu popoarele din cadrul Imperiului Austro-Ungar, care a înglobat Transilvania până în anul 1918.

Concluzii

Intervalul de timp scurs între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a cunoscut un ritm foarte alert al schimbărilor. În această perioadă se intensifică lupta naționalităților pentru făurirea statelor naționale în zona Europei de est, ceea ce antrenează și importante schimbări structurale la nivel cultural. Fiecare stat încearcă prin toate mijloacele să asimileze minoritățile sau majoritățile etnice cuprinse în teritoriul lor. Această tendință este vizibilă în eforturile legislative și, implicit, la nivelul evoluției sistemului educațional.

În cazul Transilvaniei, pe rând Imperiul Austro-Ungar și apoi România au făcut presiuni pentru înglobarea celorlalte etnii în națiunea de bază, pe fondul temerilor generale referitoare la pericolul dezmembrării statelor, acestea încercând prin diferite metode uniformizarea etnică - un instrument principal folosit în această privință fiind școala.

La nivelul comunității din Drăguș, din analiza datelor statistice rezultate din anchetă reiese faptul că după unirea Transilvaniei cu România sistemul de educație - în privința românilor din zonele rurale - a fost mult mai eficient, înregistrându-se o creștere semnificativă a ponderii indivizilor știutori de carte.

De asemenea, se înregistrează o diferență semnificativă între cele două sexe la nivelul școlarizării, atât din punctul de vedere al alfabetizării, cât și al nivelului de studii. După cum am arătat anterior, această diferență trebuie pusă în seama politicii statale, pe de o parte, și pe de altă parte în cea a concepției satului cu privire la importanța educației în cazul femeii. Trebuie menționat aici că la granița secolului al XX-lea se remarcă o schimbare ușoară de concepție, de acum numărul fetelor care urmează cursurile școlilor crescând într-un ritm susținut.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

****Enciclopedia României*, vol. I, 1938.

****Legea pentru învățământul primar al statului*, în „Monitorul Oficial”, 26 iulie 1924.

Cotaru, Romulus, *Etica drăgușenilor*, în „Sociologie Românească”, anul III, nr. 7-9, Fundația

¹⁵Romulus, Cotaru, *Etica drăgușenilor*, în „Sociologie Românească”, anul III, nr. 7-9, Fundația regală culturală „Principele Carol”, 1938, p. 315.

regală culturală „Principele Carol”, 1938.

Ghibu, Onisifor, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, Institutul de arte grafice „Nicolae Stroia”, București, 1915.

Herseni, Traian, *Activitatea Institutului Social Român. Cercetările monografice de la Drăguș*, în „Sociologie Românească”, anul III, nr. 7-9, Fundația regală culturală „Principele Carol”, 1938.

Irimie, Pascu, Rodica, *Cornel Irimie. O biografie subiectivă*, în Corneliu, Bucur (coord.), Cornel Irimie - o viață închinată satului românesc și civilizației sale, ed. ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2003.

Manolache, Anghel, Pârnuță, Gheorghe, *Istoria învățământului din România, vol. II (1821-1918)*, ed. Didactică și pedagogică, București, 1993.

Țenovici, Dinu, Bulgaru, Elena, Costoiu, Amelia, *Dimitrie Gusti: cronologia vieții și operei*, Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, București, 2014.

Surse inedite

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Cercetare românească”, dos. 1305/1989.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Cercetare românească”, dos. 2062/1998.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 1844/1996.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Dr. Cornel Irimie”, dos. 5298/2003.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Țara Oltului”, dos. 1931L/1996.

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Țara Oltului”, dos. 2684/2001.

Sărbătoarea recoltei din Drăguș (fotografia cu numărul 25903, fototeca Muzeului ASTRA)
Harvest celebration in Drăguș (photograph number 25903, the photo library of the ASTRA Museum)

Sărbătoarea recoltei din Drăguș (fotografia cu numărul 25900, fototeca Muzeului ASTRA)
Harvest celebration in Drăguș (photograph number 25900, the photo library of the ASTRA Museum)

Ceată de feciori din Drăguș (fotografia cu numărul 1645, fototeca Muzeului ASTRA)
Lads' group from Drăguș (photograph number 1645, the photo library of the ASTRA Museum)

Copii din Drăguș îmbrăcați în straie tradiționale (fotografia cu numărul 7009, fototeca Muzeului ASTRA)
Children from Drăguș wearing traditional clothes (photograph number 7009, the photo library of the ASTRA Museum)

Aspecte psihologice ale boștinărilor transilvăneni. Scurtă privire de imagologie comparată între centrele din Sebeșul de Jos (județul Sibiu), Căianul Mare și Căianul Mic (județul Bistrița-Năsăud)

Liviu VELȚAN*

The Scientific Archive of the ASTRA National Museum Complex holds documentation regarding the scientific research campaigns undertaken by the specialists of the Folk Technology Museum during the second half of the 20th century. This research mainly focused on aspects concerning technical information and using specialized language.

This type of information held by the Archive of the ASTRA Museum can be integrated in a larger anthropological perspective. The main purpose of this article is that of turning it to account in order to understand the lifestyle and unravel meanings of the communities where the beeswax makers lived.

The two centres from Transylvania where the beeswax makers developed a specialized occupation must be reinterpreted from a psychological perspective, using the viewpoints of anthropology and social history. This reinterpretation of both information and events following the mindset of the Dimitrie Gusti Sociological School is necessary now, as it was prohibited during the communist regime.

Keywords: beeswax makers, psychology, image, scientific archive

Cuvinte cheie: boștinari, psihologie, imagine, arhivă științifică

Boștinăritul este o ocupație secundară derivată a ocupației apicole și care constă în colectarea reziduurilor rămase după extracția mierii de către oameni specializați, numiți boștinari. Aceștia prelucreează materia primă rezultată la teascuri și mai apoi o folosesc pentru realizarea lumânărilor din ceară. În privința instalațiilor folosite la prelucrarea materiei prime acestea se diferențiază tipologic în mai multe categorii. Valorificarea științifică a dimensiunii tehnice a instalațiilor mai sus amintite a fost realizată de către Valerie Deleanu¹.

Studiile dedicate acestei ocupații nu sunt numeroase dar remarcăm faptul că în ultimii ani au apărut două lucrări care scot în evidență aspect particulare privind Sebeșul de Jos (județul Sibiu)² dar și localitatea colonizată de către sebeșeni, Albina (sat care face parte din comuna Moșnița Nouă, județul Timiș)³.

Cercetările despre boștinariidîn localitățile din județul Bistrița-Năsăud au fost efectuate ca parte componentă a unor cercetări sistematice din perioada interbelică, cercetări întreprinse de echipele Școlii Sociologice coordonate de Dimitrie Gusti⁴.

În ceea ce privește cercetările sistematice despre boștinăritul tradițional în localitatea Sebeșul de Jos întreprinse în anii 60 ai secolului trecut, acestea s-au constituit ca o parte componentă a primelor cercetări de teren efectuate în vederea realizării Muzeului Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului. Cei care au realizat cercetarea în Sebeșul de Jos au fost Cornel Irimie⁵ și Herbert Hoffmann⁶.

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail:veltanliviu@yahoo.com

¹Ultimele cercetări întreprinse și care scot în evidență o bună înțelegere a dimensiunii tehnice și tipologice a instalațiilor de tescuit materiile prime din care fac parte între altele boștina, vinul, uleiul sau fructele a fost întocmită de către Valerie Deleanu, *Instalații tradiționale de zdrobit și de tescuit din România*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2014, pp. 198-200.

²Derzi Iosif, *Scrieri despre sebeșenii din localitățile Sebeșul de Jos și Albina*, Editura Salgo, Sibiu, 2017.

³Este vorba despre monografia lui Trușcă Mirela, Buruleanu. N. Dan, *Albina. Un sat ardelean în spațiul timișan*, Editura Solness, Timișoara, 2008, care scoate în evidență viața boștinărilor și a familiei extinse a acestora cu toate transformările ocupaționale și ale modului de viață.

⁴În acest sens este de subliniat studiul lui Petru Bartoș, *Un sat expansiv pe Someș față de azi și evoluția în ultimul secol*, în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 9-10, 1937.

⁵Florin Marius Streza, Nicolae Lucian Robu, *Cornel Irimie și evoluția Muzeului Tehnicii Populare. Studii, articole și documente*, vol I, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2013.

⁶Cornel Irimie, Herbert Hoffmann, *Boștinăritul – o veche îndeletnicire specializată la români*, în *Cibinium*, 1979-1983, Muzeul Brukenthal, Sibiu, pp. 105-138.

Întrucât cercetările de teren în localitatea Sebeșul de Jos, s-au finalizat cu strângerea unui important material, scopul prezentului articol constă în valorificarea științifică a unor elemente din care rezultă unele aspecte psihologice reprezentative pentru înțelegerea întregului fenomen legat de boștinărit utilizând însă metode specifice antropologiei și imagologiei comparate⁷.

Astfel, scopul acestui demers constă în scoaterea în evidență a unor clișee, care în egală măsură se pot constitui fie în informații contradictorii fie în informații relevante pentru înțelegerea unui mod de viață, a unor aspecte sociale și psihologice, care formează potrivit câmpului de cercetare al imagologiei comparate o imagine deformată, trunchiată, de cele mai multe ori irelevantă a modului în care se construiește relația dintre noi și „ceilalți”, identificați cu străinii, intruși într-un spațiu social și mental al unei comunități. Această analiză comparativă se impune la mai mult de cinci decenii de la studierea centrului de boștinari din Sebeșul de Jos (fișele de teren de tipul fișelor de informator ale boștinărilor conțin elemente psihologice și păstrează memoria interbelică încă vie), precum și după cercetarea interbelică din localitățile Căianul Mic și Căianul Mare. Considerăm că această abordare comparativă a unor aspecte psihologice între reprezentații centrelor de boștinărit transilvănene se impune ca parte componentă a înțelegerii vieții trecute sau prezente a acestora.

Cele două centre își creează imaginea în funcție de câteva aspecte psihologice relevante. Unul dintre acestea surprins în cercetările interbelice în ceea ce privește centrul Căianul Mic, și care diferă de centrul de la Sebeșul de Jos, este reprezentat de faptul că imaginea boștinărilor cainari în perioada antebelică este percepută negativ de către locuitorii comunelor învecinate catalizatorul acestei percepții fiind prezența în cadrul comunității a doi străini și anume primul boștinar al satului Pavel Miron, de origine armenescă, poreclit Nigolo și un evreu Hermann Ștern, venit din Maramureș. Ținând cont de faptul că raportarea la străini sau intruși într-un spațiu social sau mental al unei comunități aduce un indiciu de alteritate acelor comunități evreul acționează în sens negativ în primul rând prin simpla apartenență etnică, dar și prin faptul că acesta era bănuț că ar face comerț cu ceară falsificată, lucru care se răsfărge asupra tuturor boștinărilor. Această falsă bănuială venită prin prisma percepției etnice nu este singulară iar în acest sens Ștern nu putea face excepție⁸.

Boștinarii din cele trei centre se individualizează din punct de vedere al trăsăturilor de caracter față de locuitorii comunelor învecinate prin spiritul întreprinzător, dublat de curajul în afaceri și dorința de câștig care se manifestă atât la sebeșeni cât și la cainari. Această dorință de câștig este catalizatorul principal prin care locuitorii capătă puterea unei reorientări ocupaționale deoarece ajung să valorifice la potențial maxim o resursă pentru a putea compensa lipsa altor resurse sau ponderea lor nesemnificativă. Localitatea Sebeșul de Jos este așezată într-o zonă unde condițiile pedoclimatice nu permit practicarea agriculturii decât într-o foarte mică măsură, pe când în Căianul Mic cele două ocupații principale sunt boștinăritul și agricultura⁹.

Această dorință de câștig se manifestă în cazul celor două Căiane inclusiv prin plecarea în America a 156 bărbați¹⁰. În anul 1937 pe de altă parte sunt consemnați 111 capi de familie care se ocupă cu boștinăritul¹¹. Dorința de înavățire le exacerbează peste măsură orgoliul având ca efecte pozitive îmbogățirea cunoștințelor, ajutându-i totodată la dezvoltarea spiritului competitiv, după

⁷O lucrare fundamentală pentru buna înțelegere a domeniului imagologiei comparate aparține lui Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, București, 2000, pp. 29-35. Autorul sintetizează cadrul metodologic și în acest sens definește opt structuri arhetipale ale imaginarului în durată istorică. Una dintre aceste opt structuri este alteritatea (văzută ca raport între eu-ceilalți).

⁸O lucrare reprezentativă pentru imaginea negativă a evreului este Andrei Oieșteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, București Editura Humanitas, 2001, pp. 292-298 care cuprinde date relevante despre imaginea evreului venit din zona Maramureșului și identificat cu evreul-păstor. Potrivit lucrării imaginea evreului perceput ca pastor pentru zona Maramureșului era un lucru de neînchipuit și de neacceptat. O altă ipostază a evreului, cea de cârciumar care falsifică băuturile spirtoase pentru a otrăvi pe țărani apare tot în prezenta lucrare. Ideea care se desprinde din aceste două aspecte ale portretului profesional al evreului și care prin comparație capătă relevanță pentru cazul centrului de boștinărit Căianul Mic este aceea că nu mai e vorba de falsificarea băuturilor, ci a cerii. În acest caz deci, imaginea negativă a evreului este relevantă și prin prisma materiei prime falsificate.

⁹De văzut în acest sens Iosif Jivan, *Regimul proprietăților*, în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 9-10, 1937, p. 439.

¹⁰Petru Bartoș, *op. cit.*, p. 432.

¹¹Wolker Wollmann, *Patrimoniu preindustrial și industrial în România*, volumul III, Editura Honterus, Sibiu, 2012, p. 398.

regulile economiei de piață. Însă anumite efecte catastrofale nu întârzie să se manifeste deoarece căinarii dispunând de foarte mult capital bănesc vor investi în cumpărarea de cât mai mult pământ. Dar aceștia nu știau să negocieze prețul sau își supraestimau puterea financiară astfel că ajungeau să se împrumute pentru a cumpăra pământ. Această datorie implica pentru unii dintre ei o nouă plecare în America pentru a fi plătită¹². O scurtă concluzie care se poate impune este aceea că în Căianul Mic oamenii nu erau foarte conștienți de riscurile financiare pe care și le asumau și paradoxal poate, deși aveau ambiția și dorința de a acumula capital pentru o viață mai bună, riscau sărăcia.

Plecarea boștinărilor în America, privită ca un pământ al făgăduinței, trebuie însă integrată unui context general caracterizat prin datorii care trebuiau plătite, case ipotecate băncilor sau lipsa pământului și a capitalului¹³.

Gradele de manifestare a trăsăturilor de caracter pentru boștinarii din cele două centre sunt diferite. Astfel, căinarii sunt legați până la obsesie de comuna lor. Această obsesie este întreținută de mecanismul psihologic prin care se cumpără dar și se vinde atât pământ cât și boștină în vederea obținerii de bani, a plecării în America, a obținerii de mai mulți bani și a cumpărării a și mai mult pământ pe hotarele comunelor învecinate. Din acest motiv Căianul Mic este un sat expansiv¹⁴.

Spre deosebire de cei din Căianul Mic locuitorii din Sebeșul de Jos nu par să manifeste un ațesament atât de evident față de comuna lor. Acesta este motivul pentru care vor constitui o nouă localitate într-o altă parte a țării. Procesul de constituire a viitoarei localități se întinde pe o perioadă de 5 ani (1927-1931) și modelează caracterul locuitorilor din Sebeșul de Jos care își însușesc modul de viață specific aceluși loc, precum și instrumentarul specializat de prelucrare a boștinei. Acest proces se va materializa în cele din urmă într-o reorientare ocupațională. Astfel, în noua localitate numită Albina, agricultura va lua locul boștinăritului¹⁵. Argumentul principal care scoate în evidență reprofilarea ocupațională a sebeșenilor motivată de dorința de mai bine este reprezentat de faptul că zona colonizată era prielnică agriculturii.

Din aceste aspecte decurge o primă diferență între boștinarii sebeșeni și cei bistrițeni. Boștinarii bistrițeni au beneficiat mai mult de prezența agriculturii decât sebeșenii. Unii sunt legați obsesiv de comuna lor, ceilalți caută să plece din satul lor pentru o viață mai bună. Acest argument întărește o teamă psihologică a celor din Sebeșul de Jos, teamă care îi împinge spre căutarea unei reorientări profesionale, pe când cei din Căianul Mic nu au nevoie de o reorientare ocupațională întrucât agricultura și boștinăritul coexistă deja în preocupările lor.

Alte defecte ale locuitorilor din cele două centre pe lângă orgoliu și dorință de înavuțire sunt specula și înșelarea cumpărătorului la cântar. În acest sens partenerii de afaceri sunt de trei ori înșelați, la cântar, la preț și la material (ceara este falsificată). În privința materiei prime falsificate o diferență esențială între cele două centre este reprezentată de faptul că un evreu Hermann Ștern prin acțiunile sale îi pune într-o lumină nefavorabilă pe boștinari. În Sebeșul de Jos nu este vorba de acțiunea unui străin, ci de imaginea în ansamblu a boștinărilor.

Din punct de vedere al sărăcirii fondului sufletesc căinarii sunt oameni reci, calculați orientați numai spre câștig. Spre deosebire de ei, cei din Sebeșul de Jos sunt mai apropiați de localitatea lor de suflet din Banat. Până în urmă cu câțiva ani, urme ale acestei legături sufletești supraviețuiesc prin intermediul diverselor manifestări și sărbători populare¹⁶. Însă această legătură este mai recentă

¹²Petru Bartoș, *op. cit.*, p. 438.

¹³Bianca Rodica Karda, *Odiseea plecării unor români ardeleni din județul Sibiu în America (1900-1914) reflectată în presa transilvăneană a vremii*, în *Conferințele ASTREI*, 2009, Sibiu, p. 90.

¹⁴În Petru Bartoș, *op. cit.*, p. 438, este un tabel relevant cu proprietățile celor din Căianul Mic în comunele vecine; tabelul este important din prisma ideii de sat expansiv și a dorinței de înavuțire accentuată a locuitorilor.

¹⁵Procesul de constituire a noii localități a fost descris în Cornel Irimie, Herbert Hoffmann, *op. cit.*, p. 132, dar și în Liviu Velțan, *Boștinăritul – un meșteșug pe cale de dispariție în localitatea Sebeșul de Jos*, în *Cibinium*, Editura „ASTRA Museum”, 2013, pp. 193-201 unde au fost aduse noi argumente despre colonizarea localității Albina prin sursele oferite de Procesele Verbale ale Băncii Albina aflate la ANI, Filiala Sibiu, Fond Banca Albina și unde se găsesc numele tuturor boștinărilor și sumele de bani împrumutate de aceștia în vederea formării noii localități.

¹⁶Potrivit informației de teren pe care am obținut-o în anul 2013 urmași ai foștilor boștinari ar păstra legătura cu localitatea Albina prin vizite anuale regulate făcute de către ansamblul folcloric Hora de la Rusca, ansamblul localității Sebeșul de Jos în localitatea Albina.

deoarece în perioada de imediat de după colonizare ea se menține doar sporadic. Această observație e necesară pentru a contura cât mai exact cadrul sufletesc al boștinărilor sebeșeni¹⁷. Un al doilea plan de analiză a psihologiei locuitorilor celor două centre este reprezentat de existența altor ocupații anexe. Pentru Căianul Mic este vorba de strânsul de lână și brânză¹⁸ care era realizat și de către femei, iar pentru Sebeșul de Jos este vorba în general de zdrențe, petice și lână, care de cele mai multe ori sunt cumpărate de la croitori sau ciobani și vândute la Cîsnădie la fabricile de acolo¹⁹, iar potrivit unei mărturii doar la fabricile de postav²⁰. Alte articole vândute de către cei din Sebeșul de Jos erau piperul și tămâia²¹, cel mai probabil în zonele unde valorificau ceara sau lumânările. O singură mărturie a boștinărilor Mihai Vasile senior, poreclit Zdulea pomenește alte articole comerciale pe care le vindea femeilor în vârstă pentru dureri de stomac, și anume pietrele roșii (identificate cu minereul de fier și cupru) și bureți de dud pe care-i vindea cojocarilor pentru vopsitul pieilor²².

Cei din Sebeșul de Jos erau nevoiți să vândă o gamă extrem de diversă de produse fapt care scoate în evidență o frică de sărăcie și sărăcire. Boștina materia lor de bază nu se găsea într-o cantitate destul de mare în lumea tradițională. Cei din Căianul Mic se deosebesc în sensul că ocupațiile anexe ale lor sunt mult mai concentrate și folosesc trasee bine delimitate, astfel spre deosebire de Sebeșul de Jos unde femeile rămăneau acasă, căinarii își creează o serie de trasee deservite de femei mai ales în zona Câmpiei Ardealului²³ pentru aceste produse secundare, asemănătoare celor ale bărbaților boștinari din Sebeșul de Jos. În acest sens se poate observa ușor o diferențiere ocupațională pe sexe și lărgirea ariei de cuprindere comercială. O altă diferență este aceea că spre deosebire de Sebeșul de Jos traseele secundare ale căinării apar ca urmare a creșterii numărului de membri ai familiei pe când sebeșenii strâng materialele secundare exact pe aceleași trasee de unde strâng și boștina. O altă diferență extrem de semnificativă constă în faptul că boștinarii din Căian practică boștinăritul și comercializarea celorlalte produse anexe atunci când au timpul necesar, după muncile agricole mult mai prezente decât în Sebeșul de Jos.

În privința altor aspecte relevante ale boștinărilor din Sebeșul de Jos, informațiile din fișele de informator ale acestora adunate cu ocazia cercetărilor de teren din anii 1959-1961 scot în evidență și alte aspecte importante de ordin psihologic și care cuprind un interval cronologic destul de vast. Astfel, o fișă este datată 1904, alta 1943. Aceste aspecte psihologice rezultând din fișele boștinărilor au fost însă analizate²⁴ și tocmai de aceea o să rezumăm cele mai importante concluzii.

Important din punct de vedere psihologic pentru boștinarii din Sebeșul de Jos este pericolul în ceea ce privește hoții, tâlharii sau conflictele cu autoritățile de frontieră, mai ales în cazul frontierei cu Serbia, pericole la care se expuneau pe traseele lor comerciale.

Aceste aspecte psihologice considerăm că sunt reprezentative pentru conturarea unui mod de viață a acestora. Oameni de obicei săraci, ei se orientează spre valorificarea unei materii prime socotite un simplu reziduu.

Tabloul care se conturează în privința celor două centre de boștinari din Transilvania este destul de compact cu asemănări, dar și diferențe majore. Astfel, pentru a reuși să trăiască o viață mai bună întâmpină pericole din cele mai diverse de la pericolele reprezentate de drumurile comerciale interne,

¹⁷Această observație care ar scoate în evidență un contact mai recent al locuitorilor cu localitatea Albina apare într-o broșură de popularizare numită Satul nostrum Sebeșu de Jos. Întâlnire cu fii satului, mai, 1980, 15 pagini care a apărut sub egida Consiliului de educație politică și cultură socialist, Comuna Turnu Roșu. Tot această broșură pomenește sporadic pe Nicolae Sasu un locuitor din Sebeșul de Jos care și-a adus contribuția pe tărâm științific la cunoașterea acestei localități prin studiul de arhivă la Tâlmăci, Sibiu, Cluj. Cele două referiri la legătura cu localitatea Albina și la Nicolae Sasu în prezenta broșură p. 5-6 și p.1.

¹⁸Gh. Bucurescu, *Ocupațiile anexe ale locuitorilor din Căianul- Mic, Someș. Strânsul de lână și brânză*, în Sociologie Românească, an I. nr. I, 1936, pp. 60-70.

¹⁹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond Boștinărit, Fișă informator Dragotă Vasile (zis Micuțu), Fișă nr.24.

²⁰Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond Boștinărit, Fișă informator Iosif Tâlvănu Crețu, Fișă nr. 27.

²¹Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond Boștinărit, Fișă informator Iacob Achim, Fișă nr. 36 și Fișă informator Luca Gheorghe, Fișă nr. 46.

²²Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond Boștinărit, Fișă informator Mihai Vasile (zis Zdulea), Fișă nr. 64.

²³Gh. Bucurescu, *op. cit.*, p. 63.

²⁴Liviū Velțan, *Fișele boștinărilor din Sebeșul de Jos. Indicatori ai psihologiei acestora*, în *Cibinium*, 2014, pp. 35-49.

pericolul reprezentat de plecarea în America, lipsa de speranță și de perspectivă dublată de cele mai multe ori de lipsa de prevedere care îi conduc spre riscuri inutile. Toate aceste trăsături de caracter sau clișee de percepție ale celorlalți la adresa lor trec prin niște filtre ale neînțelegerii dintre noi și ceilalți, străinii, intrușii spațiului social și mental al unei comunități.

Acesta este principalul motiv pentru care spiritul lor întreprinzător dublat de curajul în afaceri este un aspect care prea puțin contează pentru a-i face membri respectați ai comunității lor. Percepția socială, dublată în cazul centrului de la Sebeșul de Jos și de o autodefinire psihologică²⁵ este tributară unor percepții care nu se apleacă asupra înțelegerii cauzelor reale ale vieții celor percepuți și care este specifică oricărei percepții identitare dintre noi și ceilalți.

Spre deosebire de locuitorii din Sebeșul de Jos, cei din Căianul Mic păstrează și în contemporaneitate vechea ocupație folosind însă pentru transport microbuzele²⁶.

Concluzia care se poate impune este aceea că percepția diferită a propriei bogății are un efect prin care datorită lipsurilor (Sebeșul de Jos) sau dorinței de acumulare mai pregnante (Căianul Mic) unii se împrumută la bancă pentru a-și schimba locul și modul de viață pe când ceilalți doresc să devină stăpâni absoluți atât ai locului lor de baștină cât și ai altor locuri de la vecinii lor.

Considerăm că acestea sunt de fapt coordonatele principale care modelează atât viața, cât și aventura imaginii boștinărilor din cele mai reprezentative centre transilvănene.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

Bartoș, Petru, *Un sat expansiv pe Someș față de azi și evoluția în ultimul secol* în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 9-10, 1937, pp. 430-438.

Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, București, 2000.

Bucurescu, Gheorghe, *Ocupațiile anexe ale locuitorilor din Căianul Mic. Strânsul de lână și brânză*, în *Sociologie Românească*, anul I, nr. 1, 1936, pp. 60-70.

Deleanu, Valerie, *Instalații tradiționale de zdrobit și de tescuit din România*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2014.

Derszi, Iosif, *Scrieri despre sebeșenii din localitățile Sebeșul de Jos și Albina*, Editura Salgo, Sibiu, 2017.

Hoffmann, Herbert, *Mutații în spațiul de activitate al boștinărilor din Sebeșul de Jos de-a lungul unui secol*, în *Studii și comunicări de Etnologie*, Tomul VII, serie nouă, Editura Academiei Române, 1993, pp. 101-114.

Irimie, Cornel, Hoffmann, Herbert, *Boștinăritul – o veche îndeletnicire specializată la români*, în *CIBINIUM*, 1979-1983, Muzeul Brukenthal, Sibiu, pp. 105-138.

Jivan, Iosif, *Regimul proprietăților*, în *Sociologie Românească*, anul II, nr. 9-10, 1937, pp. 439-442.

Karda, Bianca, *Odiseea plecării unor români ardeleni din județul Sibiu în America (1900-1914) reflectată în presa transilvăneană a vremii*, în *Conferințele ASTREI*, Sibiu, 2009, pp. 89-109.

Oieșteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, editura Humanitas, București, 2001.

Velțan, Liviu, *Boștinăritul – un meșteșug pe cale de dispariție în localitatea Sebeșul de Jos*, în *CIBINIUM*, 2013, pp. 193-200.

Velțan, Liviu, *Fișele boștinărilor din Sebeșul de Jos. Indicatori ai psihologiei acestora*, în *CIBINIUM*, 2014, pp. 35-49.

²⁵Liviu Velțan, *Boștinăritul – un meșteșug pe cale de dispariție în localitatea Sebeșul de Jos*, în *Cibinium*, 2013, p. 196.

²⁶Tot în urma cercetării de teren din Sebeșul de Jos am obținut o informație despre cei din Căianul Mic care potrivit informatorilor ar fi păstrat până în urmă cu câțiva ani vechile trasee de colectare a materiei prime, reitând această activitate, dar mergând cu microbuzele. Această ipoteză interesantă ar putea fi o mărturie a respectării memoriei înaintașilor care ar contrazice într-o oarecare măsură cercetările interbelice, care stipulau că boștinarii căinari au un fond sufletesc sărac, unde memoria și implicarea emoțională nu sunt prezente.

Trușcă, Mirela, Buruleanu, N. Dan, *Albina. Un sat ardelean în spațiul timișan*, Editura Solness, Timișoara, 2008.

Wolker, Wollmann, *Patrimoniul preindustrial și industrial în România*, Editura Honterus, Sibiu, 2012.

Surse inedite

Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond special „Boștinărit”, 110 fișe de informator ale boștinărilor, rezultate în urma campaniei de cercetare din 1959-1961.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10329.

Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10329.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10330.

Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10330.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10331.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10331.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10332.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10332.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10333.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10333.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10334.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10334.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10335.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10335.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10336.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10336.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10337.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10337.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10338.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10338.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10339.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10339.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10340.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10340.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10341.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10341.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10342.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10342.

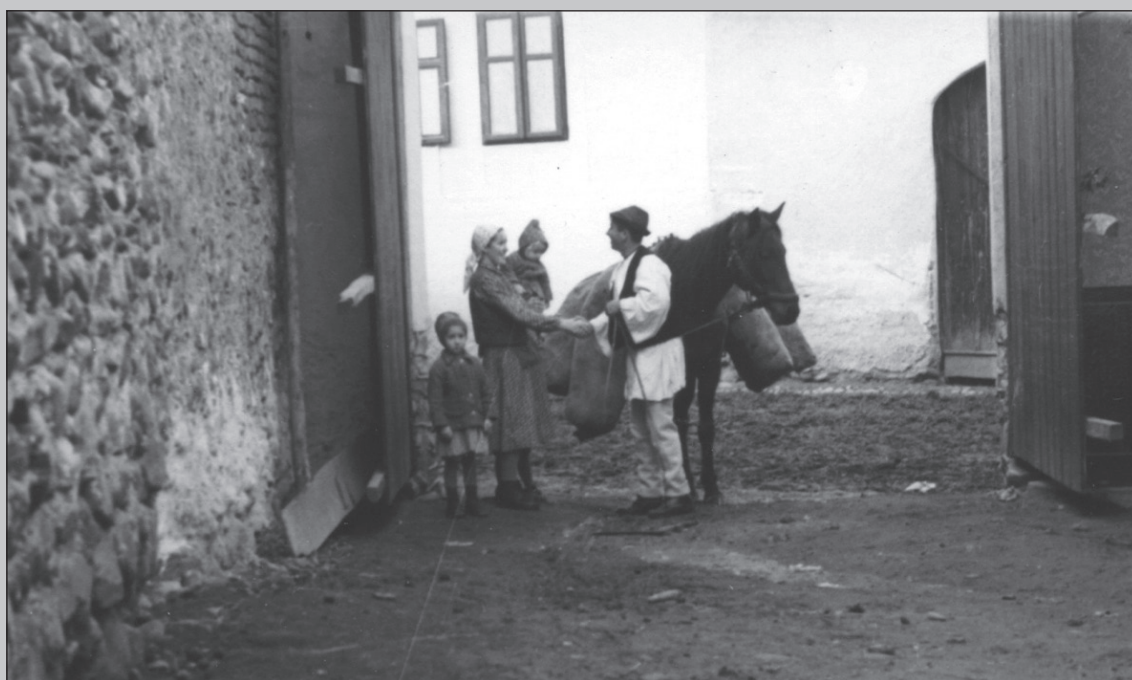
Boștinăritor împreună cu soția și copii, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10343.
Beeswax maker with his wife and children, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10343.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10344.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10344.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10345.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10345.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10346.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10346.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10347.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10347.

Bărbat călare, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10348.
Man on horseback, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10348.

Căruță cu cai, Arhiva Foto a Muzeul ASTRA, nr. inv. 10349.
Cart driven by horses, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10349.

Căruță cu cai, Arhiva Foto a Muzeul ASTRA, nr. inv. 10351.
Cart driven by horses, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10351.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10352.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10352.

Vedere din Sebeșul de Jos, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10353.
View from Sebeșul de Jos village, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10353.

Boștină cu căruța cu coviltir pentru transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10354.

Beeswax maker and his covered waggon used for wax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10354.

Căruță trasă de cai, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10355.

Cart driven by horses, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10355.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10356.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10356.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10357.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10357.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10358.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10358.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10359.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10359.

Căruță trasă de cai, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10360.
Cart driven by horses, ASTRA Museum Photo Archive, nr. inv. 10360.

Transportul boștinei, Arhiva Foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 10361.
Beeswax transportation, ASTRA Museum Photo Archive, inventory number 10361.

Considerații asupra uleiințelor din Băiești, județul Hunedoara

Liviu VELȚAN*

The thematic group of oilseed processing or oil pressers was constituted according to a general thematic plan in the former Museum of Folk Technology (the present-day ASTRA Museum of Traditional Folk Civilization) at a key point for the Romanian history of the 20th century, which unfortunately influenced negatively the museums and the socio-human sciences in Romania. We refer here to the communist period and one of its main guidelines - the destructive intervention on the technical folk installations of the villages. The oil presses suffered from this intervention as well. The museum's research team also focused on anthropological and sociological phenomena, but this type of research did not attain great results because of the political views of the period.

The Scientific Archive of the ASTRA Museum holds various research reports focusing on an anthropological or approach. This anthropological perspective of the research was only little evinced to this moment, mostly because of the fact that the regime did not allow for it. The present article is an attempt at recovering and reinterpreting information that can shed light on issues regarding the mentality characterizing the field researchers of the former team and at continuing their work through recognition, emphasizing their research of the oil-presses in Băiești.

Keywords: teasc de ulei, memorie socială, aspecte psihologice, instalații tehnice tradiționale

Cuvinte cheie: oil press, social memory, psychological aspects, traditional technical installations

Momentul constituirii grupei tematice a prelucrării semințelor oleaginoase din cadrul Muzeului Tehnicii Populare actualmente Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA a fost pus în evidență ca parte a viziunii tematice a viitorului muzeu regăsită în planul tematic general, întocmit ca urmare a unei ședințe din anii 1961-1962 și sistematizat în cadrul unor dezbateri ulterioare. Aceste dezbateri extinse de specialitate care au reunit pe cei mai de seamă specialiști ai domeniilor socio-umane din perioada comunistă a avut loc în anul 1961 prin ședința din 26-28 decembrie¹ iar în anul 1962 a fost recunoscută oficial prin acceptul acordat de către Academia Română denumirea de Muzeul Tehnicii Populare². Planul a fost definitivat în anul 1964³.

Rapoartele de specialitate au atins de cele mai multe ori o dimensiune tehnică în sensul că nu au fost scoase în evidență aspecte care să țină de un specific sociologic sau antropologic. Această lipsă este de înțeles în condițiile în care se urmărea constituirea cât mai urgentă a Muzeului Tehnicii Populare, mai ales că începuseră să dispară instalațiile populare de pe cuprinsul satelor. Acest aspect este important deoarece se aplică tuturor instalațiilor din cadrul Muzeului Tehnicii Populare fiind de altfel o constantă argumentativă la constituirea muzeului. Cu toate acestea, în cadrul rapoartelor de cercetare se regăsesc și câteva referiri de ordin sociologic și antropologic.

Aceste raportări au o importanță specială întrucât pot oferi pe de o parte o explicație cât mai apropiată de realitate asupra modului în care o comunitate se raportează la ideea de muncă și de tehnică în evoluție, iar prin extensie la modul în care o comunitate tradițională își trăiește viața.

Prelucrarea semințelor oleaginoase este una dintre grupele tematice constituite în cadrul muzeului care completează în mod optim ocupația principală a agriculturii de asemenea reprezentată ca grupă tematică în muzeu.

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: veltanliviu@yahoo.com

¹Deleanu Valer, Voina Delia, *Oamenii care au făcut muzeul*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2013, pp. 21-22.

²Bucur, Corneliiu, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” (Dumbrava Sibiului) Catalog*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2007, pp. 15-23.

³Dosarul Plan tematic și de organizare a Secției etnografice în aer liber din Dumbrava Sibiului, iunie 1964, 188 file, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA reprodus parțial în Streza Marius Florin, Robu Nicolae Lucian, Cornel Irimie și evoluția Muzeului Tehnicii Populare. Studii, articole și documente, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2013, pp. 15-91.

Această ocupație s-a dezvoltat în anumite zone etnografice unde specificul zonal a permis dezvoltarea unor instalații și a unui instrumentar tipic de obținere a uleiului vegetal în scop alimentar. Între aceste zone este și Țara Hațegului care alături de Orăștie, Pădurenii Hunedoarei sau Țara Zarandului reprezentate expozițional în cadrul Muzeului în Aer Liber din Dumbrava Sibiului se constituie ca parte a unui areal specific marcat de o arhaicitate pronunțată în care tipologia și tehnologia instalațiilor de producere a uleiului comestibil a permis dezvoltarea tehnologică a unei serii specifice.

Asemeni și altor grupe de instalații tradiționale preindustriale din spațiul românesc, ilustrate în cadrul muzeului și grupa uleiințelor, numite și ateliere de ulei se dezvoltă tipologic și tehnologic urmând linii specifice care scot în evidență perfecționarea funcțională pe de o parte și creșterea eficienței muncii pe de altă parte.

În cadrul acestei grupese află o instalație aparte, și anume uleiinița cu teasc cu roată frontală din Băiești, la care principiul de funcționare scoate în evidență modul în care locuitorii au știut să realizeze (potrivit propriei lor concepții despre ideea de tehnică) și să perfecționeze sub impulsul influenței mentalitare iar mai apoi industriale a fabricilor apropiate zonei lor această instalație⁴. Este vorba despre o instalație tradițională la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea când industrializarea începe să capete o mare importanță în zonele tradiționale rurale marcând o fază evolutivă de trecere de la etapa preindustrială la cea industrială. Această trecere este documentată prin influențele pe care țăranii le preiau de la fabrici precum Oțelul Roșu în introducerea valțurilor la instalațiile de tescuit⁵.

Din acest punct de vedere instalațiile specifice obținerii uleiului vegetal în scop alimentar pot fi clasificate în cel puțin două grupe funcționale și tipologice distincte în funcție de îmbunătățirile aduse acestora. Pe de o parte sunt instalațiile arhaice tradiționale prin excelență, în care materialul de construcție este lemnul, iar pe de altă parte sunt instalațiile tradiționale perfecționate industrial cu șuruburi de fier și cu alte părți componente din fier.

Din a doua categorie face parte o instalație care tipologic este un teasc de ulei cu roată frontală călcată cu piciorul din satul Băiești, comuna Pui, județul Hunedoara⁶.

Scopul depistării cercetării și aducerii în cadrul Muzeului Tehnicii Populare a teascului de ulei cu șurub de fier orizontal și roată frontală în anul 1972 a fost tocmai completarea seriei tipologice a grupei, aceasta constituindu-se tehnologic ca una dintre instalațiile imediat inferioare uleiiniței hidraulice (care reprezintă de fapt vârful tehnologic al grupei amintite)⁷.

Datele statistice realizate ca urmare a inventarierii instalațiilor de tehnică populară din județul Hunedoara între care și teascurile credem că sunt relevante. Datele din anii 1941 și 1942 vin ca urmare a transformărilor care se realizează prin extinderea culturilor de plante oleaginoase pe teritoriul de atunci al județului Hunedoara. Aceste date creionează un tablou care ulterior cu ocazia instaurării comunismului nu se va mai păstra deoarece dacă aveai un teasc de ulei chiar acționat manual „erau considerat chiabur”⁸.

Astfel, în anul 1941 erau inventariate un număr de 231 de prese de ulei în toate preturile județului dintre care în pretura plasei Hațeg erau 28 de prese, iar în pretura plasei Pui (comună de care ține și localitatea Băiești) 12 prese⁹, pe când în anul 1942 apar doar 16 prese în pretura plasei Hațeg și 14 prese în pretura plasei Pui dintr-un total de 164 de prese¹⁰.

Aceste date de mai sus nu fac o referire directă la acest tip de instalații, ci la toate tipurile care sunt specifice zonelor etnografice din județul Hunedoara. Considerăm totuși că aceste date

⁴Elena Roman, *Raport de cercetare 20-27 VII 1971 în județul Caraș-Severin*, nr. inventar 764/1972, Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească.

⁵*Ibidem*, fila 1.

⁶Bucur Corneliu, *op. cit.*, p. 114.

⁷Liviu, Velțan, *Uleiinița hidraulică din Ohaba-Sibișel. Considerații ale influenței industriale asupra unei instalații și a percepției profesionale a unei comunități din Țara Hațegului*, în *Litua*, 2015, pp. 435-453.

⁸Bara Sebastian Ioan, Balazs Marcela, Dobrei Florin, Ionaș Vasile, Lazăr Ioachim, Lazăr Liviu, Popa Paulina, Toma Denisa (coordonatori), *Monografia județului Hunedoara*, volumul IV (om, natură, ocupații), Casa de editură EMIA, 2014, p. 189.

⁹*Ibidem*, p. 187.

¹⁰*Ibidem*, p. 188.

statistice sunt relevante întrucât surprind în perioada imediat postbelică o stare de lucruri care se va permanentiza ulterior ca urmare a distrugerilor provocate de război pe de o parte și a instaurării noului regim politic, pe de altă parte. Această stare de lucruri este într-o oarecare măsură confirmată de către Ancheta de Stat a Apelor din anul 1957 care este importantă prin raportarea uleinițelor hidraulice alături de celelalte instalații de tehnică populară (mori, pive, șteampuri etc.).

Totodată datele de mai sus pot să fie completate cu anumite informații de ordin general care confirmă legătura directă dintre extensia agriculturii mai precis a culturilor de porumb și apariția culturilor de curcubătă sau dovleac foarte bune pentru extracția uleiului. Pe de altă parte o altă apreciere se poate impune, și anume faptul că mare parte dintre aceste teascuri de ulei, unele dintre ele făcând parte din cadrul atelierelor specializate în uleit (uleinițe) erau acționate de energia hidraulică și de cea umană. Această considerație apare ante 1957 deoarece atunci se mai întâlnesc abia 30 de uleinițe hidraulice conform Anchetei Statistice a Comisiei de Stat a Apelor.

Parte a unei cercetări de depistare pe teren începută în anul 1971 de către echipa de muzeografi responsabili Laura Sârbu, Elena Roman și Hedwig Ulrike Rușdea¹¹ acest teasc de ulei a fost descoperit cu ocazia unei repertorieri a mai multor tipuri de instalații preindustriale din Țara Hațegului care au urmat linia localităților specifice mai ales subzonei bazinului Streiului un loc al județului cu o concentrare semnificativă de instalații de tip uleinițe. Au fost urmate linia localităților Hațeg-Sarmisegetuza-Păucinești, Hațeg-Pui-Uricani, Hațeg-Băiești-Râu Alb-Cornești, Hațeg-Ohaba de sub Piatră-Sălașul de Sus-Paroș-Nucșoara, Hațeg-Sarmisegetuza-Râu de Mori, Hațeg-Totești-Hălmăgel-Densuș din județul Hunedoara cu o particularitate ținută a unei deplasări din două pentru identificarea și aducerea uleiniței din Băiești¹². Cadrul comparativ al celor trei deplasări, dintre care una în județele învecinate¹³ a fost lămurirea aspectelor tehnice, dar și o repertoriere a tipurilor de instalații cu proprietarii lor. Imaginea dezolantă a dispariției acestora se păstrează ca o constantă a acestor deplasări. Acest tip de constanță argumentativă apare ca o parte componentă a tuturor deplasărilor ulterioare anului 1961 atunci când a fost întocmit planul tematic al Muzeului Tehnicii Populare și este comună și depistării altor tipuri de instalații tehnice preindustriale.

Teascul la care facem referire a aparținut lui Lăscuț Halmaghi din satul Băiești, comuna Pui situat la numărul 188. Memoria socială scoate în evidență anumite aspecte tehnico-funcționale care ne oferă perspectiva unei mai bune înțelegeri și raportări referitor la mentalitatea generală a zonei cu privire la aceste instalații. Alături de acesta au mai fost identificați alți doi proprietari de instalații, și anume Anița Halmaj de la numărul 192 care avea o puiă cu „zece ciocane cu dinți în cap” construită de către tatăl ei Halmăj Pătru Culianu în 1910, când aceasta era copil și Farcaș Iosif, de la numărul 190, care deținea o puiă sau ciocane cu labe care ridicau maiul cu măsele de fier în cap. Cădeau două maie într-o oală (puiă – bușteanul cu oale)¹⁴. Ținând cont de descriere care scoate în evidență existența a două maie cu măsele de fier în cap este cel mai degrabă vorba de puiă hidraulică cu săgeți (un alt tip de ciocane) care era prezentă și în localitatea Ohaba-Sibișel de unde probabil a și fost adusă în Băiești întrucât „În sat era singura puiă cu maie duble inovație aici, în partea asta n-a mai fost”¹⁵.

Alături de tipul de teasc cu roată frontală în Băiești mai era prezent și un alt tip de instalație, și anume teascul cu roată centrală, dar care „Mai defectuos strânja mai tare și rupea lemnul lung de tri metri, ori unu ori altu. Avea putere mai mare dar totdeauna să defecta, să rupe axu, lemnele, căpătâile la presiune”¹⁶.

Astfel, diferențele între o instalație și alta, eficiența versus ineficiența zdrobirii sau după caz a tescuirii ținând cont de energiile naturale folosite, superioritatea sau inferioritatea acestor energii de

¹¹Deleanu Valerie, Voina Delia, *Morile de vânt din Dobrogea. Hedwig Ulrike Rușdea în memoria etnologiei românești*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2012.

¹²Elena Roman, *Raport de cercetare din 4-8.X-a 1971 în Hațeg (uleinițe)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare românească, fila 1.

¹³Elena Roman, *Raport de cercetare 20-27 VII 1971 în județul Caraș-Severin*, nr. inventar 764/1972, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească, fila 1-2.

¹⁴Elena Roman, Laura Sârbu, *Raport de cercetare din 19-21 august 1968 în Hațeg (pive, teascuri, alte instalații)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească, fila 1.

¹⁵*Ibidem*, fila 1.

¹⁶*Ibidem*, fila 2.

acționare precum și rezistența specifică la presiune a instalațiilor amintite sunt între principalele cauze care au modelat percepția mentalitară asupra acestora.

Aceste considerații nu aveau însă să ducă neapărat la o creștere a eficienței deoarece raportarea meșterilor populari în construcția unei noi instalații mai bune nu se raportează neapărat la eficiență ci la rezistența acesteia după cum se poate observa în citatul de mai sus.

Cel mai bine acest lucru ar putea să fie înțeles prin comparația tehnico-funcțională a celor două teascuri. Pe de o parte teascul cu roată centrală socotit de către unele cercetări mai vechi o formă inedită de teasc de ulei, conceput ca superior din punct de vedere funcțional și tehnologic față de alte teascuri întrucât ar reduce până la minim acționarea umană și ar economisi maxim efortul specific procesului tescuirii¹⁷.

Scurta concluzie care se impune este aceea că deși un vechi tip de instalație este mai bun și recunoscut ca fiind mai bun după principii ingineresti nu neapărat această eficiență este importantă, pentru meșterii populari constructori ci mai ales fragilitatea acestei instalații careia i se puteau rupe părțile componente în ciuda eficienței funcționale.

Însă întrucât principiile de raportare la instalație nu țin atât de eficiența tescuirii cât de rezistența instalației în sine soluția optimă găsită a fost următoarea: meșterii au modificat atât corpul instalației care a căpătat formă de pătrat, cât și dispunerea roții de pe centru, frontal. Ceea ce a rămas la fel din vechiul teasc este ancorarea de tavan la primul prin lanțuri, iar la cel cu roată frontală printr-un sistem de grinzi care se întretaie la 90 de grade, o grindă fiind prinsă de pereții interior ai construcției de adăpostire la ambele capete. Menționăm cu riscul de a ne repeta că această modificare are loc ca urmare a unei percepții mentalitare specific de esență rurală care cuprinde alte coordonate față de civilizația de tip urban.

Ca o constantă a cercetării amintite apare influența urbană în ceea ce privește dezvoltarea tehnologică a acestor instalații iar mărturiile oamenilor converg înspre faptul că influența industrială este parte integrantă a rolului pe care l-au avut fabricile zonei și centrele siderurgice apropiate sau mai depărtate, precum orașul Călan unde au modificat șurubul din lemn cu cel de fier dublu filetat sau cu ghivent: „Axul, fusul de fier, lucrat la fabrica din Călan, la fabricantul Auschitt (Auschmitt), făceam comandă, cum, ce grosime, ce lungime; el făcea model și turna. Oala teascului din oțel, la Cujir (la Călan nu să lucra oțel)”¹⁸.

Din punct de vedere funcțional teascul cu roată frontală este o instalație cu șurub de fier dispus în plan orizontal și cu oala de tescuire tot din fier dispusă pe un capăt al șurubului, uleiul scurgându-se într-o troacă de lemn aflată sub instalație. De fapt, este o adaptare funcțională a tipului de teasc cu roată centrală.

Disponerea cadrului este în formă de pătrat spre deosebire de teascul cu roată centrală unde se poate observa dispunerea roții între două grinzi de mari dimensiuni unite printr-un șurub dublu filetat. În acest caz, roata frontală formată din opt spițe între care patru din lemn și patru din fier (acestea fiind de fapt niște bare de fier cu rol de a conferi rezistență la presiune ca urmare a acționării) ajută la acționarea directă a șurubului de fier. Roata cu un diametru de aproape doi metri are în partea inferioară troaca de lemn necesară pentru a ajuta învârtirii acesteia deoarece datorită dimensiunii instalației roata era extrem de mare și risca să atingă pământul. Se deosebește de roata teascului cu roată centrală care are un diametru mai mic. Șurubul și oala de tescuire a instalației sunt susținute de o ramă de bârne masive de stejar prinse de o legătură de platbandă de fier și așezate pe un postament de grinzi masive în formă de pătrat de care am amintit mai sus.

Din punct de vedere al energiei de acționare este vorba de acționarea umană. Spre deosebire de teascul cu roată centrală unde se folosește doar energia membrelor superioare în cazul acestei instalații se folosesc jumătate din efort membrele superioare, iar cealaltă jumătate membrele inferioare fiind necesară prezența a 4-5 oameni pentru acționare. Din modul de construcție rezultă că pentru teascul

¹⁷Toate aceste considerații calculele matematice și de randament ale acestei instalații, precum și modul practic de construcție și de acționare a acesteia în Hoffmann Herbert, *O formă inedită de teasc de ulei*, în *Cibinium 1967-1968*, 1968, pp. 337-341.

¹⁸Elena Roman, Laura Sârbu, *op. cit.*, fila 2.

cu roată centrală era necesar un singur om pentru acționare. Potrivit unor mărturii ale meșterilor „Strânjeau zece nărozi de multe ori o rupeau. Să urcau cu picioarele, nu-i lăsam că rupeau”¹⁹. Chiar dacă nu se face direct referire la teascul din Băiești despre care alte mărturii culese din teren fac referire la acționarea acestuia de către 4-5 persoane²⁰ această mărturie particulară este simptomatică pentru cadrul general al gândirii tehnice a zonei.

Un alt aspect care este important este diviziunea muncii. În cazul acestui tip de instalație nu se respecta principiul unui atelier specializat. O uleiniță pentru a putea să își îndeplinească rolul de atelier specializat era dotată atât cu teasc cât și cu piua de zdrobit semințe. Piua care nu a mai fost expusă în cadrul expoziției în aer liber din Dumbrava Sibiului face parte din tipul de instalație care funcționa de obicei separat de teasc. Este vorba de faptul că acest tip de piuă, potrivit documentării, se găsea în cadrul construcției morii de cereale²¹. În sat sunt consemnate 7 mori de două tipuri: 3 cu ciutură sau roată orizontală și 4 cu roată verticală cu aducțiune superioară²².

Și acest aspect individualizează într-o oarecare măsură reprezentarea în muzeu a acestei uleinițe care nu dispune de piua de semințe în cadrul aceleiași construcții. Instalația pivei a rămas neexpusă. Astfel se explică într-o oarecare măsură împrumuturile pe linie tehnologică între localitățile Băiești și Ohaba-Sibișel unde a fost găsită, repertoriată și apoi în 1968 transferată și reconstruită în muzeu uleinița hidraulică²³.

Din acest punct de vedere se poate trage concluzia că s-a preferat o adaptare tehnologică care a presupus o muncă mai grea în detrimentul calității și a ușurării muncii. Cele două imagini ale instalațiilor vorbesc prin ele însele despre modul de acționare. Roata dispusă central apropie două pârgșii masive din lemn de stejar, iar roata frontală are nevoie de o pârgșie care se prinde de spițe pentru a se urca pe ea 4-5 oameni și a o acționa cu picioarele²⁴.

Din numărul de oameni prezenți pentru această acționare rezultă clar că această a doua instalație reprezintă un regres tehnologic față de prima cu toate că există posibilitatea ca rezistența la presiune și stabilitatea masei lemnoase să fie mai bune ca la prima instalație.

Concluzia care se impune este aceea că cercetarea urmând un criteriu sociologic sau antropologic deși destul de puțin reprezentată scoate la lumină anumite aspecte despre modul de raportare mentalitară la uleinițele din această localitate a Țării Hațegului. Această conexiune structurală cu aspectele mentalitare este indispensabilă pentru a reuși cel puțin parțial o conturare a poveștii de viață prin raportarea la tehnica și tehnologia tradițională. Mai precis, o astfel de abordare duce la o conturare a modului în care tehnica tradițională influențează sub aspect psihologic sau mentalitar viața unei comunități.

¹⁹Referirea aparține lui Solion Laurențiu din Sălașul de Sus, nr. 9, județul Hunedoara, născut în 1898 și consemnată în Elena Roman, Laura Sârbu, *op. cit.*, fila 5. Tot acest informator face referire la inovația tehnologică reprezentată de teascul cu roată centrală adus din Băiești în localitatea Sălașul de Sus, „Nu existau în sat (Sălașul de Sus) astfel de teascuri. Ideea o venit dintălt loc că pe aici nu ierau delea atuncea, tot de pin jurul Hațegului de pe la Băiești. Aici a fost singurul. La Băiești erau două. Se pare că la Pui erau (nu este sigur). Pe urmă n-o fost bine, nu să presa bine, or venit alea cu oală de fier ș-atuncea tata l-o schimbat”.

²⁰Bucur Corneliu, *op. cit.*, p. 114.

²¹Elena Roman, *Raport de cercetare din 4-8.X.1971 în Hațeg (uleinițe)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească, fila 2.

²²Elena Roman, Laura Sârbu, *op. cit.*, fila 1.

²³De văzut Liviu Velțan, *op. cit.*, pp. 435-453.

²⁴Toate aceste aspecte de descriere pur tehnică și funcțională a acestei instalații se regăsesc în Cornel Irimie, *Ghidul Muzeului Tehnicii Populare, Muzeul Brukenthal*, Sibiu, 1974, pp. 72-73 (text informativ Hedwig Rușdea); Bucur Ioan Corneliu, *Ghid Muzeul Tehnicii Populare*, Sibiu, 1986 pp. 94-95 (text informativ Hedwig Rușdea); Bucur Ioan Corneliu, *Civilizație milenară românească în Muzeul ASTRA Sibiu*, Sibiu, 1995, pp. 100-101 (text informativ Hedwig Rușdea) și Bucur Ioan Corneliu, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA (Dumbrava Sibiului). Catalog*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2007, p. 114 (text informativ Hedwig Rușdea), reluate ulterior de către Deleanu Valerie, *Instalații tradiționale de zdrobit și de tescuit din România. Patrimoniul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA*, Editura „ASTRA Museum”, 2014, pp. 221-223 pentru o nouă descriere tehnică mai extinsă a instalației. Ultimul care abordează aceeași descriere a instalației este Wolker Wolmann, *Patrimoniul preindustrial și industrial din România*, volumul III, Editura Honterus, 2012, pp. 263-264. Toate aceste titluri de mai sus confirmă doar faptul că această instalație a intrat până acum în atenția cercetării numai din punct de vedere tehnic, iar pentru unii (Deleanu și Wolmann) ca parte a unei abordări a unui cadru general mai larg de analiză a patrimoniului preindustrial și industrial din România.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

Bara, Sebastian Ioan; Balazs, Marcela; Dobrei, Florin; Ionaș, Vasile; Lazăr, Ioachim; Lazăr, Liviū; Popa, Paulina; Toma, Denisa (coordonatori), *Monografia județului Hunedoara, volumul IV (om, natură, ocupații)*, Casa de editură EMIA, 2014.

Bucur, Corneliu, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” (Dumbrava Sibiului) Catalog*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2007.

Deleanu, Valerie; Voina, Delia, *Morile de vânt din Dobrogea. Hedwig Ulrike Rusdea în memoria etnologiei românești*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2012.

Deleanu, Valerie; Voina, Delia, *Oameni care au făurit muzeul*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2013.

Deleanu, Valerie, *Instalații tradiționale de zdrobit și de tescuit din România*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2014.

Hoffmann, Herbert, *O formă inedită de teasc de ulei*, în *CIBINIUM 1967-1968*, 1968, pp. 337-341.

Irimie, Cornel, *Ghidul Muzeului Tehnicii Populare*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1974 pp. 72-73.

Irimie, Cornel, *Anchetă statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României (Vechimea, tipologia, răspândirea și frecvența lor)*, în *CIBINIUM 1967-1968*, 1968, pp. 413-489.

Streza, Marius Florin; Robu, Nicolae Lucian, *Cornel Irimie și evoluția Muzeului Tehnicii Populare. Studii, articole și documente*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2013.

Velțan, Liviū, *Uleiinița hidraulică din Ohaba-Sibișel. Considerații ale influenței industriale asupra unei instalații și a percepției profesionale a unei comunități din Țara Hațegului*, în *LITUA*, Târgu-Jiu, 2015, pp. 435-453.

Wolmann, Wolker, *Patrimoniul preindustrial și industrial în România*, volumul III, Editura Honterus, Sibiu, 2012.

Surse inedite

Dosarul de monument *Teasc de ulei cu roată frontală călcată cu piciorul din Băiești, județul Hunedoara, Nr. 40*, în Arhiva tehnică Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA.

Dosarul *Plan tematic și de organizare a Secției etnografice în aer liber din Dumbrava Sibiului*, iunie 1964, 188 file, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA.

Roman, Elena, *Raport de cercetare 20-27.VII.1971 în județul Caraș-Severin*. Nr. inventar 764/1972, Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească.

Roman, Elena, *Raport de cercetare din 4-8.X-a 1971 în Hațeg (uleinițe)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească, 3 file.

Roman, Elena; Sârbu, Laura, *Raport de cercetare din 19-21 august 1968 în Hațeg (pive, teascuri, alte instalații)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B, Cercetare Românească, 6 file.

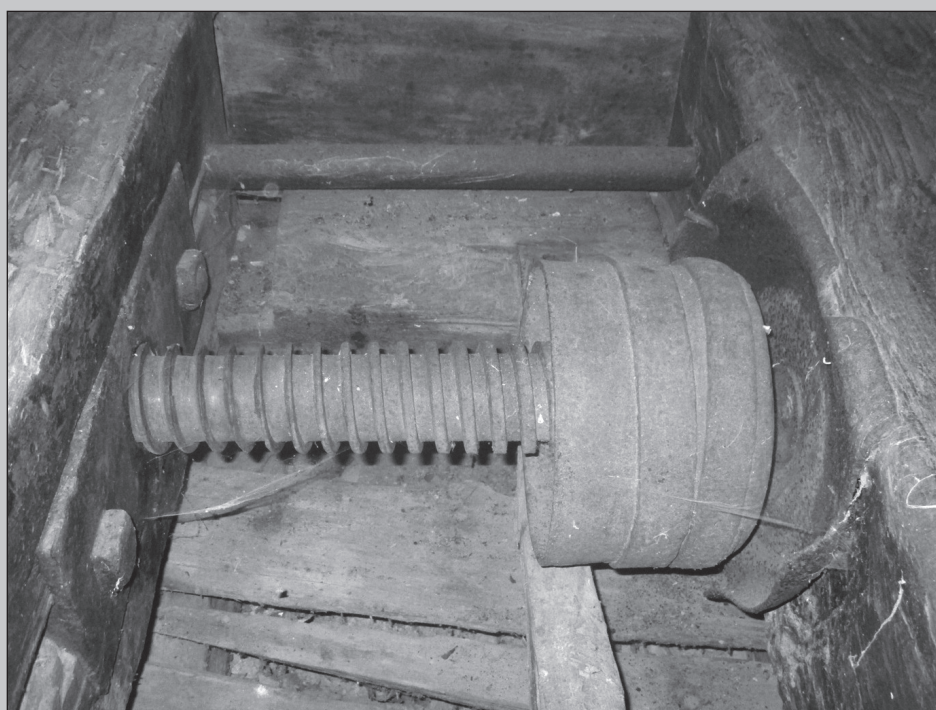
Datarea 1911 pe grinda de susținere a construcției teascului.
The support beam of the oil-press construction dated 1911.

Instalația teascului, privire generală.
The oil-press installation, general view.

Postamentul de grinzi masive care reprezintă baza teascului.
The oil-press base formed by massive beams.

Șurubul teascului așezat în plan orizontal.
The oil-press horizontal clamp.

Legătura între roată și șurub în cadrul instalației.
The link between the clamp and the wheel of the installation.

Imagine din situ cu construcția de adăpostire a teascului în dosarul de monument al instalației Nr. 40, Arhiva Tehnică a Muzeului ASTRA.
The sheltering construction of the oil-press in situ. From the Technical Archive of the ASTRA museum, Monument folder number 40.

Construcția de adăpostire a teascului din Băiești în cadrul Muzeului în aer liber din Dumbrava Sibiului.
The sheltering construction of the oil-press from Băiești represented in the Open air museum from Sibiu.

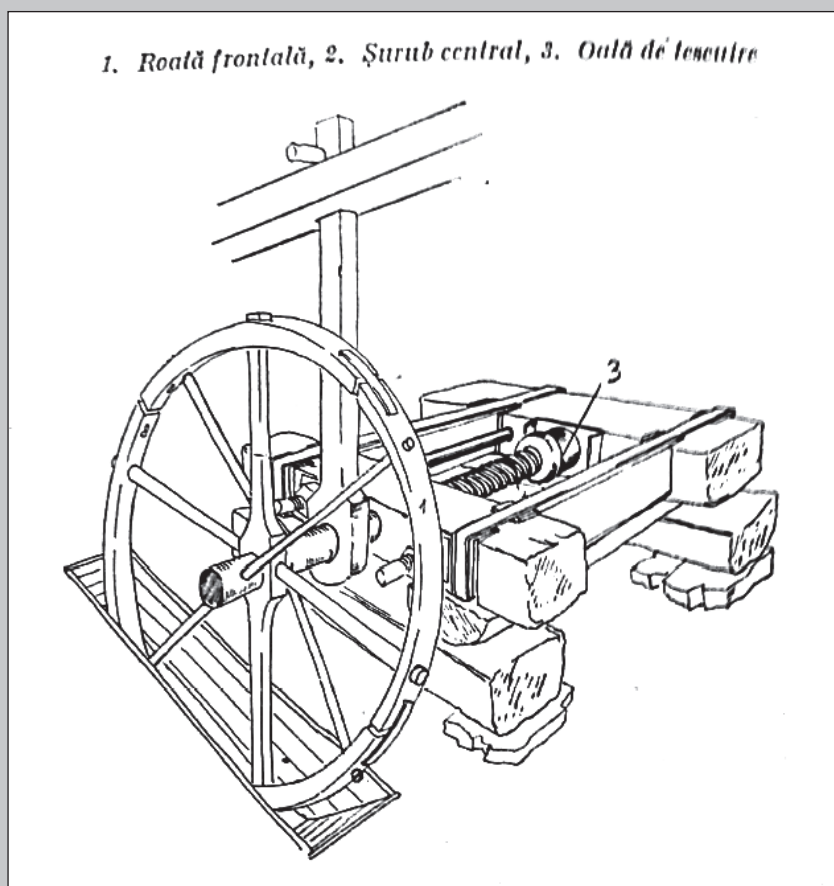

Teascul din Păucinești, comuna Sarmisegetuza aparținând lui Știrban Anghel este o altă instalație de tipul celei din Băiești achiziționată tot ca urmare a cercetării pentru grupa uleiuri.
The oil-press from Păucinești, Sarmisegetuza village, owned by Știrban Anghel, is of the same type as the oil-press from Băiești and was acquired during the same research campaign.

Pavilionul de teascuri, situat la intersecția grupelor tematice viticultură, pomicultură, prelucrarea semințelor oleaginoase, adăpostește teascul de la figura 8.

The oil-presses pavilion situated between the thematic groups of viticulture, pomiculture and oil-presses, where the oil-press from figure 8 is located.

Schiță tehnică a unui teasc cu roată frontală (sursa: *Ghidul Muzeului Tehnicii Populare*, p. 66, 1974).

Technical scheme of an oil-press with frontal wheel (source: *Ghidul Muzeului Tehnicii Populare*, p. 66, 1974).

Gospodăria și locuința în zona Porților de Fier. Considerații asupra habitatului și formelor de locuire

Lucian ROBU*

The following approach underlines the most specific and important features regarding the architecture and natural landscape (habitat) of Danube Valley. The historical area which was analyzed by the author covers the old territory of Caraș-Severin and Mehedinți counties. The research directions focus on the investigation of the old villages structures, but also underlines the types of seasonal habitation in archaic communities like: Sichevița, Berzasca, Plavișevița, Gornea, Ilovița Tisovița, etc. Our ethnographic investigation reveals some important features linked to traditional agriculture and leguminous plant growth on Danube Valley.

It is also important to follow the photo archive (summarized inside the appendix of the article), in order to observe and understand the specific of the field researches who took place during '70, under Romanian Socialist Republic Academy coordination.

Keywords: Danube Valley, habitat, seasonal habitation, agriculture, hydraulic mills

Cuvinte cheie: Valea Dunării, habitat, locuiri sezoniere, agricultură, mori hidraulice

Istoricul cercetărilor. Principalele direcții vizate

Aspectele cercetării habitatului din zona de podiș a Mehedințiului dar și din zona Clisurii - acel spațiu de confluență istorică între Banatul Montan și Vestul Olteniei - s-au realizat în mod sistematic în anii '60-'70 ai secolului al XX-lea, de către cercetători ai institutelor Academiei Române. Între aceștia rememorăm abordările etnologice complexe realizate în teren de către Marcela Popilian Bratiloveanu, Andrei Pănoiu (mai ales în ceea ce privește arhitectura de tip conac sau sălaș)¹, Lucia Apolzan (formată în școala gustiană, cercetătoare consacrată a satelor arhaice „relicte” situate pe platformele montane), etnologul Nicolae Săcară, geograful și antropologul George Erdeli ale cărui abordări au vizat relația locuitorilor cu spațiul cultural și economic definit atât de satele răsărite, cât și de formele sezoniere de tip sălaș. Zona analizată în prezentul studiu a constituit, în mare măsură, un punct de atracție științifică majoră, în contextul cercetărilor pentru întocmirea Atlasului Complex Porțile de Fier, elaborat de o echipă interdisciplinară coordonată de reputați specialiști ai Academiei Române, sub directă implicare a istoricului Constantin Nicolaescu Plopșor și a etnografului Romulus Vulcănescu. A existat însă, între anii '60-'80 ai secolului al XX-lea, un interes sistematic pentru cercetarea patrimoniului tehnic preindustrial al zonei Clisurii Dunării (inclusiv pentru culoarul Timiș – Cerna), cu zona de interferență a satelor multietnice ale Clisurii dunărene. Instalațiile hidraulice

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: lucian.robust@muzeulastra.com

¹Reunim mai jos câteva dintre cele mai semnificative studii consacrate problematicei prezentate: Vintilescu Ion, *Podișul sau Plaiul Mehedinților*, în „Revista Geografie”, I, an II, București, 1946; Popilean-Bratiloveanu Marcela, *Locuința tradițională din Podișul Mehedinților*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei”, seria Plastică, nr. 22, 1975; Popilean-Bratiloveanu Marcela, *Contribuții la istoricul așezărilor din Podișul Mehedinților*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 3, 1984; Popilean-Bratiloveanu Marcela, *Ocupații tradiționale la Izverna*, în „Arhivele Olteniei”, seria nouă nr. 4, 1985; Bona Petru, *Demografie. Arhitectură populară*, Caransebeș, 1990; Maier Octavian, *Meșteșugul vărăritului în zona Porților de Fier*, în volumul *Mehedinți – Istorie și cultură*, Drobeta Tr. Severin, 1982; Erdeli George, *Așezările omenești din Podișul Mehedinți – aspecte de geografie istorică*, Revista „Terra”, Anul XV, nr. 1, ianuarie – martie, București, 1983; Erdeli George, Iacob Gheorghe, *Considerații geografice asupra așezărilor omenești din Piemontul Strehaia*, „Analele Universității București”, seria Geografie, XXVIII, 1979; Ionescu Constantin, *Prin munții Mehedințiului*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1978; Ionescu Grigore, *Arhitectura populară în România*, București, 1971; Coord. Ștefan Milcu, *Atlasul complex „Porțile de Fier”*, Editura Academiei, București, 1972; ***, *Localitățile județului Mehedinți*, Dr. Tr. Severin, 1972; Cucu Vasile, Băcănu Ion, *Geografia satului românesc*, în „Sociologia geografică. Colecția Sociologia militans”, vol. V, București, Editura Științifică, 1972.

sunt asemenea celor din sud-vestul Banatului, adică mori cu ciutură (roata hidraulică orizontală cu palete) ce valorifică potențialul scăzut și inconstant al apelor din această zonă cu climă de influență mediteraneană, unde precipitațiile pot lipsi pentru o perioadă destul de îndelungată (de până la câteva luni), iar media multianuală a temperaturilor este una ridicată.

La fel de importantă a fost și preocuparea pentru studiul patrimoniului de industrii populare din zona etnografică a Țării Almăjului. Menționăm în acest cadru istoriografic cercetările identificate de noi sub formă de raport cercetare de teren sau de extras, păstrate în colecțiile Arhivei Științifice a Muzeului ASTRA, rezultate ale campaniilor derulate de Herbert Hoffmann, Raymonde Wiener, Corneliu Bucur, Elena Roman sau Constantin Popa, fie în satele almăjene², fie în Clisură, la Gornea, Plavișevița³. Astăzi satul Plavișevița este sub ape, ca urmare a lucrărilor hidroenergetice de amenajare a lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Porțile de Fier I. O parte semnificativă din patrimoniul tehnic - morile de apă cu roată orizontală (incluse în tipologia morilor cu ciutură) și componente ale acestora se găsesc în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti”. Acest fapt s-a produs ca urmare a campaniilor etnografice de repertoriere/salvare a instalațiilor mulinologice care, ca urmare a realizării lacului de acumulare de la Porțile de Fier I au fost acoperite în anii '70 de apele Dunării.

Între anii 1970-1980, cercetătorii sibieni, specialiști ai Muzeului Tehnicii Populare au organizat campanii de teren pentru investigarea patrimoniului tehnic specific zonei de Nord și Nord-Vest a județului Mehedinți (zona de confluență cu Banatul Montan), realizând, simultan, identificări de date și profile etnologice asupra unor comunități (sate) arhaice precum: Podeni, Gornenți, Malarișca și Cireșu. Ștefan Palada și Hedwig Rușdea au oferit informații semnificative cu privire la antropogeografia satelor menționate, au realizat diagnoze sociale asupra dispariției treptate a pivelor și a altor instalații de tehnică populară⁴. Cercetările lui Hedwig Rușdea au vizat atât habitatul natural și antropoc de pe Valea Bahnei, cât și patrimoniul tehnic preindustrial din zona comunei Podeni (județul Mehedinți). Deopotrivă, cercetătoarea sibiană a acordat atenție și cătunelor situate pe cursul râului Bahna, ce se varsă în Dunăre în zona Vârciorovei vechi, localitate mutată ca urmare a realizării sistemului hidroenergetic Porțile de Fier I⁵.

Poate cea mai amplă campanie de cercetare etnografică și antropologică este cea realizată de un colectiv al Academiei Române (denumirea acelei perioade fiind de *Academia Republicii Socialiste România*). În prima sa parte, *Atlasul* conține 110 hărți ce expun într-o formă grafică rezultatele investigațiilor grupate în câteva arii majore. Științele naturale includ abordări geologice, geografice (mai ales geomorfologie, microclimă și soluri), hidrologice, speologice, note despre floră și vegetație, faună, rezerve naturale și arii de interes științific deosebit. Aspectele sociale au fost abordate în secțiunile de antropologie, arheologie, istorie, economie, lingvistică, etnologie și monumente istorice.

²Cu referire la cercetarea patrimoniului tehnic (morile cu ciutură, pivele și uleiștele) din Rudăria și Prigor, situate etnografic în ținutul Văii Almăjului, județul Caraș-Severin.

³Herbert Hoffmann, Raymonde Wiener, *Raport de cercetare a meșteșugurilor și industriilor țărănești din sud-estul Banatului*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, 1962, 10 file; Raymonde Wiener, *Fișe din teren: Cercetarea industriei alimentare în Banat și alte instalații de industrie populară 1961-1962 (manuscris, 72 pagini)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, ff. 7-10; Cornel Irimie, Herbert Hoffmann, *Morile cu ciutură din Banatul sud-estic – subbazinele Cerna, Nera și Timișul superior, 1960-1961 (dactiloscrit)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, ff. 21-23; Corneliu Bucur, *Aspecte social-economice al practicării morăritului în partea de Sud-Est a Banatului*, în „Cibinium 1967-1968”, Sibiu, 1968, pp. 195-211; Gheorghe Bodor, *Raport de cercetare a industriilor țărănești în scop alimentar (teascuri) în Carpații Meridionali, Oltenia Subcarpatică și Banat*, colectiv condus de C. Irimie, 1962 (dactiloscrit), în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, ff. 9-13; Corneliu Bucur, *Aspecte social-etnografice ale industriei țărănești a morăritului din partea de sud-est a Banatului anii 1967-1968 (dactiloscrit)*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, ff. 4-7; Constantin Popa, *Fișe de teren privind ocupațiile din localități din Caraș-Severin (manuscris) 1971*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 4, f. 4.

⁴Sunt relevante date statistice ce confirmă existența semnificativă a morilor și pivelor în nordul Mehedințiului, cca. 677 de asemenea instalații în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în contextul rețelei hidrografice încă bine conturată pentru acea dată și în absența unui proces de părăsire a cătunelor, derivate din vetrele unor comunități mai mari.

⁵Hedwig Rușdea, *Prezența instalațiilor tehnice tradiționale în satul contemporan și modurile de integrare sau dezintegrare: studiu de caz comuna Podeni, județul Mehedinți*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond Special G. Hedwig Rușdea, dosar 138/ 1975, ff. 10-40.

Deși Porțile de Fier au fost un proiect realizat de România și Iugoslavia, iar harta de bază acoperă ambele teritorii din zona Defileului, detaliile tematice sunt realizate doar pentru secțiunea românească din Nordul Dunării, de la Drobeta-Turnu Severin până la Baziaș. O serie de comentarii și abordări eseistice care au legătură directă cu hărțile și care sunt ilustrate cu desene constituie cea de-a doua parte a *Atlasului*. Toate trimit la secțiunea de etnologie care dă seama, într-o manieră detaliată și integrată, despre economia rurală și tradițională, meșteșuguri, cu arhitectură tradițională cu toate tipurile de case și cu bogata varietate de elemente specifice culturii populației din zona supusă studiului⁶.

Echipa de specialiști l-a avut ca și coordonator pe academicianul Ștefan Milcu iar segmentul etnografic a fost implementat de Romulus Vulcănescu, în strânsă colaborare cu Lucian Apolzan⁷. Activitatea de teren a presupus direcții multiple de cercetare a spațiilor arhaice ale habitatului natural al Porților de Fier, cercetarea extinzându-se insular și spre podișul înalt al Mehedințiului situat chiar în arealul de interferență cu Banatul Montan și Clisura Dunării.

Analiza datelor etnografice/de geografie istorică a scos în evidență date consistente referitoare la: structura așezărilor riverane Clisurii Dunării; tipul așezărilor (mai exact tipologiile de sate) și specificul arhitectural, social, economic și etnic al comunităților din arealul Porților de Fier; habitatul natural, aspecte referitoare la meșteșuguri, ocupații arhaice și locuri izolate (azi dispărute); date referitoare la profilul spiritual, la patrimoniul imaterial specific atât satelor de români cât și așezărilor multietnice ce cuprindeau alături de români, minoritatea sârbă și cea a cehilor (vechii pemi colonizați în valurile demografice încă din secolul al XIX-lea); patrimoniul mulinologic caracteristic pentru întreg arealul Porților de Fier⁸.

Zona etnoistorică *Valea Dunării* sau *Clisura Dunării*⁹ se caracterizează ca fiind o zonă mixtă din punct de vedere etnic și confesional, locuită inițial de români și sârbi și ulterior de imigranți germani, maghiari și cehi aduși de Imperiul Habsburgic în mai multe valuri de colonizare. Aceștia au dezvoltat atât coloniile forestiere din munții Banatului cât și exploatațile metalurgice din arealul Reșița-Bocșa-Oravița. Alături de minerit, surse importante de venit au fost comerțul și creșterea animalelor, resursele agricole fiind limitate, date fiind conformația reliefului și carențele solului arabil. Tocmai de aceea gospodăria rurală din zona studiată a dobândit un specific aparte al dezvoltării sale, pe trepte teritoriale adaptate resurselor oferite de spațiul geografic¹⁰.

În zona Porților de Fier, într-un spațiu relativ limitat la așezările dintre Baziaș și Drobeta-Turnu Severin, se găsesc gospodării și locuințe cu structuri complexe și foarte variate. Locuința care face parte din baza materială a unei gospodării, trebuie privită ca o entitate istorică în permanentă evoluție. Vechile forme de gospodării și locuințe se transformă sub influența mai multor factori, printre care

⁶La sfârșitul anului 1988, la biroul Royal Geographical Society (Marea Britanie) a ajuns un exemplar în engleză al *Atlasului Complex Porțile de Fier*. Norman Pye, unul dintre colaboratorii „Societății Regale de Geografie”, a publicat în 1989 o mică prezentare a acestei lucrări, vezi *The Iron Gate' Complex Atlas* by The Academy of the Socialist Republic of Romania, review by Norman Pye in *The Geographical Journal*, Vol. 155, No. 2 (July 1989), pp. 294-295, text consultat pe <https://www.jstor.org/stable/635126>.

⁷*Atlasul complex Porțile de Fier*; coord. acad. Ștefan Milcu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972. Pentru capitolul de etnografie în echipa de cercetare și implicit în cea redacțională au mai activat specialiști consacrați în diversele direcții ale investigării patrimoniului tradițional: Lucia Apolzan pentru prezentarea așezărilor tipice zonei studiate, Grigore Ionescu pentru analiza arhitecturii tradiționale precum și Emilia Pavel pentru repertorierea costumului popular din spațiul arhaic al Porților de Fier.

⁸Morile cu butoni (cele mai multe în cătunele Sicheviței) au fost concepute astfel, ținându-se cont de faptul că apele din această zonă au debit mai mic, deci prin adăugarea acestui tub din lemn sau ciment se mărește debitul apei care izbește palele ciuturii. Toate morile cu ciatură și butoni din comuna menționată au piatra alergătoare fixată direct pe axul ciuturii, excepție fiind o moară, la care transmisia se face prin intermediul unei curele. Morile sunt personale sau folosite în comun de mai mulți locuitori, rândășite sau ortăcite. Întâlnim aici un tip de construcție specific acestei zone, moara cu două încăperi, construcție bicelulară care are un plan dreptunghiular ce delimitează două încăperi: o încăpere în care se află mecanismul morii și o doua încăpere care are rol de grajd, unde stau animalele celor care vin la moară cu căruța sau carul, pe perioada cât durează măcinatul. Grajdul morii a fost construit ca urmare a faptului că locuitorii care veneau și încă frecventează morile sunt de la mari distanțe.

⁹Ambii termeni vor fi folosiți cu precădere, în textul de mai jos.

¹⁰Lidia Maria Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat*, editura Mirton, Timișoara, 2003, pp. 23-25.

remarcăm:

- funcțiile economice multiple legate mai ales de creșterea animalelor și cultura plantelor; ele au evoluat o dată cu dezvoltarea economiei, a tehnicii;
- complexitatea etnică pe fundalul autohton al populației românești, precumpănitoare;
- amplasarea geografică și economică foarte variată: luncile înguste ale Văii Dunării, micile bazine ale afluenților ei și culmile domoale ale Munților Almăjului; o zonă de interferență a drumurilor.

Deci gospodăriile, ca și părțile lor componente, sunt influențate de aspecte economice, etnice (inclusiv tradiția) și geografice; aportul fiecărui factor și ponderea în care acționează conduce la structuri și forme variate, la care trebuie adăugată și ideea că în aceleași grupuri de sate și câteodată în același sat există tipuri diferite de locuințe, de la cele mai vechi până la cele cu vădite caractere moderne. Tipurile vechi, de cele mai multe ori, cad în desuetudine, nu numai în funcție de uzura materială a clădirii, ci și în funcție de uzura morală, noile generații îndreptându-se spre clădiri și construcții din ce în ce mai moderne. Pentru generațiile noi, în condițiile procesului de industrializare de după cel de Al Doilea Război Mondial, aceste posibilități apăreau din ce în ce mai mult.

În funcție de acești factori, în zona cercetată putem distinge trei tipuri de gospodării și locuințe, corespunzătoare următoarelor tipuri de sate:

- satul cu case risipite;
- satul adunat, cu sălașe;
- satul adunat, fără sălașe.

Structura etnică a populației este un alt criteriu de demonstrare a permanenței și continuității unor așezări sau a unei zone.

Cu toate că Clisura este dintotdeauna o zonă de mixtură a diverselor populații, ea este totuși o zonă în care dintotdeauna a predominat elementul românesc, după cum o demonstrează și datele statistice. Luând ca bază Recensămintele din anii 1930 și 1966 se constată că din totalul de 48.593 (în 1930) și 53.528 (în 1966), românii sunt în număr de 28.225 (58,09%) și respectiv 39.058 (72,96%). Populația de origine sârbă ocupă un procent destul de mare: 21,22%; în 1930 și 17,20% în 1966¹¹.

Cât privește restul minorităților, cehii au fost colonizați abia la începutul secolului al XIX-lea, avându-se în primul rând în atenție scopul de apărare a granițelor imperiului. Sate de „pemi” (boemi) sunt: Bigăr, Ravensca, Gârnic, Eibenthal, Sf. Elena, Baia Nouă, Ogradena Nouă (parțial). Germanii, ungurii, turcii reprezentau procentaje mici până la 5%.

Arealul Porțile de Fier	Număr total de locuitori	români	sârbi	cehi	germani	maghiari	alții
	43.793	26.281	7898	4502	2128	1035	1948
	După cum urmează:						
a) în amonte de Cazanele Dunării - localități -	14.231	7.471	5130	1.181	244	70	135
Divici	650	78	572	-	-	-	-
Belobreșca	1071	56	997	7	4	-	7
Șușca	665	649	14	-	2	-	-

¹¹Lucia Apolzan, *Carpații – tezaur de istorie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 360.

Radimna	832	76	701	1	1	-	53
Pojejena de Sus	650	197	434	12	-	6	1
Pojejena de Jos	926	915	8	-	-	2	1
Măcești	764	43	721	-	-	-	-
Moldova Veche	2113	363	1645	31	33	36	5
Moldova Nouă	3982	3632	38	40	198	26	48
Moldovița	462	459	-	-	3	-	-
Padina Matei	997	997	-	-	-	-	-
Gârnici	1.119	6	-	1090	3	-	20
b) pe parcursul cazanelor Dunării	25.211	14.541	2760	3321	1878	964	1747
Pescari	1039	1035	1	1	-	1	1
Sf. Elena	943	8	-	935	-	-	-
Sichevița	2792	6	7	5	5	2	7
Gornea	983	953	16	3	1	1	9
Liubcova	1642	368	1156	91	16	7	4
Ravensca	388	2	-	386	-	-	-
Berzasca	1939	1561	28	170	114	30	36
Drencova	-	-	-	-	-	-	-
Cozla	-	-	-	-	-	-	-
Svinița	1477	59	1381	3	12	2	20
Tisovița	318	287	12	-	-	1	18
Eibenthal	590	-	-	582	-	-	8
Baia Nouă	642	200	22	326	47	10	37
Plavișevița	534	475	10	4	4	8	33
Ogradena Nouă	771	745	2	-	-	2	22
Vârciorova	570	565	-	-	2	-	3
Ilovița	799	781	1	-	-	-	1
Bahna	549	545	-	-	-	-	4

Tabelul 1. Configurația minorităților în arealul Porțile de Fier în decursul secolului al XX-lea (Sursa: Lucia Apolzan, *Carpații – tezaur de istorie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 363)

I. Tipologia gospodăriilor

Gospodăria din satul cu case risipite

Existența gospodăriilor din arealul Porțile de Fier s-a derulat pe două direcții: constituirea locuinței cu anexe gospodărești din vatra satelor și afirmarea sălașului ca locuire sezonieră, așezată la distanță de satul matcă, fiind destinat în principal creșterii animalelor dar și producției agricole și legumicole. Atunci când, spre exemplu, perimetrele locuibile de pe dealurile care înconjoară nucleul așezării rurale nu mai sunt folosite ca vatră propriu-zisă, locuirile se mențin și devin sălașe. Aceste forme de locuire se moșteneau din generație în generație, chiar și pământurile arabile din apropierea acestora fiind exploatate în sistemul cutumelor nescrise de tipul obștii devălmașe. Se deduce faptul că, în mod frecvent, sălașul se organiza acolo unde familiile dețineau mai mult pământ arabil dar și pășune, dar sunt și cazuri unde s-au întemeiat tocmai pentru a crește gradul de fertilitate a anumitor loturi de pământ, situate în zone cu potențial productiv mai scăzut. Informațiile culese de la informatorii din comunele Sichevita și Dubova relevă faptul că existența amenajărilor de tip staur (obor de animale) din structura sălașelor a dus, în anii, la gunoiri sistematice ce au crescut randamentul de nutriție al solului. În decursul timpului, activitatea agricolă de valorificare a fânețelor, a pădurilor și a pășunilor a reprezentat un factor ce a determinat mobilitatea așezărilor umane, în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Acest fapt a dus treptat la coborârea vetrelor de sate spre zona mai extinsă a Văii Dunării, favorabilă atât pentru extinderea așezărilor cât și pentru practicile agricole.

În zona cercetată este relevant modelul oferit de comuna Sichevita. În structura acesteia se găsesc 17 cătune cu case risipite, denumite astfel: *Brestelnic, Cameniță, Cârșie, Cracu Almaj, Crușovița, Curmătura, Frăsiniș, Liborajdea, Lucacevăț, Martinovăț, Ogașu Podului, Streneac, Valea Orevița, Valea Ravensca, Valea Sichevitei, Zănoșu și Zasloane*. Sichevita însă, ca sediu administrativ are un specific de organizare deosebit, fiind un sat adunat, cu sălașe, care se regăsește în tipologia satului cu sălașe ce va fi descrisă mai jos¹².

În structura actuală a Sichevitei, se pot vedea urmele unei străvechi populări a dealurilor și muntelui sub forma a numeroase așezări mărunte¹³. Bătrânii din unele sate cu case risipite vorbesc de numărul mai mare al gospodăriilor cu pământ bătrân în aceste așezări, care treptat au ajuns să aibă locuri în vatra adunată a Sichevitei. „N-am avut toți casă în sat. Înainte baza o fost la colibe. Acum s-o mai deșteptat lumea, înainte vreme nu stătea lumea în sat, era la sălașe” relatează cercetătorii din anii '70 o bătrână din Sichevita. Este interesantă istorisirea ei despre copiii care s-au născut și au trăit numai pe dealuri la colibe și abia când erau mari ajungeau să vadă satul. Într-un astfel de caz, acum cca. 50 de ani, o fetiță, văzând pentru prima dată biserica din Sichevita, s-a oprit în fața ei afirmând: „Au, mamă, ce casă mare!”¹⁴.

Cercetările coordonate de Lucia Apolzan au evidențiat faptul că satul cu case risipite pare, la prima vedere, o așezare simplă, dar - paradoxal - el se caracterizează prin complexitatea componentelor gospodăriei. Datorită nevoilor economice ale acesteia, se asigură - pe un spațiu insuficient delimitat

¹²În cazul satelor din Clisura Dunării, aproape toți călătorii veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea sesizează prezența locuințelor de nuiete împletite. Johan Friedel le și descrie, în anul 1769, remarcând ușurința și rapiditatea cu care românii din Clisura Dunării le ridicau: „casele lor sunt modeste ca proporții, împletite din nuiete, lipite cu lut și acoperite cu paie sau trestie, sau tului, având ferestre mici de care sunt prinse bășici de bou sau de porc în loc de geamuri. Valahul bate patru copaci tari și tineri în pământ, pune alți patru deasupra lor, împletește din nuiete un perete jur-împrejur, îl acoperă cu pământ, așază câteva ramuri drept acoperiș, peste care pune apoi trestie... după ce căsuța s-a uscat, pereții sunt vopsiți cu alb, galben, roșu sau chiar cu toate culorile. Casele de nuiete sunt amintite apoi și de I. I. Ehrler la 1774, pentru ca peste doar câțiva ani Fr. Grisellini să relateze: de obicei ei (românii) își împletească pereții casei din crăci de salcie sau din nuiete subțiri, pe care apoi le acoperă cu pământ, ce le dă o tărie egală cu a zidurilor de cărămidă, vezi Iacob Iohann Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, pp. 45-49.

¹³Referirile informatorilor chestionați fac trimitere la așezările risipite din vechea vatră a satului, existentă în secolele anterioare pe înălțimile defileului Porțile de Fier, pe culmile și văile nu foarte abrupte ale Munților Locvei sau în spațiile depresiunare ale Munților Cernei.

¹⁴Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, pp. 7-12; vezi și Gheorghe Dinuță, *Unele considerații despre câteva sate din Banatul subcarpatic*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, pp. 45-53.

- toate funcțiile gospodăriei: producția, depozitarea și conservarea produselor și a alimentelor, consumul acestora, activitatea familială, socială, spirituală. Răspunzând acestor nevoi, s-a realizat un tip de gospodărie cu aspecte specifice, care pot fi constatate și din cercetarea funcționalității unor părți componente ale gospodăriei: curtea, casa, adăposturile pentru animale și construcțiile anexă.

Trăsătura esențială, generală, constă în gruparea, în diferite forme, a construcțiilor gospodărești în jurul casei. Gospodăria este plasată în mijlocul proprietății, iar construcțiile sunt împrăștiate în jurul locuinței, răspunzând multiplelor activități economice, evitând totodată direcția vânturilor dominante. (fig. 1, 2).

Curtea împrejmuită adeseori lipsește; spațiul din fața casei se numește și băătură. Când gospodăria este împrejmuită, curtea se numește obor, fiind destinată îngrijirii animalelor.

Casa, ca loc central al acestei gospodării, este bicelulară sau trichelulară, reprezentând cel mai vechi tip din zona defileului Dunării. În casa bicelulară se găsește totdeauna o încăpere cu vatră și coș deschis, numită cuină (se mai distinge și denumirea de casă-cuină), constituind prima încăpere la intrarea în locuință; aceasta este fără ferestre, se aerisește numai prin ușă și prin curenții de aer antrenați pe coșul larg de 1 m/1 m - 2 m/2 m (cca. 3 m înălțime) din nuiiele împletite, lipit cu pământ¹⁵. Ea răspunde unor multiple nevoi nediferențiate: are funcție de cămară (lada cu făină, butoiul cu varză, ciubărul cu brânză); coșul servește la afumat carnea de porc care adesea se păstrează aici; deține funcția de bucătărie (vatra unde se pregătește mâncarea). În cuină lângă vatră este plasat cuptorul de pâine (numit cuptoriță); tot aici se găsește ocrui la pod (ușă mică în tavan) cu scara alături; în podul casei se păstrau alte alimente: porumb, grâu, legume uscate¹⁶. Se poate spune că această încăpere constituie o parte însemnată a locuinței. Lateral, cu intrare din cuină, se găsește camera de locuit, soba. Cuptorul care încălzește camera de locuit este în legătură cu vatra și coșul din cuină; de la vatră se introduc lemnele, iar fumul este condus și evacuat prin același coș.

Acest tip de casă bicelulară denotă un nivel de trai scăzut, o tehnică primitivă; s-a conservat într-un număr redus de gospodării¹⁷ (fig. 2).

Un alt tip vechi este casa trichelulară care păstrează întru totul forma și funcțiile celei bicelulare, dar are încă o încăpere. Această încăpere a preluat la început o parte din funcțiile de cămară ale cuinii și apoi a devenit o cameră de locuit, pentru ca cealaltă cameră să poată deține roluri ocazionale, festive. În unele gospodării a treia încăpere se găsește și astăzi în același stadiu funcțional de cămară, ceea ce ne face să considerăm că geneza tipului de casă trichelulară trebuie căutată în rolul de cămară a celei de a treia camere, folosită pentru depozitarea rezervelor alimentare. Inițial, adăugirea nu a însemnat creșterea confortului familiei, deoarece spațiul de locuit a continuat să rămână restrâns la o singură încăpere. Casa s-a lărgit pentru o mai bună desfășurare a activității economice. La această casă se întâlnește și *tinda*¹⁸ cu stâlpi de lemn.

Partea cea mai caracteristică a acestei gospodării o constituie *adăposturile pentru animale și construcțiile anexă*, ele ilustrând complexitatea vieții economice a gospodăriei din satul cu case risipite. Pe terenul larg din jurul casei sunt plasate mai multe construcții cu funcții bine determinate și ca rezultat al unor activități economice variate.

În legătură cu aceste activități se remarcă: *grajdul pentru vite mari* (numit și *șteal, stal*), care se deschide spre obor; în podul grajdului se păstrează o parte a fânului; *grajdul pentru oi* și alături *sălașul oilor* (locul îngrădit în care se găsește și un adăpost sub forma unui acoperiș oblic sprijinit pe două *furci*; aici este și *strunga* pentru muls oile). Aspectul este caracteristic pentru un fenomen tipic acestui sat: *stâna la sălaș*, prin asocierea gospodăriilor apropiate, cu un număr restrâns de oi, la

¹⁵Tipologia și structura unui astfel de coș am repertoriat-o în cercetările de teren din anul 2014, acest tip de coș fiind comun morilor cu ciură ce prezintă în interior o vatră cu coș de nuiiele.

¹⁶Întâlnim și în acest tip de habitat casnic vechi rolul multifuncțional al podului și al hornului din cuină, primul cu destinația adăpostirii cantităților mai mici de cereale, iar în cazul hornului rolul de afumătoare pentru produsele derivate din carne.

¹⁷Monica Budiș, *Așezări permanente în Clisura Dunării*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, III, Caransebeș, 1977, pp. 36-39, *passim*.

¹⁸Denumirea și localizarea tindei în arhitectura casei din Clisura Dunării prezintă echivalența prispei/târnașului caracterizat(ă) prin existența stâlpilor ce susțin grinzile transversale de la nivelul șarpantei.

unul din sălașele încăpătoare; folosirea pentru pășunatul de vară a poienilor din pădurea apropiată, îngrijirea oilor ca și mulsul revenind proprietarilor prin rotație, *cu rândul*: în unele cazuri nici nu are loc asocierea, pășunatul făcându-se în cadrul gospodăriei, la sălașul propriu. Aici noțiunea de *sălaș* este bine definită și limitată la adăpostul oilor cu spațiul împrejmuit. Vom vedea însă că această noțiune se extinde asupra întregii gospodării în cazul satului adunat, cu sălașe. O denumire veche a acestui adăpost al oilor (acoperișul sprijinit pe două furci) este și *zăslon*; de aici chiar denumirea unui sat din comuna Sichevita: Zăsloane (denumirea de zăslon s-a pierdut, o mai cunosc doar bătrânii¹⁹); două *cocine* cu *oborul* lor (pentru porci la îngrășat și pentru reproducție), indicând rentabilitatea creșterii porcilor, dar și tradiția activităților gospodărești legate de pădurea apropiată; *curelnic*, cotețul pentru *hoară* (găini, rațe, găște, pui); *șupa* unde se depun uneltele agricole, carul, vasele pentru poame; de cele mai multe ori un acoperiș pe patru *furci*, de 10 - 30 m², uneori o construcție închisă; *depozitele de furaje* (fân, paie, tulei de porumb, trifoi) așezate pe *pătule* sau în *clăi* pe pământ (numite și *clanie*) închise în *țarc*. Când furajele sunt așezate pe *pătul* (postament pe patru *furci*, la înălțimea de cca. 1 m), spațiul de sub pătul constituie un adăpost pentru unelte agricole, sau închis devine depozit pentru produse secundare cerealiere (pleavă), sau adăpost temporar pentru animale²⁰ (fig. 3, 4). De la acest spațiu ocupat cu construcții și anexele lor - un adevărat nucleu economic cu variate activități gospodărești - se întind în continuare terenurile cultivate cu porumb, grâu, ovăz, cartofi, trifoi, alternând cu locurile de cosit, cu via, cu pomii fructiferi, stupii. În apropierea casei se găsește totdeauna un spațiu împrejmuit, grădina de legume, cu fasole, varză, ceapă, castraveți; când terenul oferă un loc neted apare *aria* pentru treierat.

Anterior anilor '70, observații referitoare la habitat și la structura locuirii în zona Porțile de Fier au reieșit și dintr-o altă cercetare proiectată și derulată de o echipă complexă de etnologi, coordonați de Cornel Irimie, fondatorul Muzeului Tehnicii Populare din Sibiu. Investigația complexă de teren a avut loc în anul 1962. Repertorierea a luat în calcul și identificarea instalațiilor preindustriale cu acționare hidraulică, utilizate în practica alimentației tradiționale. În ceea ce privește structura casei vechi din Clisura Dunării, mențiunile scot în evidență arhaicitatea acesteia. Unul dintre specialiștii din echipa menționată, Gheorghe Dinuță, rezuma în câteva notații, pe fișele de teren, date concludente referitoare la arhitectura locului: „În Banatul de Munte, în Sichevita și Cornereva întâlnim și azi tipul de casă veche cu trei camere de dimensiuni reduse: în odaia din mijloc numită cuină se află vatra liberă și cuptorul de pâine, cu două sau trei guri. Odaia de locuit se numește soba mică, iar cea curată se numește soba mare. Din cuină în peretele despărțitor cu soba de locuit se găsește, în anumite cazuri, gura care comunică cu soba oarbă din camera de locuit”²¹. Autorul notațiilor evidențiază și importanța economică a sălașelor din vechile vetre de sate, pe care le denumește adăposturi sezoniere cu ocol pătrat, situate la mari distanțe de satul matcă.

Cercetările reluate de specialiștii sibieni între anii 1971 și 1972 în zona Porților de Fier rețin câteva aspecte referitoare la practicile legate de agricultura din Clisură: este subliniat sistemul depozitării porumbului în cotărcei (pătule), realizate din lați de lemn. La fel, tuleii de porumb rezultați din seceriș se păstrau în clăni (clăi), fiind legați anterior, în mănunchiuri, cu ajutorul nuielelor de răchită²². Arătura terenurilor se realiza în acea perioadă prin intermediul plugului de fier, iar mărunțirea solului se realiza, de asemenea, cu grapa cu colți din fier. Forța de tracțiune a utilajelor agricole era reprezentată de cai. Chiar și în decursul cercetărilor din anii 2013 și 2014 am constatat că arăturile pentru suprafețele de grădină sau pentru suprafețele agricole din apropierea sălașelor se realizau cu

¹⁹Este verificată ipoteza conform căreia denumirea cătunului Zăslon, cătun component al comunei Sichevita indică tocmai profilul ocupațional străvechi al locuitorilor crescători de animale la sălașe.

²⁰În denumirea locală șupa - expresia su' șupă - are același înțeles cu sub șopru, aceasta fiind o construcție anexă elevată pe 4 furci, acoperită cu șită și având rolul de a adăposti inventarul agricol sau tehnic al gospodăriei sau al sălașului, fiind prezentă și în structura morilor cu ciură (observație realizată în decursul cercetării de teren derulată în februarie 2014 în localitatea Sichevita, județul Caraș-Severin, n.n.).

²¹Cornel Irimie, coord., *Raport de cercetare în zona Carpaților Meridionali și a Banatului de munte*, anul 1962, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, dos. 93/1962, ff. 5-6.

²²Constantin Popa, *Fișe de teren din anul 1971 privind ocupațiile din localitățile zonei Porțile de Fier (județele Caraș-verin și Mehedinți)*, în Arhiva științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare Românească cutia 4, 1971, ff. 9-14.

plugul metalic, cu un singur brăzdar, tracțiunea fiind animală.

Tot din perspectiva datelor culese din teren menționăm faptul că în comunele din arealul amintit aria de treierat se amenaja, atât în marginea comunităților, cât și în perimetrul sălașelor acolo unde, după treierare erau depozitate cerealele. Un fapt important de reținut este acela că după Primul Război Mondial, încep să se generalizeze batozele de treierat, pe care le găsim funcționale până la sfârșitul anilor '80. Treieratul la batoză se realiza inclusiv la sălașe, acolo unde erau aduse batozele²³. În cercetarea de teren din anul 2013 am identificat în cătunul Zăsloane din comuna Sichevița o batoză funcțională chiar până la începutul anilor '90. Treieratul se mai făcea și prin curțile conacelor iar paiele rezultate reprezentau un nutreț important pentru iarnă, fiind depozitate în jirede (clăi) circulare. Producția legumicolă de la sălașe era dominată de cultura cartofului și de randamentul crescut al acestuia. Suprafețele cultivate cu legume erau, de asemenea, irigate prin canale secundare care porneau din aducțiunile morilor cu ciură care se găseau nu departe de sălașe. Adesea, surplusul de producție legumicolă era comercializată în piețele de la Berzasca și Moldova Nouă. În ceea ce privește pomicultura se constată faptul că, pe dealurile piemontane cu orientare domoală s-a derulat în ultimii 30 de ani un proces de organizare sistematică de culturi pomicole, în special plantări de soiuri de păr, prun și de măr. Astfel, spațiul colinar cu pantele accesibile folosit inițial pentru culturile cerealiere a dobândit, treptat, un accentuat profil pomicol. Comunitatea de astăzi a sichevicienilor folosește ca bază de producție pomicolă aceste amenajări realizate colinar. Mai mult decât atât, cazanele pentru producția rachii au fost mutate și reamenajate la sălașe, în apropierea livezilor. De asemenea, am putut identifica la sălașe instrumentar pomi-viticol arhaic, ce nu se mai folosește pe scară largă în cadrul procedurilor specifice de valorificare a producției de fructe.

Pe măsură ce a avut loc procesul de defrișare, așezările, prin gospodării individuale, înaintau în poienile pădurilor. Considerăm că mobilitatea acestor gospodării și extinderea teritorială a satului se leagă atât de procesul de defrișare, cât și de nevoia de extindere a pășunilor și chiar a culturilor de câmp. În anii de după cel de Al Doilea Război Mondial se constată o extindere succesivă a suprafețelor cerealiere situate în apropierea amplasamentelor de sălașe, fapt care ilustrează intensitate pe care o dobândește cultivarea cerealelor în arealul locuirilor sezoniere.

Ni se pare deosebit de grăitoare ruga simplă a unei bătrâne din Ilovița, implorând ploaie pentru pământul care trebuie să rodească: „ploaie, doamne, ploaie, câmpu' să se-nmoaie, câmpu să rodească, marva s-o hrănească”. Se manifesta multă grijă pentru animalele din gospodărie (vacă, vițel, cai, oi, capre, porci) cuprinse în expresia *marvă*. Și în aceeași formulare, pare că exprimând întreaga complexitate a acestei economii, femeia așteaptă creșterea grâului „cātu-i spicu”, și voinicu”, conștientă că apele care vor cădea din abundență asupra pământului vor asigura hrana familiei: „glodu, glodu, ăla umple podu”²⁴.

Mobilitatea gospodăriei și a locuinței din satele cu case risipite trebuie înțeleasă, în decursul istoriei, ca un fenomen complex. Alături de procesul peren, de menținere a gospodăriei la liziera pădurilor are loc și procesul de coborâre a gospodăriilor spre văile mai largi, măbind potențialul demografic și economic, inclusiv suprafața vetrelor din satele adunate. Iată de ce extinderea terenurilor prin curățuri nu poate desființa sau nega procesul vechi al populației statornice a culmilor montane, de unde au avut loc coborârile spre arterele de circulație atunci când condițiile au fost favorabile (fig. 5).

De fapt, structura gospodăriei din satul cu case risipite este influențată în special de baza economică a acesteia. Extinderea suprafețelor defrișate impunea gospodăriei valorificarea complexă și uneori chiar intensivă a terenurilor agricole, neforestiere; aceste terenuri devin pășuni, fânețe sau chiar arături²⁵.

În ultimele decenii ale secolului al XX-lea au continuat procesele de dezvoltare economică a gospodăriilor, înglobând și elemente noi. Astfel, în Crușovița, majoritatea gospodăriilor își orientau și își orientează economia spre creșterea intensivă a animalelor, în special a bovinelor și a porcinelor.

²³*Ibidem*, f. 10.

²⁴Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porților de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, p. 13.

²⁵*Ibidem*.

Multe sate din comună au fost (sunt) cunoscute ca vestite furnizoare de animale la târgurile locale și regionale (Sasca, Bozovici). Cercetările noastre recente de teren au evidențiat faptul că efectivul de animale al familiilor din satele Clisurii se regăsește în mare parte în zona de pășunat din perimetrul sălașelor și al colibelor la fân. Formarea turmelor de oi și măsuritul laptelui se realizează, de asemenea, tot la conacele coproprietarilor de animale.

Gospodăria din satul adunat, cu sălașe

Între așezarea cu gospodării risipite și satul adunat, se observă o treaptă intermediară, aceea a satelor adunate, cu sălașe. Aici gospodăriile mențin multe aspecte ale celor din satele risipite dar, în același timp, sunt organizate, cel puțin formal, în vatra satului, asemănător cu cele adunate, fără sălașe. Aceste așezări complexe înglobează atât elemente arhaice cât și elemente noi²⁶ (fig. 6, 7).

Ca elemente arhaice cercetătoarea Lucia Apolzan considera:

- păstrarea la sălașe a caracteristicilor gospodăriei din satul risipit, cu proprietatea neîmprejmuită; se mențin aici atât aspectele gospodăriei și construcțiilor cât și funcționalitatea acestora. De cele mai multe ori sălașele au forma unor complexe de construcții gospodărești: casă bicelulară, șupă, grajduri cu obor, cocine, sălașul oilor (adăpostul și spațiul împrejmuit), furajele pe pătule/pe pătulege sau în clăi. Tot aici, sau în imediata apropiere, se află grădina de legume, via, livada de pomi, stupii, culturile de câmp, pășunea, fânețele etc. Aici se impun câteva observații, după cum urmează: în cercetările de teren realizat între anii 2013-2014 am repertoriat câteva dintre cătunele aparținătoare comunei Sichevița, constatând din observațiile directe dar și din analizele făcute împreună cu locuitorii, faptul că structura sălașelor a evoluat mult în ultimele decenii, devenind, ca funcție economică la fel de importante în producția agricolă și zootehnică, ca și gospodăriile din centrul de comună. Dezvoltarea a constat atât în extinderea edilitară a construcțiilor, cât și în modernizarea tehnicii agricole existente la sălașe, multe dintre acestea având în patrimoniul specific, utilaje agricole mecanizate, extinzându-se și arealul de exploatare agricol și legumicol. La fel de mult s-a extins și baza furajeră și efectivul de animale²⁷. S-au produs și schimbări calitative ale materialelor de construcție utilizate în arhitectura locuinței de la sălaș. Astfel, sălașele familiilor Iova și Beloia cercetate de noi au fost reconstruite după anul 1990, pereții structurilor fiind din cărămidă iar învelitoarea din țiglă. Se poate observa local un proces sistematic de renunțare la materialul lemnos, bârnele de fag și de gorun, ca și la învelitoarea tip șită, toate materialele arhaice fiind înlocuite cu cărămida și țigla de producție industrială.

În ceea ce privește locuința din vatra adunată a satului, aceasta a păstrat multe din elementele arhaice, caracteristice caselor risipite. Cele mai vechi construcții din vatra adunată reproduc tipul locuinței specifice sălașului: casa de bârne, bicelulară, cuina cu vatră și coș de nuiete împletite etc.; uneori casa a fost transportată chiar de la sălaș. Acest tip vechi este prezent în toate satele sub forma unor relice, de cele mai multe ori nefolosite²⁸.

Elementele noi aparținând gospodăriilor din satul adunat cu sălașe remarcate de reputata cercetătoare sunt:

- așezarea caselor la linia șoselei și a drumului, în contextul în care sistematizarea edilitară în Banatul de munte s-a realizat de-a lungul secolului al XVIII-lea, în contextul măsurilor adoptate de autoritățile imperiale habsburgice. Mai mult decât atât, organizarea străzilor și a gospodăriilor în perioada menționată a fost dictată și de faptul că satele din zona Cazanelor Dunării au devenit locuri grănicerești și s-au supus regulamentelor edilitare introduse de administrația austriacă.

- separarea gospodăriilor prin garduri, împrejmuid spațiul din jurul construcțiilor: curtea.

²⁶Iohann Iacob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, pp. 56-59; vezi și Lidia Gaga, *Gospodăria rurală bănățeană*, în „Memoria Satului românesc”, Vol. I, Timișoara, 1997, p. 78; Maria Mândroane, *Bufenii din zona Oravița*, în „Memoria Satului românesc”, Vol. III, Editura Walddpres, Timișoara, 2003, pp. 69-78.

²⁷Datele precizate mai sus au derivat dintr-o primă serie de cercetări de teren derulate în luna septembrie a anului 2013, în perimetrul sălașului extins aparținând familiei Iova; informator Iova Ioan, 46 de ani.

²⁸Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, p. 15.

Aceasta se numește în continuare *obor*. Astfel s-a format un tip simplu de gospodărie, acela cu o singură curte, de cele mai multe ori spațioasă. Sistemele de împrejmuire s-au modificat, constatându-se în ultimele decenii generalizarea gardurilor de ciment sau din structură metalică. La fel, porțile mari și porțița de acces în gospodărie au suferit transformări radicale, fiind înlocuită scândura cu foaia de tablă fixată pe o ramă metalică.

- casa bicelulară sau trichelulară s-a mărit; cuina are coș de cărămidă de dimensiuni mai mari, 3 m/3 m, ocupând jumătate din încăpere; construcția casei este frecvent din cărămidă, acoperișul din țiglă; tinda casei cu stâlpi de lemn sau de cărămidă dă o notă specifică și indică o dezvoltare în construcție și ornamentație. Casele cu tindă sunt ridicate pe fundație de piatră de râu sau piatră de munte; sub tindă și uneori din tindă este intrarea în *podrum*, pivnița aflată la demisol, de obicei sub una din camere²⁹. Apariția pivniței (podrumului) în structura casei a dus la dispariția gropilor de provizii din apropierea locuințelor³⁰.

În urma repetatelor deplasări de teren în situ s-a constatat încă faptul că piatra reprezintă un material tradițional ce se mai folosește de către localnici pentru construcția anexelor pentru animale, fie că vorbim de grajduri sau de mici saivane pentru efectivul de ovine și de caprine. Evident, remanența pietrei ca material constructiv se constată în paralel cu generalizarea materialelor de construcție de factură industrială.

- grajdul, prezent aproape în fiecare gospodărie, este plasat fie în continuarea casei, fie în curte separat, în funcție de spațiu, de accesibilitatea circulației atelajelor. Construcția grajdului are dimensiunea casei, sau chiar mai mare, incluzând și *șupa* în care sunt adăpostite carul și uneltele agricole; tot în curte se găsește *cocina*, *curelnicul* (cotețul de păsări) și frecvent un *bunar* (fântână săpată în pământ)³¹. În podul grajdului se adăpostea pentru iarnă mare parte din cantitatea de nutreț.

În ceea ce privește curtea, gospodăriile prezintă trei tipuri: cu o curte, cu două curți sau cu trei. Gospodăriile cu o curte au cea mai largă răspândire (fig. 8).

Gospodăria cu două curți corespunde procesului de diversificare a acesteia atât din punct de vedere economic cât și edilitar. Specific gospodăriei cu două curți este spațiul mai redus al curții, în special îngustimea ei, contrastând cu dimensiunile mari ale locuinței; grajdul, plasat paralel cu poarta casei, în fundul curții, separă - prin șupa cu poarta mare atașată gardului - prima curte din față, de a doua destinată vitelor.

Împărțirea curții corespunde însăși dublei orientări a gospodăriei care se încadrează treptat în procesul de urbanizare. Realitatea economică și tradiția sunt încă puternice, grajdul este un element indispensabil. Gospodăriile cu două curți sunt frecvente în satele dintre Baziaș și Moldova Veche; se întâlnesc și în satele Gornea, Liubcova și Berzasca (județul Caraș-Severin) (fig. 9). Practic, în ultimele decenii ale secolului al XX-lea procesul de transformare arhitectonică a satelor Clisurii Dunării a determinat înlocuirea aproape integrală a materialelor tradiționale de construcție a locuințelor și anexelor³².

Gospodăria cu trei curți indică o și mai mare diversificare a celei cu două curți; i se mențin toate trăsăturile dar se dezvoltă creșterea păsărilor. Această separare în trei curți s-a dezvoltat în satele adunate dintre Moldova Veche și Baziaș, unde gospodăriile dispun de teren agricol pe malul Dunării în parcele înguste. Am constatat și noi faptul că compartimentarea spațiului gospodăriei în 3 curți apare și la sălașele din apropierea satelor cărășene.

Satul adunat cu sălașe a reprezentat în zona Porților de Fier tipul dominant la vest de Cerna. În multe sate sălașul a dispărut (Liubcova, Gornea, Moldovița, Măcești, Radimna, Șușca, Belobreșca, Divici) sau a căzut în desuetudine (Tufări, Jupalnic, Ieșelnița, Berzasca, Moldova Veche, Pojejena).

²⁹*Ibidem*.

³⁰Menționăm faptul că la momentul cercetării din anul 2013, doar câțiva localnici din Sichevița mai puteau să rememoreze existența gropilor de cartofi, ca spații comune de depozitare a proviziilor, gropi care au dispărut din practica satului, încă din anii '50 ai secolului al XX-lea.

³¹Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, pp. 16-19.

³²*Ibidem*.

Dispariția sălașelor este legată de un proces istoric care a însemnat chiar dispariția satelor precum Jupalnic, Plavișevița, Pojejena, Tufări, acestea fiind inundate de apele Dunării, în contextul în care habitatul lor a fost sacrificat – cu mutări de populație, astfel încât să fie posibilă realizarea Sistemului Hidroenergetic Porțile de Fier I.

În satul cu *sălașe*, *gospodăria* include casa și construcțiile din vatra satului și pe cele de la sălaș, împreună cu terenurile aferente gospodăriei³³. Când familia sau o parte a acesteia stau permanent la sălaș (membrii familiei se schimbă prin rotație la diferite intervale), acesta nu se închide niciodată. Putem aprecia că aici *locuința* are un caracter peren. Dar și în acest caz, *casa* din sat rămâne cu funcționalitatea ei, cu caracterul ei permanent. Când membrii familiei locuiesc în casa din sat, funcționalitățile de locuință ale sălașului dispar și rămâne numai ca o anexă a gospodăriei. Aceasta este faza în care sălașul își pierde din importanță; el rămâne numai o locuință cu caracter temporar. Uneori este folosit sezonier în timpul iernii pentru îngrijirea animalelor (consumul pe loc al furajelor și gunoarea locului), alteori în perioade și mai scurte (în timpul seceratului, cositului). Construcțiile din jur se reduc, cu timpul sălașul este părăsit.

Atunci când sălașul se menține, el caută aproape totdeauna apropierea de pădure. Sunt prezente multe similitudini între amplasamentul conacului din Podișul Mehedinți – la lizierele de pădure și stabilirea sălașului din zona Porților de Fier, în luminișurile de pădure sau pe zone mai largi obținute în urma defrișărilor. O simplă observație a peisajului rural al zonei analizate evidențiază și azi amprenta acestor spații de locuire sezoniere, construite în apropierea perdelelor forestiere.

Menținerea sălașelor la liziera pădurii, analogia cu structura economiei complexe a gospodăriilor din satul risipit, preluarea elementelor arhaice și adaptarea lor la noile condiții economice și sociale, fără a rupe total cu formele inițiale, cu structura, morfologia și uneori terminologia veche evidențiază că de fapt satul adunat a rezultat de pe urma concentrării în jurul unui nucleu al satului risipit, iar sălașele sunt rămășițe ale vechilor gospodării care s-au tras în satul concentrat în noua vatră. Din nou, procesul de părăsire a locuirilor de pe dealurile piemontane trebuie pus în legătură cu eforturile de sistematizare teritorială, derulate în secolul al XIX-lea.

Câteva date culese de specialiști în anii '70 de la localnici subliniază relația economică importantă dintre casa din sat și locuirea sezonieră dar, în același timp surprind și procesul de locuire din habitatul izolat. Reunim câteva mărturii de teren repertoriate în anii '69- '70:

„Partea multă ni-i aici; aici ni-i pământu, aici ni-i averea. În sat avem numa locu cu casă și grajd. Am avut aici de la părinți un loc mic. În fiecare an am curățat din pădure (în timpul războiului). Am tăiat pădurea și cu nevasta am săpat cu săpăliga. Am plantat pomi. Avem fânațe. Am semănat secară și porumb. Ținem oile aici, 8 oi și 8 capre” (Tisovița, Pîrvulescu Ion, 52 ani, la sălașul locuit permanent, pe locul numit Streneac, iulie 1968)³⁴.

„Prima dată am venit la pădure (în 1942). Am cumpărat o bucată de pământ (de la un sârb). Au fost colibe mici. Am făcut noi mari, ca casa (în 1947). Mai mult am stat la pădure, vreo 10—15 ani, apoi am venit jos în sat, câte unu, câte unu, am cumpărat casă în sat”. (Socol, Olteanu Dumitru, 60 ani; iunie 1971)³⁵.

„Am crescut la colibă, la pădure. Tata o venit în 1933, o cumpărat coliba la pădure, o stat la colibă până în 1969, o stat și iarna și vara. Am cumpărat casa din sat în 1954, de la un sârb, care nu mai avea vite, avea pământ în sat. Noi n-am avut pământ, mai târziu am ajuns să cumpărăm pământ în sat. Când avem casă la pădure, noi îi spunem *colibă*, chiar dacă e făcută casă nouă, tot colibă îi spunem”. (Socol, Surlea Gheorghe, 38 ani, iunie 1971)³⁶.

Desigur că multe secole au trecut de la forma unei așezări în grupuri restrânse, în aparență simplă dar cu structura complexă gospodăriilor din satul risipit, până s-a ajuns la concentrarea gospodăriilor în sate adunate. De la o perioadă în care cele trei realități - gospodărie, casă, locuință - formau o unitate, cel puțin teritorială, în gospodăria din satul risipit, s-a ajuns la o bipolaritate în satul adunat

³³*Ibidem*.

³⁴*Ibidem*, p. 24.

³⁵*Ibidem*.

³⁶*Ibidem*.

cu sălașe: gospodăria din vatra satului și menținerea sălașului cu aproximativ aceleași funcții arhaice ca atunci, când avea toate trăsăturile de gospodărie, casă și locuință.

Remarcăm că tipul de sălaș prezentat mai sus este comun populației românești și sârbești, aceasta deoarece aceiași factori economici, sociali, culturali și condiții naturale au acționat identic, indiferent de structura etnică. Dar populația din Moldova Veche a avut sălașe nu numai la marginea pădurii, ci și pe ostrov.

Astfel, terenurile de aici aveau o folosință complexă: în timpul verii erau cultivate (porumb, furaje) iar ostrovul era inaccesibil pășunatului; în perioada 15 octombrie - 25 aprilie, aici avea loc pășunatul de toamnă, stabulația în timpul iernii și pășunatul de primăvară. Sălașele de pe ostrov nu aveau strungă, numai coșare (adăposturi pentru oi și vite mari) și sălașul oilor (spațiul îngrădit). Locuința pe ostrov era sezonieră, ca spațiu destul de restrânsă, numită bordei. De fapt, această locuință avea multe elemente nespecifice bordeiului: pereții deși erau relativ scunzi și parțial intrați în pământ (la o adâncime de cca. 0,50 m) erau din cărămidă; chiar unele acoperișuri nu mai erau din crengi și pământ ci din scânduri gudronate. Bordeiul era bicelular, avea o cuină cu vatră și coș de cărămidă și o sobă cu cuptor de tuci.

Astăzi Ostrovul Moldova Veche, ca zonă de agricultură și ca zonă de sălașe a dispărut, populația fiind strămutată. De altfel, toate ostroavele Dunării ce reprezentau anterior anilor '60 terenuri excelente de cultivare a cerealelor au dispărut odată cu creșterea nivelului apelor fluviului. Spațiile de locuire și de depozitare temporară a produselor agricole pe care cercetătoarea Lucia Apolzan le denumește bordeie în studiul său au existat pe ostroave, până la invadarea de ape a acelor ostroave. Terenurile fertile de pe ostroavele de la Porțile de Fier erau, de asemenea, parcelate pentru producțiile legumicole.

În ceea ce privește satele cu populație cehă, deși a adus elemente edilitare specifice locului de origine, condițiile social-istorice au determinat-o să preia de la populația autohtonă elemente arhitecturale de sorginte locală printre care se remarcă casa cu structură bicelulară sau tricelulară cu cuină și coș deschis. De asemenea cehii au preluat și cuptorița de pâine cu vatra deasupra, pe care se pregătea mâncarea pe pirostrie. Existența locuirilor sezoniere de tip sălaș este mai redusă la populația de pemi, de origine boemiană³⁷.

Astfel, în satul majoritar de pemi, Eibenthal (comuna Dubova, jud. Mehedinți), în apropiere de vatra satului se găsește doar un rudiment de sălaș (de tipul grajdului pentru vite mari). În acest sat de mineri creșterea oilor este nesemnificativă³⁸. La Bigăr și Ogradena Nouă, câteva gospodării au avut sălașe cu casă și adăposturi pentru animale. Lipsiți de o tradiție a creșterii oilor, cehii au împrumutat de la români atât termenul de stână cât și sistemul de asociere a gospodăriilor cu stâna la un sălaș. În satul Sf. Elena gospodăriile cu puține oi au apelat la sălașele populației românești din Pescari, formând stâna împreună. La Ravensca, sat cu pregnante activități agricole, anexele din hotar nu pot fi confundate cu sălașele; ele reprezintă doar mici adăposturi pentru oameni și animale în timpul lucrărilor agricole; membrii familiei parcurgeau zilnic, cu căruțele lor, distanțele până la locurile de muncă. Recolta și furajele se păstrează în întregime în gospodării din sat. Ca urmare, un specific al gospodăriei din satele cehe este prezența grajdului, alăturat unor șupe compartimentate (pentru trifoi, fân, paie, tulei de porumb, pleavă) cu poduri înalte, ceea ce indică concentrarea economiei în gospodăria din sat, dar și orientarea spre creșterea vacilor cu lapte și a porcinelor³⁹. Cercetările din ultimul deceniu referitoare la dinamica satelor de cehi au evidențiat faptul că perpetuarea sălașelor a fost puternic afectată de fenomenul depopulării comunităților de coloniști cehi. Cu toate acestea, merită la fel de mult accentuat faptul că practicarea creșterii animalelor la sălașe între secolele al XIX-lea și al XX-lea a fost un real sprijin pentru supraviețuirea așezărilor de cehi ce activau în industria minieră și în cea forestieră.

³⁷*Ibidem*.

³⁸De la momentul întemeierii sale, începutul secolului al XIX-lea satul Eibenthal a dobândit un profil economic specific, boemii colonizați aici desfășurându-și aproape exclusiv activitatea în domeniul mineritului și al exploatarei forestiere. De aici derivă și o preocupare oarecum diminuată față de agricultură și pomicultură.

³⁹Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, pp. 24-25.

La est de râul Cerna, cu aceleași funcții economice și sociale, ca și sălașul este conacul. În ceea ce privește structura și așezarea construcțiilor ca și în terminologie, apar unele deosebiri. Casa este și aici bicelulară având prima încăpere cu vatră și coș de nuiete împletite, numită cal și cameră de locuit, numită sobă sau hodaie. Ca și în cazul sălașului din vestul văii Dunării ea poartă totdeauna denumirea de colibă, nu casă. Construcții pentru adăpostul animalelor: grajdul, palanca, celarul sunt grupate strict în jurul casei, în oborul închis cu gard. Conacele au dispărut în Vârciorova⁴⁰, dar sunt prezente în Ilovița, Bahna, ca și în celelalte sate ale Podișului Mehedinți⁴¹. Este important de remarcat că poziționarea geografică a satelor Bahna și Ilovița le situează în zona de tranzit etnografic între așezările Clisurii și cele din zona de interferență cu Podișul înalt al Mehedințiului. Realitatea din teren confirmă structuri și funcționalități similare între locuirile sezoniere (conace) din arealul Podișului Mehedinți și sălașele din satele Clisurii Dunării. Astfel, în contextul cercetărilor echipei Muzeului ASTRA pentru identificarea elementelor arhitectonice componente ale gospodăriei din Podișul Mehedinți, s-a realizat și o repertoriere a localităților din Plaiul Cloșani, areal etnografic cu tradiție solidă în ceea ce privește locuirea și creșterea animalelor la adăposturile sezoniere. Am reușit să repertoriem peste 20 de palance și de conace localizate în satele Cireșu, Balta, Negrușa și Godeanu, aceste adăposturi individualizându-se în arealul de interferență cu Banatul de Munte (este vorba despre satele poziționate în zona de Nord-Vest a județului Mehedinți), acolo unde practicile edilitare, textilele, dar și inventarul casnic tradițional au elemente comune cu cele din satele de pe Valea Cernei și cu cele din arealul Porțile de Fier.

Anexe utilitar-gospodărești dispărute: pomi-viticole

Una dintre realitățile cercetate și verificate în arealul Porțile de Fier de către echipa de etnografi a Atlasului Complex Porțile de Fier a vizat analiza rolului spațiilor arhaice de depozitare a producției pomi-viticole, de tip pimniță de deal. Una dintre primele constatări a evidențiat faptul că, odată cu diminuarea locuirilor sezoniere, la adăposturile temporare pimnițele pomi-viticole și-au pierdut treptat din importanță. Multe dintre acestea au dispărut iar instrumentarul păstrat în interior a fost retras în gospodăriile proprietarilor. Fenomenul abandonării pimnițelor de deal, după caz a mutării lor în perimetrul gospodăriei s-a produs concomitent în anii '60-'70 și în zona satelor Bălănești, Dobrița și Runcu, comunități cu tradiție viticolă din județul Gorj. Multe dintre pimnițe au primit destinația de cămări de alimente, integrate structurii gospodărești.

La Est de Vârciorova, în satele Gura Văii, Schela Cladovei și Dudașul Schelei a existat în trecut o anexă în hotar numită pimniță pe plai (se pronunță și pimiță). Era o locuință monocelulară temporară, plasată pe terenurile cu vii și livezi, pe care o aveau toate gospodăriile din sat până la primul război mondial. Această anexă îndeplinea mai multe funcții: locuință și adăpost de primăvara până toamna târziu, în strânsă legătură cu lucrările agricole (viticultură, pomicultură); unele pimnițe

⁴⁰Dispariția formelor arhaice de locuire ale Vârciorovei a fost la rândul ei determinată tocmai de dispariția a peste 90% din suprafața vetrei satului, odată cu lucrările de amenajare a canalului navigabil al sistemului de la Porțile de Fier I.

⁴¹Conacul din plaiul înalt al Mehedințiului deține rolul de factor economic de creștere a gospodăriei arhaice risipite, prin care se valorifică terenurile agricole /pășunile aflate la câțiva kilometri de sat, pe spațiile înalte de platou sau la lizierele de pădure. Cercetătoarea Lucia Apolzan cumula în anii '60, în investigațiile sale o serie de mărturii asupra specificului economic și de viață al acestor conace: „avem casă în sat, dar stă închisă. La sărbători mai coboară cei tineri, la biserică la nedeie (echivalentul termenului de rugă pentru zona Banatului). Conacul nu se închide niciodată că aici ne este averea. Avem pământ arător (arabil, n.a.) cu porumb, grâu, ovăz. Avem și fânate, viței, vaci, 30 de oi și 4 taurăși contractați” (Florichescu Ilie, 50 de ani, Ilovița, județul Mehedinți). Conacele din Ilovița, Podeni, Cireșu, Izverna au fost întotdeauna orientate spre liziera pădurilor, acolo unde, conform mărturiilor din perioada postbelică și-au extins terenul cultivabil prin defrișări și prin curături. Conacele au menținut structura complexă a gospodăriilor tipice pentru satele cu case risipite, ca veche formă de populare a culmilor carpatice. În completarea datelor etnologice identificate acum mai bine de 40 de ani de autoare, precizăm faptul că în intervalul 2013 - 2016, în urma cercetărilor de teren derulate în comunele Ponoarele, Balta, Izverna, Ilovița, Cireșu am constatat aceeași practică a locuirii conacelor de către bătrânii familiilor. La fel de important de precizat este faptul că, în ultimele 5 decenii ale secolului al XX-lea, multe dintre conacele de plai au dispărut, fenomen care trebuie încadrat și înțeles în procesul general de recesiune a proprietății agricole concomitent cu scăderea demografică amplificată a satelor de munte, după debutul procesului de industrializare, instaurat după cel de Al Doilea Război Mondial odată cu instalarea autorităților comuniste, n.n.

aveau strungă corespunzând nevoii de îngrășămintă naturale pentru vie; se făcea stână pentru oi și capre prin asocierea mai multor pimnițe apropiate; pimnița la vie era depozitarea butoaielelor cu vin și țuică - la locul producerii lor - de unde băutura se aducea în sat treptat, după nevoie, cu troaca în disagi. Oamenii și vitele coborau iarna în sat, pe plai rămânea băutura, în pimnița care avea încuietoare cu cheie de lemn cu căței, fiecare cu secretul ei; existența pimnițelor pe plai⁴² a fost legată și de unele funcții sociale. Ele se găseau pe dealul Cerăt, între satele Breznița, Gura Văii și Dudașu Schelei. Prin Cerăt se încrucișau drumurile: Gura Văii - Breznița, Breznița - Dudașu Schelei și drumul spre Drobeta-Turnu Severin. Pe Cerăt se țineau nedeile și mult timp a fost păstrat ca loc de petrecere; acolo se întâlneau satele la joc, la horă⁴³.

După Primul Război Mondial, pimnița a fost adusă în sat, ca o construcție indispensabilă gospodăriei. Aici a fost adaptată și altor funcții: deasupra ei s-a construit pătulul pentru păstrarea porumbului; uneori a devenit adăpost pentru animale, sau cămară de alimente.

Cercetătoarea Lucia Apolzan a reunit informații din teren, de la foștii proprietari de pimnițe, aceștia surprinzând în mărturiile lor atât importanța economică a pimniței, în contextul gospodăriei, cât și tranziția acestor construcții dinspre plantațiile pomi-viticole spre gospodăriile din sat.

Sălașele, conacele și pimnița la vie trebuie văzute ca elemente de extindere teritorială a gospodăriilor și de agricultură extensivă. Dispariția lor consemnează restrângerea teritorială a activităților gospodărești, apariția unei agriculturi mai avansate, diversificarea și specializarea acesteia, practicarea unei agriculturi intensive, dar mai ales modificările social-economice intervenite prin cooperativizarea agriculturii. În anii '60 ai secolului al XX-lea pimnițele cu specific pomi-viticol au cunoscut un proces de integrare a lor în gospodăriile din vatra satului fapt care a dus la dispariția acestora în decursul câtorva decenii. Citatele de mai jos ni se par revelatoare:

„Pimnițele era pe dealuri, pe plaiu Cerăt. Și Schela Cladovei avea pimniți peste dealuri și pe la vii. Iarna nu stătea acolo. Stătea pimnița încuiată, sta acolo băutura. Avea chei la ușă, avea drugă de lemn cu căței, sălta cu cheia și descuia”. (Dudașu Schelei, Biță C. Constantin, 86 ani; octombrie 1971)⁴⁴.

„Erau pimnițe pe plai, pe câmp, unde avea vii, pomi. Făcea un fel de încuietoare la ușa, din lemn, că știa numai 'el secretu'. La pimniță stătea numai 'vara, iarna nu. Vitele venea iarna în sat. Avea acolo vaci, oi și capre. Făcea stână la o pimniță, se împreunau mai mulți. Când eram copil nu mai era mulți cu pimniță acolo. La pimniță nu era grajd, grajdu' era în sat. Fiecare avea numai 'pimniță'. (Gura Văii, Drăghici P. Gheorghe, 71 ani; septembrie 1971)⁴⁵.

„Spuneau bătrânii că pimnița era făcută din lemn, în chei la capete, ușa era de blană groasă, făcută cu barda din bătrâni. La pimniță nu era vatră. Acolo ținea butoaiele cu vin, ca să nu le mai doboare în sat. La pimniță stătea cât muncea la vie, până făcea vinu', ăl bătrîn stătea acolo. În sat aducea vinul cu troaca (bostan adunat la gură). Punea troaca în disagi, câte două troci”. (Schela Cladovei, Boștină Nicolina, 52 ani; octombrie 1971)⁴⁶.

Repertorierea realizată de noi în anii 2013 și 2014 în Sichevita (inclusiv în cătunele aparținătoare comunei), în Ilovița sau în Dubova a evidențiat faptul că pivnițele de vie/pomicole reprezintă o realitate dispărută, fiind consemnată și documentată de specialiștii etnologi din echipa care a derulat cercetări în anii '70. Mai mult decât atât, se constată faptul că inventarul și producția specifice anterior pivnițelor de deal se regăsesc în structura anexelor-depozit din perimetrul gospodăriilor din sat. O parte din inventarul pomicol și viticol, ca și căzile de fermentație se regăsesc și în spațiile de depozitare ale conacelor, așa după cum le-am identificat în decursul observațiilor realizate la fața locului.

⁴²Termenul de plai este comun atât zonelor etnografice din sud-vestul Banatului Montan, cât și zonei etnografice de la confluența Cernei cu Bahna, la intersecția județelor Mehedinți și Caraș-Severin. Accepțiunea termenului este mai complexă și desemnează atât zona culturilor agricole, a fânețelor dar face referire și la locațiile cu caracter viticol.

⁴³Informație obținută în timpul cercetărilor de teren derulate în zona Clisurii, în anul 2014.

⁴⁴Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, p. 27.

⁴⁵*Ibidem*.

⁴⁶*Ibidem*.

Gospodăria din satul adunat, fără sălașe

În satele adunate fără sălașe apare tendința de transformare a gospodăriei, de evoluție treptată și uneori chiar de mutații, de la gospodăria cu producție agricolă de bază, spre o gospodărie agricolă anexă a familiilor de salariați din întreprinderile miniere, de transporturi circulației mărfurilor, din aparatul administrativ etc. Numărul de gospodării modernizate a crescut o dată cu construcția sistemului hidroenergetic de la Porțile de Fier I, în directă corelație cu amplasarea populației în noile așezări. Mare parte din populația activă în muncă s-a regăsit în structurile economice de tip industrial create de autoritățile politice din anii '60.

În gospodăriile și locuințele din noile așezări, în anii '70 ai secolului al XX-lea au avut loc tranziții calitative evidente, care însă au generat diluarea amprenteii habitatului arhaic: sursa de venit nu mai este predominant agricolă; de aici renunțarea de cele mai multe ori la sălașe și folosirea resurselor financiare pentru aprovizionarea cu tipurile de produse agricole și legumicole obținute în deceniile anterioare, în culturile vegetale din loturile de la sălașe; la rândul său casa și construcțiile gospodărești au fost amplasate după modelul urban cel mai apropiat de satele din Clisura Dunării; casa și-a modificat arhitectura, structura încăperilor, materialele de construcție predominante fiind cele industriale (ciment, cărămidă, fier)⁴⁷. Este observabil faptul că în comunele Berzasca, Gornița, Gura Cladovei s-au construit edificii de tip urban, pentru familiile coloniilor de mineri, faptul acesta fiind observabil în plină perioadă a industrializării. Mai mult decât atât, avansul procesului de transformare edilitară a multor comune din arealul Porțile de Fier a generat disoluția amprenteii arhitecturii tradiționale.

Printre așezările fără sălașe remarcăm în primul rând localitățile dintre Orșova și Drobeta-Turnu Severin: Vârciorova, Gura Văii și Gura Cladovei, unde gospodăriile și locuințele au intrat în procesul de urbanizare, prin introducerea aproape a tuturor elementelor edilitare urbane. Noile construcții de locuințe în blocuri și de case tip vilă caracterizează nu numai noua concepție edilitară, ci chiar noua concepție de viață ce se formează o dată cu schimbările calitative din noile așezări⁴⁸. În cadrul investigațiilor derulate în arealul prezentat în studiul de față am constatat faptul că în ultimele decenii, multe dintre comunele cuprinse geografic între Orșova și Drobeta-Turnu Severin au prezentat vizibile aspecte de înnoire edilitară, cu accentul pe abandonarea treptată a construcțiilor și practicilor din sfera agriculturii arhaice. Gospodăriile formând așezări precum Schela Cladovei, Vârciorova sau chiar Eșelnița s-au confruntat cu un proces sistematic de abandonare a profilului agricol-meștesugăresc, populația fiind atrasă în structura ocupațională a polilor urbani reprezentați de Orșova și de Drobeta-Turnu-Severin.

Gospodării de tip urban se găsesc și în alte așezări, ca Baia Nouă (colonie muncitorească minieră), Drencova (colonie muncitorească forestieră), Cozla (așezare muncitorească și centru administrativ-minier), ca și în satele cehe, în care, chiar de la geneză, sursa principală de venituri o constituia salariul. Un alt fapt observabil la așezările de coloniști cehi din Clisura Dunării (în special în satele Eibentahl și Baia Nouă) ține de specificul arhitecturii civile, casele urmașilor de coloniști, fiind edificate integral din cărămidă, cu timpan tot din cărămidă și învelitoare de țiglă. Încă de la debutul procesului lor de edificare, la casele coloniștilor mineri autoritățile habsburgice au impus modelul zidăriei de cărămidă, elevată pe soclu de piatră. Structura arhitectonică impusă și vizibilă și azi se caracterizează prin existența planului trichelar, casa tip vagon, cu amplasarea laturii scurte a construcției la stradă.

II. Câteva considerații asupra agriculturii din zona Porțile de Fier (Clisura Dunării)

Agricultura de munte din Clisura Dunării este deosebit de semnificativă pentru istoria poporului român, prin structura ei particulară economico-culturală. Aici, se întâlnesc cele două forme clasice de cultură tradițională a pământului: agricultura mișcătoare, care folosește deplasarea terenului

⁴⁷*Ibidem*, p. 28.

⁴⁸*Ibidem*, pp. 28-30.

agricol din locuri defertilizate în locuri fertile (curături) sau în locuri fertilizabile (fâneată și pârlăgă) și agricultura stătătoare, care folosește terenul agricol de pe înșeuări, poduri și terase de munte și deopotrivă terenurile fertile din apropierea morilor de apă. este interesant de remarcat că terenurile legumicole organizate în apropierea cursurilor de apă sunt irigate printr-o rețea de canele secundare care pornesc din ieruga (sau eruga) morilor cu ciutură⁴⁹ (fig. 10-13). Din informațiile obținute în teren, un astfel de lot legumicol sau agricol situat în lunca unor mori cu ciutură, varia între 10 și 15 ari.

Malul românesc deși prezintă un relief montan, un peisaj rural și o structură agricolă mai variată decât terenul de pe malul sârbesc, nu se deosebește, totuși prea mult de acesta. Aici se înscriu pe fețele munților etajul înalt al fânețelor și pășunilor, nivelurile șeilor de munte ce dominau Clisura; apoi văile înguste și scurte ale pâraielor ce cad în depresiunile intramontane situate pe fluviu sau direct în fluviu, ce țin de morfologia Clisurii și, în fine, luncile aferente acestor râuri și pâraie, cu conurile lor de dejecție, interstițiile măloase ale malurilor joase și potmolite și ostroavele ce țin albia minoră a Dunării.

Periodic, riveranul recuperează terenul agricol din pășune și fâneată, unde sunt amenajate sălașele. Ceea ce interesează agroetnologia românească este, în primul rând, tehnica recuperării și repartiției hipsoagricole⁵⁰ a terenurilor fertile din pășune și fâneată, ca și cultivarea lor predilectă cu „grădini de cereale”.

În al doilea rând, interesează felul în care în această zonă de graniță, unde se găsesc pe lângă români și elemente alogene, agricultura reflectă sub raportul vechii civilizații și sub raportul etnoculturii, atât modalități locale străvechi, cât și modalități locale noi de tehnică agricolă, primele menținute prin tradiție milenară sau provenite din interferențe, contaminări și decalcuri de civilizație și cultura nord și sud dunărene⁵¹.

Pentru recuperarea agricolă, care se efectua periodic, se pregătea terenul „de cu an” după procedee străvechi, prin curături și împărțiri, îndeobște. În acest scop se alegea „dărabul de pământ (lotul arabil) din pădure, pășune sau fâneată, se „spârgea” astfel (poiana, fâneata sau pășunea) cu unealta cuvenită (secure, sapă, plug de lemn), pentru a trage brazda să se „omoare sagina” (pirul). Tehnica spargerii poienilor, fânețelor și pășunilor (deștelenirea) a fost marcată prin toponimice agrare de munte: curături, lazuri, spărturi. Dărabul spart era lăsat pentru aerisire după prima brazdă, apoi se semăna ceva, în special graminee, pentru „îmblânzirea ogorului”⁵².

În concepția agrotehnică a locuitorilor din Clisură, primele plante semănate „în spârwtur”⁵³ trebuiau să pregătească terenul pentru semănarea a doua, cea adevărată, care era a grâului, indiferent dacă acesta rodea sau nu. După 4-5 ani, dăraburile de pământ secate erau lăsate în pârlăgă, pentru că între timp „se răciseră”, adică au fost defertilizate.

„Pământurile răcite” se refăceau prin fâneată și pășune, când erau reluate la proarătură (repetarea arăturii). O situație similară prezintă „câmpurile” sau „ogoarele” din fânețele și pășunile ce țin de etajul agricol al colibelor în zona Orșova, unde se practică o arătură zisă „în berbec”, datorită condițiilor solului și unor practici agrotehnice străvechi comune părții oltenesti a județului Mehedinți⁵⁴.

Agricultura și creșterea animalelor sunt ocupații ce se compensează reciproc, cu adânci rădăcini în conștiința locală. Un informator relatează în 1966 că: „nu se poate una fără alta; dacă n-ai vitele nu se

⁴⁹Între anii 2013 și 2014 o echipă a muzeului ASTRA din Sibiu a organizat 2 campanii de cercetare/repertoriere a instalațiilor mulinologice dar și a habitatului din zona Porțile de Fier (în arealul județelor Mehedinți și Caraș-Severin), cu atenție deosebită acordată comunităților rurale Dubova, Svinița, Plavișevița și Sichevița. În acest context s-a reinstaurat practica de cercetare cu scopul de acumulare de date și de fotografii, axate pe analiza și ilustrare ocupațiilor arhaice, din satele riverane Clisurii Dunării.

⁵⁰Destinația terenurilor cu specific agricol pe care se practica agricultura pe înălțimi/ pe platouri piemontane înalte.

⁵¹Romulus Vuia, *Satul Românesc în Transilvania și Banat – studiu antropogeografic și etnografic*, în „Studii de etnografie și folclor”, vol. I, Editura Minerva, București, 1980, pp. 46-59.

⁵²*Ibidem*.

⁵³În zona menționată termenul de spărtură are sensul de prima arătură ce adesea coincidea cu un proces de deștelenire a solului, de curățire a rădăcinilor și a depunerilor aluvionare excesive.

⁵⁴Romulus Vuia, *Satul Românesc în Transilvania și Banat – studiu antropogeografic și etnografic*, în „Studii de etnografie și folclor”, vol. I, Editura Minerva, București, 1980, pp. 68-70.

fac recoltele”⁵⁵. Această afirmație are o explicație sociologică de mare importanță. Loturile de cultură se găseau fie în grădinile din jurul caselor, fie în cele de la sălașe, fie în „țarină”. Prin țarină se înțelege totalitatea loturilor individuale, situate unul lângă altul, dar despărțite prin „stoguri” (răzoare) și care se conduc după norme quasi-instituționale. Folosința și îngrășarea acestor loturi și a pășunilor era comună, fiind o practică derivată din normele arhaice care defineau devălmășia⁵⁶.

Țarina era întotdeauna împrejmuită cu gard și avea un număr variabil de porți. Țarina era păzită de un paznic, numit țarinar și plătit de comunitatea satească în produse sau în bani. În perioada muncilor agricole, de primăvara până toamna, țarina se închidea. După recoltare țarina se deschidea, prin aceasta înțelegându-se dreptul de pătrundere al animalelor pentru pășunat. Închiderea și deschiderea țarinei erau anunțate prin toboșari și se făceau odată pentru întregul sat⁵⁷.

Țarina se afla fie în lunca fertilă a Dunării și respectiv a Cernei, fie pe dealurile înconjurătoare vetrelor din sat. Pe lângă porumb, grâu de toamnă care erau culturile predominante, în unele sate (Vârciorova, Jupalnic, Tufări, Șvinița, Divici) apar preocupări pentru viticultură și pentru pomicultură, fiind recunoscute în aria instalațiilor preindustriale acele „cazane de fript răchia”, produsă din soiurile locale de prune sau de pere.

Câteva concluzii

Problematica etnologică a cercetării habitatului din zona Porților de Fier rămâne un spațiu deschis pentru investigații viitoare. Studiul de față reprezintă o reactualizare a unor teme specifice habitatului din Clisura Dunării, dar și o sinteză a datelor de arhivă cumulate cu cele din teren. Considerăm că una din contribuțiile de noutate ale prezentului demers este tocmai reluarea analitică și critică a unor cercetări pe care specialiștii Muzeului Tehnicii Populare din Sibiu le-au lăsat într-o oarecare suspensie, de la momentul realizării lor, în anii '70-'80 ai secolului al XX-lea. Cercetările de teren privind așezările și gospodăriile din spațiul etnografic prezentat mai sus evidențiază câteva trăsături generale, din punct de vedere al populației și dinamicii acestei zone: comunitățile rurale și etno-demografice situate pe cursul Dunării în arealul Porțile de Fier prezintă un caracter multietnic; s-au adaptat și au folosit coerent resursele naturale oferite de spațiul colinar și montan al Defileului Dunării; fiecare grup etnic a imprimat comunității de rezidență, un specific economic (incluzând aici practici agricole, ocupații arhaice și meșteșuguri vechi); s-au integrat unei dinamici generale de exploatare a potențialului solului și subsolului, în special cu referire la exploatarea forestieră și miniere, atât în perioada habsburgică (inclusiv cea austro-ungară), cât și în intervalul cronologic interbelic și postbelic.

De asemenea, în prezenta cercetare am putut corobora câteva date de arhivă cu informații obținute de la informatorii din teren, în anii 2013-2014. Prin cercetarea etnologică a unor comune precum Sichevita sau Dubova și a relațiilor de economie arhaică dintre cele două centre de comună și satele aparținătoare se pot constata anumite aspecte care caracterizează forma arhaică de populare a zonei montane. Aceste tipuri de sate cu o „dublare” a gospodăriei din sat în zona înaltă a sălașelor nu sunt singulare în zona Porțile de Fier. Aceste așezări se găsesc atât în Depresiunea Almăjului cât și în Podișul Mehedinți.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

***, *Arhitectura populară în România*, București, 1972.

***, *Localitățile județului Mehedinți*, Dr. Tr. Severin, 1972.

⁵⁵Lucia Apolzan, *Forma arhaică de populare a zonei Porțile de Fier*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei” 1974-1975, Cluj-Napoca, 1975, pp. 161-167.

⁵⁶*Ibidem*, p. 169.

⁵⁷Petru Bona, *Sichevita. Demografie. Arhitectură populară*, Caransebeș, 1990, p. 24.

- Apolzan, Lucia, *Carpații, tezaur de istorie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Eadem, *Forma arhaică de populare a zonei Porțile de Fier*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei” 1974-1975, Cluj-Napoca, 1975, pp. 160-172.
- Eadem, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, I, Caransebeș, 1975, pp. 7-37.
- Eadem, *Gruparea așezărilor în funcție de evoluția economică și socială*, în „Studii și comunicări de Etnologie și Istorie”, III, Caransebeș, 1979, pp. 84-108.
- Atlasul complex „Porțile de Fier”*, coord. Academician Ștefan Milcu, Editura Academiei, București, 1972.
- Bona, Petru, *Sichevița. Demografie. Arhitectură populară*, Caransebeș, 1990.
- Bucur, Corneliu, *Aspecte social-economice al practicării morăritului în partea de Sud-Est a Banatului*, în „Cibinium” 1967-1968, Sibiu, 1968, pp. 195-211.
- Budiș, Monica, *Așezări permanente în Clisura Dunării*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, III, Caransebeș, 1977, pp. 26-39.
- Cucu, Vasile; Băcănar, Ion, *Geografia satului românesc*, în „Sociologia geografică. Colecția Sociologia militans”, vol. V, București, Editura Științifică, 1972.
- Dinuță, Gheorghe, *Unele considerații despre câteva sate din Banatul subcarpatic* în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, Caransebeș, 1975, pp. 45-53.
- Ehrler, Iohann Iacob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982.
- Gaga, Lidia, *Gospodăria rurală bănățeană*, în „Memoria Satului românesc”, vol. I, Timișoara, 1997.
- Eadem, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat*, editura Mirton, Timișoara, 2003.
- Ionescu, Constantin, *Prin munții Mehedințiului*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1978.
- Ionescu, Grigore, *Arhitectura populară în România*, Editura Academiei Române, București, 1971.
- Maier Octavian, *Meșteșugul vărăritului în zona Porților de Fier*, în vol. *Mehedinți – Istorie și cultură*, Drobeta Tr. Severin, 1982.
- Mândroane Maria, *Bufenii din zona Oravița*, în „Memoria Satului românesc”, vol. III, Editura Walddpres, Timișoara, 2003.
- Popilean-Bratiloveanu, Marcela, *Locuința tradițională din Podișul Mehedinților*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei”, seria Plastică, nr. 22, 1975, pp. 21-29.
- Eadem, *Contribuții la istoricul așezărilor din Podișul Mehedinților*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 3, 1984, pp. 21-30.
- Eadem, *Ocupații tradiționale la Izverna*, în „Arhivele Olteniei”, seria nouă nr. 4, 1985, pp. 5-9.
- Țicu, Dumitru, *Moara de apă din Banat*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012.
- Vintilescu, Ion, *Podișul sau Plaiul Mehedinților*, în „Revista Geografia”, I, an II, București, 1946, pp. 7-12.
- Vuia, Romulus, *Studii de Etnografie și Folclor II*, Editura Minerva, București, 1980.
- Idem, *Satul Românesc în Transilvania și Banat – studiu antropogeografic și etnografic*, în „Studii de etnografie și folclor”, vol. I, Editura Minerva, București, 1980, pp. 155-360.

Surse inedite

- Bodor, Gheorghe, *Raport de cercetare a industriilor țărănești în scop alimentar (teascuri) în Carpații Meridionali, Oltenia Subcarpatică și Banat, colectiv condus de C. Irimie*, 1962 (dactiloscrit), în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, 4 file.
- Bucur, Corneliu, *Aspecte social-etnografice ale industriei țărănești a morăritului din partea de sud-est a Banatului anii 1967-1968* (dactiloscrit), în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, 6 file.
- Hoffmann, Herbert; Raymonde Wiener, *Raport de cercetare a meșteșugurilor și industriilor țărănești din sud-estul Banatului*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare

românească, cutia 5, 1962, 10 file.

Irimie, Cornel; Herbert, Hoffmann, *Morile cu ciutură din Banatul sud-estic – subbazinele Cerna, Nera și Timișul superior*, 1960-1961 (dactiloscrit), în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 5, 12 file.

Irimie, Cornel, *Raport de cercetare în zona Carpaților Meridionali și a Banatului de munte, anul 1962*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, dos. 93/1962, 14 file.

Popa, Constantin, *Fișe de teren privind ocupațiile din localitățile din Caraș-Severin (manuscris) 1971*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, cutia 4, file 9-14.

Rușdea, Hedwiga, *Prezența instalațiilor tehnice tradiționale în satul contemporan și modurile de integrare sau dezintegrare: studiu de caz comuna Podeni, județul Mehedinți*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond Special G. Hedwiga Rușdea, dosar 138/ 1975, 30 file.

Wiener, Raymonde, *Fișe din teren: Cercetarea industriei alimentare în Banat și alte instalații de industrie populară 1961-1962*, în Arhiva Științifică a Muzeului ASTRA, Fond B I Cercetare românească, dosar nr. 78 (manuscris, 72 file), cutia 5, 9 file.

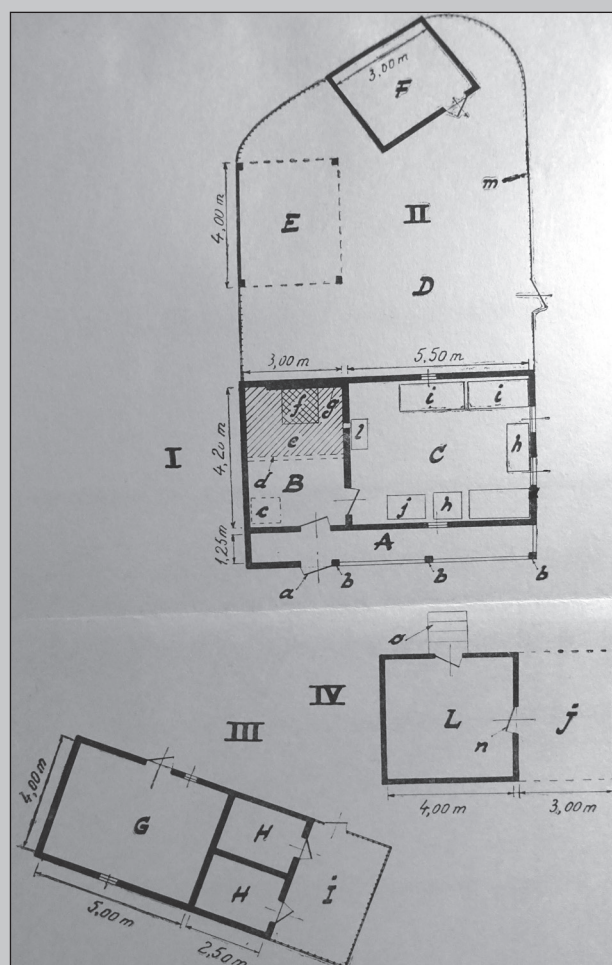

Fig. 1. Gospodărie tipică pentru zona Porțile de Fier, situată în cătunul Valea Sicheviței, județul Caraș-Severin; componente: I. casă din bârne cu acoperișul de țiglă; II. sălașul oilor; III. adăpostul pentru bovine și porcine; construcție anexă: IV. șupă pentru car și cămară de alimente.

Typical household for Iron Gates Area (Mehedinți county), situated in Sichevița Valley thorp, Caraș-Severin county; components: I. wooden beam house with tiles cover structure; II. sheep stockyard; III. the stable; the enclosure; IV. the hut for the cart and the larder.

sursa / source: Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, Caransebeș, I, 1975, p. 9.

Fig. 2. Casa gospodăriei de la fig. 1, cu aplecătoare cu rol de protecție contra vânturilor dinspre Dunăre.
The house of the household, keeping an wooden extension against the strong winds.
sursa / source: Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, Caransebeș, I, 1975, p. 9.

Fig. 3. Șupă (șopru pentru car), căruță și căzi pentru poame - fotografii surprinse în cercetările din anii '70, în satul Frăsiniș, comuna Sichevița, județul Caraș-Severin.
The hut for the cart, the cart and the fruit barrels - pictures taken by the Romanian specialists in the seventies ('70), in Frăsiniș village, Sichevița commune, Caraș-Severin county.

Fig. 4. Păture pentru furaj, în aceeași gospodărie.
The barns inside the same household.

sursa / source: Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, Caransebeș, I, 1975, pp. 12-13.

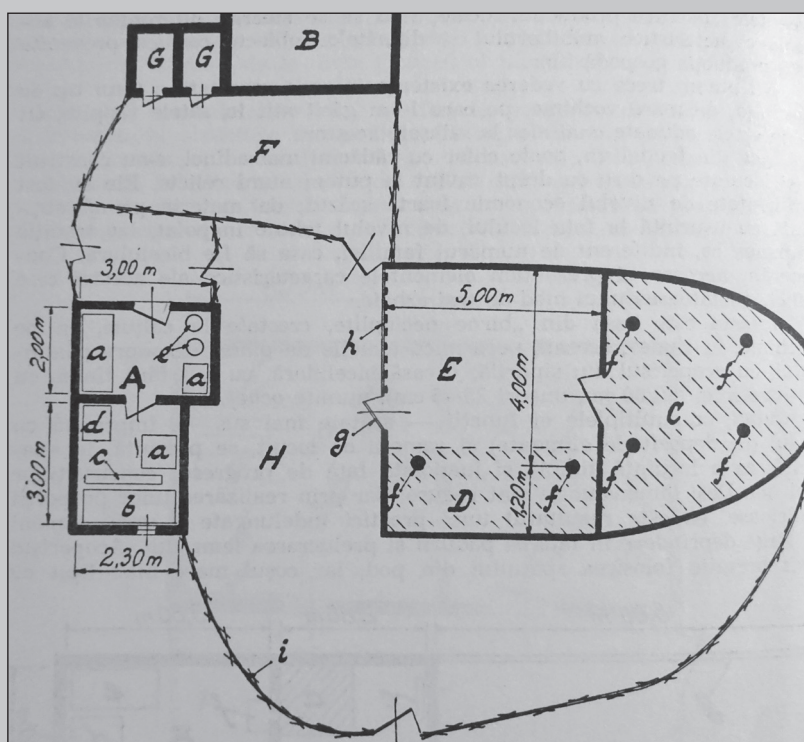

Fig. 5 Structura unui sălaș pe culmea Giochina, comuna Pojejena, județul Mehedinți; de remarcat aspectul complex al construcției: două strungi pentru oi, sălaș pentru vite mari, cocine, suprafața mare a oborului, o locuință veche, o locuință modernă; A – colibă; B – casă nouă în construcție; C – sălaș pentru vite mari și oi; D – protecție pentru vite; E – strungă; F – altă strungă la oi; G – cocină; H – obor.

The structure of a seasonal habitation, on Giochina hill, Pojejena commune, Mehedinți county; to be noticed the complex function of the construction: two sheep stockyard; the stable for cattle; the pigsty; the larger stockyard; an old house; a new house; A – the hut; B – a new house under construction; C – a large stable for cattle and sheep; D – cattle protection; E – narrow; F – another sheep narrow; G – pigsty; H – stockyard.

sursa / source: Lucia Apolzan, *Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier*, în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, Caransebeș, I, 1975, p. 35.

Fig. 6. a și b
Tipuri de gospodării din satul adunat, cu sălașe, Ravensca, județul Caraș-Severin.
Some types of households specific to the thorp, without seasonal habitation.
sursa / source: Arhiva foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 26112; 26113.

Fig. 7. Tipul de gospodărie cu 1 singură curte, similară cu o locuire sezonieră, satul Plavișevița, județul Mehedinți.
The type of a household similar to a seasonal household with one enclosure.
sursa / source: Arhiva foto a Muzeului ASTRA, nr. inv. 18894.

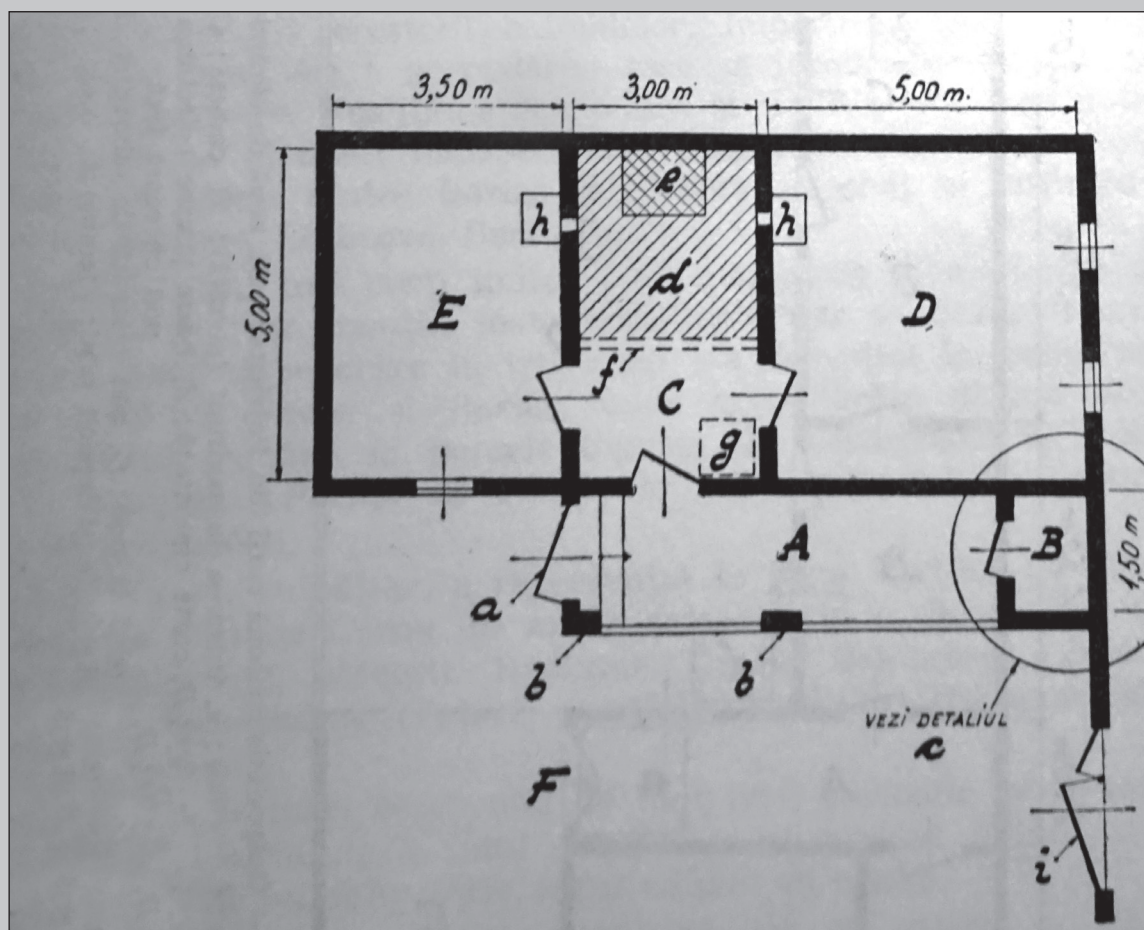

Fig. 8. Casă veche din Berzasca, județul Caraș-Severin. Se poate observa poziționarea în raport cu rețeaua stradală dar și cu structura gospodăriei, aceste elemente încadrând construcția în tipologia caselor realizate în timpul sistematizării austriece din secolele XVIII-XIX; componente: A – tindă; B –șpaiț; C – cuină; D – sobă mare; E – soba mică; F – obor.

An old house from Berzasca, Caraș-Severin County. It is noticeable the house location related to the street structure and to the household form. Those elements place the house into the Habsburgic architecture typology, achieved during XVIIIth official country planning. A – the porch; B – the larder; C – the larger room; D – the smaller room; the stockyard.

sursa / source: Lucia Apolzan, Gospodăria și locuința în zona Porțile de Fier în „Studii și comunicări de Etnografie și Istorie”, Caransebeș, I, 1975, p. 15.

Fig. 9. Lot de culturi cerealiere, pe Valea Sicheviței, județul Caraș-Severin.
Crops along Sichevița Valley, Caraș-Severin county.
sursa: arhiva personala, anul 2014.
source: personal archive, 2014.

Fig. 10. Culturi de legume, în lunca unei mori de apă, Sichevița, județul Caraș-Severin
Vegetables growth, on the water-meadow near by a waterwheel, Sichevița valley, Caraș-Severin county.
sursa: arhiva personală, anul 2014.
source: personal archive, 2014.

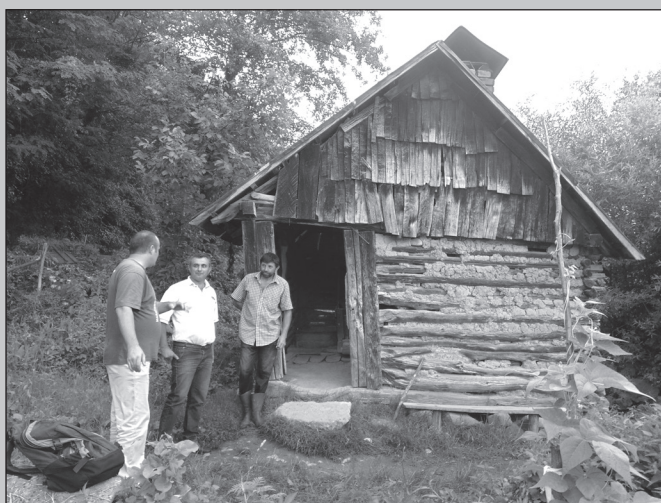

Fig. 11 și 12. Detalii despre structura morilor, discuții cu locuitori din Sichevița, județul Caraș-Severin.
Watermills architectural features; discussion with people from Sichevița, Caraș-Severin county.
sursa: arhiva personală, anul 2014.
source: personal archive, 2014.

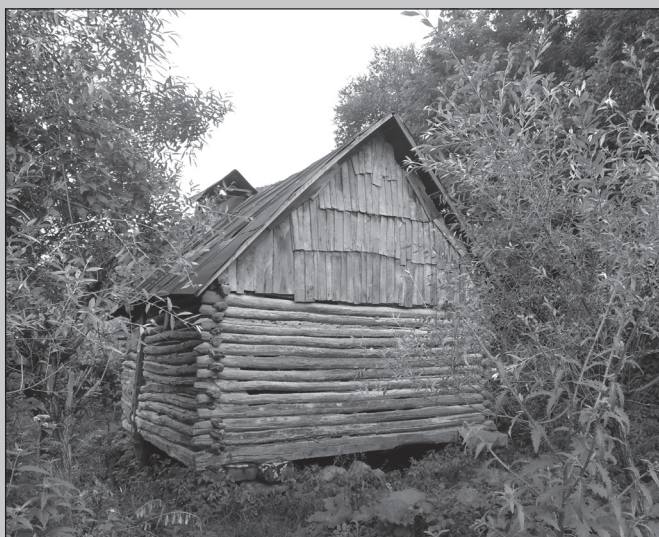

Fig. 13. Moară cu ciură situată pe Valea Ravensca, Sichevița, județul Caraș-Severin.
Waterwheel placed along Ravensca Valley, Caraș-Severin county.
sursa: arhiva personală, anul 2014.
source: personal archive, 2014.

Carașova. Istoria unei așezări multietnice a Banatului Montan

Ștefan PĂUCEAN*

Lucian ROBU**

This study is the result of some multidisciplinary research stages undertaken in 2015, in the Krashovani (Croatian) villages that are part of the Carașova locality: Carașova (Karasevo), Lupac (Lupak), Iabalcea (Jabalce).

The objectives of the field research included the observation of some complex socio-cultural realities that are determinant in understanding the evolution of this community. Thus, the study follows the development and manifesting forms of the interethnic relationships from the last decades, through personal testimonies, life events told by members of the community, as well as by cultural and political representatives (teachers, journalists, the president and executive committee of the Union of the Croats in Romania).

Observing the manner in which the Croats of Carașova opted for their integration in the western labor market (after the war ended in former Yugoslavia) is also highly important, especially in the context of the dissolution and transformation of the communist industries in Reșița and Anina, which afterwards formed a work community in Croatia and Austria, benefitting from the opening given by the Croatian citizenship. The study brings forth aspects regarding the return of the local people to their original places, after at least a decade of working in Croatia, framing a picture of emigration.

Keywords: Mountainous Banat, multiethnic, cultural changes, interethnic relations

Cuvinte cheie: Banatul Montan, multiethnic, schimbări culturale, relații interetnice

Delimitări istoriografice. Resurse utilizate și metodologia de lucru. Obiectivele cercetării.

Cercetarea derulată de muzeografi Muzeului ASTRA în comuna Carașova în contextul proiectului Patrimoniu deschis. Creșterea accesibilității publicului la valorile multietnice din patrimoniul Muzeului ASTRA s-a desfășurat în perioada 23 – 30 septembrie 2015.

Cercetarea complexă pe care echipa Muzeului ASTRA a derulat-o în zona Banatului Montan (comuna Carașova, situată în Cheile Carașului) în septembrie 2015 se situează într-un context mai larg al investigării elementelor antropologice, istorice și etnologice ce definesc minoritățile naționale care au marcat istoria spațiului antro-po-geografic menționat. Demersul de cercetare este oarecum inedit, având în vedere că pe acest palier al nevoii de cunoaștere a zonei satelor carașovene din Munții Aninei nu există nicio campanie punctuală de cercetare efectuată, anterior, de specialiști ai Muzeului ASTRA (respectiv ai Muzeului Tehnicii Populare din Sibiu, înainte de 1989).

A existat însă, între anii '60 – '80 ai secolului al XX-lea, un interes sistematic pentru cercetarea patrimoniului tehnic preindustrial al Zonei Clisurii Dunării (inclusiv pentru culoarul Timiș – Cerna, cu zona de interferență a satelor chiar multietnice ale Clisurii dunărene), fiind însă evidentă o preponderență a relevării patrimoniului de industrii populare din zona etnografică a Țării Almăjului. Menționăm în acest cadru istoriografic, cercetările identificate de noi sub formă de raport de cercetare de teren sau de extras, păstrate în colecțiile Arhivei Științifice a Muzeului ASTRA, rezultate ale campaniilor derulate de Herbert Hoffmann, Raymonde Wiener, Corneliu Bucur, Elena Roman sau Constantin Popa, fie în satele almăjene, fie în Clisură, la Gornea Sichevița, Plavișevița.

Perioada interbelică a marcat o atenție deosebită pe care istoriografia de atunci a acordat-o cunoașterii parcursului istoric-formativ al acestei populații din Banatul de munte, suscitând atenția istoricilor, etnologilor, lingvisticilor și geografilor deopotrivă. Dacă Emil Petrovici a acordat o atenție deosebită identificării originii graiului local carașovean, Traian Simu sau Silviu Dragomir au căutat să identifice originile acestei populații balcanice, prin prisma valurilor de colonizare care au influențat istoric spațiul Banatului Montan.

Din acest punct de vedere dificultatea identificării unor date primare sau secundare de informații istorico-antropologice despre Carașova a fost accentuată de pauperitatea surselor ce dezbat specificul etnic și socio-cultural al zonei propuse spre investigare. Cele două volume monografice

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: stefan.paucean@muzeulastra.com

**muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: lucian.robustu@muzeulastra.com

despre Carașova, cel elaborat de Traian Simu și sinteza lingvistică aparținând lui Emil Petrovici fiind punctele de plecare. Evident, de un real folos au fost studiile de istorie economică dar și de antropologie realizate în urma unor cercetări din anii '90, de către Mircea Tăban¹ și de către Maria Mândroane sau Dumitru Țicu², contribuțiile acestuia din urmă fiind esențiale pentru clarificarea amprente referitoare la industriile populare existente (sau, după caz remanente) în satele carașovene.

Obiectivele specifice ale investigației propuse

Evoluând de la aspectele generale ale literaturii de specialitate spre studii de caz referitoare la complexitatea etno-antropologică a unei comunități multietnice, așa cum este cea din Carașova ne-am propus, pe segmente ale analizei noastre, următoarele direcții:

1. Cunoașterea și aprofundarea patrimoniului material și imaterial reprezentativ pentru comunitatea croată (crașovenească) din următoarele localități: Carașova, cu satele aparținătoare Nermet și Iabalcea și comuna Lupac cu satele componente: Clocotici, Vodnic și Rafnic;

2. Surprinderea și analiza primară a dinamicii etnice, sociale și culturale manifestată în cadrul comunităților înainte de 1989 și după destrămarea statului iugoslav, până în prezent, cu tranziția economică și relația cu statul croat, ulterior cu Austria și Germania, revenirea în spațiul original și eforturile contemporane de reafirmare a identității carașovene;

3. Cunoașterea detaliată a evoluției relațiilor interetnice în ultimele decenii prin prisma mărturiilor personale, a experiențelor de viață relatate atât de membri ai comunităților, cât și de reprezentanții culturali și politici (profesori, ziariști, președintele Uniunii Croaților din România - *Zajedništvo Hrvata u Rumunjskoj*, reprezentanți ai Bisericii Catolice locale). Prioritară a fost reliefația poziționărilor etnice la majoritatea carașovenească precum și direcțiile pe care au evoluat aceste raporturi: carașoveni – români; carașoveni – șvabi; carașoveni – maghiari; carașoveni – țigani;

4. Colectarea/configurarea unei baze de date complexe incluzând anchete/interviuri (cu aplicare de chestionar etnologic, cuantificat în cca. 12 ore de filmare de teren, 35 de subiecți chestionați), realizarea unei documentări fotografice (cca. 1.000 de imagini relevante legate de arhitectură, port, meșteșuguri, viață religioasă, specificul peisajului cultural). Materialul foto-video cumulat în campania de teren completează backgroundul documentar al proiectului dar oferă suficiente date inedite, pe suport electronic pentru realizarea unor concepte expoziționale viitoare.

Din punct de vedere metodologic am utilizat instrumentul ghidul de interviu, în contextul aplicării metodei interviului dirijat. Sondarea mentalului colectiv s-a realizat prin aceeași metodă a interviului.

Localizare geografică. Specificul climatic și geografic al zonei. Scurt istoric. Date etnologice și demografice.

Carașova se află în județul Caraș-Severin la 15 km distanță de Reșița pe DN 58 (drumul spre Anina). Amplasată într-o zonă muntoasă, la intrarea în Cheile Carașului, Carașova beneficiază de un cadru natural pitoresc fiind punctul de plecare spre unul dintre cele mai importante trasee turistice din Parcul Național Semenic-Cheile Carașului. Din punct de vedere geografic, comuna Carașova se încadrează în munții Banatului, fiind cuprinsă în Depresiunea Carașovei, flancată la est de Munții Semenic, limitată la sud de prelungirea Munților Aninei, spre vest de Munții Dognecei, iar spre nord

¹Mircea Tăban, *Arhitectură și ocupații tradiționale în areal periurban (municipiul Reșița)*, în *Analele Banatului-Etnografie*, 3, 1997, pp. 9-35; *idem*, *Arhitectura și ocupații tradiționale în areal periurban (II) - Comuna Carașova*, în *Memoria satului românesc. Studii și cercetări de etnografie*, vol. II., Timișoara, 2001, p. 103.

²Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998; *idem*, *Studii istorice*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003; *idem*, *Moara de apă din Banat*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, pp. 260-300.

³În Valea Carașului majoritatea coloniștilor din satele unde colonizarea s-a făcut în primul val, au fost asimilați de populația autohtonă, cei mai mulți dintre ei stabilindu-se însă în centrele miniere și economice ca Oravița, Anina, Reșița. Geograful Ion Conea amintește, pe lângă satul de tip risipit de la munte, de cel răsărit, în depresiuni, cel adunat, în câmpie de satele de tip mixt, având un nucleu compact în lungul drumului pentru ca pe văi și coaste să treacă la satul răsărit și risipit.

de Depresiunea Ezerișului, împreună cu care formează Culoarul Depresionar Caraș-Ezeriș³.

Clima microzonei se înscrie în cea generală a Banatului, adică cea temperat continentală, cu invazii de mase aeriene de sorginte mediteraneană, fără mari contraste termice între iarnă și vară, dar cu dese perioade secetoase. Faptul se oglindește și în plan biologic, în zonă regăsindu-se numeroase animale și plante de origine mediteraneană: vipera cu corn, mojdreanul, scumpia, alunul turcesc. Iernile sunt scurte și, în general, cu puține precipitații și relativ calde în comparație cu alte zone ale țării. Verile sunt călduroase, cu puține precipitații, constatându-se chiar un deficit de umiditate, îndeosebi în ultimii ani, ducând la scăderea semnificativă a debitelor principalelor cursuri de apă de pe teritoriul comunei. Suprafața terenurilor acoperite cu vegetație forestieră în arealul comunei Carașova este de 6.637 ha. În luncile râurilor întâlnite în arealul acestei comune cresc arbori specifici cum ar fi: plop (Plop alba), sălcii (Salix alba, Salix trianorla), ulmi (Ulmus campestre)⁴.

Zona fagului (material lemnos frecvent întâlnit în arhitectura locului): văile și depresiunile adăpostite de vânt precum cele întâlnite în acest areal oferă condiții optime pentru asociațiile de fag. Fagul constituie specia principală care determină aspectul general al pădurilor din Munții Banatului și are o extindere altitudinală neobișnuit de largă. Fagul este prezent în amestec cu ulmul de munte (Ulmus montana), paltinul (Acer pseudoplatanus), iar în partea superioară se amestecă cu bradul (Abies alba) și molidul (Picea escelsa).

Comuna Carașova are 3.260 locuitori și o densitate medie a populației de 23 locuitori/kmp, valori mai ridicate înregistrându-se în vetrele satelor componente (100-200 loc./kmp). Sub forma unui bazin închis, la altitudinea de 1200 m, la est de Semenice, cu o deschidere înspre nord-vest și sud-vest, străbătută de râul Caraș, Carașova împreună cu cele 6 sate carașovene: Clocotici, Lupac, Vădnic, Rafnic, Nermet, Iabalcea formează o „insulă etnică” având caractere proprii⁵.

În urma recensământului din 2002, populația comunei era de 3260 locuitori de diferite etnii: 2758 croați, 162 carașoveni, 146 rromi, 144 români, 16 germani, 16 sârbi, 12 maghiari⁶. Populația majoritară este cea croată (carașoveană/crașoveană), urmată de cea romă (4,5%) și română (4,4%). Aproape 93% din locuitorii Carașovei sunt de confesiune romano-catolică⁷.

Originea carașovenilor este considerată de unii autori drept o enigmă etnică. Carașovenii (crașovenii) constituiau o populație aparte, deosebită ca limbă, port și obiceiuri de bulgari, sârbi sau croați. Se pare că la originea lor se află populația slavă care a venit dinspre sud în secolele XIV-XVIII și s-a statornicit în șapte așezări, în platoul calcaros cuprins între Depresiunea Reșiței și Valea Carașului. Carașova a existat încă din vremea lui Glad (dealul pe care s-a construit cetatea) și a lui Ahtum, ca și comună urbană, cu fortificații⁸. Cetatea a fost construită chiar deasupra cheilor

⁴Mircea Tăban, *Arhitectură și ocupații tradiționale în areal periurban (municipiul Reșița)*, în *Analele Banatului-Etnografie*, 3, 1997, pp. 32-34.

⁵Maria Mândroane, *Carașovenii. Dublul locuibil*, în *Minoritățile între identitate și integrare*, Arad, 1999, pp. 82-83.

⁶Datele statistice au fost confirmate de Mihai Radan, președintele Uniunii croaților din România, Carașova.

⁷Majoritatea covârșitoare a locuitorilor se considerau, până în 1990, pur și simplu carașoveni, iar limba maternă era denumită - limba carașoveană. Fiind imposibil să convingi un carașovean că ar fi sârb, croat sau bulgar, ei considerându-se un popor deosebit, cu limbă deosebită. Lingviștii consideră graiul carașovean ca fiind mai apropiat de dialectele din sud-estul Serbiei și vestul Bulgariei, cf. prof. Mihail Radan, deputatul Uniunii Croaților în Parlamentul României, interviu realizat în 26.09.2015. O lucrare interesantă și prețioasă sub aspect istoric este cu siguranță teza de doctorat a Castiliei Manea-Giurgin, intitulată *Dezvoltarea socială a croaților carașoveni din România în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, susținută la Zagreb în 2004. Autoarea este de origine română, de profesie istoric, care trăiește și își desfășoară activitatea în Croația, la Zagreb, la Institutul Ivo Pilar. Lucrarea menționată prezintă importanță cu precădere din punct de vedere al istoriei carașovenilor. În afară de aspectele privind dezvoltarea socială a carașovenilor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în lucrare sunt reunite probabil pentru prima dată cele mai relevante date și documente istorice referitoare la carașoveni pe care autoarea le-a putut găsi până în momentul redactării lucrării. Castilia Manea-Giurgin a efectuat o anchetă în anul 1998 în satele carașovene, anchetă care viza conștiința carașovenilor privind propria origine: „Nedumeririle croaților carașoveni despre propria origine a fost demonstrată de ancheta efectuată în satele carașovene în anul 1998. Au participat șase bărbați în etate (peste șaptezeci de ani), care, la întrebarea privind regiunea din care au venit strămoșii lor în actuala lor patrie au dat șase răspunsuri diferite: Kosovo, Albania, Croația – Dalmația, Bosnia și Herțegovina – Kreševo, Macedonia”.

⁸Victor Tufescu, *O măruntă populație balcanică în Banat, Crașovenii*, în *Balkanica IV, Revista Institutului de cercetări balcanice*, București, MCMXLI, p. 503.

Carașului, ocupând partea cea mai înaltă a dealului, în așa fel că diferența dintre cetate și Izvoarele Carașului aproxima 200 de metri⁹. Documentar, cetatea Carașova apare în anul 1230 și printre primii ei stăpânitori este amintit comitele Nicolae de Voila, investit în drepturi depline, de regele Ungariei, Andrei al II-lea.

În anul 1247, regele Bela IV o donează, la rândul-i, lui Ioan, Ban al Severinului, amintindu-se că acest pământ aparținuse mitropolitului, frate al lui Nicolae Voila. În anul 1520, cetatea ar fi fost cucerită de turci, fiind apoi părăsită. Din această perioadă datează denumirea locului *Leșce* (kod Grada), care amintește de cetate, dar și dealul numit *tursca glava* (capul turcului)¹⁰. Crașovenii s-au identificat de-a lungul vremii cu spațiul acesta pietros și arid, dar de un pitoresc remarcabil. Însemnările lui Marsigli, din 1690-1700, ne arată comuna Karaseva în districtul Vârșeț. Conscripția din 1717, de asemenea, dovedește că localitatea aparține districtului Vârșeț, cu 400 de case, aceasta fiind una din cele mai mari localități din spațiul Timiș-Mureș-Dunăre, după Timișoara și Caransebeș¹¹. În harta lui Mercy, din 1723, apare sub denumirea de Carasohova, iar în harta oficială din 1761, Karaschova, aparținând de același district Vârșeț. În anul 1776, prin harta lui Grisellini, localitatea apare sub denumirea de Carasochova.

În anul 1776, Carașova făcea parte din același district și era reședința cercului cu același nume, având în subordine 32 de localități (inclusiv Reșița, Dognecea, Bocșa). Se găsea aici un suboficiu administrativ, o biserică și o mănăstire romano-catolică. În anul 1781, comuna avea 2 posturi de învățător, ambele ocupate de doi carașoveni, Peter Turniu și Marco Dobra. În anul 1839, comuna număra 3.602 locuitori, din care 3.568 catolici și 34 ortodocși. În anul 1930, populația număra 2.940 locuitori dintre care 2.587 carașoveni, 153 germani, 83 țigani, 74 români, 43 alții¹².

Măsurile luate de autoritățile austriece odată cu intensificarea procesului de colonizare din Banat, de organizare a spațiului urban după principii riguroase de urbanism, manifestată mai ales în a doua parte a secolului al XVIII-lea și-au lăsat amprenta și asupra localităților comunei Carașova. La aceste schimbări urbanistice au contribuit și urmările războiului turco-austriac din anii 1787-1791, când multe așezări au fost devastate, casele arse și populația decimată sau pribegită. Pentru refacerea acestora austriecii au impus reguli stricte, atât în ceea ce privește dispunerea rețelei stradale, cât și parcelariul, stabilind pentru fiecare gospodărie terenul aferent și impunând regula de a construi sub forma unui aliniament stradal. Fenomenul este vizibil la nivelul materialului cartografic din prima parte a secolului al XIX-lea, când toate cele trei localități ale comunei prezintă caracteristici urbanistice noi¹³.

În același timp, câteva date istorice suplimentare ne întorc în timp și evidențiază faptul că, după înfrângerea de la Kosovopolje din anul 1389, mulți sârbi s-au refugiat și ei către nord, ajungând inclusiv în Banat. Unii din aceștia au rămas de asemenea în zona Carașovei, îngroșând fondul slav deja existent acolo. Dialectul vorbit de ei semăna cu cel de pe cursul superior al Moravei, unde, la fel, slavii conviețuiseră mult timp cu aromânii. Acea zonă cuprinde unele localități importante, precum Prizren, Niș sau Kruševac. Iar după ce turcii au ocupat și Bosnia, în 1459, mulți catolici din regiunea Bosnia Argentina, bogată în zăcămintele de metale prețioase, au emigrat și ei către Banat, unde s-au stabilit de asemenea în ținuturi miniere, printre care și Carașova. Astfel, pe toată durata evului mediu, Carașova a continuat să rămână un puternic centru catolic al Banatului, iar locuitorii săi vorbeau un grai de origine sud-slavă. Migrările s-au desfășurat și în epoca modernă. La mijlocul secolului al XVIII-lea, în Banat au fost colonizați din nou bulgari catolici. În 1740 unii au ajuns și la Carașova, între ei aflându-se acum și albanezi „clementini” (catolici)¹⁴. Aceștia se răsculasera împotriva turcilor, apoi se refugiasera pentru un timp în Oltenia aflată sub stăpânirea austrieilor. Când turcii au recucerit

⁹Theodor N. Trâpcea, *Despre unele cetăți din Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, Universitatea Timișoara, 1969, pp. 60-62.

¹⁰*Ibidem*, p. 56.

¹¹*Ibidem*, pp. 89-96.

¹²Iohann Iacob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, pp. 34-39; vezi și Maria Mândroane, *Tipologia așezărilor rurale din județul Caraș-Severin*, volumul I, Editura Brumar, Timișoara, 2012, p. 78.

¹³Traian Simu, *Originea carașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Tipografia Corvin, Lugoj, 1939, pp. 56-69, passim.

¹⁴*Ibidem*, p. 112.

¹⁵*Ibidem*.

și Oltenia, ei au trecut în Banat, o parte fiind așezată în satele crașovenești¹⁵.

Numărul crașovenilor crescând prin numeroasele valuri de emigrări amintite au fost înființate treptat și celelalte sate pe lângă locul inițial. Astfel au apărut Iabalcea (1564), Lupac (1598), Clocotici (înainte de 1690), Nermet, Rafnic și Vodnic (înainte de 1723). Totodată, Traian Simu menționa: „Sentimentul național e bine dezvoltat la crașoveni. Ei nu vor să fie confundați cu nimeni și, în consecință, nici cu sârbii, nici cu bulgarii, ci ei vor să fie crașoveni! Remarcăm însă cu plăcere simpatia grăitoare ce o nutresc pentru români”¹⁶.

Este demn de remarcat că, deși de religie catolică, strămoșii crașovenilor nu au avut tangențe cu croații, poate cu excepția unora care proveneau din Bosnia. Însă ulterior, în special în perioada austriacă, ei au primit multe cărți editate la Zagreb, pe care le-au folosit la școală și în biserică.

Deși slavă, limba crașovenilor conține și multe elemente românești. Emil Petrovici considera chiar că: „Dialectul crașovenilor pare a fi limba sârbească vorbită de români”¹⁷. Acesta păstrează și cuvinte arhaice, deoarece, trăind izolați în Banat, el nu a mai evoluat la fel ca limba sârbă actuală. Treptat au fost preluate și forme croate prin intermediul cărților bisericești catolice, al calendarelor și predicilor preoțești¹⁸.

Pe lângă acestea se mai întâlnesc și cuvinte românești, dar și albaneze, acestea având un substrat traco-iliric. Iar între numele de familie ale crașovenilor sunt foarte multe de origine română, precum: Almăjan, Bocșan, Drăghia, Domăneanț, Gherliță, Gherga, Gruia, Hoța, Hațegan, Jurcul, Jigmul, Lugojan, Mirul, Mihăilă, Padineanț, Rebegilă, Tincul, Ursul, Vaca etc. Multe arată locul sau zonele de origine ale înaintașilor. Aceștia însă s-au contopit cu populația slavă, lăsând doar menționata amprentă a elementului românesc. Se poate deci constata că, deși acum aproape toți crașovenii se declară a fi croați, ei nu au avut aproape deloc legături cu acea regiune. Strămoșii lor au fost bulgari, sârbi, aromâni, bosniaci, albanezi și români, rezultând un amestec de populație rar întâlnit.

Așezați în apropierea Prolaz-ului („trecătoare” în graiul local), într-o zonă foarte pitorească a Banatului, crașovenii au trăit inițial răspândiți pe o suprafață destul de mare, în locuințe risipite pe dealurile din preajma văii Carașului, transformate mai târziu în sălașe. De prin 1725, din dispoziția noii administrații austriece, ei au început, la fel ca și românii din apropiere, să se grupeze mai clar pe localități, închegându-se cele șapte sate amintite. Satele au primit denumiri legate de caracteristicile mediului înconjurător. Numele Clocotici pare a proveni de la faptul că apa curgătoare din apropiere „clocotea” sau, după o altă variantă, de la munca clocotitoare pe care au trebuit să o depună localnicii. Numele Rafnic poate să provină fie de la turci, fie din slavul „neted”. Vodnic vine de la slavul „voda” (apă), iar Lupac pare să se tragă de la „lupaci” (lovituri, izbituri), deoarece și pâraul care trece prin acel sat are unele cascade care produc zgomote puternice. De altfel, și numele Reșiței (Recița) a fost dat tot de crașoveni, care, „păscând oile pe dealurile din împrejurimile Bârzavei, le-au coborât la apă să le adape, fiind Bârzava un râu mic i-au spus Recița (în traducere, râul mic/ (...))”¹⁹.

În 1784, conform unei hărți întocmite de inginerul Anton Franz, organizarea teritorială a crașovenilor era deja asemănătoare cu cea de acum. Clocotici și Vodnic aparțineau de notariatul cercual Lupac, iar Rafnic de notariatul cercual Goruia. În 1949, de comuna Lupac aparțineau satele Clocotici și Vodnic, iar Rafnic tot de comuna românească Goruia²⁰.

În 1956, Clocotici a devenit la rândul său comună, cu satele aparținătoare Vodnic și Rafnic, iar Lupacul a rămas comună de sine stătătoare. Acolo se afla în exploatare din 1921 un zăcământ de cărbuni, care a fost însă epuizat în 1957. În 1959, în satele crașovene comuniștii au înființat „întovărășiri agro-zoo-pomicole” (un prim pas către C.A.P.-uri), dar acestea au fost lichidate în 1963 din lipsă de randament, calitatea solului fiind foarte slabă. Din 1968, crașovenii sunt organizați în comunele Lupac (cu satele Clocotici, Rafnic și Vodnic) și Carașova (cu satele Iabalcea și Nermet). În

¹⁶*Ibidem*, passim.

¹⁷Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei, București, 1970, pp. 45-50.

¹⁸Mile Tomici, *Elemente românești în antroponomia crașovenilor*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXV, 1, București, 1978, p. 45; *idem*, *Toponomia crașovenilor*, în *Studii și cercetări lingvistice*, 3, București, 1984.

¹⁹Victor Tufescu, *O măruntă populație balcanică în Banat: Crașovenii*, în *Balkanica*, IV, Editura Cartea Românească, București, 1959, p. 65.

²⁰Marcu Mihail Deleanu, *Însemnări despre crașoveni*, Editura Banatica, Reșița, 1999, pp. 45-60.

1948-1949, vechea școală din Lupac a fost mărită, iar în 1962 i s-a adăugat clădirea cantinei, ajungând la 7 săli de clasă. Totodată, a fost construită o nouă școală la Vodnic în 1954-1955. La Rafnic, până în 1948 era o școală de 7 clase, redusă în intervalul 1948-1961 la 4 clase, iar apoi din nou 7 clase. În 1965 a fost inaugurat noul local al școlii din localitate, aceasta devenind atunci una de 8 clase²¹.

În trecut, crașovenii învățaseră primele noțiuni de la călugări, care țineau loc și de preoți și de dascăli, de pildă la Rafnic, unde nu a existat biserică până în 1789 și școală până în 1800. La Clocotici, școala era confesională, având un singur învățător pentru toate clasele. Elevii învățau scrisul, cititul, cele patru operații aritmetice și noțiuni de religie. În 1953, acolo s-a ridicat o școală nouă, cu două săli de clasă, în 1964 fiind mărită și adăugându-i-se un etaj, ajungând astfel la 7 săli și la 12 cadre didactice. La 18 mai 1959, aproape 30 de părinți din Clocotici solicitau Ministerului Învățământului și Culturii înființarea clasei a V-a la școala din comuna lor. După o cerere similară adresată conducerii școlii la 10 septembrie 1959, clasa respectivă a fost înființată, elevii fiind scutiți de deplasarea în satele vecine. Școala din Clocotici era dotată cu mobilierul și materialul didactic necesar²².

În 1956 au fost electrificate Clocotici și Lupac, în 1957 Vodnic și în 1958 Rafnic. În 1959-1961 s-a construit căminul cultural din Clocotici. În 1949-1950 fusese ridicat un club minier la Lupac, care apoi a fost transformat și el în cămin cultural. În 1956 a fost introdus telefonul la Clocotici, iar în 1960 la Rafnic și Vodnic. În 1967 a fost mărită clădirea Sfatului Popular Clocotici. Existau de asemenea magazine sătești. În 1968, populația majoritară a satelor crașovenești era înregistrată drept croată²³.

La recensământul din 1992, în România existau, potrivit declarațiilor proprii, un număr de 4.085 de croați și de 2.775 de crașoveni, aceștia din urmă constituind (ca și ceangăii din Moldova) un grup etnic aparte existent numai aici. În schimb, în 2002 situația s-a schimbat radical. Atunci nu mai existau decât 207 crașoveni, în timp ce numărul croaților din România creștea la 6.786. Explicația rezidă tocmai în procesul de emigrare spre statul croat, concomitent cu primirea cetățeniei croate de către cei care alegeau să lucreze temporar în satul menționat.

Creșterea afinităților față de Croația avea o explicație geopolitică. Aceasta devenise independentă față de Iugoslavia în 1991 și s-a orientat hotărât către Occident, având și o situație economică mai bună decât cea a României. Astfel că de atunci mulți crașoveni mergeau la muncă în Croația de câteva ori pe an, primind și cetățenia acestei țări²⁴. Deținând pașapoarte croate, ei au fost pe atunci primii cetățeni români integrați în Comunitatea Europeană și nu aveau nevoie de viză Schengen pentru a călători în Occident. Cu toate acestea, ei mult timp s-au mulțumit să muncească în Croația, de unde reveneau de fiecare dată la familiile lor.

În ultimii ani însă, ca și ceilalți cetățeni români, și crașovenii au început să plece la lucru în țări mai îndepărtate, în special Austria, Germania. În discuțiile organizate cu informatorii tineri din Carașova am constatat că percepția viitorului apropiat al absolvenților de liceu include cel puțin o experiență de muncă în Austria și Germania²⁵. În ceea ce privește episodul Croația, mărturiile pe care le-am cumulat evidențiază aproape unitar rolul major din punct de vedere economic, pe care „adopția” croată l-a avut în anii '90, în sensul în care primele sume importante de valută (mărci germane) au fost câștigate de tinerii plecați în Croația, contribuind la supraviețuirea economică a familiilor rămase acasă. Conform surselor locale, în perioada 1991-1995 cca. 50 % din populația de până la vârsta de 45 de ani a plecat să muncească, în Serbia, inițial și apoi în Croația. Un element de mândrie locală este tocmai acela că efortul derulat de carașoveni pe șantierele de construcție din Zagreb și din alte orașe croate a însemnat, de fapt, participarea la procesul de reconstrucție a Croației, după războiul din fosta Iugoslavie²⁶.

Ținând cont de identitatea religioasă și de aceste legături stabilite de-a lungul timpului, unii

²¹*Ibidem*, p. 47.

²²*Ibidem*, p. 48.

²³*Ibidem*, p. 58.

²⁴Cf. Hațegan Marta, educatoare, 40 ani; Hațegan Petru, muncitor, 46 ani, interviuri realizate în 29.09.2015, Carașova.

²⁵Cf. Domăneanț Iacob Mihai, bibliotecar, interviu realizat în 29.09.2015, Carașova.

²⁶*Ibidem*.

crașoveni au ajuns să se considere croați, cum au și fost înregistrați în recensămintele românești dinaintea de 1989. Totuși, în această perioadă cei mai mulți dintre ei continuau să își declare apartenența la etnia crașovenească, diferită în opinia lor atât de sârbi, cât și de croați²⁷.

Mod viață, arhitectură și habitat carașovean. Considerații.

Satele crașovenilor au un aspect aparte. Gospodăriile sunt îngrijite, casele sunt mari și frumoase, dovezi ale unei stări materiale bune. Sunt zidite în latul lotului, cu fațada mare la stradă și cu porți boltite. Și această comunitate intră sub incidența măsurilor de sistematizare a așezărilor bănațene, implementate în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de Curtea Imperială de la Viena.

Satele carașovenești nu se deosebesc structural de satele românești, grupându-se în categoria satelor de munte. Ocupațiile sunt impuse de poziția geografică și de evoluția economică. De la vechea îndeletnicire a cioplitului șindrilei și a confecționării doagelor de butoi, ocupație dezvoltată în paralel cu pomicultura, se trece la ocupația de bază, aceea de creștere a animalelor, îndeosebi a oilor și caprelor.

Sălașele (locuibile atât sezonier cât și permanent, în trecut de către bătrânii în grija cărora erau lăsate cornutele mici, inclusiv pe timpul iernii), mici construcții revărsate din abundență, pe toate dealurile satului, confirmă această ocupație ca fiind foarte prosperă până în zilele noastre.

În timpurile îndepărtate, carașovenii își vindeau produsele la „troc”, cutreierând satele bănațene din pustă, cu căruțele încărcate, în schimbul produselor agricole (grâu, porumb etc.). Ei sunt renumiți până astăzi în diversitatea soiurilor de fructe și răchie (țuică)²⁸.

Memoria localnicilor reține că până în anii '90 crașovenii străbăteau Banatul de pustă, mergând până la Vârșeț, piață amplă de desfacere pentru produsele pomicole și pentru resursele alimentare specifice pe care le tranzacționau cu sârbii²⁹. În același context, atât în perioada interbelică, în intervalul perioadei socialiste și chiar în anii 90, carașovenii au fost recunoscuți pentru calitatea și abundența produselor alimentare pe care le furnizau pe piețele locale din Reșița și Anina, în special alimentele ce rezultau din activitățile pomicole-agricole mixte, dar și dintr-o îndelungă tradiție pastorală. În perioada interbelică exista în satele localnicilor un număr de cca. 20.000 de oi, crescute în sistemul sălașelor sezoniere prevăzute cu saivane. Cele mai multe efective ovine se găseau în așezările: Carașova, Iabalcea, Nermed și Clocotici³⁰.

Crașovenii din Iabalcea valorificau la maxim existența dolinelor (pe care le numesc „vârcane”). Pe fundul dolinelor mai mari, la adăpost de vântul uscat și de arșiță, se cultivau și încă se mai cultivă porumb sau cartofi, cresc pâlcuri de pruni, iar uneori, acestea găzduiesc sălașe întregi în care sunt adăpostite vitele. Fundul pietros al unor doline permite acumularea prețioasei ape de ploaie, iar altele furnizează calcarul, pe care în trecut îl prelucrau în cuptoarele de var instalate chiar în acestea³¹.

Principală cultură este aceea a porumbului, folosindu-se arabilul disponibil în lunca râului Caraș, dispusă în hotarul comunei Lupac. Legumele sunt cultivate pe loturile existente pe lângă casele din sat. Principală cultură este cea a cartofului. În genere se practică o agricultură de subzistență și nu pentru piață.

Venituri importante se realizează din exploatarea livezilor de pomi fructiferi. Producerea țuicii ține de tradiția locală, deși nu sunt multe poverne pentru producerea acesteia. Este unul dintre puținele produse care încă se mai vinde pe piața reșițeană.

Casele tradiționale ale crașovenilor semănau cu cele ale românilor din zona muntoasă. Ele sunt

²⁷Cf. Ursul Nicolae, 63 ani, muncitor; Ursul Zlatko, 32 ani, inginer, interviuri realizate între 25-27.09.2015, Carașova și Clocotici (sat integrat comunei Carașova).

²⁸Mircea Rusnac, *Istoria și tradițiile carașovenilor*, <https://istoriabanutului.wordpress.com>, consultat în octombrie 2015.

²⁹Cf. informațiilor oferite de Dobra Ivan, jurnalist, originar din Carașova, interviu realizat în 27.09.2015.

³⁰Cf. Călina Marius, 76 de ani, agricultor și crescător de animale, interviu realizat în 28.09.2015.

³¹Aceste cuptoare sunt practic, astăzi inexistente, fapt ce a determinat dispariția vechiului meșteșug al vărării. Mai mult decât atât, pe de-o parte invazia materialelor de construcție moderne ca și abandonarea vechilor tehnici de construcție a locuinței crașovene a determinat abandonarea carierelor de piatră de var ca și a varnițelor care ofereau materia primă pentru gospodăria tradițională.

așezate la stradă, având curți spațioase înconjurată cu garduri de nuiele sau din zid de piatră, uneori netencuit. Casele celor săraci erau din bârne. Toate aveau formă dreptunghiulară și erau văruiate. Temelia era din piatră, fiind ridicată până la un metru peste nivelul pământului, pentru a avea loc și pivnița. Acoperișul era din bârne subțiri, peste care se puneă șindrilă sau țiglă. Casele celor bogați erau din cărămidă³².

Cele mai multe aveau către stradă un pridvor deschis, de unde intrarea în casă se făcea urcând câteva trepte. În interior aveau o tindă și o cameră către stradă cu două ferestre. În curte mai erau o bucătărie de vară cu cămară și cuptorul de copt pâine. În tindă se afla vatra, având deasupra un coș larg pentru fum³³.

În cameră, mobilierul era compus din: masă între cele două ferestre, două paturi din lemn pe ambele laturi lângă pereți, saltele cu paie sau fân acoperite cu pături și scoarțe lucrate în casă. Pernele erau umplute cu pene. Către masă se aflau lavițe. Între ferestre era o oglindă sau o icoană, iar pe pereți fotografii și icoane. Soba era din fier. Mai exista și un dulap pentru haine.

În curți erau grajdul și șura, care făceau despărțirea spre grădină. În grădină se cultivă pomi fructiferi și zarzavat. Unii carașoveni aveau și hambar, cazan pentru fiert țuica sau stupi. Pe terenul pe care îl aveau în proprietate, ei își făceau și sălașe.

Acestea erau din lemn, având o singură încăpere și cu mobilier foarte puțin sau deloc. Tot la sălaș erau și grajduri pentru vite și oi.

Observațiile realizate în teren scot în evidență faptul că încă mai subzistă „pălincăriile” din satele componente ale Carașovei, acestea fiind un reper în profilul economic al comunei dar și o practică remanentă, în ansamblul îndeletnicirii fabricării răchiei, într-o comunitate caracterizată prin ample culturi de pruni, în grădinile din vatra satului dar și pe suprafețele cultivabile din apropierea sălașelor³⁴. Obținerea răchiei rămâne una dintre puținele ocupații străvechi ce explicau (și încă mai explică) economia pomicolă a zonei. Mai mult decât atât, comerțul cu rachiu reprezintă una dintre ultimele forme de comerț arhaic, o sursă tradițională recunoscută de profit, care deși a suferit mutații din punct de vedere al procesului de obținere, definește cutumele specifice practicilor pomicole ale populației de carașoveni³⁵.

Din cauza sărăciei solului, în activitatea lor economică predominau păstoritul și pomicultura cu metode de cultură și de îngrijire arhaice. Ei cultivă și azi cireșe, prune, scorușe și mere. Pe lângă acestea, mai cultivau cel mai des porumb, fasole, dovleci și floarea soarelui. În familiile carașovenilor exista o diviziune a muncii: bărbații mergeau la munca câmpului, copiii păzeau vitele, iar femeile se îngrijeau de casă și bucătărie. De regulă, bătrânii se ocupau de sălaș. Femeile cultivau și grădina, duceau mâncare pentru cei de la câmp și vindeau la oraș lapte, păsări, legume și poame.

Toamna erau formate adevărate caravane de căruțe, după un străvechi obicei balcanic. Acestea mergeau în câmpie până la Timișoara, sau înainte de 1918 până la Dunăre, unde carașovenii se împrăștia în diferite direcții. Acolo își vindeau produsele și cumpărau în schimb ceea ce nu creștea la ei. În timpul iernii, unii se angajau la uzinele și minele de la Reșița și Anina. Cercetările etnografice contemporane scot în evidență și rolul economic pe care produsele agroalimentare ale carașovenilor îl dețineau în comerțul cu orașul Anina, mai ales că furnizarea acestor produse pe piața orășenească locală a fost esențială atât pentru locuitorii Aninei cât și pentru supraviețuirea familiilor carașovene. Erau recunoscute femeile carașovene în piața din orașul Anina pentru varietatea alimentelor aduse pe cotărițe (coșuri) cărate de măgari, deținuți de multe familii din zonă. Putem spune chiar că în ultimul secol identitatea economică a localnicilor s-a conturat în funcție de specificul de producători

³²Nicolae Săcară, *Construcțiile cu caracter economico-gospodăresc din hotarul satului – cu privire specială asupra Banatului*, în *Memoria Satului românesc*, Vol. I, Timișoara, 1997, pp. 78-89.

³³Mircea Tăban, *Arhitectura și ocupații tradiționale în areal periurban (II) – Comuna Carașova*, în *Memoria satului românesc. Studii și cercetări de etnografie*, vol. II, Timișoara, 2001.

³⁴Cf. Mihăilă Marian, referent al Căminului cultural din Carașova, interviu realizat în septembrie 2015.

³⁵Cf. Rebegilă Maria, 73 de ani, proprietara unui cazan de răchie, interviu realizat în septembrie 2015. Procesul de fabricare a alcoolului se realizează cu ajutorul unei roți hidraulice (tipul roții de irigat cu gălețele, astăzi roata este compusă integral din elemente metalice), care este racordată la cursul apei Carașului.

indispensabili pentru piețele urbane din Anina și chiar din Reșița. Memoria colectivă pe care am sondat-o în urma realizării interviurilor reliefează faptul că suplimentarea veniturilor familiilor (deci bunăstarea acestora) depindea de activitățile lucrative. Calitatea produselor animaliere și vegetale (inclusiv pomicole) îi individualiza pe carașoveni, aceștia fiind renumiți pentru producția lor³⁶.

În sfera materialelor de construcție arhaice, varul obținut în cuptoarele de redus minereuri din Carașova era comercializat la piață sau era dus în diferite zone din Banat, cu căruțele de vărari.

Patrimoniul tehnic al carașovenilor - morile de apă. Identități economice și raportul trecut-prezent.

Industria morăritului cunoaște o dezvoltare maximă în secolele XIX-XX, prin salba de mori cu ciutură, cuprinse între Carașova și Sasca Montană, împreună cu văioagele și oloinițele existente.

Localitatea Carașova este amplasată în perimetrul bazinului superior al râului Caraș, zonă cu condiții geomorfologice speciale, fiind remarcat un relief înalt, muntos, reprezentat prin formațiuni stâncoase calcaroase. Prin urmare, cursului Carașului este sinuos, cu diferențe semnificative de nivel, ceea ce implică un debit de apă relativ redus și fluctuant pe parcursul unui an calendaristic. Potențialul hidroenergetic de care dispune râul Caraș, a fost exploatat și valorificat de către carașoveni, prin construcția unor mori cu ciutură, dispuse pe malul drept al apei, aceste instalații de măcinat cereale cu roată orizontală fiind puse în mișcare prin realizarea unor canale (ierugi) de aducțiune a apei la instalația hidraulică exterioară. Constructorii morilor au folosit avantajul diferenței de nivel de pe cursul Carașului și au realizat canalele de aducțiune, pentru a compensa cantitatea redusă de apă, prin amplificarea vitezei și a forței de lovire a acesteia, în ciuturile dispuse radial.

Conform spuselor localnicilor, carașovenii beneficiau în trecut de șase mori cu ciutură, care erau construite și exploatate în regim asociativ de coproprietari – rândași, fiind folosite atât la măcinatul porumbului, cât și la alte tipuri de cereale păioase cultivate sau cumpărate din zonele mai joase (grâu, orz, ovăz etc). În prezent, mai există două mori cu ciutură, ambele fiind prevăzute cu ciuturi metalice, confecționate din fâșii de metal laminat, arcuite în secțiune în profil L, fixate prin sudură pe o jantă de autoturism Aro sau TV. Cele două mori dispun de un plan constructiv și o dispunere a angrenajelor astfel: instalația hidraulică exterioară este realizată în partea inferioară a morii, prin elevația construcției pe piloni și zidărie de piatră obținându-se suficient spațiu pentru ciutură, axurile verticale și ridicătorul, dispuse în plan vertical. Instalația interioară de măcinat, este compusă din pietrele de măcinat cu diametru de cca. 110 cm, veșcă, scaunul morii pe care sunt amplasate coșul de cereale, postăvița și titirezul utilizat la controlarea cantității de boabe care cădeau între pietre. Una dintre mori (în amonte de sat) este construită din cununi orizontale de fag, prelucrat în patru muchii, cu șarpantă în patru ape, acoperită cu șită de rășinoase. Datorită stării avansate de degradare a învelitorii, aceasta a fost dublată cu un rând de tablă. Cealaltă moară, situată în vatra satului, dispune de o planimetrie dreptunghiulară, pereții fiind realizați din esență de fag, cercuiți și tencuiți pe interior. Acoperișul este realizat în două pante și prevăzut cu țigla profilată.

Aspectul inedit al acestor mori cu roată orizontală este conferit de o îmbunătățire tehnică, adaptată în ceea ce privește transmisia și amplificarea energiei mecanice de la ciuturi la pietrele morii. Pe axul motric vertical, prevăzut cu ciutură, meșterii au montat o volantă orizontală din lemn, cu diametrul de cca. 100 cm, care lucrează în tandem cu o fulie metalică, cilindrică, dispusă pe un al doilea ax vertical, paralel cu primul. Practic, se realizează amplificarea vitezei de rotație, datorită vitezei periferice mărite, obținută prin montarea volantei orizontale pe axul vertical principal, ce antrenează prin intermediul unei curele de transmisie axul secundar conectat la piatra alergătoare.

Legat de funcționarea și exploatarea morilor de apă din Carașova, în mentalul colectiv al comunității s-a implementat tradiția introducerii în coșul de cereale al morii, a copilașilor care vorbeau cu dificultate sau începeau târziu să vorbească, pentru a-i lecui de această problemă și pentru a începe să comunice mult și constant, precum pietrele de moară în mișcare.

³⁶Cf. Zlatco Ursul și Zlatco Mihai, interviu realizat în 28.09.2015.

Printre meșteșugurile din Valea Carașului, sunt menționate, la sfârșitul secolului al XIX-lea, lemnăritul și zidăritul, cu meșteri pricepuți în ridicarea caselor, alături de cioplitori în piatră, meșteri în confecționarea mobilierului țărănesc, rotari, fierari etc., alături de jocari, căbăniceri (confecționau haine din țesătură de lână) sau comercianți, măcelari, brutari ș.a. Industria casnică textilă era la fel de bine reprezentată în toată zona.

Aspecte de viață spirituală. Ieri și azi

Carașovenii erau foarte religioși. Și astăzi unii dintre ei mai merg pe jos la hramul mănăstirii Maria Radna de lângă Lipova și la cel al mănăstirii de la Ciclova Montană. Deși sunt romano-catolici, ei respectă și sărbătorile ortodoxe. La Sfântul Ilie urcau pe Semenice și făceau baie în Lacul Vulturilor, a cărui apă se credea că ferește oamenii de boli. În plus, la fel ca și românii, țineau Sfinții Gheorghe, Constantin, Mihai și Nicolae. În schimb, nu îl venerază în niciun fel pe Sfântul Sava al sârbilor.

O sărbătoare frecventă la ei este ruga („chirvait”), când sosesc musafirii și se joacă hora. Altă tradiție era cea a șezătorilor, care aveau loc mai ales iarna. La sfârșitul lunii aprilie este sărbătoarea oilor. Atunci ciobanul mulge toate oile, iar oaia și mielul cei mai frumoși sunt puși deoparte. Lângă ei se înșiruie pe două părți femeile și bărbații. Sub oaie se pune un colac în formă de cerc, iar cei prezenți rup bucăți din acesta. Dacă bărbații rup mai mult, tradiția spune că la anul vor fi mai mulți berbeci, iar dacă înving femeile, vor fi mai multe mioare.

Carașovenii se căsătoreau foarte tineri, în special fetele se integrau mariajului la vârste fragede, chiar din perioada adolescenței (media de vârstă era 17 ani). Căsătoria începea cu pețitul. Băiatul, împreună cu părinții săi și cu rudele apropiate, se duc seara la casa fetei, unde părinții acesteia sunt deja pregătiți să-i întâmpine. Urmează înțelegerea între părinți și stabilirea datei logodnei, apoi se mănâncă și se bea. Logodna are loc tot în casa fetei. Atunci părinții băiatului duc în dar fetei haine, iar mirele îi dă bani, un ceas de mână sau alte lucruri scumpe. Toți membrii familiei sunt obligați să dea câte un dar fetei. În ziua logodnei sunt invitate și neamurile, care merg către casa fetei cântând. Fata întâmpină la poartă pe toți musafirii, participând în total 100-120 de persoane. După depunerea darurilor urmează masa, cu cântec și dans. Seara toți participanții pleacă la casa mirelui, unde petrecerea este continuată până dimineață³⁷.

Luni la prânz, rudele miresei sunt invitate pentru a petrece la casa mirelui. Acolo, mama acestuia îi leagă pe tinerii căsătoriți cu un brâu, semn al înfrățirii veșnice dintre ei. Luni seara sunt aduse daruri băiatului și din nou se dansează până în zori. Marți după amiază este vărsatul apei. Atunci mirii și nuntașii merg la râu și varsă apă, urmând dans până seara. De acolo merg cu toții cu muzică la casa fetei, unde se distrează până în zori, când este desfăcut steagul.

Toate acestea arată un mare spirit de unitate în cadrul comunității carașovenilor din Banat. Aceasta se manifestă și în momentele grele prin care trec membrii săi, cum ar fi cazurile de deces. În acele momente, familia defunctului este ajutată de rude și de vecini prin muncă și cu alimentele necesare organizării pomenii. În acest fel arată tradiția de veacuri a carașovenilor, o tradiție care a individualizat întotdeauna această populație între naționalitățile existente în Banat, dar care a și apropiat-o de acestea.

Portul lor popular este foarte asemănător cu cel al românilor din regiune. Numai cel al femeilor diferă prin prezența conciiului de pe cap la cele măritate și prin cea a fetei. Bărbații au o cămașă lungă cu guler împesărit de broderie neagră și roșie, fiindu-le colorate și manșetele mânecilor. Ei au pantaloni largi, înfășurați până aproape de genunchi în obiele sau ciorapi albi de lână. În trecut încălțau opinci, iar la sărbători bocanci sau cizme. La brâu purtau o curea lată. Peste cămașă îmbrăcau un pieptar alb din dimie cu decoruri negre și roșii. Iarna purtau cioareci deschiși la culoare, pieptar din piele de miel și joc cu mâneci. Pe cap, vara aveau pălării, iar iarna clăbăț din piele de oaie. Femeile au o cămașă lungă până la glezne, brodată la piept și la mâneci. Peste ea au o fotă neagră brodată din lână cu fire de argint, de la brâu în jos. Pe cap, cele măritate au un concii brodat, acoperit cu o basma,

³⁷Traian Simu, *Originea carașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Tipografia Corvin, Lugoj, 1939, pp. 115-130.

care dă impresia că ascunde două coarne. În schimb, fetele au capul gol, împletindu-și în păr flori și panglici colorate. La piept, femeile bogate purtau salbe de argint și aur. Ele umblau desculțe sau în opinci cu ciorapi albi, iar la sărbători cu ghete. Iarna aveau pieptar de miel decorat cu mânecar de lână.

Carașova în segmentul istoric comunism - postcomunism. Schimbări sociale și economice.

Până la jumătatea secolului XX carașovenii considerau nedemnă, chiar rușinoasă, practicarea altor îndeletniciri decât păstoritul, pomicultura și agricultura. Ulterior, înființarea și extinderea unor centre industriale și miniere (Reșița, Anina, Dognecea, Doman, Bocșa și Oravița) în imediata vecinătate a satelor carașovene, a avut ca rezultat apariția de noi îndeletniciri și în rândul locuitorilor acestora (muncitori calificați, maiștri, tehnicieni și ingineri).

La fel ca în alte sate bănățene, până la jumătatea secolului XX, carașovenii nu-și părăseau locul de origine, decât în caz de forță majoră (silnicia, sărăcia, boala, armata etc.), alte îndeletniciri, decât cele existente în sat, fiind de neconceput. Odată cu dezvoltarea centrelor miniere și industriale și, mai ales, odată cu noul regim politic instaurat după 1945, îndeletnicirile orășenești își lasă vizibil amprenta asupra localnicilor, care fac naveta sau se stabilesc la oraș, în vederea unui trai mai lesnicios. Carașovenii identifică permanent și aspecte pozitive ale traiului în comunism, pe lângă venitul salarial consideră că învățarea limbii române a însemnat pentru ei integrarea ușoară pe piața muncii din România atât înainte cât și după 1990: „pentru noi, carașovenii a fost folositor și a fost o mândrie că știm limba română, pentru că și noi am avut și avem muncitori, doctori, profesori din rândurile noastre, care au făcut studii în limba română și le-a fost mai ușor, au lucrat peste tot”³⁸.

Datele obținute mai evidențiază, deopotrivă, chiar recunoștința și ușurința cu care au relaționat cu românii din comunitățile majoritar românești din satele de pe Valea Carașului: „am avut și avem aici la noi prieteni români, cu care ne ajutam, de exemplu la muncile agricole din totdeauna a fost așa. Nu suntem extremiști, nu am fost presați de alții. Am fost ca de ai lor (ca din rândurile românilor, n.n.)”³⁹.

Cercetarea a atins și subiectul oarecum sensibil al căsătoriilor mixte, care funcționau ca un barometru de sondare a relațiilor interetnice și a raporturilor demografice din zonă. Perioada comunistă a însemnat o deschidere mai accentuată a bărbaților și femeilor carașovene către alte etnii iar după 1990 familiile carașovene s-au deschis mai accentuat spre căsătoriile cu români, în special, aceștia fiind majoritari, atât în polurile urbane, Reșița și Anina dar și în configurația etnică a satelor din împrejurimi: „Căsătoriile între români și carașoveni s-au situat între 5 și 10% până în anii '90, iar după revoluție ponderea s-a ridicat la peste 10%. Cei care vin aici prin căsătorie preiau religia catolică iar în zece, douăzeci de ani nu știi că a venit din altă parte și că nu a fost catolic. Învăță și vorbesc dialectul nostru, dar să știți că noi nu facem diferență”⁴⁰. Se subînțelege ușor faptul că asimilarea etnică este determinată de aceea lingvistică.

Se remarcă și aici rolul coagulant pe care religia (și graiul local carașovean) îl dețin în mod covârșitor în ceea ce privește soliditatea identității lor ca neam. Se (re)confirmă, astfel, tezele interbelice ale lui Traian Simu⁴¹ și Emil Petrovici cu privire la factorul religios și lingvistic, ca fiind

³⁸Cf. Mihailă Marian, directorul Căminului cultural din Carașova, interviu realizat în 26.09.2015. Meseria - brătară de aur - concept al propagandei sovietice de după cel de Al Doilea Război Mondial, începe să prindă sens în anii de după conflagrație și coincide cu perioada de instalare a comunismului, când apele tulburi ale sistemului nou instituit, aruncă agricultura micilor proprietari la marginea societății. Tinerii din lumea satelor îmbrățișează meseriile existente sau devin salariați ai statului, navetiști (mai ales în cadrul C.F.R.-ului și al uzinelor de la Anina și Reșița), oscilând zilnic între lumea orașului (Oravița, Anina) și lumea satului, unde își încheiau familiile.

³⁹Cf. Radan Mihai, profesor, fost deputat, Președintele Uniunii Croaților din România, interviu realizat în 25.09.2015.

⁴⁰Cf. Mihailă Marian, directorul Căminului cultural din Carașova, interviu realizat în 26.09.2015.

⁴¹Traian Simu, *Originea carașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Tipografia Corvin, Lugoj, 1939, passim; vezi și Victor Tufescu, *O măruntă populație balcanică în Banat: Carașovenii*, în *Balcenia*, IV, Editura Cartea Românească, București, 1941, p. 12.

esențiale pentru supraviețuirea și afirmarea seculară a acestui grup etnic, identificat în zonele austere ale munților Aninei⁴².

Relatările subiecților chestionați de noi în timpul aplicării interviului dirijat sunt importante din perspectiva raportării destinului Carașovei la perioada comunistă. Transpare un grad de nostalgie după siguranța economică pe care locul de muncă în industria siderurgică sau minieră îl oferea. Toate acestea se detașează, chiar dacă dispariția solidarităților locale, odată cu lucrul la uzină, a generat extincția lumii tradiționale.

Declinul economic al satelor aparținătoare ale crașovenilor survine după 1990, în contextul dispariției locurilor de muncă din uzinele specializate ale industriei socialiste. Ne referim cu precădere la ceea ce a însemnat inclusiv pentru crașoveni pierderile locurilor de muncă pe care le avuseseră în anii regimului Ceaușescu la CSR - Combinatul Siderurgic Reșița și despre efectul social creat de restructurare sistematică a exploatărilor miniere de la Anina⁴³. Stabilitatea economică a familiilor de crașoveni a fost puternic afectată de șomajul în ascensiune din primul deceniu post comunist. În acest context o dată cu anii 1991-1993, mai precis în condițiile acordării cetățeniei croate majorității locuitorilor Carașovei la recensământul din anul 2002 se înregistrează 84,60% (2.758) de croați din totalul populației.

Aspecte ale disoluției și reconstrucției identității carașovenești. Raporturile cu Croația și cu Occidentul. Revenire în comunitățile de origine

Sub influența unor factori politici, economici, sociali și culturali din Europa Centrală și de Est, după Revoluție, numărul carașovenilor care optează pentru naționalitatea croată a fost în creștere. În ceea ce privește *identitatea națională* a carașovenilor, majoritatea covârșitoare a acestora se considerau până în 1990 un popor distinct (crașoveni/carașoveni), cu limbă distinctă (limba carașoveană). Începând cu anul 1991, odată cu constituirea statului croat, începe să se facă simțită „fărămițarea etnică” a carașovenilor, prin apariția ipotezei originii croate a tuturor acestora. Mai mulți cercetători croați au sosit în satele carașovenilor pentru a le studia particularitățile etnografice. La aceasta, s-a adăugat faptul că statul croat a acordat o atenție deosebită și o serie de înlesniri pentru atragerea acestei etnii, între care acordarea cetățeniei croate⁴⁴. Drept consecință, la recensămintele care au urmat, tot mai mulți carașoveni s-au declarat croați și foarte puțini sârbi⁴⁵.

Astăzi, deși membrii comunității crașovene au cumulat mulți ani de activitate economică la firme din Austria și Germania, relația cu locul de origine, cu membrii familiei rămași acasă este una puternică. Situația materială îmbunătățită a familiilor de carașoveni (cu stagii de lucru în Occident) este vizibilă. Faptul acesta și-a pus amprenta chiar pe modificarea arhitecturii specifice zonei, fie prin modificarea structurii inițiale a casei fie prin chiar dispariția casei „bătrânești” și ridicarea unei construcții masive unde se folosesc materiale de construcție moderne, distincte de tradiția constructivă a zonei. Acest fapt a determinat, în ultimele decenii, abandonarea surselor și resurselor tradiționale de construcție, bineînțeles concomitent cu abandonarea tehnicilor edilitare arhaice⁴⁶.

Fenomenul demografic care descrie comportamentul celor plecați la muncă în Vestul european este constant, în ceea ce privește reîntoarcerea acasă după perioade variabile de muncă, după perioade de acumulare patrimonială. De remarcat este faptul că sărbătorile religioase de tipul rugilor și a sfinților Casei, ca și Sfintele Paști și Crăciunul sunt cele mai consistente prilejuri de (re)coagulare a membrilor familiilor, despărțite temporar. De asemenea, nunțile carașovene sunt prilejuri de reunire a familiei, atât în spațiul privat cât deopotrivă în spațiul Bisericii din comună⁴⁷.

⁴²„Prin biserică și prin școală au aflat carașovenii că sunt vechi croați”; vezi Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Imprimeria națională, București, 1935, p. 43; *Idem*, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei, București, 1970, pp. 56-60.

⁴³Lugoian Petre, muzicant, acordeonist, 48 ani, interviu realizat în 30.09.2015.

⁴⁴Cf. Mihăilă Marian, directorul Căminului cultural Carașova, interviu realizat în 28.09.2015.

⁴⁵Sub influența unor factori politici, economici, sociali și culturali din Europa Centrală și de Est, după Revoluție, numărul carașovenilor care optează pentru naționalitatea croată este în creștere. Statul croat, în vederea atragerii acestei etnii, acordă numeroase înlesniri, școli, locuri de muncă diverse, astfel că tinerii, împinși de avantajul cert material, se lasă ușor antrenați într-un sistem nou, care exclude ideea de specificitate și identitate.

⁴⁶Marcu Mihail Deleanu, *Însemnări despre carașoveni*, Editura Banatica, Reșița, 1999, pp. 123.

⁴⁷Domăneanț Iacob Mihai, bibliotecar Carașova, 42 ani, absolvent de Filologie specializare Limba și Literatura croată, Zagreb, interviu realizat în 29.09.2015.

Constatăm faptul că Biserica Catolică prin eforturile preotului paroh Petru Rebegilă îi resolidarizează pe carașovenii reveniți acasă, prin implicarea directă în păstrarea tradițiilor, adunându-i în jurul Bisericii. Prezența localnicilor la liturghia duminicală oficiată în graiul local (și în limba română la momentul realizării căsătoriilor mixte) este covârșitoare. Sunt evidente realizările de natură administrativă și spirituală pe care parohia Carașova le-a cunoscut în ultimii ani și prin implicarea locuitorilor plecați la muncă dar care, reveniți în perioadele de odihnă participă activ la rezolvarea nevoilor comunității de origine⁴⁸.

Procentul căsătoriilor mixte și cazuistica microcomunităților carașovene întemeiate în Croația sunt nesemnificative. Relatările cumulate în cercetare scot în evidență aspectele ce reconstruiesc doar imaginea crașovenilor plecați masiv după 1990 în Serbia și mai apoi în Croația, nu pentru a rămâne definitiv ci pentru a activa în anumite ramuri economice mult mai dezvoltate ca în România. Nu trebuie uitat contextul socio-economic al României, imediat după debutul procesului de privatizare, caracterizat prin disoluția marilor centre industriale și șomaj exploziv. Acordarea cetățeniei croate ca și intervenția Croației pentru facilitarea dublei cetățenii pentru etnicii crașoveni (declarați croați covârșitor după 1990) a presupus o șansă consistentă, chiar o salvare economică pentru satele carașovene care se pauperizau: „pe lângă noi studenții plecați cu bursă de studii, chiar în anul 1990, mulți crașoveni au plecat să lucreze în construcții la Zagreb și în zonele înconjurătoare. Majoritatea nu și-a abandonat originile și s-a întors. Am fost acceptați, eram de ai lor (croaților) dar totuși nu eram de acolo, eram veniți din România”⁴⁹.

La rândul lor românii au cunoscut realitățile economice menționate. Croația a acordat nediferențiat accesul la muncă, populația de etnie romă având și ea destui exponenți care au plecat să muncească peste graniță, odată cu plecarea multor crașoveni. Și românii s-au întors ori au „investit” în propriile terenuri de acasă. Au construit case noi, ajungându-se în situația în care carașovenii săraci să fie nevoiți să lucreze pentru unele familii de romi. Se poate vorbi chiar de o inversare a rolurilor economice la acest nivel al raporturilor sociale.

Concluzii

Istoria Carașovei se confundă, în mare măsură cu istoria Banatului de munte dar este reprezentativă și pentru ceea ce înseamnă multietnicitatea și multiculturalismul în această parte a României. Cazul crașovenilor este unul aparte, semnificativ prin ceea ce înseamnă soliditatea acestui grup. Una dintre provocările majore pentru locuitorii confrunțați cu spectrul îndepărtării de locurile natale a fost păstrarea valorilor identitare, indiferent de statele occidentale unde au emigrat. Această presiune socială a fost cu atât mai puternică cu cât satele Carașovei au cunoscut un proces de îmbătrânire și de părăsire după anul 1990.

Cercetarea noastră a surprins transformările de natură culturală, social – economică prosperitatea fiind vizibilă în nivelul de trai al familiilor, în modificările pe care arhitectura locală le-a suferit, în ceea ce înseamnă implicarea statului croat în afirmarea acestei minorități. Una din concluziile distincte ale cercetării ține de rolul și implicarea Uniunii Croaților din România în afirmarea intereselor sociale, educaționale și culturale ale carașovenilor din Banat. Reafirmarea ansamblului folcloric local, demararea unui proces de valorificare culturală a moștenirii spirituale și materiale a strămoșilor, implicarea susținută a Bisericii Catolice în consolidarea comunitară sunt de asemenea etape ale unui proces afirmat în ultimul deceniu.

Polii dinamicii economice externe s-au schimbat în ultimii 15 ani, crașovenii orientându-se prioritar spre a munci în Austria și Germania, de acolo de unde speră că își vor asigura stabilitatea socială și un venit permanent, la momentul întoarcerii lor acasă. „Sacrificiul” personal al membrilor de familie plecați are un corespondent în securitatea economică pe care familiile o cunosc și o afișează. Experiența muncii în Vest este dominantă în discuțiile despre viitorul tinerilor absolvenți de liceu.

⁴⁸Cf. Petru Rebegilă, preot paroh, 45 de ani, interviu realizat în 27.09.2015.

⁴⁹Cf. Daniel Lucacelo, profesor, membru al Uniunii Croaților din România, interviu realizat în 26.09.2015.

Concomitent, datele obținute în urma interviului dirijat evidențiază o lipsă de orizonturi formative și de afirmare pentru adolescenții carașoveni, astfel încât singurul reper pentru mulți rămâne ajutorul și modelele socio-profesionale oferite de părinții plecați să muncească pentru perioade variabile de timp.

În opinia noastră, depopularea Carașovei simultan cu procesul de îmbătrânire au determinat pierderea valorilor culturii tradiționale. Acestea se mai păstrează doar sporadic (simbolic) la nivelul sărbătorilor private (Praznicele patronilor spirituali ai casei), la nivelul nedeii sau al Fârșangului (sărbătoarea mascaților). Importanța economică a sălașelor aproape că a dispărut, de vreme ce păstoritul, ca ocupație arhaică, s-a diminuat progresiv (diminuarea drastică a efectivelor de ovine, părăsirea stânilor). La fel s-a întâmplat și cu meșteșugurile tradiționale din sfera practicilor de construcție: au dispărut vărăritul, dulgheritul dar și dogăritul. Navetismul, ca fenomen socio-economic, practic a dispărut aici, după 1989, apărând posibilitatea muncii în străinătate (Croatia), dar se manifestă de pe acum o diminuare a acestui fenomen migraționist, datorată se pare scăderii locurilor de muncă de pe piața externă. Nu știm dacă, în atari contexte, cei tineri se vor angaja în practicarea păstoritului bunăoară. Este însă cert faptul că bursa locurilor de muncă din centrele urbane limitrofe sau mai îndepărtate nu oferă prea multe șanse, îndeosebi datorită procesului de reorientare economică prin care trece județul Caraș-Severin (de la industria grea la cea turistică, spre exemplu). Reveniți în satele de baștină, foștii angajați ai întreprinderilor reșitene au adus prea puține elemente din civilizația orașului în ocupațiile pe care le practică, îndeosebi în cazul păstoritului.

Se estimează că cea mai mare provocare pentru viitorul apropiat este (re)solidarizarea tinerilor cu etosul propriului grup etnic dar și identificarea de soluții economice și culturale de a motiva populația tânără să regenereze și să afirme intens valențele spirituale ce caracterizează generic minoritatea carașoveană.

Lista informatorilor intervievați în cercetarea de teren, comuna Carașova, perioada 24 - 30 septembrie 2015:

Mihăilă Marian, tehnician, Directorul Căminului Cultural Carașova, 58 de ani;
Rebegilă Ecaterina, agricultoare, proprietară cazan țuică, 73 ani;
Sârbu Elena, secretar executiv Uniunea Croaților din România;
Radan Mihai, profesor, fost deputat, Președintele Uniunii Croaților din România, 78 ani;
Radan Liubimir, profesor, 39 ani;
Călina Marius, morar, agricultor, 78 ani;
Călina Maria, casnică, 46 ani;
Călina Elena, funcționar, 24 ani;
Dobra Ivan, jurnalist, absolvent învățământ superior Universitatea Zagreb, 45 de ani;
Giurgiulena Petru Zoran, tehnician, 39 ani;
Tincul Lina, 37 ani, redactor;
Lucacela Daniel, profesor (redactor emisiuni de limbă croată la Radio Reșița), 38 ani;
Ursul Nicolae, muncitor, 63 ani;
Ursul Zlatko, inginer, 32 ani;
Ursul Alina, economist, 29 ani;
Cârsta Petru, agricultor, 56 ani;
Hațegan Marta, educatoare, 40 ani;
Hațegan Petru, muncitor, 46 ani;
Hațegan Aniska, 23 ani;
Rebegilă Petru, pastorul comunității catolice din Carașova, 47 ani;
Drăgan Ion (Broncaș), muzicant, vioară contraș, rrom;
Lugojan Gheorghe (Pițurici), muzicant, vioară primaș, agricultor;
Lugojan Petre, muzicant, acordeonist;
Domăneanț Iacob Mihai, bibliotecar Carașova, absolvent de Filologie specializare Limba și Literatura croată, Zagreb, 42 ani.

BIBLIOGRAFIE

- Bărbulescu, Ilie, *Carașovenii din Banat sunt sârbo-croați, nu cehi*, în *Arhiva*, nr. 1-2, XLVI, Iași, 1939.
- Deleanu, Marcu Mihail, *Însemnări despre carașoveni*, Editura Banatica, Reșița, 1999.
- Ehrler, Iohann Iacob, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982.
- Gaga, Lidia, *Gospodăria rurală bănățeană*, în *Memoria satului românesc*, Vol. I, Timișoara, 1997.
- Mândroane, Maria, *Bufenii din zona Oravița*, în *Memoria Satului românesc*, Vol. III, Editura Waldpres, Timișoara, 2003.
- Eadem, *Un fenomen de excepție în Valea Carașului: cultura maselor. Corurile țărănești (II)*, în *Memoria Satului Românesc*, vol.IV, Ed. Solness, Timișoara, 2006.
- Eadem, *Tipologia așezărilor rurale în Valea Carașului Montan*, Editura Brumar, Timișoara, 2011.
- Petrovici, Emil, *Graiul Carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Imprimeria națională, București, 1935.
- Idem, *Folklor din Valea Almăjului (Banat)*, în *Anuarul Arhivei de Folklor*, III, Cluj, 1935.
- Idem, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei, București, 1970.
- Radan, N., *Emil Petrovici și carașovenii*, în *Probleme de filologie slavă*, (Studii, articole, prelegeri), vol. VII, Tipografia Universității de Vest din Timișoara, Timișoara, 1999.
- Mircea Rusnac, *Istoria și tradițiile carașovenilor*, <https://istoriabanatului.wordpress.com>, consultat în octombrie 2015.
- Săcară, Nicolae, *Construcțiile cu caracter economico-gospodăresc din hotarul satului – cu privire specială asupra Banatului*, în *Memoria Satului românesc*, vol.I, Timișoara, 1997.
- Simu, Traian, *Originea carașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Tipografia Corvin, Lugoj, 1939.
- Tăban Mircea, *Arhitectură și ocupații tradiționale în areal periurban (municipiul Reșița)*, în *Analele Banatului - Etnografie*, 3, 1997.
- Idem, *Arhitectura și ocupații tradiționale în areal periurban (II) - Comuna Carașova*, în *Memoria satului românesc. Studii și cercetări de etnografie*, vol. II, Timișoara, 2001.
- Tomici, Mile, *Elemente românești în antroponimia carașovenilor*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXV, 1, București, 1974.
- Idem, *Toponimia carașovenilor*, în *Studii și cercetări lingvistice*, 3, București, 1984.
- Trâpcea, Theodor N., *Crașovenii o măruntă populație din țara noastră. De unde și când au venit?*, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 6, Editura Academiei R.P.R., 1957.
- Idem, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, Universitatea din Timișoara, Timișoara, 1969.
- Tufescu, Victor, *O măruntă populație balcanică în Banat: Crașovenii*, în *Balcania*, IV, Editura Cartea Românească, București, 1941.
- Țicu, Dumitru, *Banatul montan în Evul Mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998.
- Idem, *Studii istorice*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003.

Saschiz, un centru ceramic dispărut

Adrian SCHEIANU*

Saschiz, a village located in the Târnavelor Plateau, colonized by the Saxons in early 13th century was an old pottery centre, renowned for its blue ware since the early 1700's. The locals practiced many crafts, the pottery being the one who made the village known. In 1702 Saschiz blue pottery come to life. Saschiz pottery shines due to the cobalt-blue colored pieces, on which white motifs are hand painted. This type of pottery, using the sgraffito cobalt technique, had developed over the 18th and early 19th centuries, but unfortunately, due to unknown reasons, the technique has been lost. The technique of producing this pottery is still under debate and remains a mystery now days. Currently there is opened a permanent pottery workshop which tries to revive the lost tradition of pottery in Saschiz. This, along with other projects and scientific field researches may be a start to crack the Saschiz pottery enigma.

Keywords: saxon pottery, sgraffito technique cobalt blue, guild, disappearance

Cuvinte cheie: ceramică săsească, tehnică sgraffito, albastru cobalt, albastru, breaslă, dispariție

Date generale

Saschizul este aflat în partea de sud-est a județului Mureș și a Podișului Târnavelor, într-o zonă de dealuri împădurite, fiind străbătut de râul Valea Scroafei afluent al Târnavei Mari. Prima atestare scrisă, care face referință la localitate, apare la începutul secolului al XIV-lea deși, aproape sigur, localitatea este mai veche, inițial fiind populată de secui¹. Dezvoltarea localității este însă legată de populația săsească, populație preponderentă în localitate din epoca medievală până în zorii epocii contemporane, sașii primind la venirea lor aici numeroase privilegii care le permit să clădească o așezare prosperă.

Pe suprafața satului putem găsi o biserică fortificată, una dintre cele șapte din România care se află înscrise în patrimoniul mondial UNESCO, și, pe o înălțime din apropiere, o cetate țărănească, în prezent în stare de ruină, din secolul al XIV-lea, ambele mărturii peste timp ale statutului localității în trecut. Importanța Saschizului a fost mai mare în evul mediul și în pragul epocii moderne decât lasă impresia actuala stare a localității. În anul 1663 principele Transilvaniei Mihai Apafi a convocat o dietă care și-a ținut lucrările în biserica din localitate². În trecut Saschizul s-a aflat într-o acerbă rivalitate cu Sighișoara învecinată, localnicii având forța să își permită să conteste permanent supremația economică și administrativă, în regiune, a puternicului burg de pe Târnavă Mare. La fel ca și în alte centre urbane și rurale transilvănene importante, meșteșugarii au fost organizați în bresle, acestea jucând un rol de primă mână în economia locală. Pe lângă activitățile meșteșugărești dezvoltate de bresle, saschizenii s-au ocupat cu creșterea animalelor și cu agricultura activități cu care o parte din localnici se îndeltnicesc și în prezent.

Meșteșugul care a adus faima așezării și a individualizat-o, în raport cu alte localități, a fost olăritul. Nu este întâmplător că aici a putut fi dezvoltat un important centru de ceramică existând datele fizice necesare practicării acestui meșteșug (lut de bună calitate, apă, lemn-pădure) toate aflate în proximitatea vetrei satului.

Un punct de cotitură în dezvoltarea olăritului în Transilvania l-a constituit venirea aici, din regiunea Moraviei, a habanilor, populație de origine germanică, în anul 1621, care încep să producă

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: adrian.scheianu@muzeulastra.com

¹Nägler, Thomas, *Românii și sașii până la 1848 (relații economice, sociale și politice)*, Editura Thausib, Sibiu, 1997, p. 39.

²Călugăr, Florentina, coord., *Monografia comunei Saschiz*, Editura Nico, Târgu Mureș, 2012, p. 73.

ceramica lor specifică de calitate superioară³. Membri ai unei secte creștine aceștia au fost supuși constant persecuțiilor religioase fiind alungați din loc în loc, de-a lungul Europei centrale, dar au excelat ca foarte buni olari, păstrători ai unor tehnici secrete de producere a unei ceramici artistice de foarte bună calitate, foarte prețuită de clasele sociale superioare. Impulsul dat dezvoltării ceramicii transilvănene de către habani se concretizează, în primul rând, prin îmbogățirea repertoriului ornamental și morfologic. Începând de acum obiectul ceramic capătă o nouă funcție: aceea de a fi folosit ca element decorativ al interiorului locuințelor, punându-se în balanță aspectul utilitar. Ceramica de factură semi-luxoasă devine accesibilă și altor clase sociale, în afara aristocrației. Locuitorii orașelor și satelor căutau să îi imite pe nobili, cumpărând ceramică smălțuită de bună calitate pentru a-și decora casele. Blidarele pictate, nu reprezintă numai simple piese de mobilier, ci devin un mod prin care proprietarul casei își arată situația materială.

Caracteristicile ceramicii de Saschiz

Cu siguranță, ceramica specifică centrului de la Saschiz a fost creată în jurul anul 1700. Statutul breslei olarilor din localitate a fost reînnoit în 1704, ceea ce înseamnă că exista mai de timpuriu⁴. Din 1709 breasla olarilor va depinde direct de forul central de la Sibiu. Ceramica născută aici se află sub certe influențe venite din spațiul boemo-moravian, fiind un produs de foarte bună calitate, smălțuită cu albastru de cobalt și decorată, în special, cu motive vegetale și florale. Tehnicile au fost preluate, fără îndoială, de ucenicii care efectuau călătoria de calfă în străinătate, dat fiind obiceiul breslelor locale de a păstra legături cu centre meșteșugărești apusene și de a obliga ucenicii să efectueze călătoria de calfă în vederea specializării și perfecționării tehnicilor, în virtutea statutului de breaslă care era reglementat juridic⁵. Nu se exclud nici influențe habane directe, întrucât la Criș, nu departe de Saschiz, au poposit, în anul 1763, un timp familii de habani izgoniți din Vinț, locul primei lor opriri la venirea în Transilvania⁶. Produsele cele mai des răspândite sunt cămile de vin cu cioc sau gura largă, vasele în formă de pară, cu gâtul alungit și deschidere evazată, așa numitele căncee, farfurii plate, decorate policrom pe fondul albastru închis. Se produceau și cahle, pentru construirea sobelor, foarte răspândite fiind plăcile pătrate decorate cu motive vegetale în relief, pictate cu albastru pe fond alb.

Ceramica produsă în Saschiz se încadrează în stilul sgraffito cobalt. În majoritatea centrelor europene de olărie unde vasele sunt ornamentate cu culoarea albastră se procedează la prepararea acestei culori în mod relativ identic amestecându-se oxidul de cobalt cu o anumită cantitate de humă. Cu emulsia astfel rezultată se trece la ornamentarea vaselor. Prin arderea în cuptor rezultă un albastru intens⁷.

La rândul ei, tehnica sgraffito constă în faptul că pe vasul angobat, care nu este trecut încă prin cuptorul de ars oale, se întinde un strat de cobalt suspendat în apă. După ce vasul s-a zvântat, se zgârie, cu ajutorul unui stil sau a unui alt obiect ascuțit, ornamentul eliminând pasta albastră în locurile pe unde trece instrumentul. Apoi vasul este smălțuit a doua oară, smălțul topindu-se dă împreună cu oxidul de cobalt o culoare albastră intensă cu un luciu metalic, ornamentul rămânând ca o dantelă cizelată⁸. Pictura este realizată cu pensula și cu cornul.

Totuși albastru cobalt caracteristic ceramicii saschizene prezintă niște nuanțări particulare probabil impuse de diferite condiții locale. Rețeta producerii acestui tip de smalt albastru s-a pierdut din motive necunoscute. Încă tehnica exactă de producere a acestui tip de ceramică constituie, pe bună dreptate, subiect de dezbatere printre specialiști. De exemplu, s-a presupus că ar fi existat trei ardere oxidante în cuptor pentru obținerea unei nuanțe atât de intense de albastru. Cercetătorul sibian

³Klusck, Horst, *Pe urmele strămoșilor habani*, în Conferințele Bibliotecii ASTRA, Biblioteca Județeană ASTRA, Sibiu, nr. 102/2010, p. 7-27.

⁴Marcu-Istrate, Daniela, *Saschiz*, Editura Academiei Române, București, 2011, p. 9.

⁵Fulga, Ligia, *Contacte culturale în ceramica transilvăneană a secolelor XVIII și XIX*, editat de *Revista Transilvania*, Sibiu, 1983, p. 14.

⁶*Ibidem*, p. 22.

⁷Godea, Ioan, *Ceramica, tradiționale*, Editura de Vest, Oradea, 2007, p. 62.

⁸Hoffman, Herbert, *Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei*, în *Studii și Comunicări*, 3, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956, p. 17-18.

Herbert Hoffman semnaleză încercările parțial reușite a doi meșteri olari din Agnita (una la începutul secolului al XX-lea și cealaltă la mijlocul anilor '50), când după două arderi s-a obținut un smalt de calitate⁹. Doar un procent mic din materialul lucrat ce iese din cuptor este fără defecte, oxidul de cobalt fiind o materie extrem de sensibilă la factorii chimici și la diferențele mari de temperatură.

Se mai argumentează că pentru ceramica de Saschiz tehnica folosită nu ar fi fost cea sgraffito ci tehnica batic, care presupune ca ornamentele să fie desenate cu ceară de albine fluidă, încălzită și acoperită cu smalt albastru. Pe părțile îmbinate cu ceară smaltul nu se prinde, decorul rămânând în culoarea bazei¹⁰.

Motivele astfel realizate ilustrau flori, păsări, dar erau folosite și unele inedite precum hameiul care s-a cultivat pe scară largă aici. Un alt motiv des întâlnit este cel al strugurelui, ca simbol al creștinismului, abundenței, bogăției și bucuriei, dar și motivul viței de vie, Saschizul fiind și o zonă viticolă. Obiectele erau înscrise în limba germană, inscripțiile reprezentând dedicații, nume de persoane, denumirea localității „Keisd”.

Ceramica produsă în Saschiz cunoaște o maximă înflorire pe tot parcursul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor. Decăderea centrului a fost abruptă meșteșugul olăritului dispărând aproape total la finele secolului al XIX-lea, o posibilă explicație fiind apariția, în 1873, a căii ferate în apropierea Saschizului, la Sighișoara, care lega orașul de Brașov și Arad. Fără îndoială desființarea breslelor cu un an mai devreme a constituit și ea o lovitură dată comunității de olari, mulți meșteri orientându-se, probabil, spre nevoile agricole locale și spre alte domenii. Produsele de manufactură s-au revărsat asupra pieței, fapt ce va face din olărit un meșteșug nerentabil având în vedere și dificultatea cu care se produceau obiectele ceramice. Sfârșitul abrupt al olăritului în localitate este surprinzător, producerea ceramicii de Saschiz constituind un mister pentru cei interesați de diferitele aspecte ale civilizației tradiționale, încă cu mai bine de un veac în urmă. Se pare, totuși că ceramică de factură modestă, s-a produs și în primele decenii ale secolului al XX-lea.

Pe urmele meșteșugului olăritului în Saschiz

Motivul pentru care cercetări recente s-au întreprins în localitate a pornit de la nevoia de a strânge informații necesare pentru organizarea expozițională a unei case datate în anul 1802, transferate și reconstruite în Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiului, în anii '70 ai secolului trecut. Reprezentarea în amintitul muzeu a unei gospodării care să ilustreze meșteșugul olăritului practicat de populația săsească din localitate, în speță ceramica smălțuită sgraffito cobalt, până la jumătatea secolului al XIX-lea ridică ca principal obstacol dispariția fără excepție, a martorilor direcți: atelierul de olar, inventarul de unelte, instalații adiacente (cuptorul pentru ars oale, etc). La plecarea lor din Saschiz, o parte din sași au luat cu ei piesele de ceramică cele mai valoroase în Germania, o altă parte ajungând în posesia a diferiți speculanți locali. Membrii comunității săsești au dus cu ei și fotografii, arhive etc. ca urmare, unele aspecte ale istoriei recente a civilizației tradiționale fiind dificil de reconstituit. Piese de ceramică produsă în Saschiz îmbogățesc, în prezent, colecțiile mai multor muzee, îndeosebi, din spațiul germanofon.

Sunt puțini localnicii care să cunoască date concrete despre trecut sau să se fi aplecat asupra diferitelor aspecte inedite ale tradițiilor locale sau să colecționeze artefacte locale.

Se presupune că în trecut ar fi existat câte un cuptor de ars oale situat la capătul mai multor ulițe, care ar fi fost folosit la comun de către olari¹¹. Există posibilitatea să fi fost patru cuptoare foarte eficiente. Ipoteza este plauzibilă având în vedere tradiția vecinătății, mod de organizare tradițională a vieții sociale dezvoltată în comunitățile săsești și de existența în toponimia străzilor Saschizului din vechime a unei străzi a lutului – Laigasse sau Laigas. Totuși, în prezent nu se găsesc dovezi sau urme

⁹*Ibidem*, p. 18.

¹⁰Informator Ben Mehedin, reprezentant al Fundației Adept Transilvania, care, în prezent, încearcă revitalizarea ceramicii de Saschiz, prin înființarea unui atelier de olărie în localitate.

¹¹Informator Dumitru Gligor, pensionar, fost profesor de limba și literatura română. Dintre localnici este cel mai bun cunoscător al istoriei comunității locale, casa domniei sale deține o interesantă colecție de obiecte etnografice.

ale cuptoarelor în care era arsă ceramica. Prin analogie putem presupune cum ar fi putut arăta un astfel de cuptor. Tot Herbert Hoffman amintește de un cuptor de ars oale în Agnita, ultimul centru de ceramică săsească, încă funcțional în anii '50 ai secolului trecut, care ar putea fi asemănător cu cele din Saschiz. Cuptorul tronconic, zidit din cărămidă, cu șanț lateral, central și grătar având o înălțime de 1,60m cu două guri de foc, putea executa arderi la peste 1000 grade C¹².

Mai mulți localnici efectuând diverse lucrări în curtea casei au descoperit cioburi de ceramică albastră¹³, semnalând probabil existența, în trecut, și în perimetrul gospodăriei a unui atelier de olărit și a unui cuptor de ars oale, probabil mai puțin performant pentru producerea unui tip funcțional de ceramică.

Fiecare stradă sau *cartier* ar fi avut motivul său decorativ: grâu, hamei etc., aceste motive, regăsindu-se și pe frontoanele caselor din sat. Solul fiind lutos, de bună calitate, apreciat și folosit și azi de localnici la diferite lucrări casnice, se preta olăritului.

Nu se mai cunosc puțurile de unde se extrăgea lutul; se presupune că acestea au fost astupate de ultimii olari. Cert este faptul că în trecut, veneau aici etnici rromi cunoscuți ca și „băieși” de către localnici, care căutau locuri de extragere a lutului în proximitatea localității. Cu lutul extras se confecționau cărămizi, folosite, printre altele, la construcția sobelor. Această activitate, a cărămidarilor, se desfășura numai pe timpul verii¹⁴.

Sătenii nu își amintesc de existența vreunei roți de olar ori a unui cuptor de ars ceramica. Multora dintre ei le-a reținut atenția existența în casele sașilor a sobelor de cahle a căror culori predominante au fost alb și albastru, dar care nu se mai păstrează.

La sași un spațiu important aflat în perimetrul gospodăriei l-a constituit șura, având o funcționalitate multiplă. De obicei, de mari dimensiuni, șura este dispusă în continuarea casei sau, cel mai adesea, perpendicular pe aceasta, pentru a închide astfel curtea din spate. Compartimentată în trei încăperi, aici aveau loc diverse evenimente din viața comunității, întâlniri, petreceri, inclusiv celebrarea cununiilor¹⁵. Cu siguranță că tot în spațiul liber oferit de șură se desfășurau, cel puțin o parte, în timpul verii din activitățile legate de meșteșugul olăritului (pregătirea și prepararea lutului, modelarea la roata olarului etc.).

Complicata tehnică sgraffito a fost abandonată, însă meșteșugul a continuat până în secolul al XX-lea, ornamentele fiind realizate prin aplicarea emailului albastru. Interesant este faptul că arta decorației nu a dispărut, supraviețuind până în preajma celui de al doilea război mondial, când femeii săsoaice aplicau decoruri specifice ceramicii de Saschiz pe vase de alt tip sau chiar pe platouri de lemn. O astfel de femeie, numită Sara Simonis, este atestată și în anii 1950-1960.

Dispariția meșteșugului a făcut ca nevoia de oale de lut să fie suplinită de centrele ceramice din Secuime, în prezent mulți localnici confundând piesele ceramice, de factură mai recentă, produse la Corund cu ceramica de Saschiz.

În prezent, chiar în colecțiile muzeelor din proximitatea Saschizului ceramica ce a fost produsă aici se găsește cu raritate. Astfel, Muzeul de Istorie din Sighișoara deține doar trei piese în colecția sa, Muzeul de Etnografie din Rupea cinci piese și Muzeul ASTRA din Sibiu 12 obiecte.

Piese inedite mai pot fi găsite totuși, și în prezent, mărturie stând o piesă descoperită ca rezultat al cercetărilor de teren în localitate. Piesa este un fluier ceramic ilustrând o pasăre cu albastru metalic intens tipic pentru Saschiz. Obiectul, modelat cu mâna datează probabil de la începutul secolului al XX-lea și este o mărturie a versatibilității ultimilor olari locali care pe lângă piesele clasice: farfurii, căni, căncee puteau să realizeze și altfel de obiecte.

Este posibil ca în comunitate să fi existat și săteni care să fi fost introduși în tainele olăritului dar care să nu fi practicat meșteșugul cu regularitate și să nu fi făcut din aceasta principala sursă de venit, fapt analog și în alte localități în care s-a practicat olăritul. Aceștia puteau contribui la cuptorul

¹²Hoffman, Herbert, *op. cit.*, p. 17.

¹³Informator Hadrian Morar, liber profesionist.

¹⁴Informator Johann Schasser, pensionar, președinte al CAP-ului local în perioada socialistă și viceprimar al localității în anii '90.

¹⁵Informator Johannes Halmen, pastor evanghelic, liderul spiritual al comunității săsești din Saschiz.

de vecinătate cu câteva piese, arse împreună cu a celorlalți olari.

În prezent la Saschiz se fac încercări de revitalizare a meșteșugului olăritului. Există un atelier modern dotat cu cuptoare și aparaturi electrice, unde se produc obiecte din ceramică, încercându-se să se stabilească o legătură cu tradiționala ceramică de Saschiz, tehnicile de lucru tradiționale fiind, totuși, respectate destul de puțin. Doi tineri din localitate au fost trimiși la specializare într-un centru de prelucrare a ceramicii din Marea Britanie. Lutul pentru modelarea vaselor este adus din Cehia. Inițiatorii proiectului nu dispun de informații suplimentare legate de ceramica de Saschiz, sursa de inspirație constituind-o diverse albume foto publicate în Occident și puținele piese ceramice (sau fragmente din acestea) care se mai păstrează.

Inițiativa este totuși laudabilă venind în completarea altor acțiuni, care își propun readucerea în atenție a ceramicii sgraffito cobalt de Saschiz cum ar fi a V-a ediție a Târgului „Frumos, Ceramic, Folositor”, manifestare găzduită, în iulie 2017, de Muzeul ASTRA din Sibiu, prilej cu care meșteri olari din România, Ungaria și Bulgaria și-au exersat dibăcia în încercarea de a executa obiecte de lut specifice centrului ceramic de la Saschiz. Există posibilitatea ca în viitor misterele ceramicii din Saschiz să fie descifrate.

BIBLIOGRAFIE

- Călugăr, Florentina coord., *Monografia comunei Saschiz*, Editura Nico, Târgu Mureș, 2012.
Fulga, Ligia, *Contacte culturale în ceramica transilvăneană a secolelor XVIII și XIX*, editat de *Revista Transilvania*, Sibiu, 1983.
Godea, Ioan, *Ceramica, tehnologii tradiționale*, Editura de Vest, Oradea, 2007.
Hoffman, Herbert, *Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei*, în *Studii și Comunicări*, 3, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956.
Klusch, Horst, *Pe urmele strămoșilor habani*, în Conferințele Bibliotecii ASTRA, Biblioteca județeană ASTRA Sibiu, nr. 102, 2010, p. 7-27.
Marcu-Istrate, Daniela, *Saschiz*, Editura Academiei Române, București, 2011.
Nägler, Thomas, *Românii și sașii până la 1848 (relații economice, sociale și politice)*, Editura Thausib, Sibiu, 1997.

Ceramică de Saschiz din colecția Muzeului ASTRA
Saschiz pottery in ASTRA Museum collection

Fronton de casă din Saschiz cu motive decorative care se găseau și pe vasele ceramice produse în localitate (Fotografie de Adrian Scheianu)
Saschiz house gable with decorative motifs found on ceramic pots produced in the village (Photo by Adrian Scheianu)

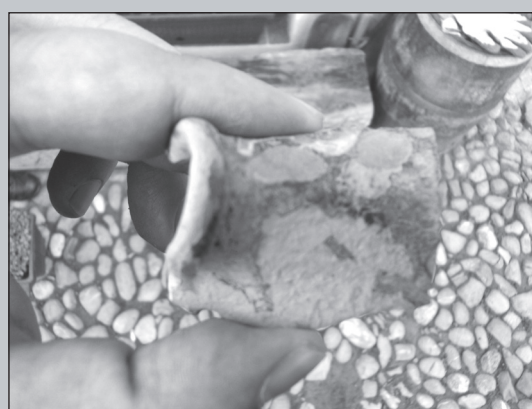
Sobă de cahle datată 1829 în colecția d-lui Dumitru Gligor din Saschiz (Fotografie de Adrian Scheianu)
A tile stove dated 1829 from mr.Dumitru Gligor's collection (Photo by Adrian Scheianu)

Ceramică creată, posibil, în timpul declinului centrului ceramic (Fotografie de Adrian Scheianu)
Ceramic created possibly during the decline of the ceramic center (Photo by Adrian Scheianu)

Dispunere ceramică decorativă într-un interior din Saschizul actual (Fotografie de Adrian Scheianu)
Display of decorative ceramics in an interior of now day Saschiz (Photo by Adrian Scheianu)

Fragmente ceramice descoperite de localnici cu ocazia lucrărilor de restaurarea unei case (Fotografie de Adrian Scheianu)
Broken pottery discovered by locals during the restoring of a house (Photo by Adrian Scheianu)

Motive decorative pictate de localnici pe un vas de factură diferită (Fotografie de Adrian Scheianu)
Decorative motifs painted by local artisans on a different vase (Photo by Adrian Scheianu)

Piesă nou executată în atelier modern (Fotografie de Adrian Scheianu)
New piece created in the modern workshop (Photo by Adrian Scheianu)

Nou și vechi-fragment de cahlă de sobă și farfurii realizate în atelierul modern (Fotografie de Adrian Scheianu)
Old and new-Broken piece-Fragment of stove tile and plates made in the modern workshop (Photo by Adrian Scheianu)

Fluier ceramic în formă de pasăre dintr-o fază târzie a centrului ceramic, colecție personală Adrian Scheianu (Fotografie de Adrian Scheianu)
Ceramic bird whistle from a late phase of the ceramic center, Adrian Scheianu's personal collection (Photo by Adrian Scheianu)

Cahlă sobă Saschiz din colecția Muzeului ASTRA
Stove tile in ASTRA Museum's collection

Casă din Saschiz, datată 1802, reconstruită în Muzeul ASTRA din Sibiu (Fotografie de Adrian Scheianu)
Saschiz house, dated 1802, reconstructed in ASTRA Museum (Photo by Adrian Scheianu)

Mijloace de plutire tradiționale în Țara Oltului. I

Valerie DELEANU*

The influence and importance of the Olt river in the development and evolution of the settlements alongside it is reflected not only in the popular name of the area, "Țara Oltului" (Land of Olt), but, above all, in the benefits it offers in terms of exploitation by the population.

The crossing over the Olt and the connection with the villages of "Ardeal" and the rest of Transylvania depended on local conditions - through shallows, by log boats or floaters, bridges or elevators. The remembrance of the ancient shallows, traditional bridges and their location, as well as the identification of the floating means, the log boat, the floater, the elevator, create a depiction of an archaic world on the banks of a river where the passing by cart, cattle or even on foot was essential for the continuity of the village's life.

Keywords: log boat, floater, elevator, bridge, shallow, Olt river

Cuvinte cheie: luntre, pod plutitor, elevator, pod, vad, Oltul

1. Oltul în Țara Oltului

În anii 80 ai secolului al XX-lea pe parcursul mijociu al Oltului, în zona „Țării Oltului” („Țării Făgărașului”) s-a constituit o serie de hidrocentrale (Porumbacu, Avrig, Scorei, Noul Român, Veneția de Jos, ultima Racovița la începutul secolului XXI) împreună cu lacurile aferente. Aceste construcții hidroelectrice au avut consecințe asupra cursului natural al râului, modificându-l, inundând o bună parte a luncii sale fertile. A modificat și modul de circulație peste Olt, afectând punctele de traversare, podurile și mijloacele de traversare, schimbându-le pe altă rută, pe digurile construite.

Oltul formează granița de nord și de vest a Țării Oltului, despărțindu-l de „Ardeal” și de Ținutul Sibiului. Denumirea populară a zonei arată cât de important a fost râul pentru aceasta.

Anterior construcțiilor hidroelectrice, Oltul intra în Țara Oltului pe la Hoghiz (după traversarea Perșanilor prin defileul Racoș) pe o direcție inițial spre sud-vest, de la Șercaia schimba cursul spre vest, pe lângă Făgăraș și localitățile „de jos” până la Avrig, unde cotea din nou spre sud-vest, spre piața de adunare a apelor (Tălmăciu-Turnu Roșu) și părăsea zona prin trecătoarea Turnu-Roșu despărțind Munții Făgărașului de Munții Lotrului.

De râu se leagă întreaga viață a Depresiunii Făgărașului (zonă despărțită în 1968 între două județe limitrofe - Brașov și Sibiu). Depresiunea și axa sa, Oltul, asigurau o legătură istorică est-vest prin sudul Transilvaniei, prin caracterul de culoar al zonei. Circulația pe prima terasă a Oltului leagă între ele satele Țării Oltului de la Avrig la Perșani (astăzi asfaltată și circulată rutier) paralelă cu calea ferată.

În schimb peste Olt problema legăturii cu satele de pe „Ardeal” și restul Transilvaniei depindea de condițiile locale, prin vaduri, traversare cu luntrea sau bacul plutitor, poduri.

2. Regimul variabil al Oltului

Cu regimul său variabil de scurgere anuală (creștea primăvara, scădea vara și toamna, îngheța iarna) Oltul nu asigura permanent trecerea pentru fiecare localitate riverană, de pe un mal pe celălalt, din „țară” pe „Ardeal” și invers (și motivația trecerii era diferită pentru „olteni” și „ardeleni”).

Existau la mijlocul secolului al XX-lea câteva poduri de lemn care rezistau viiturilor, dar caracterul lor nesigur obliga populația să treacă râul (din motive economice), după resurse sau recolte pe terenurile de dincolo de Olt. Trecerea prin vad era posibilă cu carul, vitele sau chiar cu piciorul - în

*cercetător științific, Complexul Național Muzeal ASTRA

1968 când Oltul era în octombrie secăt pe jumătate, se putea trece cu piciorul.

Pentru aşezările riverane Oltul mai avea o importanţă. În tradiţia lor era graniţă de hotar între satele din sudul şi nordul râului; era chiar şi graniţă a zonelor etnografice unul din puţinele cazuri în care un râu reprezintă o astfel de graniţă (în cazul nostru spre nord, nord-est, vest). În realitate însăşi tendinţa Oltului multimilenară era de a fi împins spre nord de energia afluenţilor săi din Munţii Făgăraşului spre partea marginală a podişului Transilvaniei. La această dinamică sud-nordică se adaugă variaţia sezonieră a râului, debitul său vizibil, ceea ce însumat realiza hidrodinamica proprie a râului în zonă, cu schimbări de curs, meandre, ostroave, bălţi în lunca acestuia.

În Evul Mediu aceste schimbări de direcţie de scurgere ce oscilau când în dreapta, când în stânga în albia majoră modificau hotarele aşezărilor¹.

Unul din spectaculoasele exemple de modificare a albiei minore în secolul al XX-lea, în anii '20, a fost la vest de Săcădate unde Oltul a tăiat o curbă pe un traseu nou, de-a dreptul. Asemenea situaţii, mai vechi, au mai existat pe cursul său generând canale şi insule („ostroave”) care fie erau recunoscute ca situaţie de satele vecine fie dădeau naştere unor dispute teritoriale. Contribuţiile hidroenergetice au rezolvat în mare parte această situaţie instabilă a râului, generând însă alte probleme pentru localităţile riverane.

3. Vaduri străvechi

Vadurile de trecere (numite şi „trecători”) au fost utilizate frecvent pentru trecerea cu carul, vitele sau piciorul (cu vitele pentru păscut peste Olt, cu carul „până la butucul roţii în apă”) acolo unde adâncimea apei era mică şi variaţia Oltului ridica fundul râului făcându-l accesibil. Pe aceste vaduri străvechi s-au stabilit ulterior bacurile de trecere („corăbiile”) şi podurile de lemn, ciment sau metal (doar acolo unde condiţiile dinamice ale râului şi nevoile de trecere erau posibile şi necesare).

Pornind dinspre Est spre Vest pe Olt existau numeroase vaduri. Ele au fost valorificate în secolul al XX-lea prin construcţia unor poduri de lemn, piatră sau metal (la Podu Olt cele două poduri de cale ferată).

Veneţia de Jos (Inf. Ioan Stoica)

- Vadu la Pleşe (vadu sub Pleşe) unde se mai trecea cu carul de fân în 1976-1977;

- Vadu Prundu Fetelor (Vadu Țiganilor);

Părău (Inf. Nicolae Bontea)

- Vadu Gura Văii, „avem 30 ha la Hălmeag în Groşi şi Crivini”;

- Vadu Unghiu Ciochil „pe unde au trecut şi armatele în 1916, cu Olt lat de 50 m”;

Hălmeag-Şercaia (Inf. Ioan Boneci - Şercaia)

- Vadu la Redbea, „se trecea cu calul gol la dealul Băluşului”;

- Vadul sub Lai (Vadul lângă Țigani);

- Vadu prin Prind (la Bălescu) „din sus de țigani se treceau vitele peste Olt la păşunat”;

Şona (Inf. Ion Urdea)

- Vadul la Prund - vad în dreptul satului;

Galaţi (Inf. Gheorghe Budu)

- La Vad în jos de pod, „cu caru era greu să treci”;

Beclean (Inf. Ioan Boita)

- Vadul la Hetrea (Vadu la Furcitură), „la Coasta Calborului, vara la Olt mic”;

- Vadu după Baltă;

Dridif (Inf. Gheorghe Orpiş)

- Vadu la Gura Netotului, „erau două trecători pe unde era Oltul mic pentru pădurea de dincolo de Olt”;

- Vadu în Unghi (La Părăul Râpii);

¹Legea tradiţională era „schimbarea Oltului schimbă hotarul”. Ulterior legile administrative au modificat tradiţia (sec. XVII-XVIII) - „Schimbarea Oltului nu schimbă hotarul”, de aceea unele localităţi din Țara Oltului aveau terenuri dincolo de Olt din vechime spre care aveau nevoie de acces continuu. Cel mai mult teren peste Olt l-a avut Cârța.

- Voila (Inf. Ioan Streza)
- „La 100 m în jos de pod era un vad”;
Cincșor
- Vadul de la Blăjoare;
Sâmbăta de Jos (Inf. Vasile Achim)
- La Vad (La Trecătoare, În Sălcii între Verze, La Gropilă în Ham), „acum nu se mai poate trece”;
Feldioara (Inf. Gheorghe Boier)
- Vadu Ghiștii (Prundu în Lunca Ghiștenilor), „pe aici treceau ghiștenii și ucenii după lemne în hârtoape, la munte era departe să mergi”;
Ucea de Jos (Inf. Nicolae Băcilă)
- Vadu la Gaz Metan, „era regeguș (= vad) până la genunghi, pe urmă aici s-a instalat conducta de gaz metan peste Olt”;
Cârța (Inf. Emilian Matei, Ion Florea)
- Regegușu după trestie, „de la surupătura de la Prund încoace” (E. M.);
- Regegușul de la Inuri, „în jos de verzării se trecea la apă mică la locurile de peste Olt (I. F.);
Colun (Inf. Ioan Morar, Teofil Serafin)
- Vadu în Prund, „după deal se trecea cu vitele din jos de calea veche, acum stricat de la balasteră” (T. S.);
- Vadu la Verzpărie (I. M);
Porumbacu de Jos - Glâmboaca (Inf. Nicolae Bărdaș, Porumbacu de Jos; Ioan Ciocan, Glâmboaca)
- Vadu după Arini „în sus de podul de acum era vad de cară, dar se trecea mai greu cu carul,, (I. C.). „Se trecea la Oltul mic în august-septembrie; un bătrân Oproiu, de 84 ani ne povestea că în 1950 când eram copil a fost Oltul mic de treceai la După Arini și nu trecea apă de câlțuni, porumbăcenii îi zicea la Crăstău” (I. C.);
- Vadu Nemților (Vadu la Gura Văii), „pe unde or trecut în 1916 nemții, la 200 m mai sus de gara Porumbac” (N. B.);
- Vadu După Plute (la bolovani) „acolo unde s-a mutat corabia de la creștău” (N. B.);
Avrig-Săcădate (Inf. Toma Pavel, Săcădate; Irimie Dancu, Avrig)
- Vadu la a Milii, „unde ieșeau în șosea, era apa până la osia carului; avrigenii îi spuneau Vadu Săcădății” (T. P.)
- La Oltu Vechi, „din jos de fășini, unde puteai trece cu piciorul și unde în 1928 s-a rupt de Olt” (T. P.);
- La Balta Crapilor, „era loc unde se putea trece cu carul prin Olt” (I. D.);
- La Insulă (În Gura Iglobii) (T. P.);
Racovița-Bradu (Inf. Ieronim Ursu, Bradu; Iosif Ignat, Racovița)
- „nu era vad de picior dar unde-i corabia era vad, vadu de dincoaci și vadul de dincolo (IU); „brădenii aveau terenuri peste Olt spre Racovița și treceau prin vad” (I. I.);
Turnu Roșu (Inf. Ioancu Mujat)
- Vadu la Moara Poștenilor, „la 50 m în amonte de podul CFR Sibiu-Făgăraș lângă gara Sebeș, Olt”
- Vadu Boiț (Vadu în Lunca Turnului), „la sud-vest de sat e o trecătoare, la Boița”².

4. Poduri și vaduri

Un al doilea nivel funcțional al vadurilor a fost dincolo de posibilitățile de trecere cu piciorul locuri de posibile construcții a podurilor, acolo unde riscul lor de deteriorare în vâltori sau importanța unei circulații de traversare era dincolo de nevoile locale de trecere (fără ca legătura vad-pod să fie

²Pe o distanță de aproximativ 100 km existau 33 de vaduri utilizate tradițional.

obligatorie).

- Podurile tradiționale erau construcții de lemn, ulterior de piatră și metal, avantajul lor era că puteau face legătura între maluri, între Țara Oltului și „pe Ardeal” în sens permanent, în funcție de Olt și materialele de construcție.

- Dinspre est spre vest, la mijlocul secolului al XX-lea, erau următoarele poduri:

- Podul rutier și ulterior de cale ferată Hoghiz;

- Podul de la Comana de Jos, inițial de lemn;

- Podul Hălmeagului (Șercaia) de lemn, distrus în 1916, refăcut în 1935-1937;

- Podul Șona, făcea legătura cu Mândra, a ars în 1993;

- Podul Galaților (Făgăraș), inițial de lemn, în secolul al XIX-lea a fost chiar pod acoperit.

Ulterior în secolul XX din beton;

- Podul Voila, construit în 1912, distrus în 1916, refăcut astăzi pe șoseaua Voila-Mediaș;

- Podul Feldiorii, construit din lemn în 1940, distrus în 1975 de inundații, ulterior refăcut;

- Podul Arpașului de Jos, în Gura Văii Arpașului, pod tradițional din lemn, construit în 1932, distrus în 1975, refăcut, ulterior desființat în anii '80;

- Pasarela Cârța, punte suspendată spre Noul Român;

- Podul Glâmboaca, inițial o pasarelă temporară, apoi pod de lemn distrus în viiturile din 1970-1975, în prezent trecerea se face pe digul hidrocentralei;

- Puntea suspendată Avrig, construită în anii '60 a funcționat până în anii '80;

- Podu Bradului, inițial de lemn, pod acoperit în secolul al XIX-lea, de fier în secol XX, și de beton în anii '80;

- Podul Sebeșului (în Cărpog, lângă gara Sebeș, Olt), pod rutier de ciment construit în 1920 pentru a se trece cu carul după desființarea corăbiei din locul respectiv;

- Podurile de cale ferată de la gara Podul Olt, inițial unul spre Porcești (Turnu Roșu) după Primul Război Mondial a fost dublat, unul spre Turnu Roșu, altul spre Făgăraș la câțiva metri distanță între ele (în prezent se intenționează refacerea lor pe un singur pod)³.

Observație: termenul de pod e general cu excepția celor suspendate, de picior, unde locuitorii folosesc termenul de „punte”, „pasarelă”, „păsărelă” sau chiar „păsărică”.

În prezent trecerea de pe un mal pe celălalt se realizează pe digurile centralelor electrice, pe rute asfaltate și nu se mai face pe nici un pod de lemn. Pe vadul vechi al Săcădății la Avrig s-a construit digul de legătură cu Săcădate. La fel și pe alte vaduri de picior sau de car.

5. Mijloace mobile de transversare

5.1. Luntrea

Terminologie: luntre, pl. luntrii: Racovița, Ucea de Jos, Voila, Dridif, Beclean, Mândra (Luntrea Șonerilor), Comana de Jos, Șercaia, Părau, Săcădate, Bradu, Colun; Var. Liuntre, pl. liuntrii: Șona; Diminutive: Luntriță, pl. luntrițe: Olteț, Feldioara, Rucăr (luntriță de picior), Scorei, Arpașu de Jos; Sinonime: cin, pl. cinuri: Părau; barcă, pl. bărci: Glâmboaca („cu barca treceai la gară”), Rucăr, Hălmeag, Veneția de Jos, Rucăr, Feldioara.

Amplasamente:

- Racovița: La Țigana;

- Săcădate: În Sălcii „a funcționat 30 de ani, acum 3-4 ani treceau cu ea cei ce lucrau la porcărie la Avrig să scurteze drumul”;

Din jos de Spital, în Rășini: „pe vremuri vechi, apoi mutată la Gura Văii și la Avrig-Gară, mai jos de punte, prin anii '50 amândouă pentru avrigeni cu dare (taxă), ultima au făcut-o Maxim de la Avrig până s-o făcut puntea. Maxim avea și colibă acolo”;

- Colun: Luntrea era la Corabia Veche la Gherghelău, la Scorei ea se numea luntrea la coluneni,

³În total pe o distanță de aproximativ 100 km, 14 poduri rutiere, de cale ferată și pasarelă.

se folosea și la pescuit;

- Arpașu de Jos: „lângă pod mai jos se folosea la Oltu mare”;
- Ucea de Jos: „din sus de podu de azi, folosită prin 1953 s-o folosit mai mult de feldeoreni, era a lor”;
- Olteț: „în capul Oltețului”;
- Beclean: „era la după Baltă la Grădina Calburului”;
- Comana de Jos: „la vad”;
- Sâmbăta de Jos: „funcționa la Gura Văii, în Sălcii, la Verzerii, în Gura Răului, până în 1950-1957;
- Veneția de Jos: „la Gura Văii, la plute pe unde treceau ticușenii”.

Luntrea de trecere era luntrea obișnuită de lemn, folosită și la pescuit, cu vârful ascuțit și dreaptă în spate; avea și bănci de șezut. Funcționau pe cablu prin tragere cu mâna, cablul fiind ancorat la maluri fie de trunchi de copac, fie în stâlpi înfiți în pământ.

5. 2. Podul plutitor

Terminologie: corabie, pl. corăbii: Turnu Roșu, Racovița, Porumbacu de Jos, Scorei, Cârța, Arpașu de Jos, Ucea de Jos, Feldioara, Beclean, Colun, Săcădate, Bradu, Glâmboaca; cu determinative de apartenență: corabia brădenilor: Racovița; corabia ghiștenilor: Feldioara; corabia hălmăgenilor: Șercaia; cu determinative de vechime: corabia ai veche/ai nouă: Săcădate, Glâmboaca; corabia ai veche prima/corabia ai nouă a doua (Colun) sau după locul de amplasare: corabia la Boița: Turnu Roșu; corabia la Moara Poștenilor: Turnu Roșu; corabia la Țigana: Racovița; corabia la Lunca Săcădății: Porumbacu de Jos; corabia la Vadu Nemților: Glâmboaca; corabia la Crestău: Porumbacu de Jos; corabia la Gura Văii: Scorei, Arpașu de Jos; cu palatalizare: corghe, pl. corăghii: Săcădate; corabaghe, pl. corăbaghii: Rucăr; sinonime: barcă, pl. bărci: Olteț, Sâmbăta de Jos, Rucăr (barcă de car), Veneția de Jos, Comana de Jos, Hălmeag („barcă mare”); luntre, pl. luntirii: Arpașu de Jos, Voila, Șercaia, Hălmeag, Comana de Jos, Veneția de Jos, Viștea de Jos (barcă pe cabluri).

Amplasamente:

- Corabia la Lunca Turnului (Turnu Roșu), „n-a folosit multă vreme” (Iancu Mușat);
- Corabia la Boița (Turnu Roșu), folosită în aval pe actualul pod peste Olt, la 20 m de acesta a funcționat din 1930, în 1969 când s-a făcut podul a fost transferat la muzeul din Dumbrava Sibiului (achiziție 1964, transfer 1969, reconstrucție 1969-1970); „terenul de dincolo era a sașilor din Tălmăciu, dar se folosea pentru mersul la Boița” (Iancu Mușat);
- Corabia la Moara Poștenilor era din jos de gara Sebeș-Olt, a funcționat până în 1908-1909, când s-a făcut podul de care de la Cărpog. „Era pe locul unde era mică apa, se trecea la Sibiu și la Tălmăci de racovițeni și sebeșeni, era mai sus de podul de cale ferată la vadu morii poștenilor” (Iancu Mușat);
- Corabia Brădenilor (Bradu-Racovița), „era corabia la brădeni, care treceau în terenul de dincoaci de Olt, până la colectiv în 1950, după care, nemaifiind întreținută s-a desființat; era din jos de Podul lui Fuss” (Iosif Ignat);
- Corabia la Țigana (Racovița) „era tot a brădenilor pentru trecut dincoaci la Gura Iazului, era nevoie, dar a durat puțin, încăpea carul cu vite” (Iosif Ignat);
- Corabia a Veche (Glâmboaca-Porumbacu de Jos) „era corabia veche din lunca Săcădății, pe calea la Săcădate, treceam să ajungem în Sibiu prin Cornățel și Mohu” (Nicolae Bărdaș); „a fost întâi în Gura Iglobii, corabia veche la Erariu până în 1912, folosită de cei de pe Ardeal, era nevoie de corăbii că nu era cale ferată la ei” (Toma Pavel);
- Corabia ai Nouă (Săcădate-Porumbacu) „când s-o mutat de la lunca Săcădății în Sălcii la După Baltă din jos de Gura Răcoghiciorii, pentru trecut la terenul de peste Olt, la un ostrov, a fost luată de inundația din 1948” (Nicolae Bărdaș), „aici s-a petrecut conflictul cu porumbăcenii din cauza mutării Oltului în 1940 sau 1943, în timpul războiului; s-a încercat mutarea La a Milii, dar avrigenii au refuzat să facă drum; corabia a fost făcută de Gheorghe Tatu din Bradu, s-a stricat în 1948” (Toma Pavel);

- Corabia la Vadu Nemților (sau La Hula Neamțului) din Glâmboaca sau corabia la Gura Văii (Porumbacu de Jos) „era mai sus de vad până în 1930-1933, mutată la vad în 1945, când Oltul s-a schimbat, mai jos de stația de sortare” (Nicolae Bărdaș);

- Corabia la Glodu Vechi (la Glâmboaca) de la Valea sau Gura Glodului în Jos, zisă și corabia veche la Porumbacu de Jos;

- Corabia Oblucu Gara (Glâmboaca), Corabia de la Pod (Porumbacu de Jos) aceeași cu Corabia a Nouă (Glâmboaca). „A funcționat în 1960-1968, când s-a construit podul de la Glâmboaca, e corabia ai nouă, ai veche o fost la Gura Văii până în 1930-1932, când s-a mutat la Erariu, la Grui, Câteva luni, apoi iar la Gura Văii până în 1957, când s-a renunțat la ea și s-a mutat la Săcădate la C.A.P. Era făcută cu bușteni din Râul Sadului, la După Arini, unde a stat până în 1962, când s-a putrezit. Apoi s-o trecut cu barca de la pontonierii de la Râmnicu Vâlcea până când în 1965 sau 1968 a luat-o apele. În 1968 când am trecut la Avrig, primarul Bădilă a făcut podul, dar nu a rezistat mult, în 1970-1975, l-o luat apa că nu s-o făcut piloții bine în apă. S-o făcut în 1977 o pasarelă, apoi iar pod” (Ioan Ciocan);

- Corabia la Crestău (Porumbacu de Jos), numită la Glâmboaca, Corabia de la Bolovan sau de la Plute „a existat aici la Gârla Crestăului până s-o schimbat Oltul și s-o mutat la Glodu Vechi că se schimba după Olt, dar a funcționat din 1910 până în 1948” (Nicolae Bărdaș);

- La Colun au fost două corăbii: Corabia ai Veche 1 la Gherghelauă, din sus de sat, sub deal pe unde treceai la Scorei, aici Oltul avea lățimea de 50 m. „Pe vremuri între războaie treceam la moșia de la Scorei pe locul unde acum e mai strâmt că s-o pus piatră și nisip” (Traian Serafin); „a doua corabie veche a fost la mijlocul satului unde ieșea Hudița la Olt, o fost vreo trei ani” (Traian Serafin); „Corabia nouă prima s-o făcut în sus de pasarelă și lângă ea cea de-a doua corabie nouă lângă podul lui Vlădoianu” (Traian Serafin). „La Scorei cele două corăbii (vechi 1-2/ nouă 1-2) erau considerate ale colnărenilor, noi aveam fân peste Olt, la Gura Râului” (Simion Hampu, Scorei). „La Gura Văii, corabia trecea la Scorei unde Oltul era de 60 m și adâncime 4 m. Corabia cea veche 1 era mânăta de un sas Bruckner, apoi s-a făcut cu scripet (manivelă) până în 1980, când s-a desființat”. (Ioan Morar);

- Corabia de la Gura Văii (Arpașu de Jos) „până la construirea podului în 1932 era din jos de pod” (Vasile Isac);

- Corabia la Vadu Ghiștii (Între Viștea de Jos și Feldioara) „s-o folosit până în 1949 când s-o făcut podul. Corabia ghiștenilor era pentru cară și luntrița pentru oameni. Se aduceau lemne din Pădurea Bruiului, de pe Ardeal” (Gheorghe Boier);

- La Voila „se folosea luntrea când era stricat podul la Cincșor” (Ioan Streza); „La fel între Hălmeag și Șercaia, hălmeagii aveau luntre în 1916-1937, în loc de corabie” (Ioan Buneci).

6. Alte mijloace de traversare

Elevatorul. Un mod temporar folosit pentru traversarea Oltului a poverilor (materiale de construcție) a fost folosit între Feldioara și Ucea de Jos în perioada 1942-1949, după spusele localnicilor, dar „putea transporta și trei persoane, puse într-o cutie de lemn”. Era amplasată din jos de corabia locului și se folosea când Oltul era mare primăvara și ducea sloiuri de gheață, iar corabia nu se putea folosi. Elevatorul nu se știe cine l-a introdus („l-o introdus cineva”), dar probabil era legat de necesitatea lucrărilor pentru construcția fabricii de la Ucea de Sus, viitoarea fabrică chimică din orașul Victoria. Elevatorul era un hurduzău (cablu) pe care se trăgea cu mâna un recipient de lemn (ulterior de metal) și i se spunea „elevateur”. Erau situații în care treceau și oamenii cu el.

Listă de informatori:

Turnu Roșu: Iancu Mușat (79 ani), nr. 533 (1977);

Sebeșu de Jos: Nicolae Moraru (73), nr. 75 (1977);

Racovița: Iosif Ignat (74), nr. 424, (1977);

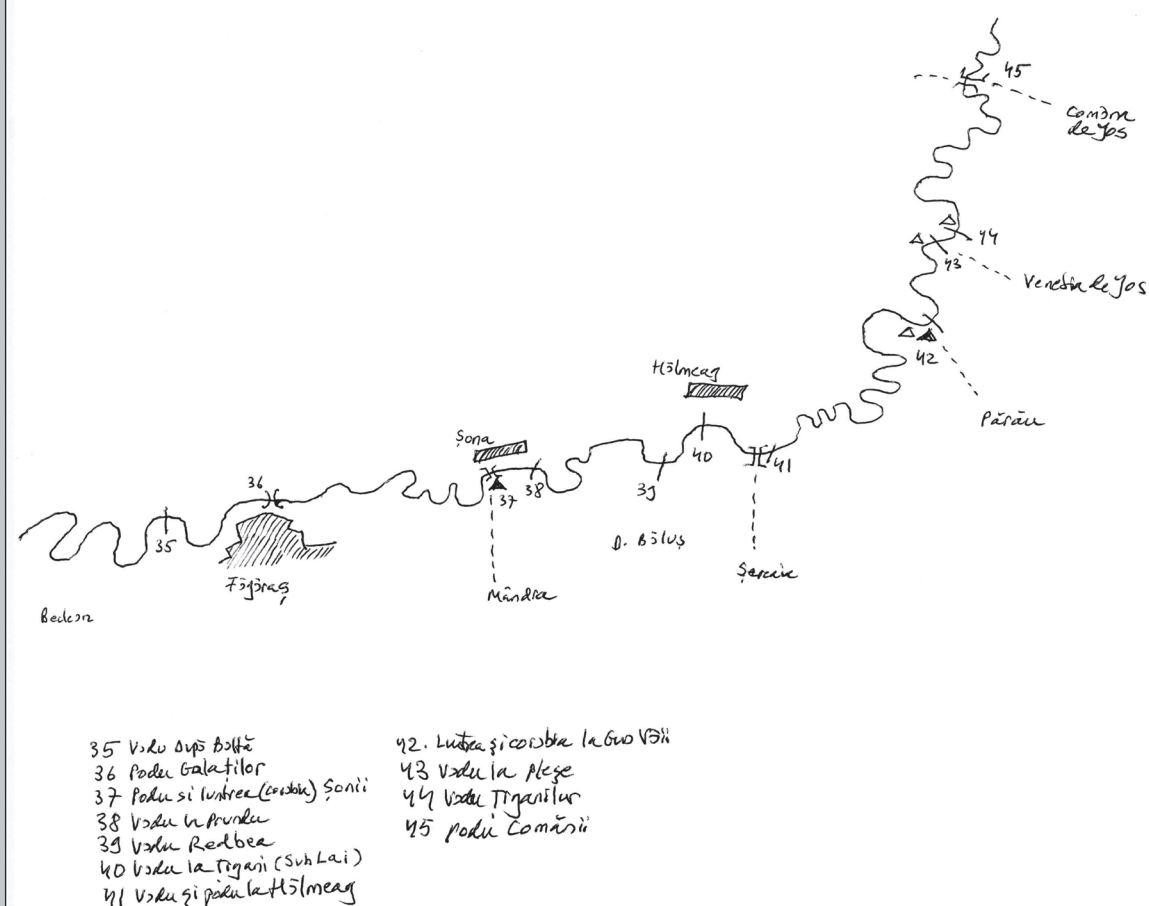
Avrig: Irimie Dancu (70), Str. Prundul Mare, nr. 1, (1977);

Bradul: Ieronim Ursu (74), nr. 553 (1977);

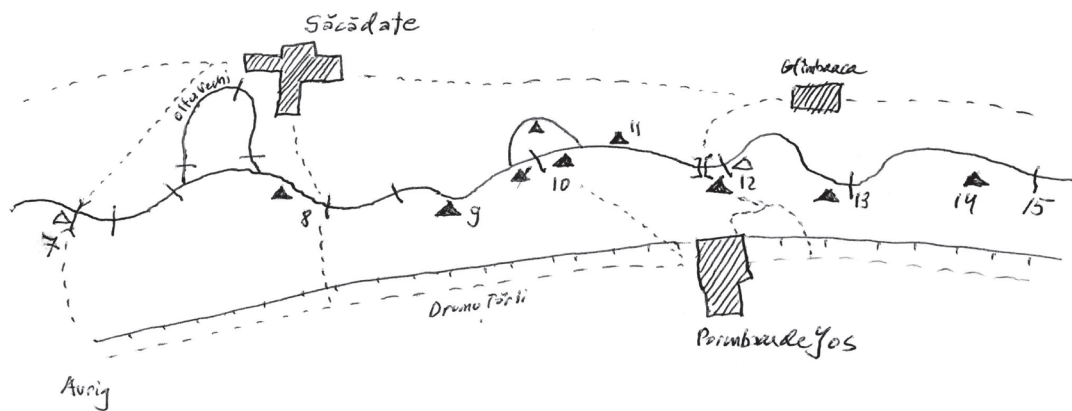
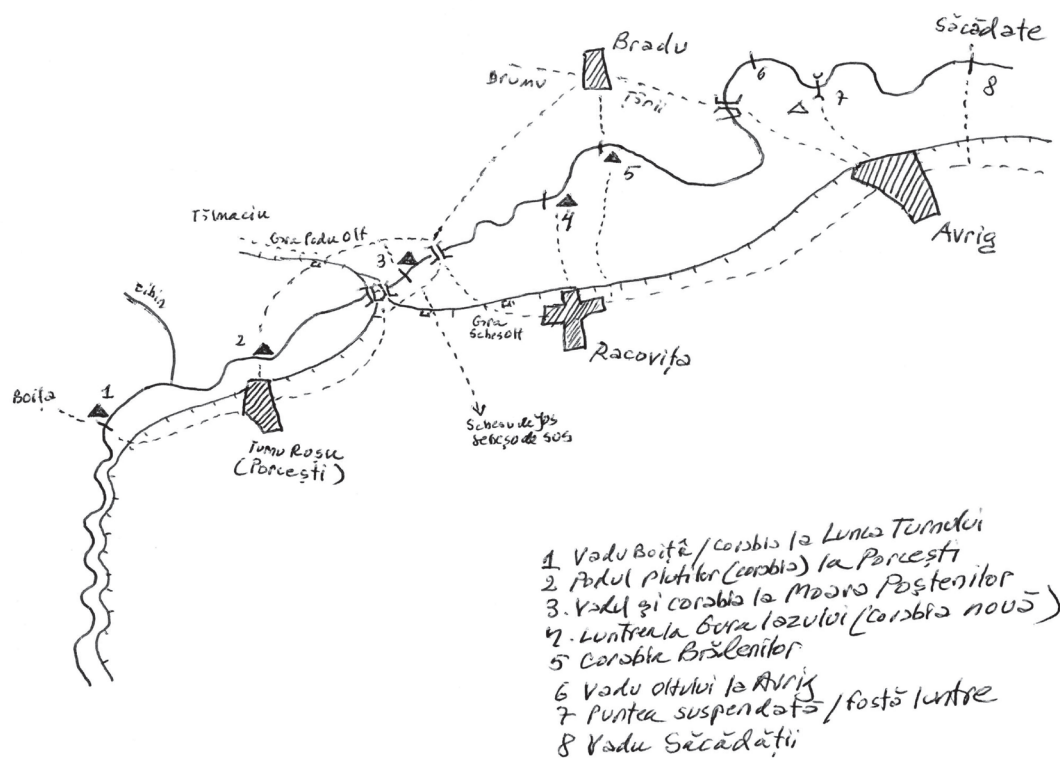
Săcădate: Toma Pavel (63), nr. 117 (1977);

Porumbacu de Jos: Nicolae Bărdaș (78), nr. 231 (1978);

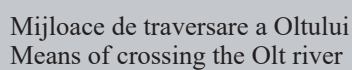
Glâmboaca: Ioan Ciocan, (54), nr. 71 (1977);
 Colun: Ioan Morar (43), nr. 114A, fost brudar anul 1978; Teofil Serafin (67), nr. 136 (1978);
 Scorei: Simion Hambu (57), nr. 81 (1978);
 Cârța: Emilian Matei (65), nr. 14 (1978); Ion Florea (77), nr. 258, (1978);
 Arpașu de Jos: Vasile Isac (70), nr. 188, (1978);
 Ucea de Jos: Nicolae Băcilă, (65), nr. 73, (1978);
 Feldioara: Gheorghe Boier, (87), nr. 11, fost brudar 1978;
 Viștea de jos: Gheorghe Borzea (65), nr. 126, (1978);
 Oltet: Valerian Popa (79) nr. 186 (1977);
 Rucăr: Moise Geamănu (77), nr. 57, (1977);
 Sâmbăta de Jos: Vasile Achim (78), nr. 34, (1978);
 Voila: Ioan Streza (84), nr. 166, (1978);
 Dridif: Gheorghe Opriș (86), nr. 2, (1978);
 Beclean : Ioan Boita (70), nr. 122, (1978);
 Galați: Budu Gheorghe (47), Strada Aurel Vlaicu, nr. 16, (1978);
 Șona: Ion Urdea (80), nr. 295, (1978);
 Mândra: Valer Butum (65) nr. 105, (1978);
 Șercaia: Ioan Buneci (80), nr. 413, (1980);

Mijloace de traversare a Oltului
 Means of crossing the Olt river

Mijloace de traversare a Oltului
 Means of crossing the Olt river

Piuăritul la început de secol XXI. Pivele de haine din satul Dobra, comuna Șugag, județul Alba (1955 – 2017)

Florin STREZA*

Fulling mills were important for Transylvanian traditional economy during the last 200 years. This craft started and developed around the fabrication of woolen textiles, mainly in the households, related to one occupation: growing a large number of sheepses. Fulling mills, whirlpools and hydraulic complexes were present on both sides of Carpathians till mid XXth century. Villages around Sibiu and those on the valley of Sebeș river had a strong tradition within fulling mills till the '60's – '70's when they started to decline, mainly because of building large reservoirs to supply cities with water, which left few water and an inconstant flow. Very few fulling mills survived till nowadays, one of these is Mircea Avram's fulling mill with whirlpool from Dobra village, Alba county. Unfortunately, these is one of the last of it's kind still working. Still, there's not much left to work for a fulling mill today, as modern textiles you don't have finish anymore. A good think is that the whirlpool is still used very often by the local people. Who knows how much time this fulling mill will resist in the future?

Keywords: fulling mill, whirlpool, Dobra, craft, construction

Cuvinte cheie: piuă, vârtoare, Dobra, meșteșug, construcție

Sunt puține studiile și cercetările pe tema piuăritului, chiar și în anii 1950 – 1960 când aceste instalații erau răspândite în aproape toată țara. În acest sens, remarcăm opera lui Cornel Irimie ca pe una dintre cele mai importante contribuții științifice, dar și de salvagardare a acestor instalații tehnice arhaice.

Mulinologia românească a secolului XX s-a remarcat prin studierea instalațiilor de măcinat cereale în diversitatea lor tipologică, ca la sfârșitul anilor '90 până și acest subiect să fie tot mai rar prezent în publicațiile de specialitate.

Comunismul a însemnat reducerea drastică a numărului de mori și pive, urmând ca după 1989 acestea să fie tot mai puține, până aproape de dispariție, iar dacă ne referim strict la pivele de haine vorbim de „supraviețuiri” izolate. Declinul acestora a început din anii '70 datorită pierderii debitului apei pe râurile de munte, în urma realizării lacurilor de acumulare, pentru aprovizionarea cu apă a marilor orașe. Anii '80 au însemnat oprirea a peste 90% din pive datorită lipsei comenzilor și a pătrunderii tot mai accentuate a textilelor de producție industrială ca rezultat a interacțiunii sat – oraș. În anii '90 și la început de mileniu III instalațiile părăsite au fost, încet, puse la pământ prin acțiunea factorilor de mediu și prin nepăsarea autorităților locale.

Astăzi, vorbim de piuărit ca de un meșteșug aproape mort, o amintire a unei străvechi îndeletniciri. Puține sunt construcțiile specializate ce au rezistat timpului. Piuăritul și vârtoitul sunt consecințe ale unui mod de viață bazat pe industria casnică textilă, ce presupune prelucrarea lânii ca materie primă și valorificarea ei în piese de port și de uz gospodăresc. Finisarea textilelor este o muncă specializată ce depinde de calitatea apei și, mai ales, de priceperea piuarului.

Cornel Irimie prezintă una dintre cele mai comprehensive definiții date fenomenului piuăritului: *Meșteșugul și arta piuăritului constau în desăvârșirea și finisarea țesăturilor grele de lână cu ajutorul unor instalații speciale (pive, dârste sau șteze și vârtoiri) în așa fel, încât dintr-o țesătură în două sau mai multe ițe, în care se observă foarte bine „rostul” firelor, se formează „pănura”, „cioarecul” sau „igul”, la care aproape nu se mai cunoaște urzeala și băteala. Prin această prelucrare, firele toarse de lână de oaie se îmbină, se „înfrățesc” – cum spun piuarii – unele cu altele, încât formează un postav îndesit și uniform¹.*

*șef secție, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: florin.streza@muzeulastra.com

¹Irimie, Cornel, *Pivele și vârtoarele din Mărginimea Sibiului și de pe valea Sebeșului*, în *Studii și comunicări*, 2, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956, pp. 5-6.

Maxima dezvoltare a meșteșugului este legată de perioada cuprinsă între jumătatea secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în strânsă legătură cu breslele postăvarilor din Sibiu și Cisnădie, la începutul perioadei. Apariția fabricilor, a producției industriale, face ca saltul produselor textile finite să nu mai necesite prelucrarea suplimentară la aceste instalații „depășite” (pive, dârste, vâltori). Totuși, ele rămân populare în mediul rural, fiind folosite constant de către comunități, datorită frecvenței mari a practicării țesutului în gospodărie, dar și a costului ridicat pentru textilele de fabrică.

După jumătatea secolului al XX-lea, concomitent cu scăderea numărului de ovine, dar și ruperea de vechile tradiții ale industriei casnice textile, vechile pive și complexe hidraulice au devenit neviabile, prin lipsa materiei prime².

În acest context, în 1955, în comuna Șugag, pe râul Dobra, existau 6 pive din care 3 erau funcționale, astfel:

- Piuă lui Bordeanu (pe, locul morii de apă);
- Piuă lui G. Miclăuș (părăsită);
- Piuă lui Bucur Pamfiloiu³ (în funcțiune cu vâltoare și coș);
- Piuă lui Victor Avram (în funcțiune, având și vâltoare);
- Piuă lui Ștefan Uscatu (în ruină, cu vâltoare);
- Piuă lui Nicolae Pamfiloiu (în funcțiune, cu vâltoare și coș).

Toate aceste pive, construite aproape identic, fiecare cu câte patru chisălogi, la o distanță de 50-100 de metri una de alta, pot fi considerate ca forme dintre cele mai arhaice⁴.

Începutul secolului XXI a redus industria casnică textilă la cotă de avarie, iar dispariția pivelor ține de încetarea unui ciclu economic, cel al lânii, în viața rurală. România trece prin aceeași situație manifestată în Occident acum mai bine de un secol. Ceea ce a fost o industrie populară înfloritoare odinioară, astăzi prezintă doar elemente izolate.

În zona Sibiului (inclusiv Mărginimea Sibiului și valea Sebeșului) se mai pot vedea 5 pive, din care două se află în expoziția permanentă a Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA din Dumbrava Sibiului:

- Piuă lui Arsene din Gura Râului (în ruină, cu coș de îngroșat, coș de tras și 2 vâltori);
- Piuă lui Hanzu din Gura Râului (reconstruită în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA, cu coș de îngroșat, coș de tras și două vâltori);
- Piuă lui Ion Cuteanu din Rod (reconstruită în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA, cu vâltoare)⁵;
- Piuă lui Bucur Pamfiloiu din Dobra (degradată, cu vâltoare funcțională);
- Piuă lui Victor (azi Mircea) Avram din Dobra (funcțională, cu vâltoare).

Iată, o singură piuă și două vâltori în funcțiune, ambele în satul Dobra, comuna Șugag, județul Alba. Ne vom opri, în ceea ce urmează asupra pivei aflate în proprietatea lui Mircea Avram din Dobra, piuă care a împlinit 100 de ani în 2017.

La momentul cercetărilor din anul 1955 piuă prezenta aceleași instalații componente: piuă și vâltoare. Un aspect interesant este faptul că în anii '70 – '80, acolo au funcționat alte două instalații: piuă de ulei și joagăr cu roată mică (vezi tipul de joagăr cu roată mică din Gura Râului, aflat în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA). Nu greșim dacă spunem că aici a fost un adevărat complex hidraulic de industrii țărănești.

Nu avem date despre randamentul pivei în perioada interbelică. În schimb, un document din 1943, ne dă un indicator al reducerii lucrului din timpul războiului. Atunci, proprietarul a solicitat și a obținut reducerea impozitului aferent anului 1943-1944.

²Vezi Streza, Marius Florin, *Finalizarea organizării grupei de industrii textile hidraulice din cadrul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA Sibiu*, în *CIBINIUM 2011*, Editura ASTRA Museum, 2011, p. 144.

³În 1955, Cornel Irimie a atribuit această piuă lui Bucur Pamfiloiu. Vom rămâne la acest reper, deși conform extrasului CF 1442, Nr top. 2475 proprietarul este Jinariu Vasile (cunoscut ca Pamfilie Vârvorea) cu soția Jinariu Salomia.

⁴Irimie, C., *op. cit.*, p. 22.

⁵Numărul de instalații de acest tip din muzeul sibian este mult mai mare, dar, aici ne referim doar la cele din zonele etnografice mai sus menționate (n.a.).

Spesele cu Victor pentru Piuă 1917 Interes la Banca pentru 1 an 1960 lei Costanta Lomonar catarie 2500 " Otru Panfilie p. peatră 820 " Toma Avram catarie l. peatră 500 " Lise la Logoru 500 " Brandiu 2 zile de lucru 200 " Lane Michelau p. al peatră 150 " Nică care am făcut fată Panti 300 " Nic Panfilie catarie 375 " Ho b. Mire 3 zile de lucru 180 " La Pont Lomonar interes 60 " La Banca Mivrită timbre 80 " La Todor Lăzar i. Gornu 200 " Lise la Logoru 460 " Lise la Logoru 500 " Lise la Logoru 330 " La Ecaterina Dulaie p. pământ 320 " La Nicolae pe 6 zile 600 " La Otru Panfilie plus p. lucru 120 " La Toan b. Terapin 13 zile 1300 " Plus tot la Toan avram 200 " 11.095	La fata Danculesti 9 zile 450 " consumate de mâncare p. b. 1000 " La Lăzar pe peatră ul. Panti 100 " Oranu până la Sibiu 500 " La Răduț pe cepuri 400 " La Nicolae p. i. ferolea "grâu 170 " La Luchian i. 2 de lucru 120 " La Nicolae b. Panfilie catarie 100 " La Toma p. peatră 250 " La Todor Panfilie i. 2 de lucru 80 " La Vădule Lăzar i. 2 de lucru 120 " Pe 400 lise 400 " La Banca interes 1760 " cue de lise 350 " i. cota 150 " Materialu din curte 400 " Impozitul în fine 120 " La popa pentru vase 150 " i. pereche țafani 48 " i. tolstec meter 40 " Lei 7408 contra pagină 11.095 Total Lei 18.503	stanta la Logoru perie 50 " capar dela Otru Lăzar 35 " La Doctore catarie p. p. 300 " La Danculesti i. p. guma 100 " La Marone 2 zile de lucru 100 " La Marone catarie cu 100 salar 50 " La Luca Panti 2 zile de lucru 120 " La Lăzar i. 2 de lucru 150 " La Avramescu p. p. p. 50 " bonst Bradu si A. la peatră 150 " 7408 7408 11.095 total Lei 19.603 primit 16.000 lei Banca primit 700 " catarie sau p. p. p. primit 1000 lei catarie sau p. p. p. tot totu au platit caprele de p. au platit vase 200 lei la Popa Rigona primit 1500 lei sau achitat din ci Nicolae 6 zile Vădule Lăzar si gornu si niste capre de 1000 lei
---	--	--

Fig. 1 Lista donațiilor pentru construirea pivei lui Victor Avram la 1917. Fotocopie a manuscriptului original
Donations for the construction of Victor Avram's fulling mill in 1917. Photo copy after the original document

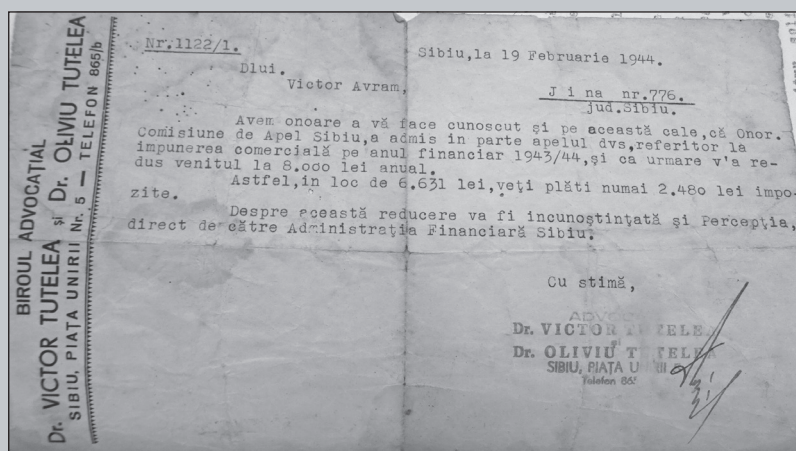

Fig. 2 Reducerea de impozit din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, anul fiscal 1943 - 1944
Tax release during the Second World War for 1943 - 1944 contributions

Construcția ce adăpostește puia de haine este specifică meșteșugului și, în același timp, reprezintă modelul zonei văii Sebeșului și al Mărginimii Sibiului. Este o construcție monocelulară pe un singur nivel, realizată dintr-o temelie și pereți din piatră de râu pe 2 laturi, iar parțial și pe a treia. Aceasta din urmă are scopul de a stabili peretele dealului (latura nord-estică) și a malului iazului (latura sud-vestică). În zona intrării și în partea unde intră axul motor structura a fost modificată (inițial pereții de pe toate laturile au fost realizați din piatră de râu cu liant din mortar) prin realizarea unui schelet din stâlpi de brad pe care s-a bătut scândură din același material. Pe latura dinspre roata hidraulică avem o fereastră de dimensiuni medii pentru lumină, dar și pentru vizibilitate spre instalația exterioară. Alte două zone pentru aerisire sunt plasate pe zidul sud-vestic. Acoperișul este în două ape cu învelitoare din șindrilă de 90-100 cm, bătută la un rând, petrecută, asemenea stilului practicat la casele din Mărginime.

Funcțional, construcția se împarte în două părți relativ egale. Prima, cea de la intrare adăpostește instalația pivelor (fig. 5), vatra de foc cu ceaunul prins la cuibă (fig. 6), uneltele pentru întreținerea curentă și ocazional textilele care urmau a fi puse la vâltore și/sau puia. A doua parte, cea din spate folosește pentru depozitarea diverselor materiale, mai ales a lemnului de foc pentru încălzirea apei

folosite la procesul de îngroșare prin turnarea peste țesături în timpul funcționării pivelor. După cum se poate vedea în imaginea de mai jos (fig. 3), lemnele sunt adăpostite acum în magazia realizată în fața construcției.

Instalația exterioară este compusă din: roata hidraulică cu aripi, vârtoarea și jgheabul de evacuarea a apei. Apa este dirijată cu ajutorul a două stavile, iar gura jgheabului principal rămâne deschisă când nu se lucrează. În momentul în care se lucrează la piuă sau la vârtoare stavila respectivă acoperă gura iazului și redirecționează apa spre instalația ce se dorește a fi funcțională. Este posibil ca piuă și vârtoarea să funcționeze în același timp, dar în momentul unui debit foarte puternic (după ploii, în special primăvara) calitatea apei pentru spălat nu este cea mai bună. La nivelul anului 2017, cota de apă pentru piuă este asigurată, deși în amonte se află lacul de acumulare Tău. Aceasta este una din principalele probleme ale instalațiilor hidraulice din zilele noastre, nu doar în România, ci și în țări cu tradiție din Europa. În acest sens Societatea Internațională de Mulinologie (TIMS) a adresat Uniunii Europene o petiție acum trei ani.

Nu vom insista asupra descrierii detaliate a instalațiilor pentru că acest lucru a fost realizat, cu succes, acum mai bine de jumătate de secol, în literatura de specialitate. Un aspect trebuie totuși menționat, și anume că roata hidraulică actuală prezintă elemente suplimentare pentru întărire și o durată de viață mai lungă realizate din metal: șuruburi, piulițe, bride (fig. 7).

Ruzile de uscat haine se află în grădina casei, pentru ca soarele și vântul să asigure reducerea apei, în imediata vecinătate a vârtoii. Acestea sunt așezate în paralel și pot avea lungimi de la 3 la 6-7 metri.

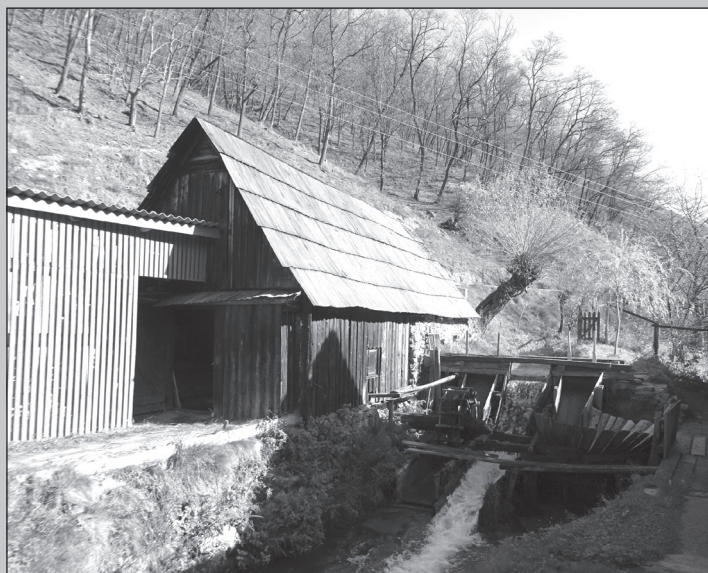

Fig. 3 Fotografie de ansamblu cu Piuă lui Mircea Avram - Noiembrie 2017
Photo of Mircea Avram's fulling mill - November 2017

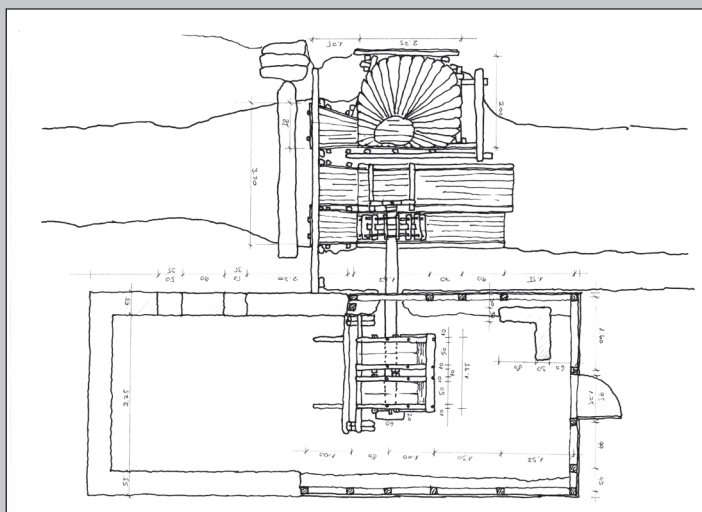

Fig. 4 Planul pivei lui Mircea Avram - Noiembrie 2017 (de Horia Petrișor)
Plan of Mircea Avram's fulling mill - November 2017 (by Horia Petrișor)

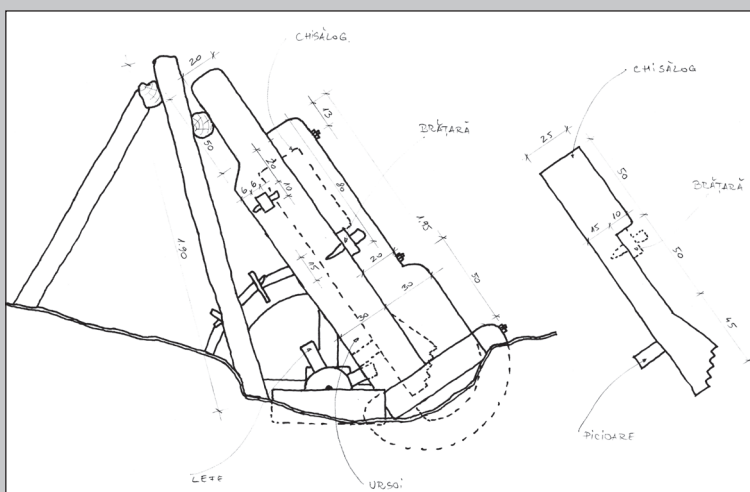

Fig. 5 Schița pivei (desen de Horia Petrișor)
Drawing of the fulling mill (by Horia Petrișor)

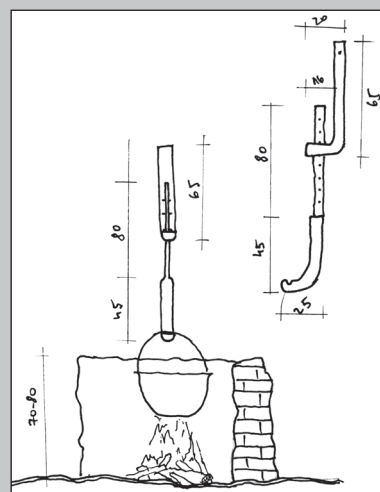

Fig. 6 Sistemul de prindere al
ceaunului pentru încălzit apa (desen
de Horia Petrișor)
Cauldron's suspended system for
warm water (by Horia Petrișor)

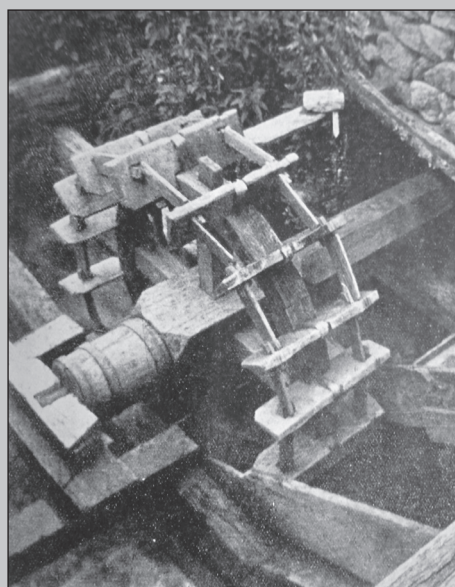

Fig. 7 Comparație între roata hidraulică din 1955 (stânga) și roata hidraulică din 2017
Fulling mills' wheel in 1955 (left side) and in 2017

Vâltorile din Dobra erau mai simple decât cele din Mărginime, straiile spălate aici erau moi. Se lucrau una sau două zile și, mai rar, până la trei zile. Se puneau între patru și șase strai deodată⁶.

Cele două vâltori din Dobra sunt folosite frecvent de către localnici pentru spălarea covoarelor, cuverturilor de pat, straielor. Acest aspect nu poate decât să ne bucure și să credem că vom mai avea asemenea instalații și în viitorul apropiat.

Aria deservită de piuarii din Dobra se întindea de la satele din partea de jos a văii Sebeșului până la satele din câmpie, aproape de Alba-Iulia. Tot aici venea la piuă și o parte din „hăinariii” din Jina. În 2017, piuă a lucrat doar două zile pentru o familie din Vaideeni, județul Vâlcea⁷. În aceste condiții ne punem întrebarea: Cât mai poate rezista piuă?

⁶Irimie, C., *op. cit.*, p. 63.

⁷Informație culeasă de la Mircea Avram, pensionar și piuar în Dobra – 70 ani.

Fig. 8 La vâltorea lui Bucur Pamfiloiu - 1955
At the whirlpool of Bucur Pamfiloiu – 1955

Fig. 9 La vâltorea lui Mircea Avram - Noiembrie 2017
At the whirlpool of Mircea Avram - November 2017

Răspunsul la această întrebare este simplu: atât cât piuarul și familia lui vor dori să investească timp, efort și resurse în menținerea ei în stare de funcționare. Dacă se va găsi cineva să ducă meșteșugul mai departe nu știm!

În anii ce urmează sperăm ca numărul construcțiilor specializate, de tehnică populară, să rămână constant, fie că vorbim de: mori, joagăre, ulenițe, teascuri, prese, zdrobitori, pive de haine ori de semințe. Moștenirea generațiilor trecute este, poate, cea mai valoroasă dovadă a ingeniozității omului de la sat cu aspirațiile sale pentru o viață mai bună.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

Bucur, Corneliu Ioan, (coord.), *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale "ASTRA" (Dumbrava Sibiului), Catalog*, Editura ASTRA Museum, Sibiu, 2007.

Irimie, Cornel, *Pivele și vâltorile din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, în *Studii și comunicări*, 2, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956.

Streza, Marius Florin, *Finalizarea organizării grupei de industrii textile hidraulice din cadrul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA Sibiu*, în *CIBINIUM 2011*, Ed. ASTRA Museum, Sibiu, 2011, pp. 139 – 144.

Surse inedite

Arhiva științifică a Muzeului ASTRA, fond: „Cornel Irimie”.

Programul iconografic al troițelor din Mărginimea Sibiului

Adrian STOIA*

Wayside Crucifixes were located in different places: at the border of settlements or at the edge of the agricultural land, in the cemetery, near the houses of their founders, in niches built in the walls of houses or at gates, at bridges, springs or fountains, at crossroads, wherever the folk belief considered the place could be haunted by negative spirits. Their care and maintenance fell to the families of their founders or of the parish church.

Typical Study of Wayside Crucifixes Iconography: Lord's Crucifixion, The Baptism of Christ, Resurrection, St. Constantin and Helena, The Three Hierarchs, Jesus Christ the Pantocrator, Nativity, St. Dimitri, The Holy Trinity, The Lamentation, The Holy Protection of the Theotokos, The Angel, Holy Virgin, Coronation of the Virgin, The Good Shepherd.

Throughout the research, a number of 380 Wayside Crucifixes from the 18 settlements of Mărginimea Sibiului were investigated: (Boița, Tălmăcel, Tălmăciu, Sadu, Râu Sadului, Rășinari, Poplaca, Gura Râului, Orlat, Fântânele, Sibiel, Vale, Săliște, Galeș, Tilișca, Rod, Sibiu and Jina). Iconographically we can see that these are typologically framed in certain groups of models, the most common iconography being that of the Crucifixion, Jesus being crucified, surrounded by the Holy Virgin, St. Evangelist John, the Holy Spirit, and under Adam's skull. This image appears 242 times painted on the cross. The Baptism of the Lord is depicted on the reverse when the cross is painted on both sides. This representation is depicted 60 times on the surface of the cross. Among the repertoired Wayside Crucifixes, 41 have icons mounted / glued on the body of the cross. Also in 36 cases crosses were incised on the surface of the cross body. Other icons depicted (saints, New Testament scenes) represent a small number of the entire repertoire (sometimes only one item).

Keywords: wayside crucifixes, Mărginimea Sibiului, iconography

Cuvinte cheie: troițe, Mărginimea Sibiului, iconografie

Prezentul studiu este o continuare a cercetării întreprinse în ultimii ani asupra troițelor din Mărginimea Sibiului¹. Astăzi, cei mai mulți cercetători au inclus în grupul așezărilor mărginene un număr de optsprezece localități, începând din sud cu localitatea Boița, situată pe valea Oltului, fost punct de graniță plasat pe una dintre principalele artere comerciale care cândva uneau Transilvania de Țara Românească, până la comuna Jina, situată în nord-vestul județului Sibiu. Aici, în această localitate situată la cea mai mare altitudine din Mărginime, astăzi deținând cel mai întins teritoriu administrativ dintre localitățile acestui areal, cândva își avea sediul Compania a V-a grănicerească².

Considerații bibliografice. Referitor la aspectul cultural și etnografic al Mărginimii, cărți și studii de specialitate au apărut relativ recent, cele mai multe dintre ele abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea. În majoritatea cazurilor este vorba de monografiile localităților componente acestui spațiu. Chiar dacă aproape fiecare așezare a fost cuprinsă în acest tip de proiecte, unele chiar de mai multe ori, trebuie menționat faptul că una dintre cele mai valoroase opere rămâne cea a lui Victor Păcală, apărută în anul 1915 și premiata de Academia Română³. Recent, vechiul volum a fost reeditat printr-un proiect comun al Bibliotecii Astra din Sibiu în parteneriat cu Primăria Rășinari⁴.

*doctor, Editura Andreiana Sibiu, Arhiepiscopia Ortodoxă Română Sibiu; e-mail: adistoia@yahoo.com

¹Adrian Stoia, *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibiuan*, Sibiu, 2017.

²Alexandru Bucur, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului Regiment de la Orlat (1871-1921)*, Mediaș, 2014, p. 18.

³Victor Păcală, *Monografia satului Rășinariu*, Sibiu, 1915.

⁴Monografia fost retipărită la Tipografia Andreiana din Sibiu în anul 2016, aceeași tipografie arhiepiscopală, unde, cu un secol în urmă, lucrarea a văzut pentru prima dată lumina tiparului.

De referință, rămân lucrările cercetătorilor C. Irimie, N. Dunăre și P. Petrescu⁵, C. Bucur⁶, V. Vedeia, I. Părean⁷, L. Toma⁸, I. Hașeganu⁹, I. Lepădat, C. Ștefan¹⁰, Gh. Pavelescu¹¹ etc. Troițele Mărginimii au intrat și ele în atenția cercetătorilor, dintre studiile apărute le menționăm doar pe cele ale lui C. Maior¹², V. Deleanu¹³, L. Maier¹⁴ și ale autorului¹⁵.

Cadrul istoric în care ne-am axat cercetarea corespunde secolelor XVII- XXI, cele mai noi troițe fiind realizate în ultimii ani. Troița cea mai veche, cuprinsă în cercetare, este amplasată în vecinătatea bisericii ortodoxe cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*. Pe corpul monumentului, în cadrul inscripției votive este menționat anul, numele principelui Transilvaniei și numele celui care a comandat acest monument: „În anul 1640, în timpul principatului lui Gheorghe Rákóczi, Stoica Grecul...”¹⁶.

Este interesant de menționat faptul că unele troițe au fost deplasate de la locul original în care au fost consacrate, în această situație găsindu-se se pare – și troița menționată anterior. O posibilă dovadă a acestor mutări, care au deteriorat parțial troița, se observă pe respectiva piesă. Este vizibilă pierderea unor părți din brațul vertical al monumentului din Boița. În acest sens, un indiciu ar putea veni din „Cronica de familie” a dlui Ion Albescu¹⁷, autorul monografiei localității Boița¹⁸, unde este menționat faptul că: „...după 1700, un grup de oameni trecuseră la greco-catolici (uniți) și aici, în mijlocul satului, cu ajutorul statului austro-ungar ridicaseră o biserică a lor, iar în fața bisericii aduseră o mare cruce de piatră de la vechea biserică ortodoxă”. Despre aceste deplasări nu avem documente certe, în momentul de față existând diverse opinii asupra acestui aspect. Știm sigur că pentru a putea fi salvată de la distrugere, în anul 2006, „Troița din Capul Satului de Jos” din Rășinari, cunoscută și sub numele de „Crucea de la Iliuț” a fost transferată în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA din Sibiu.

Amplasare. Cruci din lemn sau piatră sau cruci protejate de construcții speciale în formă de capelă sau edicul, troițele au fost așezate la hotarul localităților sau al terenului agricol aparținător

⁵Cornel Irimie, Nicolae Dunăre, Paul Petrescu, *Mărginenii Sibiului, Civilizație și cultură populară românească*, București, 1985.

⁶Corneliu Ioan Bucur, *Vetre de civilizație românească I. Civilizația Mărginimii, Istorie. Patrimoniu. Valorizare muzeală*, Sibiu, 2003; Corneliu Ioan Bucur, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA. Catalog ghid*, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2007.

⁷Victor Voicu Vedeia, Ioan Părean, *Mărginimea Sibiului, Ghid turistic rural*, Sibiu, 2008.

⁸Lupaș Toma (coord.), *Să ne cunoaștem Mărginimea; repere monografice*, Sibiu, 2012.

⁹I. Hașeganu, *Mărginenii în viața economică a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1981.

¹⁰Ionuț Lepădat, Ciprian Ștefan, *Elemente de spiritualitate românească în spațiul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” din Sibiu*, în „Cibinium”, Sibiu, 2009, p. 226-229.

¹¹Gheorghe Pavelescu, *Pictura populară în Mărginimea Sibiului*, în „Ethnos”, 6, 2014, p. 55-62.

¹²Carmina Maior, Valerie Deleanu, *Troițele – necesitatea repertorizării; propuneri de tipologie*, în „Sargeția”, XXXIV, Deva, 2006, p. 851-857; Carmina Maior, *Evoluția troițelor în Mărginimea Sibiului, Studiu de caz: satul Rod*, în: „Îndrumător Pastoral”, 2014, p. 257-267; Carmina Maior, *Troițele din Mărginimea Sibiului, fenomen religios, cultural-artistic și social*, în „Sargeția”, XXVII-XXIX, Deva, 2001-2002, p. 411-416; Carmina Maior, *Cruce, răscruce. Troița în Mărginimea Sibiului. Studiul unui monument de arhitectură populară transpus într-un discurs expozițional*, în: „Cibinium”, Sibiu, 2006-2008, II, p. 72-76.

¹³Valerie Deleanu - fișele tehnice ale monumentelor din Mărginimea Sibiului, în Arhiva Științifică a Muzeului Astra din Sibiu (o muncă deosebit de importantă, întinsă pe o perioadă mai mare de timp și care trebuie fructificată de generația mai tânără de cercetători ai muzeului).

¹⁴Laura Maier, *Troița, credință și simbol. Observații privind zona Rășinari*, în: „Istorie și tradiție în spațiul românesc”, 3, 1996, p. 33-39.

¹⁵Adrian Stoia, *Contribuții la studiul troițelor din Mărginimea Sibiului. Troițele din Fântânele (fost Cacova) în „Colegium Mediense”, IV, Comunicări Științifice XIII, Mediaș, 2014, p. 66-75; A. Stoia, Simboluri de spiritualitate ortodoxă – crucile-troiță din Boița (sec. XVII-XX), în „Cultura Medieșană”, V, Mediaș, 2016; A. Stoia, Contribuții la repertorierea troițelor din Mărginimea Sibiului (satul Rod, jud. Sibiu) în „Collegium Mediense”, VI, Comunicări științifice, XV, Mediaș, 2016; A. Stoia, Contribuții la studiul troițelor din Mărginimea Sibiului. Troițele din satul Vale (județul Sibiu), în „Studia Doctoralia Andreiana”, III, nr. 1, Sibiu, 2014; A. Stoia, *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibian*, Sibiu, 2017.*

¹⁶Ioan Albu, *Comanditarul troiței din piatră de la Boița (1640): un negustor „grec”?*, în „Revista Transilvania”, 10/2016, p. 72.

¹⁷Ion Albescu, *Cronică de familie, din amintirile și realizările unui dascăl ardelean*, Sibiu, 1988 (mss.).

¹⁸Ion Albescu, *Boița: Monografie istorică*, Sibiu, 1990.

acestora, în apropierea bisericilor sau pe o înălțime apropiată satului (așa cum este cazul monumentelor închinare eroilor patriei), în apropierea locuințelor ctitorilor sau în nișe special prevăzute în zidul caselor acestora, în zidul porților, la izvoare, podețe sau fântâni, la răscruci de drumuri, oriunde credința populară considera că locul ar putea fi bântuit de spiritele negative. Îngrijirea monumentelor a rămas în seama familiilor ctitorilor, a bisericii parohiale sau a noilor locatari, mutați între timp în proximitatea monumentului de cult.

Iconografia monumentului care protejează crucea. Construite, la început, ca simple cruci din lemn sau piatră (așa cum este cazul troiței din Boița sau a unor cruci de piatră din Săliște), acest tip de monumente de cult, în timp, și-au schimbat aspectul arhitectural. Se poate remarca preferința, în decursul vremii, pentru crucile de tip trilobat, în defavoarea celor latine. Cele trilobate, cu lobii semisferici sau tăiați în unghi drept, cu bulbi la capetele trefelor, sunt prevăzute uneori cu „raze”, plasate la intersecția brațelor.

Crucea a ajuns să fie protejată în interiorul unei construcții tip capelă, cu deschideri pe trei sau patru laturi, zugrăvite atât la interior cât și la exterior cu o iconografie care respectă arta religioasă, urmând *Erminia* bisericii. Pe boltă este pictată aproape întotdeauna reprezentarea lui *Iisus Pantocrator*, înconjurat în pandantivi de cei patru Evangheliști. În mai puține cazuri, cupola este ilustrată cu reprezentarea *Sfintei Treimi* sau a lui *Dumnezeu Savaot*. Deschiderile lăsate între cei patru stâlpi, din piatră sau cărămidă, au fost închise ulterior printr-un grilaj din lemn, pentru protecția monumentului. Pe suprafața coloanelor sau pe intradosul arcadelor au fost pictați sfinți părinți ai Bisericii, scene biblice sau personaje vetero sau nou-testamentare. În câteva cazuri, sub cornișă, la partea exterioară a monumentului, au fost pictați în medalioane evangheliști sau profeți. Se pare că reprezentări de sfinți părinți sau netrupești puteri au fost zugrăvite și pe corpul exterior al troiței, dar unde, datorită intemperiei sau radiației solare, stratul pictural a dispărut. Trebuie amintit aici și faptul că, lucrările superficiale de „restaurare” a vechilor monumente au dus în timp la pierderea definitivă a picturii originare, înlocuită fiind cu opere de calitate îndoielnică, foarte apropiate de kitsch. Construcțiile din lemn, care protejează crucea de la interior, sunt construite aproape întotdeauna din patru stâlpi, deasupra cu un acoperiș în patru ape, cu învelitoare ceramică sau din tablă, între stâlpi fiind montat un grilaj din șipci de lemn. În câteva cazuri, sub cornișă, sunt pictați îngeri sau elemente grafice, apropiate artei creștine. Din a doua jumătate a secolului al XX-lea se observă preferința pentru construcțiile din cărămidă sau metal, în acest din urmă caz, stâlpii de lemn fiind înlocuiți cu țevi. Recent, în localitatea Poiana Sibiului, au fost amplasate – la distanță de aproximativ 100 m – două troițe confecționate din tâmplărie PVC, ctitorite de către frații Nicolae și Ioan Fățanu. Acestea sunt cele mai noi (și mai nepotrivite?) materiale folosite în construcția troițelor din Mărginime. Din păcate, o dată cu schimbul generațiilor, cu lipsa unei educații artistice sau măcar a unei legislații care, la nivel arhitectural, să se bazeze pe arta și tradiția zonei, vor aduce în viitor modificări negative importante în aspectul zonei. Aceste lucruri le observăm mai ales la noile tendințe arhitecturale ale locuințelor.

Programul iconografic al troițelor.

Asemenea crucilor mobile, fie ele cruci de binecuvântare sau cruci de închinare și ceremonial, troițele sunt pictate policrom pe ambele fețe (atunci când crucea nu este lipită de suprafața unui perete), iconografia reproducând aproape invariabil, pe una dintre ele, tema iconografică a *Răstignirii*, iar pe verso, pe cea a *Botezului*. Reprezentanțele iconografice sunt realizate policrom, direct pe suprafața suportului de lemn sau piatră, în doar câteva cazuri pe o suprafață-suport textil, aplicată apoi pe lemn. Uneori suprafața crucii este ilustrată doar cu tema *Răstignirii*, sculptată pe una dintre fețe sau, în cazul monumentelor din marmură, gravată pe corpul crucii. Interesante și rare sunt icoanele pitate pe tablă de formă rectangulară, cu acoperiș de protecție, în mijlocul panoului, scena centrală fiind *Maica Domnului cu Pruncul sau Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*. La fel de rare sunt reprezentările sfinților părinți ai bisericii sau a unor sfinți martiri.

Dintre cele aproximativ 400 de troițe, cercetate în zona Mărginimii, am putut identifica, în câteva cazuri, și alte teme iconografice realizate de către pictori. Vom încerca, în continuare, să identificăm preferința iconografică a celor care au comandat acest tip de monumente de cult.

Cea mai des utilizată temă, este cea a *Răstignirii*, Iisus pe cruce fiind înconjurat – de o parte și

de cealaltă – de Sf. Fecioară, Sf. Ev. Ioan, deasupra cu reprezentarea Sf. Duh iar sub cruce, Craniul lui Adam cu tibiile. Această temă a fost fie pictată, fie sculptată pe un număr de 242 de troițe.

O găsim astfel reprezentată la Boița (5 exemplare), Tălmăcel (1), Tălmăciu (8), Sadu (9), Râu Sadului 15(), Rășinari (39), Poplaca (6), Gura Râului (19), Orlat (10), Fântânele (9), Sibiel (5), Vale (7), Săliște (18), Galeș (1), Rod (12), Poiana Sibiului (35), Jina (43).

Următoarea temă abordată în preferințele ctitorilor este cea a *Botezului Domnului*, reprezentată pe 60 de exemplare, aproape întotdeauna ilustrată pe versoul crucii. Iconografic, ca scenă centrală este reprezentat Iisus în apa Iordanului, înconjurat – de o parte și de cealaltă – de Sf. Ioan Botezătorul, un înger cu ștergar, iar deasupra reprezentarea Sfântului Duh, în chip de porumbel. O regăsim ilustrată la Sadu (2), Rășinari (15), Poplaca (5), Gura Râului (9), Fântânele (5), Sibiel (2), Vale (4), Săliște (8), Rod (2), Poiana Sibiului (4), Jina (4).

Icoane pictate pe tablă (așa cum sunt cele din Galeș, două cu iconografia Sf. Fecioară încoronată cu Pruncul Iisus în brațe și una cu reprezentarea Sf. Arhangheli), simple iconițe pictate sau reproduse tipografic, montate sau lipite de lemnul crucii, sau prinse pe monumentul de cult, sunt în număr de 41.

De asemenea, am putut identifica un număr de 36 de cruci incizate pe corpul troiței.

Tema iconografică *Învierea Domnului* a putut fi identificată pe 7 monumente: Sadu (1), Rășinari (3), Gura Râului (1), Orlat (1), Fântânele (1).

Restul reprezentărilor este mult mai mic, adeseori doar rezumându-se doar la câte un exemplar: Sf. Împărați Constantin și Elena (1), Sf. Trei Ierarhi (1), Iisus Pantocrator (2), Nașterea Domnului (1), Sfântul Dimitrie (2), Sfânta Treime (1), Punerea în mormânt (1), Acoperământul Maicii Domnului (1), Îngeri (1), Maica Domnului, izvorul cel de viață dătătoriu (1), Maica Domnului încoronată (3), Bunul Păstor (1). Celelalte troițe identificate nu au reprezentări reproduse pe corpul monumentului.

Concluzii. Programul iconografic al troițelor amplasate în Mărginimea Sibiului urmează aceleași tipare comune, regăsite și în alte spații culturale învecinate zonei. Mai mult, cea mai utilizată temă ilustrată, cea a *Răstignirii* și *Botezului Domnului*, o găsim redată și pe un alt tip de cruce (cruce de binecuvântare, cruce de închinare și ceremonial).

Procentual, între troițele Mărginimii, reprezentarea *Răstignirii* o regăsim ilustrată de 242 de ori, pe cea a *Botezului Domnului* de 60 de ori, iconițe pictate sau tipărite – montate pe lemnul crucii sau pe monument și ilustrate cu reprezentarea lui Iisus sau a Sf. Fecioare – de 41 de ori, simbolul crucii gravat sau încrustat în corpul troițelor, – de 36 de ori, *Învierea Domnului* de 7 ori, restul temelor fiind reproduse doar o dată, într-un singur caz de 3 ori (Sf. Împărați Constantin și Elena, Sf. Trei Ierarhi, Iisus Pantocrator, Nașterea Domnului, Sfântul Dimitrie, Sfânta Treime, Punerea în mormânt, Acoperământul Maicii Domnului, Îngeri, Maica Domnului, izvorul cel de viață dătătoriu, Maica Domnului încoronată, Bunul Păstor).

Din cauză că repertorierea acestor monumente de cult nu a avut numai scopul de identificare și descriere a troițelor ci, mai ales, acela de protejare a lor, prin aducerea la cunoștință a instituțiilor interesate, sau care răspund de ele, a stării actuale de conservare, nu dorim să încheiem fără a trage un nou semnal de alarmă referitor la „restaurările” păguboase realizate în ultimii ani. În urma acestor intervenții, de multe ori realizate cu bună credință de către localnici, monumentele au pierdut definitiv vechea pictură, aceasta fiind distrusă sau înlocuită de o alta, care se apropie, din păcate, de domeniul kitsch-ului. În timp, prin lipsa noastră de interes și, mai ales, prin lipsa unei legislații care să le protejeze, vechile monumente se vor degrada și vor dispărea în continuare. Vom constata că în decursul a doar câteva decenii operele de artă ale unor renumiți zugravi, cu care ne mândream cândva, nu vor mai exista.

BIBLIOGRAFIE

- Albescu Ion, *Boița: Monografie istorică*, Sibiu, 1990.
 Albu Ioan, *Comanditarul troiței din piatră de la Boița (1640): un negustor „grec”?*, „Revista Transilvania”, 10/2016, p. 70-77.
 Bucur Alexandru, *Școlile grănicerești de pe teritoriul fostului Regiment de la Orlat (1871-*

1921), Mediaș, 2014.

Bucur Corneliu Ioan, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA. Catalog ghid*, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2007.

Bucur Corneliu Ioan, *Vetre de civilizație românească. I. Civilizația Mărginimii, Istorie. Patrimoniu. Valorizare muzeală*, Sibiu, 2003.

Hașeganu I., *Mărginenii în viața economică a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1981.

Irimie Cornel, Dunăre Nicolae, Petrescu Paul, *Mărginenii Sibiului, Civilizație și cultură populară românească*, București, 1985.

Lepădat Ionuț, Ștefan Ciprian, *Elemente de spiritualitate românească în spațiul Muzeului Civilizației Populare Tradiționale „ASTRA” din Sibiu*, în „Cibinium”, Sibiu, 2009, p. 226-229.

Lupaș Toma (coord.), *Să ne cunoaștem Mărginimea; repere monografice*, Sibiu, 2012.

Maier Laura, *Troița, credință și simbol. Observații privind zona Rășinari*, în: „Istorie și tradiție în spațiul românesc”, 3, 1996, p. 33-39.

Maier Carmina, *Troițele din Mărginimea Sibiului, fenomen religios, cultural-artistic și social*, în „Sargeția”, XXVII-XXIX, Deva, 2001-2002, p. 411-416.

Maier Carmina, Deleanu Valerie, *Troițele – necesitatea repertorizării; propuneri de tipologie*, „Sargeția”, XXXIV, Deva, 2006, p. 851-857.

Maier Carmina, *Evoluția troițelor în Mărginimea Sibiului, Studiu de caz: satul Rod*, în: „Îndrumător Pastoral”, 2014, p. 257-267.

Maier Carmina, *Cruce, răscruce. Troița în Mărginimea Sibiului. Studiul unui monument de arhitectură populară transpus într-un discurs expozițional*, în: „Cibinium”, Sibiu, 2006-2008, II, p. 72-76.

Pavelescu Gh., *Pictura populară în Mărginimea Sibiului*, în „Ethnos”, 6, 2014, p. 55-62.

Păcală Victor, *Monografia satului Rășinariu*, Sibiu, 1915.

Stoia Adrian, *Contribuții la studiul troițelor din Mărginimea Sibiului. Troițele din Fântânele (fost Cacova)* în „Colegium Mediense”, IV, Comunicări Științifice XIII, Mediaș, 2014, p. 66-75.

Stoia Adrian, *Contribuții la studiul troițelor din Mărginimea Sibiului. Troițele din satul Vale (județul Sibiu)*, în „Studia Doctoralia Andreiana”, III, nr. 1, Sibiu, 2014.

Stoia Adrian, *Simboluri de spiritualitate ortodoxă – crucile-troiță din Boița (sec. XVII-XX)*, „Cultura Medieșană”, V, Mediaș, 2016.

Stoia Adrian, *Contribuții la repertorierea troițelor din Mărginimea Sibiului (satul Rod, jud. Sibiu)* în „Collegium Mediense”, VI, Comunicări științifice, XV, Mediaș, 2016.

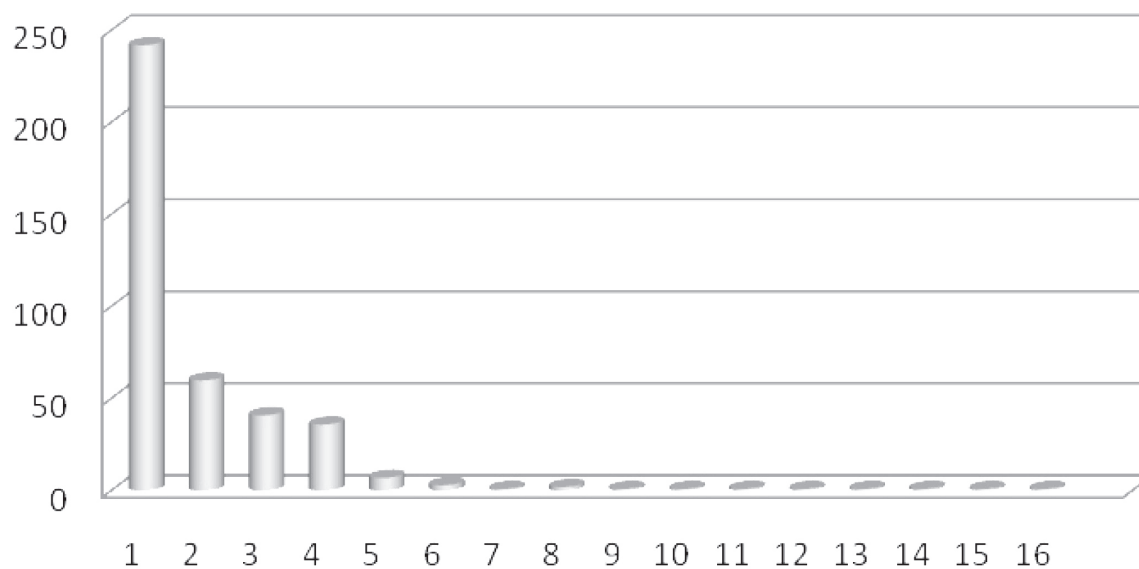
Stoia Adrian, *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibian*, Sibiu, 2017.

Vedea Victor Voicu, Ioan Părean, *Mărginimea Sibiului, Ghid turistic rural*, Sibiu, 2008.

MANUSCRIS:

Ion Albescu, *Cronică de familie, din amintirile și realizările unui dascăl ardelean*, Sibiu, 1988.

Valerie Deleanu - fișele tehnice ale monumentelor din Mărginimea Sibiului, în Arhiva Științifică a Muzeului Astra din Sibiu.

1 Răstignirea, 2 Botezul, 3 Icoane pictate cu reprezentarea Maicii Domnului sau a lui Iisus, 4 Cruci încrustate în corpul monumentului, 5 Sfântul Dimitrie, 6 Iisus Pantocrator, 7 Sf. Împărați Constantin și Elena, 8 Sf. Trei Ierarhi, 9 Nașterea Domnului, 10 Sfânta Treime, 11 Punerea în mormânt, 12 Acoperământul Maicii Domnului, 13 Îngeri, 14 Maica Domnului, 15 Izvorul cel de viață dătătoriu, 16 Maica Domnului încoronată, 16 Bunul Păstor.

Planșa 1 Harta localităților din Mărginimea Sibiului; Tabel cu numărul temelor iconografice ilustrate Mărginimea Sibiului map; Icons depicted

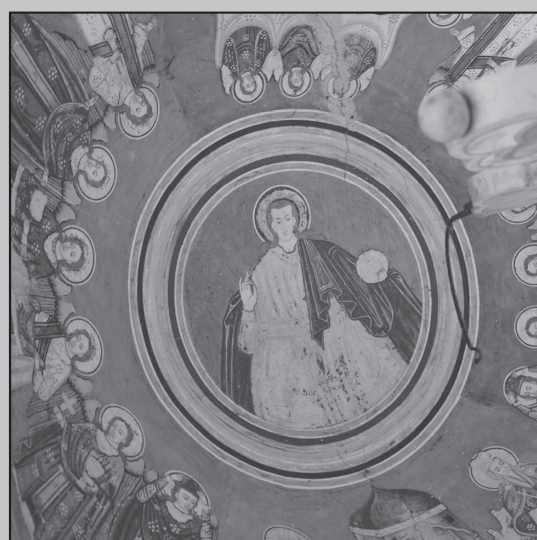
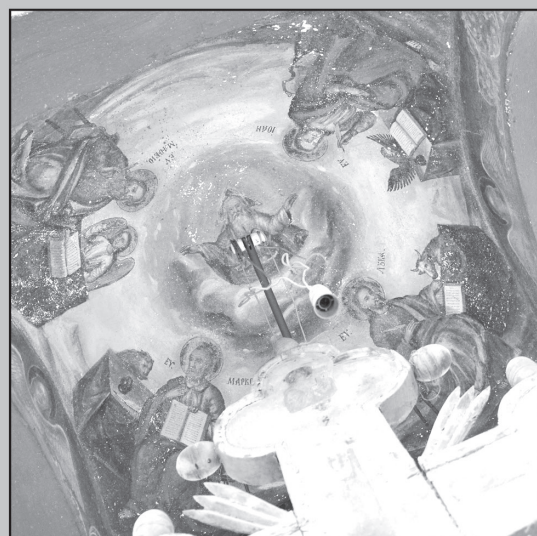
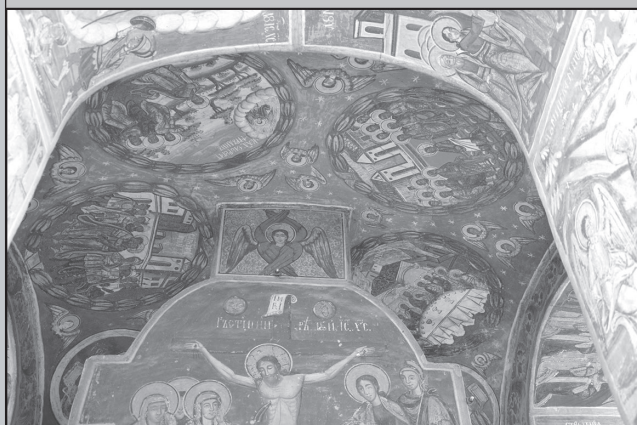
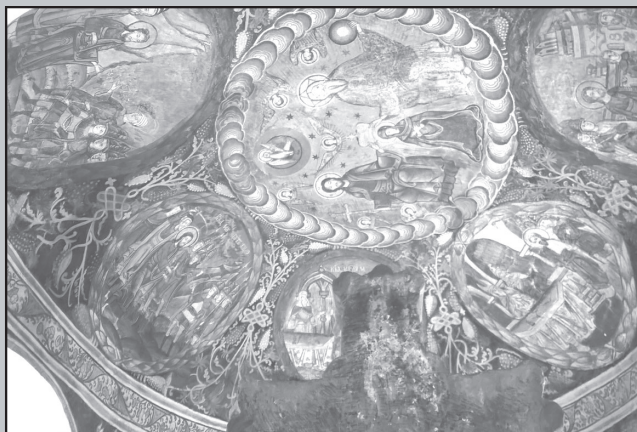
Planșa 2 Iconografie cu tema Răstignirea, Botezul Domnului
Crucifixion, The Baptism of the Lord

Planșa 3 Iconografie cu tema Naștere Domnului, Punerea în mormânt, Sf. trei Ierarhi, Maica Domnului tămăduitoare
Nativity, The Lamentation, The Three Hierarchs, The Holy Protection of the Theotokos

Planșa 4 Sf. Dimitrie, Bunul Păstor, Învierea Domnului, Sf. Arhangheli
St. Dimitri, The Good Shepherd, Resurrection, The Angel

Planșa 5 Iconografia capelelor: Sf. Treime cu Sf. Fecioară în mijloc, Domnul Savaot, Iisus Emanuel, Sfinți Apostoli și Evangheliști, Scene vetero- și nou-testamentare
The chapel iconography: The Holy Trinity with the Holy Virgin, The God Sabaoth, Jesus Emmanuel, Holy Apostles and Evangelists, Old and New Testament scenes

Aspecte legate de identificarea etnică și perspective ale economiei rurale în comunitatea lingurarilor din Zagon, județul Covasna

Dana BERCU*

This paper refers to the diversity of the aspects related to the ethnical identification of the members of the spoon-carvers community from Zagon, Covasna county (using auto-identification or hetero-identification) and also rural economy perspectives, with all the implied activities: production, distribution and consumption.

Regarding the ethnical identification, even if they are integrated in the Romanian community as far as the language and confession is concerned (50 % from the orthodox community are spoon-carvers), the spoon-carvers live in a peripheral area, near the forest, in the so called District, this way, indirectly being outlined an ethnical portrait.

The spoon-carvers live a hard life, many of them manufacturing birch tree brooms, wicker or hazel baskets (around 50 families, 24%), while the spoon-making craft is today under threat.

The age average is rather high and the young generation is choosing not to carry on this lifestyle, being identified by themselves as being low, even if the products are still demanded on the market. All these factors can endanger the continuity of this traditional crafts handed down from generation to generation till nowadays.

Keywords: rural economy, crafts, spoon-carvers, ethnical minorities

Cuvinte cheie: economie rurală, meșteșuguri, lingurari, minorități etnice

Zagon, una dintre cele mai mari comune ale județului Covasna, se află în colțul sud-estic al acestui județ, în depresiunea Sfântu Gheorghe, pe larga vale a pârâului Zagon (afluent al râului Negru), la o altitudine între 570-630 m¹, la doar 13 km distanță de orașul Covasna.

Prima atestare documentară a localității datează din anul 1567², aceasta figurând cu același nume, *Zagon*, toponim fie de origine slavă (>slav. *zagonŭ* = brazdă, hăugaș), fie albaneză (>alb. *zagnë* = brazdă) evocând natura locului, sau rusă (>rus. *zagon* = țarc, ocol, stână)³, evocând ocupația locuitorilor.

Așezarea la poalele colinelor piemontane ale Munților Brețcu și, implicit, deținerea unui întins teritoriu împădurit, a favorizat exploatarea pădurii și prelucrarea lemnului, ocupații de bază ale locuitorilor comunei, pe lângă agricultură și creșterea animalelor⁴.

În cadrul comunei Zagon se întâlnește, ca și în alte localități multietnice din județul Covasna, o evidentă separare spațială pe criterii etnice, dar și ca urmare a diferențelor ocupaționale, culturale sau sociale⁵. Astfel, în centrul localității trăiesc etnicii maghiari, apoi în *Oláhfalu* (magh. Satul românilor)⁶ românii, iar cei numiți de către românii din localitate și din județ, lingurari⁷ - vorbitori de limbă română - sunt stabiliți într-o zonă marginală, înspre pădure, în „Cartier”, fără a lipsi, însă, contactele cu ceilalți locuitori.

Rudarii, în categoria cărora sunt încadrați și lingurarii, au constituit dintotdeauna o enigmă,

*șef secție, Muzeul Civilizației Transilvane ASTRA, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: dana.bercu@muzeulastra.com

¹Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” Zagon, micromonografie, Centrul de Cultură Arcuș, Sf. Gheorghe, 2009.

²<http://www.comunazagon.ro/index.php/ro/prezentare>; Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” Zagon, micromonografie, Centrul de Cultură Arcuș, Sf. Gheorghe, 2009.

³Iorgu Iordan, *Toponimia Românească*, București, Editura Academiei, 1963, p. 48, 536.

⁴<http://www.comunazagon.ro/index.php/ro/prezentare>, accesat la 04.11.2015.

⁵Ioan Lăcătușu, *Structuri etnice și profesionale în județele Covasna și Harghita*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2008, p. 203.

⁶Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” Zagon, micromonografie, Sf. Gheorghe, 2009.

⁷lingurar, lingurari, s.m. 1. Meșter care lucrează (sau vinde) linguri de lemn, 2. Țigan (care face linguri), <https://dexonline.ro/definitie/lingurar>, accesat la 02.02.2016.

originea lor, implicit etnică fiind abordată de diverși cercetători, dar rămânând până în prezent neelucidată: „exceptându-se limba care e cea românească, avem în față un neam de oameni aparținând astăzi sie-și, adică deplin format, care își are o origine necunoscută”⁸.

Ion Chelcea enumeră printre termenii corespondenți celui de rudar, astăzi lucrător exclusiv în lemn, „o altă formă a aceluiaș înțeles”⁹, pe cel de lingurar, „termen mai adecuat”, întrebuințat mai ales în Moldova și Basarabia, dar și băeș, corfar, în funcție de zonă.

Mihail Kogălniceanu amintea faptul că lingurarii „adică meșteșugarii de linguri de lemn, în afară de acest obiect de la care și-au primit și numele, confecționează orice tip de vase de lemn [...] sunt cei mai civilizați dintre cele patru clase; ei încep chiar să-și clădească locuințe fixe”¹⁰. Armand Guță conchide: M. Kogălniceanu nu îi considera pe lingurari drept țigani¹¹.

Unele cercetări asupra rromilor carpatici, ardeleni¹² îi încadrează pe lingurari în rândul rromilor, denumirea acestora fiind determinată de îndeletnicirea pe care o practică. Astfel, se disting subdiviziuni ale rromilor, precum: gabori, muzicanți, pieptănari, aurari, arămari etc. și nu în ultimul rând, lingurari (caștalii)¹³. Marea majoritate a acestora (85%) sunt sedentari, de vatră, renunțând la vechiul mod de viață nomad.

Comuna cercetată, conform ultimului recensământ¹⁴, numără 5.489 de locuitori, prezentând o compoziție etnică mixtă, aparent echilibrată, aici trăind un procent aproape egal de români (49,59%) și maghiari (49,70 %), doar 0,64% din populație autoidentificându-se drept rromi. Pe de altă parte, în urma unui proces de heteroidentificare realizat la începutul anului 1999 Zagonul se număra printre localitățile în care populația rromă depășea 20% din cea totală, și în care comunitățile vechi de țigani s-au integrat în comunitatea locală, existând, totuși, o delimitare clară a zonei în care aceștia locuiesc¹⁵.

Zona cunoscută și sub denumirea de Secuime, comparativ cu restul teritoriului țării, se caracterizează printr-o altfel de structură etnică a populației, și anume, printr-o compoziție etnică inversată, românii fiind, aici, grupul etnic minoritar¹⁶.

Astfel, 60% din totalul românilor din județul Covasna trăiesc în localități mixte, în inferioritate numerică¹⁷.

Conform datelor celui mai recent recensământ din anul 2011¹⁸, în acest județ se înregistrează 71% populație de etnie maghiară, 21% etnici români, precum și un procent ridicat de reprezentanți ai etniei rrome (4%), cei din urmă fiind, din punct de vedere numeric, al doilea grup etnic din Transilvania¹⁹.

O particularitate a etniei rrome din Secuime, întâlnită inclusiv în județul Covasna, este adaptarea la contextul local, rromii fiind fie vorbitori de limbă maghiară, fie vorbitori de limbă română (cazuri mult mai rare!), în funcție de contextul local/ dominantă etnică, numărul acestora fiind mult mai ridicat, decât consemnează datele oficiale.

De altfel, necunoașterea în realitate a numărului de rromi este o problemă semnificativă care se

⁸Ion Chelcea, *Țigani din România. Monografie etnografică*, Editura Institutului Central de Statistică București V, 1944, p. 50.

⁹*Ibidem*, p. 119.

¹⁰Mihail Kogălniceanu, *Schiță asupra istoriei, obiceiurilor și limbii Țiganilor. Dezrobirea Țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea Țăranilor*, Editura SITECH, Craiova, 2006, p. 34.

¹¹Armand Guță, *Rudarii- o enigmă balcanică*, Editura Vestala, București, 2009, p. 9.

¹²Olga Mărcuș, *Rromii carpatici în Tradiții ale romilor din spațiul românesc*, București, 2004, p. 59.

¹³<https://dexonline.ro/definitie/ca%C8%99taliu>, accesat la 01.02.2016, caștaliu, caștalii, s. m. (intl.) persoană rezultată din căsătoria dintre un român și o țigancă sau un țigan și o româncă; Gheorghe Sarău, *Dicționar rrom-român*, Editura Sigma, 2006, p. 99 > kašt, -a s.m.= lemn, -e; kastal/o, -e adj., s. m. I. adj. lemn/os. II. subst. m. lemnaș, -I, tâmplar, -i. 2. (peior.) persoană dintre rromi (îndeosebi rudari= băieși, în Transilvania și Ungaria) românofonă, nevorbitoare de limbă rromani), Gheorghe Sarău, *Dicționar rrom-român*, Editura Sigma, 2006, p. 99.

¹⁴<http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>, accesat la 09.11.2015; <http://www.comunazonagon.ro> accesat la 04.11.2015; <http://www.ispmn.gov.ro>, accesat la 19.11.2014.

¹⁵Ioan Lăcătușu, *op. cit.*, p. 139.

¹⁶*Ibidem*, p. 259.

¹⁷*Ibidem*, p. 261.

¹⁸<http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>, accesat la 09.11.2015.

¹⁹Poszonyi Ferenc, *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*, Cluj-Napoca, 2009, p. 235 - 236 (rezumat în limba română: Etniile Transilvaniei. Sași, armeni, secui sambotoști, rromi).

regăsește la nivelul întregii țări.

În județul Covasna, conform datelor oficiale înregistrate prin autoidentificare, deși numărul populației de etnie rromă a sporit semnificativ în ultimii ani (în anul 1992 se înregistrează 2.641 rromi, în anul 2002- 5.973, iar în anul 2011- 8.267), acesta este vizibil mai mic decât cel rezultat în urma procesului de heteroidentificare din anul 1997, respectiv 20.175²⁰!

În comuna Zagon, lingurarii sunt vorbitori de limbă română, și se autoidentifică drept români; maghiarii îi încadrează în categoria rromilor: român cigányok/ țigani români, iar românii îi denumesc lingurari, nici rromi, dar nici români, ei, lingurarii, considerându-i rromi (țigani) pe cei care trăiesc în altă parte de sat, vorbitori de limbă maghiară: „Nu suntem, cum se zice, țigani, că țiganii sunt la capu’ dealului, acolo chiar la capătu’ satului [...] ei îs maghiari, da’ ăia nu fac (coșuri, mături), mai umblă și ei cu bișnița, sau ceva de genu’ ăsta”²¹. Cercetarea noastră a relevat o tendință recentă, destul de izolată, și anume de accedea spre spațiul locuit de ceilalți: există câțiva români stabiliți în cartierul maghiarilor, dar și câteva familii de lingurari dispersate printre români. De remarcat este și faptul că există căsătorii mixte între români și maghiari, dar nu și între români și lingurari. Lingurarii au un statut aparte fiind integrați comunității românești, prin asimilare lingvistică și confesională, existând totuși o delimitare clară, spațială, chiar și când este vorba de locul de veci (în cimitirul nou deschis la 1967) sau de locul în biserică²². „Ne mai ducem (la biserică), nu în fiecare duminică, da’ ne ducem, ne ducem măcar duminica, ne mai ție Dumnezeu ochii, că noi umblăm prin pădure, umblăm, vai de noi, ne ducem, știi cum zice ăla, tineretu’ nu prea, da’ bătrânii, las să meargă bătrânii, că bătrânii sînt bătrâni și o să moară mai repede, și deci, problema este că noi ne ducem fără să ne trimeată nimeni, noi ne ducem, că dacă așa am crescut dă copii mai mici”²³.

Cât despre originea acestora, conform tradiției orale, se spune că 2-3 familii de lingurari, pe atunci nomade, au fost lăsate să se stabilească la marginea comunei, neacceptate fiind de locuitorii satelor vecine. Locuirea îndelungată a acestora pe teritoriul comunei Zagon este dovedită și prin prezența numelor specifice lingurarilor (Cocicodar, Busuioc, Roman, Boia), atât în vechile registre de la 1914 ale Bisericii Ortodoxe cât și printre eroii căzuți în Primul și al Doilea Război Mondial²⁴ (mărturie stau monumentele eroilor din curtea bisericii vechi, monument istoric, datată 1814, cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”). „Lingurarii sunt de-ai locului”²⁵.

Într-o primă fază a cercetării²⁶ am încercat să obțin informații cu privire la specificul comunității de lingurari din exteriorul acesteia. Astfel, am contactat reprezentanți ai administrației locale, inclusiv mediatorii rromilor pe probleme educative și sociale, precum și ai instituțiilor de cultură din județ: Centrul de Cultură al Județului Covasna, Muzeul Național Secuiesc; am realizat interviuri cu preotul paroh al Parohiei Ortodoxe Române Zagon; am intrat în legătură directă și cu persoane aparținând altor comunități (comuna Zăbala, județul Covasna, aflată la 20 km distanță de Zagon), direct beneficiare ale produselor realizate de zagoneni, toate acestea coroborate cu experiența personală (sunt familiarizată din perioada copilăriei mele petrecută în comuna Zăbala, anii '90, cu zagonenii care își distribuiau marfa din poartă în poartă) și datele culese din teren, obținute prin interviurile realizate cu lingurarii din „Cartier”, punând accent pe producție: tehnică de lucru, instrumentar specific, materie primă, dar și pe distribuție și consum, abordând și subiectul, mai delicat, al identificării etnice.

Cercetarea noastră a relevat faptul că lingurarii reprezintă o comunitate de aproximativ 200 de familii, un procent semnificativ, respectiv aproape 50% din credincioșii Parohiei Ortodoxe Române din Zagon. În ceea ce privește nivelul alfabetizării, chiar dacă generația veche este neștiutoare de carte, copiii de azi frecventează școala generală din localitate, secția română. Cât despre tipul de locuire, acesta a evoluat, bordeiele din „Cartier” fiind pe cale de dispariție.

²⁰Ioan Lăcătușu, *op. cit.*, p. 257.

²¹Informator Maria Demeter, n. 1955, Zagon; Viorica Șerban, n. 1956, Zagon.

²²Informator Pr. ortodox român Nicolae Hagiu, Zagon, cu mama originară din Zagon, păstorește de 20 de ani comunitatea român-ortodoxă din care fac parte și lingurarii.

²³Informator Viorica Șerban, n. 1956, Zagon.

²⁴Informator, Pr. ortodox român Nicolae Hagiu, Zagon.

²⁵Informator, Pr. Protopop Ioan Bercu, Protopopiatul Ortodox Sfântu Gheorghe, județul Covasna, n. 1952.

²⁶Cercetare de teren realizată în perioada 14 aprilie 2015 și 12- 13 noiembrie 2015.

Lingurarii își duc greu traiul, o mare parte dintre aceștia lucrând măhuri din nuiele de mestecă, coșuri din nuiele de răchită sau din fâșii de alun (cca. 50 de familii, respectiv 24% din totalul acestora), meșteșugul lingurăritului fiind amenințat cu dispariția.

„Meșteșugul lingurăritului este o subdiviziune a rudăriei și se referă la aceia care produceau în special linguri de lemn, deși nu se limitau doar la acestea”²⁷. Gheorghe Costache în *Ocupații tradiționale pe teritoriul României* face o distincție între lingurarii rudari „care au excelat în confecționarea lingurilor obișnuite, cu însușiri funcționale” și țărani lingurari „care au stăruit în efortul ca produsele lor chiar să devină obiecte decorative”²⁸.

Tipurile de obiecte confecționate au fost determinate atât de mediul social (fiind o zonă preponderent agricolă coșurile și măturile din nuiele sunt la mare căutare), cât și de gradul de dificultate a meșteșugului. Zagonenii lucrează măhuri și coșuri, îndeosebi, aceste meșteșuguri fiind mai accesibile, și astfel practicate, în Zagon, inclusiv de către femei. „Nu mai sînt oameni care lucrează [...] eu am mai rămas aicea în tot satul [...] coșuri și măhuri se lucrează în continuu, da' lucru de mână, manualu' ăsta de linguri, manualu' din lemn, eu am mai rămas, am 62 [...], apăi băiatu' e mai tineri și moștenește dacă o vrea și i-o mai plăcea”²⁹.

Ion Chelcea³⁰ chiar diferențiază rudarii din Țara Oltului în două categorii în funcție de gradul de dificultate a meșteșugului, „felul lucrului”: o categorie care lucrează obiecte mai greu de executat, și o alta care lucrează obiecte mai ușor de executat, printre care și măhuri, corfe etc.

Avem confirmarea faptului că în prima jumătate a secolului al XX-lea lingurarii zagoneni confecționau, pe lângă măhuri și coșuri, și linguri, cu valențe strict funcționale, „troci” (covate), „vânturiști” (scafe), făcălețe „de răsucit tăiței, de mestecat în mămăligă”, chiar și fuse de tors, pe care le vindeau prin satele învecinate³¹.

Alte similitudini ale lingurarilor din Zagon cu rudarii din Țara Oltului se remarcă și la nivelul comportamental al populației tinere: „Băeșii au uitat meseria; mai ales cei tineri. Merg la Sași la lucru”³² și preferă să confecționeze obiecte mai ușor de executat, coșuri și măhuri. De menționat este faptul că media de vârstă a celor din Zagon care mai practică meșteșugurile specifice acestei vechi comunități este de 60 de ani, generația tânără dezicându-se de acest stil de viață: „Ăștia nu vrea, pur și simplu le e rușine, nu te duce pîn' la piață [...] da nici să te vază că lucrezi [...] io dacă lucrez acasă și vine cineva, eu încui și ușa, și poarta, suntem într-o curte și io și nora [...], le e rușine să te vadă, dar ce să fac, eu nu pot să mă duc să răpez pă cineva ca să-i iau banu' din mână, îmi pare rău, trebe să lucrez ca să pot să-mi iau și eu o pâine”³³.

Cei tineri aleg să muncească în alte domenii: agricultură sau construcții, la nivel local sau în țări precum Ungaria (în cele trei localități înfrățite cu Zagonul), Germania sau Italia, prea puțini din rândul lor știind a lucra măhuri (confecționarea măturilor s-a dovedit a fi meșteșugul cel mai accesibil, și implicit cel mai practicat, inclusiv de câțiva dintre cei tineri).

Tehnica de lucru și uneltele folosite sunt tradiționale (topor, cuțit, teslă, scoabă, șmirghel pentru „fățuit”/ finisat), inclusiv materia primă (nuiele de salcie și de alun; lemn de esență moale: plop, paltin sau salcie în confecționarea lingurilor și covatelor). Există, izolat, tendința de a folosi material plastic la împletirea coșurilor, fiind mai rezistent și mai colorat, deci mai atractiv pentru clienți, iar materialul mai ușor de procurat: „din bandă pentru legat cărămidă, bolțari, țiglă”³⁴.

Astfel, confecționează măhuri din „crăci”/ nuiele de mestecă „strânse” cu „ochiuri”/ „cărigi” din „praștie” de alun și coșuri cu cadru/ „cărigă” și „urzeală”/ „rame” de alun și cu împletitura din nuiele de „salcă”/ răchită sau din „cave”/ fâșii de alun, de diverse dimensiuni și întrebuințări: coșuri

²⁷Romano Butiq. *Studiu despre meșteșugurile rome*, coordonatori Ciprian Necula (KCMC), Ana Ivăsiuc (Agenția Împreună), Ana Chirițoiu (Agenția Împreună), 2013, p. 52.

²⁸Gheorghe Costache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnografic*, Vol. IV, Scrisul Românesc, Craiova, 1996, p. 214-215.

²⁹Informator Nicolae Dumitru, n. 1953, Zagon.

³⁰Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 124.

³¹Informator Paraschiva Oprea, n. 1935, Zăbala, județul Covasna.

³²Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 124.

³³Informator Viorica Șerban, n. 1956, Zagon.

³⁴Informator Nicolae Dumitru, n. 1953, Zagon.

mici cu împletitura de răchită folosite la coptul pâinii în cuptor; „coșuri albe” cu toartă/ „coșnicioare”/ „coșărcuțe” folosite la culesul fructelor de pădure, coșuri mai mari cu împletitura de răchită pentru diversele activități gospodărești sau în agricultură (de adus lemne, de adus zarzavat din beci, la culesul de cartofi etc.). Prea puțini mai știu a lucra linguri sau covate din lemn, nici măcar pentru propriul uz, deținând în gospodărie și linguri de bambus, din import.

Lingurarii zagoneni își lucrează marfa începând de toamna și pe tot parcursul iernii (septembrie - februarie) și o distribuie primăvara și toamna, deservind, în primul rând, satele din zonă, pe o rază de cca. 20 km (Boroșneu Mare - Zăbala). Majoritatea străbat drumul pe jos, cu marfa în spate, pe băț, în practicarea comerțului ambulant, alteori merg cu autobuzul sau trenul, ajungând chiar până în Brașov³⁵. „Nu, nu ne caută (clienții) că plecăm noi, ne ducem pă la Buzău, pă la Tamașfalău [...] am fost pă peste tot numa să le dăm, că-i cam plin, să umple și satele că suntem mulți care lucrăm măhuri [...]ăștia sînt pă primu loc”³⁶. Din cauza situației sociale precare (nu dețin pământ: „atâta avem, cinci ari, cu casă cu tot”, nici animale prea multe: „câte-un porc sau cinci găini, atâta”³⁷, iar majoritatea trăiește din ajutor social și lucrează ca zilieri în Zagon și în satele din împrejurimi) sunt puțini cei care dețin cal și căruță pentru o distribuție mult mai facilă a mărfii. De asemenea, frecventează și piețele săptămânale din județ (Covasna) sau din județul Brașov (Prejmer). Covasna „unde cei de la Zagon își desfac mărfurile pe piață”³⁸ are și astăzi un rol semnificativ în circuitul economic al zonei, ziua de piață din oraș, sâmbăta, fiind de referință, deopotrivă pentru distribuitori și cumpărători. În urma vizitei în Piața agroalimentară din orașul Covasna (sâmbătă, 14 noiembrie 2015) am identificat un beneficiar direct al produselor, un etnic maghiar care tocmai achiziționase 2 măhuri de nuiele de la un „zagonean”. În același timp, am primit confirmarea că există chiar și unele cazuri de „fidelizare” a clienților, unii dintre lingurari având deja clienți constanți care comandă periodic marfă (ex. Paraschiva Oprea din Zăbala, cu fiul producător de cartofi, comandă de 5-6 ani, în fiecare toamnă, câte 100 de coșuri, precum și o cantitate considerabilă de măhuri - 30).

Media de vârstă destul de ridicată a practicanților acestor meșteșuguri, precum și alegerea tinerei generații de a nu se identifica cu acest stil de viață, etichetat de ei înșiși ca fiind reprobabil, deși produsele sunt în continuare solicitate pe piață, pot periclita continuitatea acestor meșteșuguri tradiționale, emblematice, ale zonei, transmise din generație în generație până în zilele noastre.

În ceea ce privește identificarea etnică a lingurarilor zagoneni, deși aceștia sunt integrați în comunitatea românească din punct de vedere lingvistic și confesional, există o perceptibilă dispunere marginală a locuitorilor „Cartierului” față de ceilalți locuitori ai comunei, fie ei români sau maghiari. Astfel, întreg acest context trasează, indirect, coordonatele unui portret etnic.

BIBLIOGRAFIE

*** *Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” Zagon, micromonografie*, Centrul de Cultură Arcuș, Sf. Gheorghe, 2009.

*** *Județul Covasna*, Sfintu Gheorghe, 1969.

*** *Romano Butiq. Studiu despre meșteșugurile rome*, coordonatori Ciprian Necula (KCMC), Ana Ivăsiuc (Agenția Împreună), Ana Chirițoiu (Agenția Împreună), 2013.

Chelcea, Ion, *Țigani din România. Monografie etnografică*, Editura Institutului Central de Statistică București V, 1944.

Costache, Gheorghe, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnografic. Vol. IV*, Scrisul Românesc, Craiova, 1996.

Guță, Armand, *Rudarii- o enigmă balcanică*, Editura Vestala, București, 2009.

Iordan, Iorgu, *Toponimia Românească*, București, Ed. Academiei, 1963.

Kogălniceanu, Mihail, *Schiță asupra istoriei, obiceiurilor și limbii Țiganilor. Dezrobirea*

³⁵Informator Viorica Șerban, n. 1956, Zagon.

³⁶Informator Nicolae Dumitru, n. 1953, Zagon.

³⁷Informator Viorica Șerban, n. 1956, Zagon.

³⁸*Județul Covasna*, Sfintu Gheorghe, 1969, p. 269.

țigănilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor, Editura SITECH, Craiova, 2006.

Lăcătușu, Ioan, *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2008.

Mărcuș, Olga, *Rromii carpatici în Tradiții ale romilor din spațiul românesc*, București, 2004

Poszony Ferenc, *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*, Cluj-Napoca, 2009.

Sărău, Gheorghe, *Dicționar rrom-român*, Editura Sigma, 2006.

Surse web:

<https://dexonline.ro>

<http://www.comunazagon.ro>

<http://www.ispmn.gov.ro>

<http://www.recensamantromania.ro>

Răspântie cu troiță în „Cartier”
Crossroad in the ”District”

Troița din „Cartier”
Wooden cross in the ”District”

Lingură și unelte specifice folosite în confecționarea ei
Spoon and the used tools

Confecționat măhuri, fază de lucru
Broom making, work phase

Materia primă: răchită pentru împletit
coșuri
Raw materials: willow for basket
weaving

Confecționat coșuri și mături,
fază de lucru
Basket and broom making,
work phase

Coș din răchită
și material plastic
Basket made
of willow and plastic

Locul rromilor într-o comunitate multietnică din Transilvania. Studiu de caz: localitatea Brateiu, județul Sibiu

Oana BURCEA*

Transylvania is an ethnographic and demographic region in the center of Romania with a rich history of multiethnic and multicultural communities. The village of Brateiu from Sibiu county is such an example, having “suffered” exchanges and transformations with regard to its population throughout 800 years of documentary existence. In the past, the major ethnicities in the village were the Romanians and the Saxons. Nowadays, the Roma people exceed them. A particular characteristic of this place is the existence of a kin of Roma people, the Corturari, the most numerous community of this kind in southern Transylvania. The Roma people are introduced from the historical, cultural, interrelational and the habitat point of view in order to create an image of their “place”, both in terms of geographical location and of their position in relation to the others.

Keywords: Transylvania, Brateiu, Romanians, Saxons, Roma people, Corturari, community, multiethnic

Cuvinte cheie: Transilvania, Brateiu, români, sași, rromi, corturari, comunitate, multiethnic

Transilvania este o regiune foarte bogată în exemple de comunități multietnice și multiculturale. În ultimii ani ne-am oprit atenția asupra unei astfel de comunități, din sudul Transilvaniei, anume localitatea Brateiu din județul Sibiu. Județul Sibiu este împărțit în cinci zone etnografice: Valea Târnavelor în nord, Țara Secașelor în vest, Valea Hârtibaciului în est, Mărginimea Sibiului în sud-vest și Țara Oltului în sud-est.

Populația zonei etnografice Valea Târnavelor este diversificată din punctul de vedere al etniilor. Principalele etnii care locuiesc laolaltă sunt românii, ungurii, sașii (populație de origine germană), rromii, evreii și armenii, de-a lungul secolelor existând relații de ordin social, economic sau cultural între acestea. Comunitatea asupra căreia ne vom opri atenția în această lucrare este cea a rromilor. Aceasta va fi tratată prin prisma interferențelor cu celelalte etnii și a influențelor socio-economico-culturale, cu studiu de caz satul Brateiu.

Brateiu este o localitate situată în nordul județului Sibiu, pe drumul național 14 ce leagă Mediașul de Sighișoara, în zona etnografică Valea Târnavelor, subzona Târnava Mare, nordul localității fiind străbătut de râul Târnava Mare. Localitatea este atestată documentar din anul 1283, este reședința comunei Brateiu care mai are în componența sa localitatea Buzd. Populația localității Brateiu este multietnică și are următoarea componență: români, rromi, maghiari și sași, de-a lungul secolelor existând relații de ordin social, cultural sau economic între acestea. Despre prezența acestor populații în acest loc avem date că românii sunt băștinașii acestui loc, ei sunt mai vechi decât sașii care au fost aduși în Transilvania de către regii unguri la sfârșitul secolului al XII-lea pentru a apăra granițele Regatului Ungariei. Ungurii au pătruns în Transilvania începând cu secolul al XI-lea, cucerind-o până la finalul secolului al XII-lea. Nobilii unguri, proprietari de moșii, au colonizat unguri, aducându-i aici ca muncitori pe domeniile lor.

Etnia asupra căreia ne vom concentra atenția în această lucrare este cea a rromilor. Neamurile rromilor din localitate sunt corturarii (căldărarii), rromii de mătase și vătrașii. Rromii de mătase, „cei originali” au rămas în număr foarte mic, iar în momentul de față s-a ajuns să se vorbească de rromii de mătase și de vătrași ca fiind un singur neam al rromilor, așadar, vom folosi în continuare denumirea de rromi de mătase și pentru ceilalți rromi din sat, în afară de corturari.

Pentru o situație cât mai clară asupra numărului rromilor avem câteva date, neoficiale, obținute

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: oana.burcea@muzeulastra.com

de la școala și primăria localității. În reședința comunei, rromii reprezintă 60% din populație, în timp ce în Buzd aceștia sunt în proporție de 90%. În statisticile oficiale, la recensământ, cifrele sunt diferite. Ca număr estimativ, în reședința de comună, corturarii sunt peste 700 de persoane, iar rromii de mătase numără 800 de persoane. Un localnic ne-a mărturisit că rromii de mătase, originari din Brateiu, au avut relații foarte bune cu românii și au avut un nivel ridicat de educație.

Comuna Brateiu	An	Total	Români	Maghiari	Rromi	Germani
	1930	2642	1193	27	247	1169
	1956	2992	1917	14	28	1031
	1966	3252	2050	49	41	1112
	1977	3482	1780	27	626	1049
	1992	2679	1446	17	1128	87
	2002	3182	2055	46	1025	56
	201	3415	1758	36	1258	37

Tabel 1. Populația stabilă după etnie, la nivel de comună (principalele etnii), în perioada 1930-2011 (Sursa: Institutul Național de Statistică, Direcția județeană de statistică Sibiu <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, accesat la data 29.09.2015).

Despre numărul mare al rromilor, care acum reprezintă populația majoritară conform datelor neoficiale, avem o afirmație a unui sătean, care spune totul despre integrare, conviețuire, acceptare: „persoanele nerrome s-au integrat”. În privința corturarilor, nu există dubii, aceștia își declară etnia, au un puternic sentiment al stimei de sine, al neamului din care fac parte. Despre ceilalți rromi nu se poate spune același lucru, ei arareori își declară apartenența etnică, se află într-un continuu proces de depersonalizare, de scădere a stimei de sine, se poate spune că sunt bulversați în ceea ce privește identitatea lor etnică și culturală.

Din tabelul de mai sus putem observa cum dintr-un sat cu majoritatea populației formată din sași și români, astăzi populația majoritară este etnia rromă. Explicația care poate fi extrasă de aici ar fi deportările sașilor după cel de-al doilea război mondial, emigrările sașilor în Germania, din anii '70, anii '80 și exodul acestora imediat după revoluția din '89. Mai amintim aici de politica din perioada comunistă când satele au fost populate cu rromi și români, odată cu procesul de industrializare, statul oferindu-le un loc de muncă și o casă. De asemenea, natalitatea românilor și a celorlalte etnii a scăzut, în timp ce natalitatea rromilor este în creștere.

Brateiu, sat fondat de coloniștii sași în secolul al XIII-lea, astăzi este locuit de un număr mare de rromi. Pentru a înțelege cum s-a întâmplat acest lucru, vom recurge la prezentarea rromilor din punct de vedere istoric, cultural și al așezării lor în localitate.

Rromii corturari (căldărari), după cum ne indică și numele, sunt foștii nomazi, acei robi ai domnitorului cărora le era permis să călătorească, nu aveau obligații militare, nu aparțineau de religia creștină, trebuiau să plătească taxe pentru stat și puteau să își desfășoare meseriile lor tradiționale: confecționarea și repararea oalelor, ale căldărilor oamenilor din satele în care poposeau. Ei depindeau direct de domnitor, au putut să circule liber până târziu în secolul al XX-lea, fapt ce le-a permis

păstrarea și fortificarea identității neamului. Ca și în cazul altor sate din sudul Transilvaniei, corturarii circulau din sat în sat pentru exercitarea meseriei lor tradiționale, așadar era o circulație de ordin ocupațional, fiecare dintre cele două părți (rromii și celelalte populații) asigurându-și nevoile de trai și obiectele de uz gospodăresc¹. Ocupația femeilor era ghicitul în cărți și ghioc, iar astăzi lucrează cot la cot cu bărbații lor la producerea obiectelor necesare în gospodăriile sătenilor. Dintotdeauna a existat un schimb, o legătură de tip economic între corturari și celelalte etnii din sat. Este un fenomen des întâlnit în această zonă etnografică. Din relatările corturarilor, ei aveau o comună de care aparțineau și în care reveneau frecvent, îndeosebi iarna. Călătoreau și locuiau întotdeauna împreună, de exemplu trei frați cu familiile și cu corturile lor. Ei se puteau așeza la marginea unui sat, adesea lângă o pădure sau o apă curgătoare, numai cu acordul autorităților locale. Încet-încet, circulația lor a fost tot mai greoaie, în timpul celor două războaie mondiale nu li se mai permitea să își practice meseria fără autorizație. Punctul culminant a fost deportarea lor în Transnistria, între anii 1942-1944, loc unde mulți corturari și-au găsit sfârșitul. Cert este că începând cu anii 1960, autoritățile locale au pus la dispoziția corturarilor terenuri pentru a-și construi case. În Brateiu, ei au primit loc de casă în zona numită Șes, o stradă nouă în sat, locuită și de familii tinere de români din sat și de moți, români veniți din Munții Apuseni, moții mutându-se aici datorită industriei ce prinsese viață la Mediaș și a lipsei locurilor de muncă în localitățile de origine. După naționalizare, anul 1948, moții au rămas fără dreptul de a exploata pădurile și minele și au fost nevoiți să migreze către zonele industrializate, statul oferindu-le loc de muncă și casă.

Corturarii au început să cumpere și să se mute în casele de pe Șes din anii 1960, „au oferit bani mulți pe casele românilor, căci au urmărit păstrarea unității comunității: ei și-au dorit să locuiască toți în aceeași arie a satului, nu s-au împrăștiat în zone diferite”².

Cei trei frați corturari de care aminteam mai sus s-au mutat pe Șes, familiile lor s-au extins, rude din alte sate s-au mutat alături de ei, iar astăzi avem satul cu populația cea mai numeroasă de corturari din sudul Transilvaniei. E necesar să subliniem că neamul corturarilor se întâlnește numai în această zonă a României.

Strada Șes, de fapt două străzi paralele, dintre care una este locuită în întregime de corturari, cu „palate” sau „case mari”, iar cealaltă este locuită numai de câteva familii de corturari printre români și moți. Corturarii au dorit să locuiască cu toții în aceeași arie a satului, să nu fie împrăștiați. Românii care locuiau pe strada Șes s-au mutat din cauza zgomotului produs de bătăile în tabla de aramă, ei ocupându-se dintotdeauna cu agricultura.

Două fapte istorice care au înlesnit mutarea românilor în centrul satului sunt reprezentate de migrările sașilor în vestul Europei din anii de după cel de-al doilea război mondial și exodul lor după revoluția din 1989. Românii au avut oricum tendința de a se muta în centrul satului, în „locul bun, de vază”.

În ceea ce privește relația cu celelalte etnii, aceasta se caracterizează prin colaborare, ei reparau și confecționau oalele oamenilor și erau plătiți pentru aceasta, în bani sau în produse alimentare. Sașii au avut mare prețuire pentru meșteșugarii în aramă, apelând la serviciile acestora cu orice ocazie în care aveau nevoie.

Un element particular care construiește identitatea corturarilor este superioritatea neamului (neam ales printre rromi). Faptul că este un neam ales este perceput atât de ei cât și de populația majoritară. Oamenii din zonă spun despre corturari că „nu sunt ca țiganii, sunt oameni curați, muncitori”. Brateiul, de altfel, are un punct forte, este cunoscut mai ales datorită corturarilor și a produselor lor din aramă.

Rromii de mătase s-ar fi așezat în sat în perioada interbelică când au lucrat la sași în agricultură sau erau meseriași precum pantofari sau muzicanți. Despre rromii de mătase „originali” se vorbește în

¹Burcea, Oana, *Din istoria și tradițiile corturarilor din sudul Transilvaniei*, în „Cibinium”, Editura Astra Museum, Sibiu, 2012, p. 138-148.

²Tesăr, Cătălina-Constantina, *Discursuri despre identitate în comunitatea multiethnică, studiu de caz Corturarii din Brateiu* – lucrare de licență, Universitatea București, Facultatea de Litere, Catedra de Etnologie și Folclor, București, 2004.

termeni superlativi, au studiat la Conservator, sunt dascăli, ingineri, iar acum au case în centrul satului la un loc cu românii. Mulți dintre aceștia au emigrat în vestul Europei, unde au un trai mai bun. Ei au mai „beneficiat” de plecarea sașilor, când li s-au oferit în chirie casele acestora, ulterior reușind să le și achiziționeze.

Romii cei mai numeroși, vătrașii, sunt situați în zona Valea Mare, casele lor sunt lipsite de măreția celor ale corturarilor, acest lucru spunând că situația economică e caracterizată prin lipsuri materiale. Astăzi, ei trăiesc din ajutor social, munca cu ziua la români sau chiar la corturari sau sunt angajați la fabricile din jurul Brateiului. Plecarea sașilor a lăsat urme în situația ocupațională și materială a rromilor, ei rămânând fără angajator.

Poziția geografică a oamenilor din sat este bine delimitată: pe strada cu biserica evanghelică, poliția, căminul cultural, primăria, locuită odinioară de sași, stau acum câțiva sași (30 persoane), români și rromi mai înstăriți. Pe strada cu biserica ortodoxă și cea greco-catolică locuiesc românii băștinași, brateienii. Spre deal sunt așezați rromii de mătase, iar de-a lungul străzii care intră în localitate dinspre Mediaș, locuiesc corturarii.

Despre relațiile și schimburile între etniile localității amintim de:

- *Vecinătate* care este o instituție specială de ajutorare formată din locuitorii aceleiași străzi, preluată de români de la sași. Astăzi mai există trei vecinătăți, sunt incluși și câțiva rromi de mătase, corturari deloc. De aici ne dăm seama cum rromii de mătase preiau din obiceiurile celorlalte etnii, în timp ce corturarii rămân închiși în grupul lor, lăsând ca un element străin de cultura lor să pătrundă mai greu;

- *Căsătorii mixte* care au existat, însă în număr mic: români-sași, români-rromi de mătase;
- Românii au preluat de la sași modul de organizare, rețete (lichiu) și grădinăritul;
- Românii au învățat *meserie* de la sași: rotărie, croitorie;
- Sașii erau gospodari, aveau mulți porci, iar relația dintre aceștia și corturari a fost de ordin economic: corturarii nu au lucrat la sași, le făceau găleți, cazane, iar sașii plăteau corturarii cu bani și mâncare (carne, făină, fasole, mălai, ulei);

- Astăzi, casele săsești sunt locuite de români și rromi;
- *Arhitectura* caselor românești care e influențată de arhitectura caselor săsești (nu numai în cazul Brateiului, dar și în alte sate săsești sau chiar românești);

- Un exemplu al conviețuirii și al împrumuturilor este cel referitor la *locuințe*: „Conviețuirea seculară între Români și Sași pe plaiurile județului Târnava-Mare a făcut ca Românii, neam de păstori și plugari, cu așezări clădite din lemn și lut, să împrumute arta arhitectonică adusă din Apus de Sași atunci când au început să zidească din piatră”³. Stilul arhitectonic german se observă nu numai în satele cu majoritate săsească, dar și în satele românești. Românii nu s-au lăsat complet „contaminați” de acest stil, casele românești fiind „mai puțin sobre și mai puțin austere [...] Românul a dat interioritate zidului, deci grație și căldură”⁴. „... în așezările românești apărute în umbra celor săsești și dependente de ele, Românii au trăit și trăiesc încă un complex acut de inferioritate în fața populației săsești: în satele curat românești sau în cele mixte, unde dezvoltarea populației românești a călcat un drum paralel cu aceea săsească, s’a dezvoltat sensibil sentimentul demnității și mândriei în sufletul populației românești, considerându-se, ca inteligență, inițiativă și putere de muncă pe aceeași treaptă cu populația săsească dacă nu superioară și reclamând, tacit dar hotărât, dreptul la o considerație și cinstire egală”⁵;

- Un obicei precum *colindatul*, a trecut în patrimoniul rromilor, aceștia ducând mai departe practicarea acestuia. Acest fenomen este întâlnit frecvent în România;

- „*Gogitul*” *miresei* sau cântecul miresei, astăzi este practicat sub această denumire doar de corturari. Cântecul era practicat de români în trecut, „gogiul” e cântat de prietenele miresei și de femei apropiate înainte de plecarea miresei la casa mirelui⁶.

^{3***}, *Monografia județului Târnava Mare*, p. 369-370.

⁴*Ibidem*.

⁵*Ibidem*.

⁶*Ibidem*, p. 405.

Fenomene deosebite întâlnite în satele săsești din Transilvania

Așezarea rromilor și a românilor în casele săsești s-a produs începând cu anii 1980, moment istoric în care primii au avut de câștigat în urma pactului dintre România și fosta Republică Federală Germană, statul german achitând statului român o taxă pentru fiecare sas emigrat. Statul român a confiscat sau a cumpărat casele sașilor, pe care ulterior le-a oferit în chirie altor etnii.

În relațiile interetnice româno-săsești influența săsească a fost mai puternică în ceea ce privește meșteșugurile specializate în evul mediu și în perioada capitalistă, dar și în privința artei culte. Pe de altă parte, însă, în cultura și arta populară influența românească cunoaște un registru mai amplu datorită rădăcinilor adânci și marii varietăți a nivelului artistic deosebit al acestor manifestări⁷. Românii, cei mai înstăriți, își procurau de la târguri mobilier pictat și ceramică pictată confecționate de meșterii sași, iar aceștia din urmă, la rândul lor, lucrau după gustul populației românești⁸. Românii erau cei care furnizau sașilor materialele de lână necesare confecționării pieselor vestimentare și uneori chiar piesa în sine⁹.

Ca o concluzie, rromii sunt clar delimitați din punct de vedere geografic, cultural, social și economic. Corturarii au o relație de colaborare, de schimb cu consătenii, în timp ce rromii de mătase/vătrașii împrumută din obiceiurile românilor și ale sașilor, lucrează pe proprietățile acestora, nu au o conștiință a apartenenței etnice. În viziunea celorlalte etnii, corturarii sunt „rromii buni” iar rromii de mătase sunt „rromii mai slabi”.

Localitatea Brateiu cu o comunitate multiethnică și conviețuire seculară a cel puțin trei etnii prezintă aspecte și fenomene întâlnite cu precădere în Transilvania:

- Preluarea unor obiceiuri de către rromi de la români;
- Preluarea unor instituții tradiționale de către români și rromi de la sași;
- Popularea caselor săsești cu români și rromi;
- Prezența neamului corturarilor, întâlnit exclusiv în sudul Transilvaniei, rromi cu identitate puternică, asumată;
- Dependența economică dintre corturari, români și sași (corturarii cumpără de la români, iau nutreț pentru animale, iar românii cumpără cazane de la corturari).

BIBLIOGRAFIE

- ***, *Comuna Brateiu*, Sibiu, Colecția Monografii locale, 1999.
- ***, *Monografia județului Târnava Mare*, Tipografia Miron Neagu, Sighișoara, 1943.
- Achim, Viorel, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Avram, Alexandru; Crișan, Vasile, *Sibiu. Ghid cultural-turistic*, Editura FF Press, București 1998.
- Burcea, Oana, *Din istoria și tradițiile corturarilor din sudul Transilvaniei*, în „Cibinium”, Editura Astra Museum, Sibiu, 2012, p. 138-148.
- Burtea, Vasile, dr. *Rromii în sincronia și diacronia populațiilor de contact*, București, Editura Lumina-Lex, 2002.
- Complexul Muzeal Arad Conscripția Țiganilor din Scaunul Sibiu pe anul 1781, în *Minoritarul imaginar. Minoritarul real*, Arad. Colecția minorități, 2003.
- Djuvara, Neagu, *Între Orient și Occident*, București. Editura Humanitas, 1995.
- Institutul Național de Statistică, Direcția județeană de statistică Sibiu, *Recensământul populației și locuințelor județul Sibiu*, 18 martie 2002.

⁷Irimie, Cornel, Necula, Marcela *Influențe și împrumuturi reciproce în arta populară românească și săsească. Câteva considerații de ordin teoretic și etno-sociologic*, în „Biharea (Culegere de studii și materiale de etnografie și artă)”, Oradea, V, 1977, p. 137.

⁸*Ibidem*.

⁹Cornel Irimie, *Noi contribuții etnologice la stabilirea profilului istorico-cultural al poporului român*, în „Repere sibiene. Studii și referate susținute în cadrul festivalului cultural-artistic Cibinium 1976”, Sibiu, 1977, p. 78.

Irimie, Cornel, *Noi contribuții etnologice la stabilirea profilului istorico-cultural al poporului român*, în „Repere sibiene. Studii și referate susținute în cadrul festivalului cultural-artistic Cibinium 1976”, Sibiu, 1977.

Irimie, Cornel; Necula, Marcela, *Influente și împrumuturi reciproce în arta populară românească și săsească. Câteva considerații de ordin teoretic și etno-sociologic*, în „Biharea (Culegere de studii și materiale de etnografie și artă)”, Oradea, V, 1977.

Mihăilescu, V. (coord.), *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, București, Paideia, 2003.

Tesăr, Cătălina-Constantina, *Discursuri despre identitate în comunitatea multiethnică, studiu de caz Corturarii din Brateiu* – lucrare de licență, Universitatea București, Facultatea de Litere, Catedra de Etnologie și Folclor, București, 2004.

Surse web

http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/tarnava_mare/, accesat la data 29.09.2015

http://ro.wikipedia.org/wiki/Jude%C8%9Bul_T%C3%A2rnava-Mare_%28interbelic%29, accesat la data 29.09.2015

<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, accesat la data 29.09.2015

<http://www.medievistica.ro/texte/tribuna/opinii%20libere/Bronzierii/Bronzieri.htm>, accesat la data 29.09.2015

<http://www.romanianmuseum.com/Romania/RomaniaEthnoARDEALsibiu.htm>, accesat la data 29.09.2015

<http://www.cjsibiu.ro/>, accesat la data 29.09.2015

Case săsești pe strada cu biserica evanghelică (foto: Oana Burcea)
Saxon houses on the Evangelical Church street (photo: Oana Burcea)

Case săsești pe strada cu biserica evanghelică (foto: Oana Burcea)
Saxon houses on the Evangelical Church street (photo: Oana Burcea)

Strada Șes și noile case ale corturarilor (foto: Oana Burcea)
Șes street and the new houses of the Corturari (photo: Oana Burcea)

Corturar în târg la Sibiu (foto: Alexandru Olănescu)
Corturar at a fair in Sibiu (photo: Alexandru Olănescu)

Atelierele de pălărier din Transilvania (secolele XX-XXI)

Karla ROȘCA*

In the multinational, multicultural and multiconfessional Transylvanian space, the traditional folk costume of each ethnical group highlight a style, a tradition, a special universe, as a consequence to an entire series of factors that determined its evolution.

Rigorous percepts and rules of life established in the traditional rural community, the way of dressing, behavior and act in various circumstances. To get dressed into a certain historical era, into a certain space and into a certain way, becomes, in time, a label, a means of recognition, identification, a cultural pattern based on the system of values created by a certain ethnicity in time.

This paper presents a short history of the hat, a mark of the ethnical identity and also its evolution from the Middle Ages till nowadays. The lack of documents related to this craft and the hatter workshops in the 20-21 century Transylvania and also missing the translation of the information in Romanian from German or Hungarian, makes rather difficult the research of this craft. Thus, in 2005, 2006 and 2015 complex field researches on this field were undertaken in hatter workshops from Galeș, Săliște, Sibiu county and Sebeș, Alba county. Choosing this specific workshops was not at random, but based on many reasons, first the multiethnic and multiconfessional aspects, taking also into account the fact that the diversity, being it ethnical or religious opens wide perspectives to the anthropological research.

Keywords: hatter, multicultural, identity, workshop, Transylvania

Cuvinte cheie: pălărier, multiculturalitate, identitate, atelier meșteșugăresc, Transilvania

În spațiul multinațional, multicultural și multiconfesional al Transilvaniei, costumul popular tradițional al fiecărui grup etnic a evidențiat un stil, o tradiție, un univers aparte, răspunzând unui întreg complex de factori care i-au determinat evoluția.

Norme și reguli stricte de viață reglementau în comunitatea rurală tradițională, modul de a te îmbrăca, de a te comporta și de a acționa în diverse împrejurări și ocazii. „A te îmbrăca într-o anumite perioadă istorică, într-un anumit spațiu și într-un anumit fel, devine, cu timpul, o emblemă de recunoaștere, un mijloc de identificare, un model cultural bazat pe sistemul de valori creat de etnia respectivă, de-a lungul timpului”¹.

Pălăria - marcă a identității etnice

„De-a lungul istoriei sale, pălăria a fost un indicator al statutului social, dar și un simbol al schimbării. Fiind purtată ca element de protecție, în armată (capitonarea căștii militare cu pâslă sau piele), pentru motive religioase sau ceremoniale, pentru siguranță sau ca accesoriu de modă, pălăria a marcat în permanență tranziția la un alt statut. Istoria pălăriei este, de fapt, istoria modernizării, a dezvoltării economice și a crizelor, a revoluțiilor, și, de ce nu, a războaielor și a păcii. Pălăriile definesc generații și împiedică o clasificare superficială a oamenilor, vorbind despre timpurile în care ei au trăit și despre ce au avut de spus generațiilor care le-au urmat.”²

Încă din cele mai vechi timpuri oamenii obișnuiau să își împodobească capul cu o pălărie, o căciulă sau o cască. Este foarte probabil că în acea perioadă acoperământul capului era mai puțin o protecție împotriva intemperiilor vremii, și mai mult un accesoriu care împodobește vestimentația, dar adesea și un însemn al rangului cu un puternic impact simbolic. Nu se poate constata cu exactitate de

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: karla.rosca@muzeulastra.com

¹Maria Bătcă, *Găteala capului-marcă identitară a românilor bănățeni din Voivodina*, în „Caietele ASER”, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr.4/2008, p. 107.

²<http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/> (accesat la 3 februarie 2016).

când se poartă, dar din documente, de pe monumente și din desene pe piatră reiese că acoperământul care *împodobește* capul este la fel de vechi ca și îmbrăcămintea. În mormintele regale de la Persepolis s-au descoperit imagini în care conducătorii apar cu peruci înalte; în opoziție, lângă ei se află, stând în picioare, supușii lor cu capetele neacoperite, simbol al libertății³.

În Evul Mediu nobilul spaniol era aproape egal regelui și putea să poarte pălăria chiar și în prezența acestuia. Despre nobilii regelui Arthur se spune că aceștia petreceau cu capetele acoperite. Conform obiceiurilor, fiecare rege purta un acoperământ de cap: coroana. Despre *Regele Soare* al Franței, Ludovic al XIV-lea, se relatează o întâmplare ce caracterizează foarte bine valoarea care era atribuită pălăriei în acele vremuri: când regele Angliei și-a vizitat colegiul regal la Versailles, li s-a permis acestora – din dispoziția expresă a lui Ludovic – ca la masa comună să își păstreze pălăria pe cap, cu condiția, ca ori de câte ori se conversa cu regele, să își descopere capul. Pe vremea aceea se mânca cu mâinile, tacâmurile fiind, practic, necunoscute. Ne putem imagina cu ușurință cum arăta pălăria regelui englez la finalul mesei⁴. În secolul al XVI-lea, în Europa, pălăriile erau considerate un accesoriu destinat exclusiv membrilor de rang înalt ai societății⁵, fiind confecționate în diferite forme: conice, pătrate cu onduleuri. Pălăriile cel mai des întâlnite, erau cele bărbătești, confecționate după moda spaniolă – înalte, din fetru (pâslă din fibră fină), închise la culoare, cu borul întors în față, decorate cu o cataramă sau o broșă prinse pe o panglică și uneori cu pene⁶. Pălăria își depășește condiția de necesitate și devine încet, dar sigur, un accesoriu la modă, un însemn social. În secolul al XVII-lea, în moda pălăriilor bărbătești a fost creată pălăria *bicorn* și *tricorn* din fetru negru, cu panglici aurii și pene de struț. Pălăriile de damă și-au început ascensiunea tot în acea perioadă, devenind unul dintre cele mai controversate accesorii, cunoscând evoluții spectaculoase de-a lungul timpului.

În Germania, se poate vorbi despre meșteșugul confecționării pălăriilor datorită breslelor, care purtau o corespondență intensă între ele, făcând, totodată, și numeroase însemnări. Printre acestea se numără *Cartea mare a pălărierilor din Hamburg* și cea a pălărierilor din Bremen. S-a păstrat de asemenea o carte a unui cleric sas protestant, *Meșteșugul confecționării pălăriilor*, apărută în anul 1705, precum și o lucrare scrisă la Paris de Abbe Moel, în 1760. Aceste documente și înscrisuri sunt primele care oferă informații amănunțite atât despre organizarea breslelor, cât și despre metodele de confecționare utilizate de pălărierii din acea vreme. Interesante sunt două documente mai vechi, din care aflăm despre existența unor asociații a pălărierilor: este vorba despre două scrisori federale din anii 1477 și 1512 în care meșteșugarii mai multor orașe din Renania încheiau o convenție pentru a se apropia și a se adapta la obișnuințele comerciale și la obiceiurile federale. Aici sunt cuprinse prevederi stricte pentru perioada de ucenicie, pentru drepturile și îndatoririle meșterilor. Chiar și un tarif se poate găsi în cadrul prevederilor salariale. Scopul convențiilor comerciale era acela de a îngradi concurența sau chiar de a o elimina. Lucruri interesante despre asociațiile pălărierilor știa să povestească și fabricantul Karl Mayser din Ulm, cu ocazia celei de a doua Adunări Generale a Asociației prăvăliilor de pălării en-detail, ținută la Elsass-Lothringen în anul 1911. Karl Mayser menționa că în Evul Mediu, ucenicul - conform paragrafului 2 din vechiul Regulament al pălărierilor – era nevoit să depună o lucrare dificilă de meșter: o pălărie ascuțită, o pălărie de vânător cu o gaică lată și o pereche de ciorapi foarte lungi din pâslă. Lucrarea de meșter trebuia executată în casa unui meșter îndrumător, pe care ucenicul trebuia să îl și întrețină. Dacă nu se trecea proba, timpul și banii erau iroșiți. Se poate observa că, pe-atunci, examenul de meșter era o chestiune costisitoare, necesitând un bagaj de cunoștințe și o sumă serioasă de bani⁷.

Remarcabile sunt însemnările pe care le-a făcut un specialist în anul 1799 într-o carte despre meșteșugul pălărierilor. Confecționarea unei pălării din păr de vidră se desfășura aproximativ în felul următor: mai întâi, din blana de vidră se smulgeau firele foarte prăfuite și foarte murdare; se freca, apoi, blana cu un amestec de apă tare (acid azotic) și mercur, diluat cu apă de râu; după uscare, blana

³Louis Jacobi, *Fabrikation von Damen-und Herren- Filzhüten*, Berlin, 1933, pp. 19-20.

⁴*Ibidem*, p. 21.

⁵*Ibidem*, pp. 149-163.

⁶<http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/> (accesat la 3 februarie 2016)

⁷Louis Jacobi, *op.cit.*, pp. 22-23.

devenea din nou moale și maleabilă, putând fi tăiată (croită). Amestecul preparat pentru confecționarea unei pălării avea următoarea compoziție: 3 uncii păr de vidră, ½ uncie păr de castor, ½ uncie lână roșie, 2 uncii de păr netratat de vidră. Din aceste materiale se confecționau 4 bucăți egale de fetru, care se uneau prin udare și păslare. Acest fetru era dat la puiă într-un cazan cu apă și vin din drojdie; apoi, pălăria se trăgea peste o formă și se lăsa la uscat⁸.

Care este situația atelierelor de pălărier în Transilvania?

Meșteșugul pălărieritului nu s-a dezvoltat în Transilvania decât în câteva orașe și anume în centrele comerciale mai importante: Sibiu, Mediaș, Brașov, Bistrița, Lipova, Sebeș, unde se întâlneau străini veniți din Europa, și care prin legăturile economice cu celelalte orașe, își puteau vinde produsele, mai ales că nobilimea sau patriciatul își cumpărau aceste produse din străinătate, astfel încât articolele pălărierilor autohtoni erau destinate doar păturii orășenești mijlocii. La Sibiu, în anul 1494 sunt amintiți trei pălărieri. În anul 1554, tot la Sibiu pălărierii obțin un privilegiu în legătură cu practicarea meșteșugului și cu desfacerea produselor realizate. Pălărierii din Sibiu erau organizați chiar într-o breaslă, obținând aprobarea statutelor din partea consiliului orășenesc în anul 1589⁹.

Pălărierii ardeleni satisfăceau nu doar nevoile de consum ale populației din Transilvania, ci, o mare parte a produselor lor era exportată chiar și în Țările Române¹⁰. Țărănimea și orășenimea săracă se mulțumea cu pălăriile confecționate de țărani. Pălărierii ardeleni țineau pasul cu moda timpului. La sfârșitul secolului al XVI-lea produceau o mare diversitate de pălării. Pălărierii din orașele ardeleni confecționau atât pălării civile, cât și pălării și șepci militare, cu boruri late, pentru adulți, și cu boruri înguste, pentru copii. Pălăriile *de Pojon* imitau pălăriile confecționate în orașul slovac Pojon de calitate superioară. Se confecționau și pălării după moda ungurească, turcească, englezească sau franțuzească¹¹.

Atelierele de pălărieri din secolele XX-XXI din Transilvania: Tischler Josif (Sebeș, județul Alba), Virgil Ilieș (Galeș, județul Sibiu) și Radu Ilieș-Dădârlat (Săliște, județul Sibiu)

Ponderea lucrărilor redactate despre meșteșugul confecționării pălăriilor și atelierele destinate acestor produse realizate în Transilvania secolelor XX-XXI și lipsa traducerii lor din germană sau maghiară în limba română, face accesul la informație să fie extrem de limitat pentru cunoașterea aprofundată a acestui meșteșug. Între anii 2005 - 2006 și în 2015 s-au întreprins cercetări complexe, bazate pe repertorierea, arhivarea, valorificarea și achiziționarea atelierelor de pălărier din Galeș și Săliște (județul Sibiu) și Sebeș (județul Alba).

Opțiunea pentru aceste ateliere nu a fost întâmplătoare, ci s-a bazat, în primul rând pe structura multiethnică și pluriconfesională a zonei, pornind de la considerentul că diversitatea, fie etnică, fie religioasă, deschide perspective incitante pentru cercetări antropologice.

Metodologia de lucru s-a bazat, în principal, pe metodele specifice investigației de teren, respectiv observația participativă, povestirea, interviuri, dar și analiza de conținut a informațiilor provenite din diferite categorii de documente (registre de comandă, documente de familie, registre de control, facturi de la fabricile de unde își achiziționau materia primă) etc. Pentru o prezentare cât mai exhaustivă a atelierelor de pălărieri s-au avut în vedere: de la cine s-a învățat meseria, de când se practică?; ce produse confecționează?; ce materiale folosește?; de unde le procură?; ce unelte folosește?; ce tehnici de lucru practică?; pentru cine lucrează (târguri, piețe, comenzi, contracte)?; unde își valorifică marfa?; dacă are urmași care să continue practicarea acestui meșteșug? dacă meșteșugul mai este rentabil?.

⁹*Ibidem*, p. 25.

¹⁰Arh. Statului din Sibiu, Z.U., I, nr. 140.

¹¹Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1954, p. 219.

În anul 2005 s-a întreprins o cercetare în atelierul ultimului pălărier sas din Transilvania, Josif Tischler, în vederea identificării și achiziționării acestui atelier, ce a funcționat din anul 1902.

Josif Tischler s-a născut în 14 mai 1907 la Sebeș într-o familie cu veche tradiție în confecționarea pălăriilor și a murit în anul 2003, la vârsta de 96 de ani. Atelierul a funcționat până la moartea sa. Meșterul a învățat meseria de la tatăl său și a obținut brevetul de meserie în 3 aprilie 1942 la Alba - Iulia.

În atelier, Josif Tischler lucra pălării pentru costumul popular, pălării orașenești de damă și bărbătești, jobene și pălării de paie, pentru sași, maghiari, români și romi. Iarna confecționa pălării pentru femei, pentru că acestea erau migăloase și solicitau multă răbdare, iar primăvara, în perioada Paștelui, lucra pălării pentru costumele populare săsești, românești și maghiare (inclusiv pentru bărbați). Avea drept de desfacere, la început pe raza orașului Sebeș, apoi la târgurile de animale din Hațeg și Lugoj.

Materia primă, cloșul de fetru de diferite culori și mărimi, era cumpărat de la fabricile de cloșuri și pălării *M Korber & Co. S.A., Periam, Fabrica de pălării S.P.A. Timișoara, E.K. Thomas* din Timișoara, *Fabrica de pălării Frații Ladstätter* din Timișoara, *ASTRA-Fabrica de cloșuri* din Sebeș-Alba, *Union* din Jimbolia, *Hans Keul, magazin de manufactură și mărunțișuri* din Sibiu, Piața Mică, nr. 2 sau *Furnitura-articole speciale pentru industria de pălării*. Produsele chimice și coloranții de la fabricile *Timanil, Matei Szegedi* și *Aurel Hoborka* din Timișoara. Pentru pălăriile din paie, materia primă (paiele împletite) se procurau din Cislădioara, județul Sibiu, din sate din județul Covasna, de la Petrești (județul Alba). Cea mai fină împletitură de paie era de fiecare dată cea de la Cislădioara, la fel ca și cea din fibre de orez, adusă din Japonia de către un pălărier din Sibiu, Krauss. Mașinile și uneltele pentru atelierul de pălării erau achiziționate de la *Fabrica A. Trink* din Jimbolia¹².

Uneori făcea și cloșuri (dar pentru acestea trebuia să ai instalație de pivă) și atunci trebuia să respecte întreg fluxul tehnologic. Fiul pălărierului, Winfried Tischler, ne mărturisește din secretele confecționării pălăriilor: *Prima fază de lucru este vopsitul. Se trage pălăria pe calapod și se leagă bine cu sfoară de jur-împrejur pentru a se fixa bine. Se fac astfel 20 de bucăți care se pun în cazanul plin cu vopsea. Vopsitul se face cu negru acid: cu o lingură se ia puțin de acid și se dizolvă în apă rece, în cazul în care acidul se dizolvă în apă caldă acesta stropește și este foarte periculos. După dizolvare, acidul se toarnă în vopsea, se fierbe bine și se amestecă, pentru o vopsire uniformă. Când apa se decolorează înseamnă că pălăriile sunt gata. Se scot pălăriile, se lasă la scurs, se taie ața, rămânând o dungă albă. Interiorul pălăriei rămâne alb. Dacă cineva vine să cumpere o pălărie de port se uită în interior să vadă dacă e albă, dacă nu, înseamnă că e căzută pe jos și nu o ia, considerând că este refăcută. Vopsitul durează cam 8-9 ore. Pălăria vopsită era întărită pe margine cu făină și gelatină. Aceasta se pune pe o masă găurită în mijloc, se apăsa și se întărea cu mâna în interior. După ce era întărită pălăria era trasă prin mașina de presat. Întăritura trebuia să fie solidă pentru ca în momentul în care apeși să nu ajungi în exteriorul pălăriei. Se pune din nou la uscat și se trage pe o formă după mărimea dorită. Apoi se aduceau în atelier și se puneau pe vasul cu aburi una peste alta. Fiecare pălărie, se pune pe rând în presa mare cu forme de diferite mărimi metalice.*

Presa hidraulică funcționa cu apă la o presiune de 6 atmosfere și era folosită pentru călcat. Pe vremuri exista o sobă cu petrol, iar ulterior s-a trecut pe gaz. Pe urmă se pune din nou pe calapod și se lua o formă de lemn și se tăia marginea pălăriei cu cuțitul, exact distanța care se dorește, special pe calapod-colac.

Se peria din nou la mașina electrică de periat și lustruit. Cu o bucată de postav de aceeași culoare se dă luciul pălăriei pe mașina electrică de lustruit.

După aceea se coseau curelele de întărire la mașina de cusut, bentița din interiorul pălăriei cu mașina pentru curele prin fixarea roțiței, care cosea în interior și bordura. Operațiunea aceasta se făcea cu o mașină specială de cusut, foarte veche.

Căptușala se cosea pe vremuri manual, acum se lipește. Barșonul nu se prindea, ci se cosea

¹²A. Trink, *Catalog special. Toate calapoadele, sculele și mașinile pentru industrie de pălării*, Tipografie J. Schmidt, Jimbolia, 1920; A. Trink, *Catalog ilustrat despre forme, unelte și mașini*, Jimbolia, 1920.

întors, pe margine (la maghiari-verde și roșu, la români – negru, la sași și români cu „ciucuri”, depinde din ce localitate era clientul și ce pretenții avea).

Apoi erau uscate afară și depozitate în spațiul pentru clienți în dulapuri și vitrine. Înainte de a fi vândute mai erau încă o dată verificate. Durata 2-5 zile. Total pălării lucrate pe săptămână 100 buc¹³.

Pălăriile de port se diferențiază de la etnie la etnie, după boruri. Dacă era o pălărie cu boruri late, aceea era făcută pentru sași, dacă avea boruri înguste pentru români. Pălăria cu borul mare, produsă în atelierele meșterilor sași, s-a purtat inițial și în zona Mărginimii Sibiului, în timp ce clopul, pălăria purtată astăzi de întreaga mocănimă, a fost introdusă mai recent, la sfârșitul secolului al XIX-lea, înlocuind pălăria cu boruri mari.

Virgil Ilieș, renumitul pălărier de la Galeș, menționa într-un interviu tehnica migăloasă de confecționare a clopului¹⁴: *Clopul se naște clop. Se face din lână sau din cloș. Cloșul este fetrul (adică lâna dărăcită, împâslită, piuată) ce se trage pe calapod, se leagă cu sfoară, se ține în vopsea - cu calapod cu tot - timp de două ore (la pălăriile ciobanilor vopseaua intra doar pe-o parte, pe dinăuntru ea rămâne albă, că de nu-i albă, țaranul n-o ia, zice că-i făcută din vechitură), se usucă, se lustruiește, se aprează, iar se usucă, iar se presează, iar se lustruiește, apoi se pune mușama, se taie, se tivește, iar femeile le încheie cu mână: căptușeala, panglica, funda. O mai lustruiesc nițel și clopul îi bun de dus la piață. Nașterea lui durează cam 10 zile și trebuie luat cam de 60 de ori în mână. Înmulțiți cu sute, poate chiar mii de clopuri, și-o să-nțelegeți că cel care-l poartă duce cu sine, impregnat în materia pălăriei, și-un strop din sufletul meu... Oierii le poartă cu mult orgoliu, ca pe un însemn de distincție nobiliară... clopul împiedică pierderea portului românesc. În epoca asta, modernă, oamenii și-au modernizat stilul de viață, îmbrăcămintea, iar portul național e pe cale de dispariție. Este foarte trist, cum trei valori mari - limba, portul și obiceiurile - se pierd. Asta-nseamnă că ne pierdem ca nație... Pe-aici, pe la noi, din portul național, doar pălăria a mai rămas autentică. O poartă ciobanii - la Jina, Poiana, Tilișca, șoferii - la Vaideeni, Novaci, Polovraci, domnii, dar și țiganii (aceștia din urmă, pe vremuri slugi la sași, le-au preluat modelul pălăriei, pe care l-au adaptat stilului lor...).*

Cum de s-a păstrat această meserie tocmai aici, în Săliște?

În 1892, a apărut, la Săliște, Reuniunea Meseriașilor ca să fie ajutați copiii românilor să-nvețe anumite meserii și să meargă și mai departe. Reuniunile aveau personalitate juridică, dar jucau și rolul unui sindicat, ca să apere drepturile membrilor săi. Pe-atunci, erau foarte mulți meseriași la noi: pantofari, tăbăcari, curelari, tâmplari, cojocari... În Săliște erau trei tăbăcării, unde se produceau talpa, piele, iar pantofarii faceau pantofi, papuci ori opinci - trecute peste munți dincolo, în Regat. Tot în 1892, fusese înființată în Săliște și o școală de ucenicie de doi ani, unde copiii primeau educație aleasă, li se dădea atestat de calfă, apoi calificare și-n cele din urmă cărți de meșteșugari. Tinerii înzestrați intelectual, dar cu posibilități materiale reduse, erau ajutați de reuniunile existente și de biserică să-și termine studiile, ba sa și le și continue în străinătate... până în 1945, când Banca Albina a dat faliment, iar reuniunea noastră, a meseriașilor, a pierdut tot capitalul, iar apoi în 1992 a fost reînființată.

La începutul secolului XX, numărul meseriașilor cu ateliere meșteșugărești în Săliște a crescut mult față de cel existent la înființarea Reuniunii. Sunt concludente datele statistice extrase din anuarele școlare din Săliște, cu privire la numărul de ucenici de la Școala învățăceilor industriali, unde, în anul școlar 1900-1901, apar 3 pălărieri¹⁵, în 1927 s-au identificat 4 pălărieri¹⁶, ce executau produse atât

¹³Interviul a fost realizat în anul 2005, în atelierul pălărierului Josif Tischler din strada 24 Ianuarie, Sebeș, județul Alba. Este de menționat faptul că meșterul nu a acordat niciun interviu în perioada în care a activat. După moartea acestuia, l-a solicitat fiului, Winfried Tischler, o echipă de muzeografi din cadrul Muzeului ASTRA s-a deplasat la Sebeș în vederea inventarierii atelierului și în cazul în care este posibil, a achiziționării acestuia pentru valorificare expozițională.

¹⁴În anul 2006 în cadrul proiectului finanțat de Administrația Fondului Cultural Național Tradiții uitate-un tezaur nevalorificat, echipa de cercetători de la Muzeul ASTRA a întreprins o cercetare de teren la Galeș, județul Sibiu, în atelierul pălărierului Virgil Ilieș.

¹⁵Coord. Victor V. Grecu, *Săliștea Sibiului străveche vatră românească*, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român ASTRA, Sibiu, 1990, p. 151.

¹⁶*Ibidem*, p. 154.

la comandă, cât și pentru piață, rezultatele muncii lor ajungând să fie desfăcute în multe orașe ale Transilvaniei. Astăzi, la Săliște lucrează un singur meșter pălărier, fiul lui Virgil Ilieș, Radu Ilieș-Dădârlat.

În atelierul de pălărier a lui Radu Ilieș-Dădârlat din Săliște ai impresia că te întorci înapoi în timp, în atelierelor de la începutul secolului XX, printre meșteri și calfe ce fac pălării din generație în generație. Radu ne mărturirește: *Meseria de pălărier are multe faze de lucru, dar ceea ce e esențial atunci când faci pălării e să ai satisfacția unui lucru bine făcut. Dacă nu, nu o poți vinde. Facem pălării de tot felul, de la cea țărănească, la cea de cowboy sau de damă. Când m-am apucat de meseria asta am început cu pălăria românească pentru că tendința este de a părăsi portul românesc, iar în țară sunt puțini pălărieri, cât să-i numeri până la 12-13. Tata lucra pălării numai de port popular; pentru români, eu confecționez pălării pentru toate etniile: sași, maghiari, romi. Prin mâinile sale trec zilnic, destule pălării în devenire; și nu trec doar o dată, ci de multe ori, pentru că de la cloș la pălărie, drumul e unul lung: pleacă de la presă, trece prin băi de abur și căldură și se sfârșește în mașina de cusut... Astăzi Radu nu mai face cloșuri, le ia gata din Cehia. Se fac din lână fină de oaie; se mai pot face și din păr de iepure, dar sunt mai scumpe. Cloșurile pentru pălăriile țărănești le vopsim noi pe calapoade, dar ele trebuie să rămână albe în interior că dacă nu, nu le vinzi. Oamenii controlează. Fac toate felurile de pălării, dar am început cu asta țărănească. Uită-te la asta: pălăria țărănească a suferit mai multe modificări: inițial a fost mai joasă; la Săliște era cu boruri mai mari, cu panglică cu alb. După aia, pălăria s-a ridicat de la 12 cm la 13 cm și apoi la 14... mărimea 3, înseamnă că are 53 de cm. Diametrul e diferit de la un număr la altul cu 2 mm, iar în lungime mușamaua pe care o aplicăm pe dos pentru întărire crește cu un cm. Sunt teancuri de pălării în atelier, unele sunt aproape gata, altele își așteaptă drumul prin mașinile de cusut. Până să fie gata de vânzare, fiecare pălărie e luată în mână de vreo 60 de ori, o muncă de Sisif, o muncă la milimetru și la temperaturi înalte, pe care doar acest om - printre ultimul mohican ai acestui meșteșug - o cunoaște.*

Azi Săliște este oraș, dar în oraș nu se întâmplă mai nimic. Radu și cei câțiva meșteșugari locali se luptă cu cererea în scădere și cu problemele specifice – în cazul lui, riscul de a rămâne fără materie primă: *cloșul* de pâslă, un cocon moale din care se nasc două pălării îngemănate și pe care îl mai găsește într-un singur loc, dacă nu vrea să folosească unul chinezesc, din melanj.

Radu a moștenit meșteșugul, printr-un interesant răscoală al sorții, de la soțul bunicii, Ionel Dădârlat, cel care l-a crescut pe tatăl lui și al cărui nume este acum adăugat pe firmă, *ca să nu se piardă*. Tatăl lui Radu, era, de fapt, un tehnician veterinar de 40 de ani, iar bunicul murise când, de dragul lui Radu și al tradiției, familia s-a reapucat de confecționat pălării. Avea un mare atu: atelierul dotat cu mașini și calapoade, unele vechi de un veac. Bunica lucrase cot la cot cu soțul, iar ce nu a reușit ea să-și aducă aminte, Radu a fost trimis să *fure* de la fabrică, de la Timișoara. *M-a lăsat directorul să stau două luni să mă uit, îi ajutam pe muncitori. Am învățat cum erau calapoadele, ce forme, ce garnituri se puneau pe pălării, cum se țighelea. Am învățat ce nu știau să-mi spună părinții, că ei făceau doar pălării tradiționale – își amintește Radu. Pălăria tradițională se aprează cu pensula, apoi se rulează și se frământă. Cleiul de oase, cu dextrină și amidon de porumb, se folosește fierbinte, ca să intre în material, dar nu prea mult, căci dacă se pătează, e bun de aruncat.*

Pe vremea aceea, Ceaușescu tolera doar artizanatul, așa că autorizația familiei a fost numai pentru pălării țărănești.

Radu scoate pâsla de pe oala de aburi cu mâna goală. *Trebuie să mă ardă. Nu pot cu mănuși, că n-am sâmț, numa' cu mâna goală se poate* – spune el cu mândrie. Ca să dea formă pălăriei, el lasă câteva secunde cloșul apretat, stors cu valțuri și fierbinte pe calapodul de lemn. Întinde bine calota pe calapod, o leagă cu o sfoară, apoi trage cu nădejde de boruri. Uscată pe scândură, noua pălărie se perie și apoi, pe o matriță de duraluminu, intră la presă, o mașină hidraulică vieneză care a împlinit 130 de ani. Apoi pălăria se așază la uscat pe scânduri și se perie iar. *Nu există fază la care să nu se perie. Apretezi – lustruiești; dai formă – lustruiești* – spune Radu, de lângă mașina pe care și-a meșterit-o singur ca să-i învârtă pălăriile, în timp ce el mănuieste mai multe perii și o bucată de pâslă. După presat, se taie borurile manual, cu cutterul și un distanțier făcut artizanal, în timp ce pălăria stă pe un ștemp – un calapod mai scund. *Bunicul și tata tăiau borul cu cuțite făcute din pânză de fierăstrău, care se ascuteau într-un anumit fel. După cusături vine călcatul borurilor, o operație complexă, care*

implică un alt tip de calapoade, numite *razli*, și se face cu un sac de nisip încins. Urmează operațiile manuale – căptușeala și alte decorații.

Soția îl ajută la cusutul de mână, deși Radu se pricepe și el. Pe lângă cei doi soți stă un singur ajutor – și uneori băiatul, foarte dornic să participe. În plus, pe lângă munca propriu-zisă, trebuie să înfrunți provocarea de a te menține pe piață, făcând management, desfacere și chiar contabilitate. Și totul pe cont propriu.

Între timp, Radu Ilieș-Dădârlat învârte în mâini o pălărie țigănească și îi rupe demonstrativ căptușeala. *Vedeți? Pălăriile de țigani și de ciobani se vopsesc pe calapod, doar pe exterior. Țiganu' nu ți-o cumpără dacă nu e albă pe dinăuntru, zice că nu-i nouă, că e vreo vechitură, întoarsă și revândută. Ciobanu' vrea și el calitate: să fie tare, impermeabilă, groasă.* Dar de la pâslă până la podoaba sărbătorească pe care o poartă fie domnii, fie ciobanii, meseriașul intervine de foarte multe ori, cu miga sau cu trudă, folosind tehnici pe care numai el le mai știe.

Care este viitorul atelierelor de pălărieri? Pot ele să continue tradiția?

În condițiile globalizării, singura șansă să ne păstrăm identitatea culturală este aceea de recuperare a valorilor tradiționale, de conservare a tradiției și de valorificare a fiecărei mărci identitare. Toate acestea sunt posibile prin intermediul muzeului.

BIBLIOGRAFIE

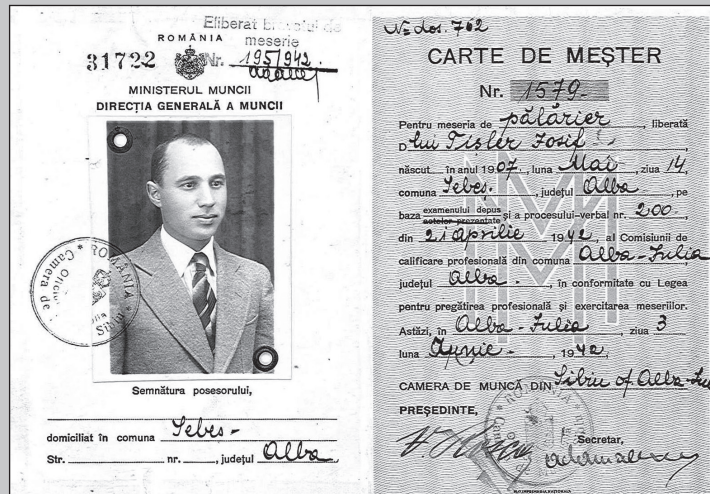
- Arh. Statului din Sibiu, Z.U., I, nr. 140.
Bâtcă, Maria, *Găteala capului-marcă identitară a românilor bănățeni din Voivodina*, în „Caietele ASER”, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. 4/2008, pp. 107-113.
Bortfelt, Carl, *Die Hutmacherkunst*, Bremen, 1902.
Coord. Victor V. Grecu, *Săliștea Sibiului străveche vatră românească*, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român ASTRA, Sibiu, 1990.
Jacobi, Louis, *Fabrikation von Damen-und Herren- Filzhüten*, Berlin, 1933.
Pascu, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1954.
Trink, A., *Catalog ilustrat despre forme, unelte și mașini*, Jimbolia, 1920.
Trink, A. *Catalog special. Toate calapoadele, sculele și mașinele pentru industrie de pălării*, Tipografie J. Schmidt, Jimbolia, 1920.

Referințe online

- <http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/> (accesat la 3 februarie 2016)
<http://languagehat.com/the-social-meanings-of-hats/> (accesat la 8 februarie 2016)
<https://ro.wikipedia.org/wiki/P%C4%83l%C4%83rie> (accesat la 3 februarie 2016)

Josif Tischler, în atelierul din strada 24 ianuarie, Sebeș (Foto: arhiva personală Winfried Tischler)
Josif Tischler in his workshop in Sebeș, 24 January street (Photo: Winfried Tischler's personal archive)

Carte de meșter Josif Tischler, eliberată la 3 iunie 1942 în Alba Iulia (Foto: arhiva personală Winfried Tischler)
Josif Tischler Craftsman's License, issued on June 3rd 1942 in Alba Iulia (Photo: Winfried Tischler's personal archive)

Autorizație de funcționare a atelierului de pălării Josif Tischler din 17 aprilie 1970 (Foto: arhiva personală Winfried Tischler)
Josif Tischler's Hatter Workshop Functioning License of April 17th, 1970 (Photo: Winfried Tischler's personal archive)

Târgul din Sebeș - Pălării de vânzare (Foto: arhiva personală Winfried Tischler)
The Sebeș Fair - Hats for sale (Photo: Winfried Tischler's personal archive)

Atelierul pălărierului Josif Tischler, 2003 (Foto: arhiva personală Winfried Tischler)
Josif Tischler's Hatter Workshop, 2003 (Photo: Winfried Tischler's personal archive)

Atelierul Josif Tischler - spațiul destinat clienților (Foto: arhiva personală Winfried Tischler)
Josif Tischler Workshop - clients' space (Photo: Winfried Tischler's personal archive)

Atelierul pălărierului Virgil Ilieș, Galeș, județul Sibiu: calapoade de lemn pentru clopuri (Foto: Arhiva grafică-documentară a Muzeului ASTRA)

Virgil Ilieș's Hatter Workshop, Galeș, Sibiu county: wooden form blocks for peasants' cloche hat (Photo: the Graphical and Documentary Archive of the ASTRA Museum)

Meșterul pălărier Radu Ilieș-Dădârlat, Săliște, județul Sibiu (Foto: Karla Roșca)

The Hatter Radu Ilieș-Dădârlat, Săliște, Sibiu county (Photo: Karla Roșca)

Aspecte din istoria unei familii de sași din Cisnădie (județul Sibiu)

Cosmin IGNAT*
Raimar BONFERT**

The idea of writing this article came from our brief but comprehensive discussions, starting with the year 2015, about the history of Transylvania and the history of Saxons in the Sibiu area. Hundreds of volumes illustrating more or less unusual aspects have been written on the history of the Saxon community from southern Transylvania. We propose a case study here, focusing on the history of a Saxon family from Cisnădie, whose photo archive has been exceptionally preserved. The photos illustrate special or common moments from family life, revealing the special, happy events. However, some provide tangential information on episodes of historical, political or economical importance. Unwanted pictures of Cisnădie, as well as important characters for the existence of the community, are also depicted in this article.

Keywords: Transylvania, Saxons, Heltau, Cisnădie, family archive, community

Cuvinte cheie: Transilvania, sași, Heltau, Cisnădie, arhivă de familie, comunitate

Istoria localității Heltau/Cisnădie

Despre Cisnădie (germ. *Heltau*, *Heldau*, *Hielt*, *Helta*, magh. *Nagydisznód*¹), înființată de coloniștii sași în a doua jumătate a secolului al 12-lea și atestată documentar în anul 1204 (sau 1223, după alte surse), au apărut mai multe lucrări, îndeosebi cu privire la istoria comunității locale². Cunoscută, în special în evul mediu, datorită breslei făuritorilor de seceri și coase, o breaslă înființată în secolul al 15-lea, extrem de utilă, însă dezavantajată din cauza apropierei de breslele mult mai importante ale Sibiului³, localitatea își întărește poziția pe scena politică și economică a Transilvaniei mulțumită capacității locuitorilor săi de a se implica în numeroase domenii de activitate. Majoritatea studiilor de specialitate s-au concentrat pe analiza impresionantă a bisericii fortificate aflată în centrul localității și a evenimentelor deosebite din istoria comunității de aici⁴. Cu privire la anumite aspecte ale istoriei localității, am contribuit în trecut, prin intermediul unui articol de specialitate, la cunoașterea unor aspecte care țin de patrimoniul comunității din Cisnădie⁵.

În apropierea localității actuale, de fapt în teritoriul cuprins între actualele localități Cisnădie și Cisnădioara, istoricii au plasat *villa Ruetel*, despre a cărei existență aflăm deja în anul 1204⁶. Aproape

*doctor, muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: cosmingnt@gmail.com

**Gaildorf, Baden-Württemberg, Germania; e-mail: raimar.bonfert@web.de

¹Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003; <http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/bibliotheca/repisibiu/a-h/cisnadie.htm>.

²Martin Rill, *Der Schatz von Heltau*, în „Forschungen” 28, 1985, 2, p.75-84; Hermann Rehner, *Heltau. Eine Monographie, Hermannstadt*, 1931; Hermann Fabini, *Die Kirchenburg von Heltau*, Hermannstadt, 1996; Juliana Dancu, *Die Kirchenburg von Cisnădie*, București, 1970.

³Pentru detalii v. lucrarea Ioan-Marian Țiplic, *Bresle și arme în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, București, 2009.

⁴Richard Schuller, *Baugeschichte der evang. Kirche A. B. in Heltau*, Hermannstadt, 1934; Julius Bielz, *Der Heltauer Bildstein*, în *Korresp.*, 62, 1939, p. 168-169; Julius Bielz, Kurt Horedt, *Der Heltauer Bildstein*, în *Korresp.*, 64, 1941, p. 158-159; Julius Bielz, *Nochmals der Heltauer Bildstein*, în „Deutsche Forschung im Südosten”, 1. Jg., Heft 3, 1942, p. 461-463; Trautegott Teutsch, *Die Treue der Kirchenväter von Heltau*, în *Idem, Siebenbürgische Erzählungen*, Kronstadt, 1865; Fritz Balthes, *Alte Wandmalereien in der Kirche zu Heltau*, în „Jahresberichte des Sebastian-Hann-Vereins”, 1908-1909, p. III-VII (3 Abb.).

⁵v. Maria Crîngaci Țiplic, Ioan-Marian Țiplic, Ioan-Cosmin Ignat, *Memorie și patrimoniu. Inventarul bisericii evanghelice din Cisnădie (județul Sibiu)*, în „Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX”, Iași, 2015, p. 605-634.

⁶Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003; <http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/bibliotheca/repisibiu/a-h/cisnadie.htm> consultat în data de 26.09.2017.

două decenii mai târziu, în anul 1323, *comes Nicolaus*, fiul lui *Corrardus*, lasă moștenire magistrului *Petrus*, fiul lui *Michael*, și surorii sale, soția lui *Petrus*, o casă în *civitate Gyznoyo*, actul de donație fiind confirmat de regele Carol Robert⁷. Tot în același an, printre martorii care participă la donarea de către comitele *Nicolaus* de Tălmăciu a unei jumătăți de mori din Cristian și a unei curți ginerelui său *Nicolaus*, din Cristian, este amintit și *Karol de Helta*⁸. Se pare că numele localității poate însemna pășune ori povârniș⁹.

În mod firesc, locul central în viața comunității de aici, dar și a tuturor comunităților săsești din sudul Transilvaniei, l-a ocupat biserica. Construcția bisericii, astăzi evanghelică, a început cel mai devreme la sfârșitul secolului al 12-lea, dar cel mai probabil în prima jumătate a secolului al 13-lea, în stil romanic. Despre faza inițială a construcției edificiului vom afla cel mai probabil date noi în perioada următoare, în urma finalizării cercetărilor arheologice preconizate a se desfășura aici.

Se pare că biserica și comunitatea au suferit distrugeri importante în urma invaziei devastatoare a tătarilor din anii 1241-1242, dar și în urma deselor incursiuni de jaf ale turcilor în secolele următoare. Despre un astfel de episod aflăm informații interesante de la istoricul cisleitician Gustav Gündisch. Pe baza însemnărilor preotului din Cristian, doctor Blasius, în exemplarul său al predicilor Sf. Bernhardin din Siena, acesta stabilește că la data de 28 ianuarie 1493, mai multe localități din zona Sibiului au căzut pradă unei incursiuni turcești: Rusciori, Șura Mică, Ocna Sibiului, Cristian, Turnișor și Cisleit, precum și unele localități românești¹⁰.

Tocmai din cauza acestor invazii străine, se fortifică falnica biserică aflată în centrul localității. În a doua jumătate a secolului al 15-lea și la începutul secolului al 16-lea, biserica este renovată și primește elemente noi, aparținând stilului gotic. Nava principală și corul sunt înălțate și deasupra corului se ridică un turn de apărare. În locul absidei de nord se clădește sacristia. Absida de sud se închide cu un zid transversal devenind astfel visteria pentru cunoscutul tezaur al bisericii din Cisleit, care din anul 1915 se află la muzeul Brukenthal. În timpul năvălirilor turcești se clădesc turnuri de apărare deasupra portalelor, cu metereze. În 1551 se înalță clopotnița, care de-a lungul timpului se modifică în mai multe rânduri, până ce în anul 1791 capătă aspectul ei actual. Fiind dăruită de un trăsnet, în anul 1795 se instalează un paratrăsnet, acesta fiind primul cunoscut în Ardeal. În anul 1425 este deja menționat un ceas în turn, dar orologiul actual provine din anul 1868, când înlocuiește un alt ceas, făurit în 1744 de meșterul Simon Schmidt din Brașov¹¹. Îmbucurător este faptul că, începând cu anul acesta, biserica a intrat într-un amplu proces de renovare¹². Cercetările arheologice viitoare, care se impun cu prisosință, vor scoate, poate, la lumină aspecte necunoscute până acum referitoare la istoria primilor coloniști sosiți aici în a doua jumătate a secolului al 12-lea.

Referitor la situația demografică, se estimează că localitatea număra înainte de marea invazie tătară din anii 1241-1242 mai puțin de 700 de locuitori¹³. Se pare că dese invazii străine nu au permis creșterea demografică, doar în preajma anului 1700, Cisleitia depășind 1000 de locuitori. În anul 1941 avem menționați 5385 de locuitori, iar deja în anul 1985, 21.219 locuitori¹⁴, explozia demografică fiind pusă, în mod firesc, pe seama dezvoltării industriei textile din oraș care atrage foarte mulți muncitori din județele vecine și nu numai. În anul 1946, localitatea Cisleit a fost ridicată la rangul de oraș. Astăzi, potrivit ultimelor estimări apărute în presa locală, numărul locuitorilor se apropie de „perioada de glorie” a orașului datorită numeroaselor construcții ridicate în imediata vecinătate a municipiului Sibiu, dar pe terenul aparținând localității Cisleit¹⁵.

⁷Maria Crîngaci Țiplic, *Oaspeții germani în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie și arhitectură (secolele XII-XIII)*, București, 2011, p. 184.

⁸*Ibidem*, p. 185.

⁹Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1992, p. 184.

¹⁰Gustav Gündisch, *Incursiunea turcească din anul 1493 în ținutul Sibiului*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIV, 6, 1961, p. 1497.

¹¹<http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/bibliotheca/repisibiu/a-h/cisleit.htm>, consultat în data de 26.09.2017.

¹²<http://regio-adrcentru.ro/peste-6-milioane-din-cisleit/>, consultat în data de 26.09.2017.

¹³***, *Heltau. Geschichte und Kultur einer siebenbürgisch-sächsischen Gemeinschaft*, Hermannstadt, 2004, p. 373. Aici se avansează un număr exact de 680 de locuitori, estimare fixă care, în opinia noastră e puțin fantezistă.

¹⁴*Ibidem*.

¹⁵<http://www.turnulsfatului.ro/2017/10/01/statistica-sase-ani-sibiul-crescut-cu-aproape-70-000-de-locuitori/>, consultat în data de 09.10.2017.

Studiu de caz – familia Bonfert

Înființarea localității Cisnădie se încadrează, potrivit opiniei majorității covârșitoare a istoricilor care au cercetat acest subiect, în primul val de colonizare al populațiilor de neam germanic și nu numai, inițiat de regele maghiar Géza al II-lea (1141-1162)¹⁶. O estimare a numărului primilor coloniștilor sosiți pe teritoriul actual al Cisnădiei ar putea fi 50-100 de persoane.

Dacă și strămoșii familiei Bonfert s-au numărat printre primii coloniști sosiți aici este dificil de stabilit. În mod surprinzător, printre cele mai vechi registre matriculare de botez, confirmări, căsătorie etc. aflate în arhiva bisericii din Cisnădie, se numără doar cele redactate începând cu anul 1800, acestea fiind păstrate în arhiva bisericii din Cisnădie și menționate în Registrul Neicov. Printre cele mai vechi documente păstrate în arhiva bisericii din Cisnădie ori a Bibliotecii și arhivei Deutsch, sunt cele care se referă la reparațiile efectuate la biserică (1744-1911), reparații ale clopotelor (1761-1922), hotărâri referitoare la granițele de hotare între Sadu și Cisnădie (1724-1886) etc¹⁷.

Totuși, în urma cercetărilor am dedus faptul că există, foarte probabil, și alte registre care au fost folosite la realizarea unei baze de date online care conține informații despre locuitorii sași din Cisnădie¹⁸. Baza de date menționată este una cu adevărat impresionantă, fiind creată și administrată de către domnul Herbert Michael. La o simplă căutare, motorul site-ului afișează un număr de 1254 de indivizi purtând numele de Bonfert, conținând data și locul nașterii acestora, numărul copiilor, data și locul decesului (acolo unde este cazul), etc.

O parte dintre membrii familiei Bonfert au locuit în Cisnădie, pe strada Lungă, la numărul 21 (figura 1). Numerele actuale sunt rezultatul unor numerotări realizate după cel de-al doilea război mondial, casa purtând inițial numărul 201 (figura 2). Imaginea generală a curții aduce totuși aminte de vechii locatari sași (figura 3). Casa impunătoare din apropierea centrului localității Cisnădie a trecut, bineînțeles, prin diferite etape de modernizare, fiind înzestrată și cu unele anexe moderne. La stradă, casa își păstrează aspectul inițial, având două etaje, cel superior fiind destinat locuirii. Acesta din urmă are cinci ferestre încadrate de frumoase decorațiuni ieșite în profil sub forma unor coloane, motive geometrice etc. Îmbucurător este faptul că aceasta și-a păstrat ferestrele și obloanele vechi, din lemn, scăpând deocamdată, de renovările moderne vizibile la imobilele vecine. Acoperișul este în două ape, acoperit cu țigle și cu o gură de aerisire specifică, după unii istorici, doar orașului Sibiu. Se pare că, totuși, acele ventilări ale acoperișelor se întâlnesc în multe alte localități. Casele acestea impunătoare sunt totuși rezultatul secolelor 18-20, atunci când s-a înregistrat un avânt economic al orașului datorat dezvoltării meșteșugului prelucrării lăunii. În a doua jumătate a secolului trecut, construcțiile săsești stagnează (se dezvoltă noi cartiere românești în părți până atunci nelocuite ale orașului) însă sunt totuși completate unele construcții vechi cu anexe. Casa de pe strada Lungă, de la numărul 21, mai aparține și astăzi familiei Bonfert, fiind casa unde s-au născut Michael și Gustav Gündisch.

Într-o fotografie reperată în arhiva bisericii din Cisnădie sunt amintiți toți militarii care au luptat în primul război mondial pentru apărarea patriei din Cisnădie. Între aceștia regăsim următoarele persoane care poartă numele de familie Bonfert (în ordinea apariției în fotografie): T. Bonfert, M. Bonfert, M. Bonfert, I. Bonfert, M. Bonfert, T. Bonfert, H. Bonfert, K. J. Bonfert, I. Bonfert, P. Bonfert, W. Bonfert, V. Bonfert, W. Bonfert, M. Bonfert, S. Bonfert, aceștia fiind grupați în partea din stânga fotografiei. În medalionul din centrul fotografiei îi întâlnim pe următorii: M. Bonfert, F. Bonfert, V. Bonfert și P. Bonfert. Așadar, din cei 171 de militari proveniți din Cisnădie, 19 persoane poartă numele de Bonfert (mai mult de 10%). Printre numele de familie cu cei mai numeroși combatanți

¹⁶Thomas Năgler, *Populația românească din sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII-XIII*, în „SAI”, XIII, 1969, p. 114.

¹⁷Registrul Neicov, *Inventarul comunității bisericești evangh. C.A. din Cisnădie (BK Hermannstadt)*, păstrat în Biblioteca arhivei Deutsch din Sibiu, 1963, nr. 94.

¹⁸<http://www.hog-heltau.de/webtrees/index.php?ctype=gedcom&ged=Heltauer%20Personendatenbank>.

din Cîsnădie amintim: Herbert, Binder, König, Gündisch și Fleischer (figura 4). Străbunicul din partea mamei, născut în 21.11.1874, Peter Fleischer, a murit în 05.03.1918 în Muntenegru, în luptele desfășurate aici în primul război mondial (figura 7). Fotografia acestuia poate fi găsită în medalionul cu militarii care au cazut pe front în primul război mondial.

Este aproape o certitudine faptul că numele de familie Bonfert s-a întâlnit în secolele trecute doar în Cîsnădie, orice persoană întâlnită în alte împrejurări și în alte zone ale lumii purtând numele de Bonfert având rădăcinile în Cîsnădie.

Cea mai veche fotografie din arhiva familiei datează din anul 1900 (figura 5), reprezentând doi adulți (soț și soție), cu doi copii. Dintre copii, personajul feminin este mama lui Michael (bunicul din partea mamei al autorului Raimar Bonfert) și al lui Gustav Gündisch. Șapte ani mai târziu de la realizarea fotografiei, se va naște în Cîsnădie, Gustav Gündisch. Detalii din viața reputatului istoric sas, despre care știm că și-a efectuat studiile superioare la București, Berlin și Viena, sunt cunoscute, însă, credem noi, insuficient tratate în lucrări de specialitate. A fost unul dintre cei mai buni istorici care s-au ocupat de studierea evoluției națiunii germane în Transilvania și a fost desemnat să scrie cartea-document *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Istoria sașilor din Transilvania), la care a editat volumele 4, 5 și 6, ultimul redactat în colaborare cu soția sa. Dar opera sa a fost una vastă, fiind, de asemenea, autorul a numeroase articole de specialitate¹⁹, cel mai important liceu din Cîsnădie purtându-i numele astăzi. Cei doi frați amintiți, Gustav și Michael Gündisch, apar după mulți ani, în anul 1955, într-o nouă fotografie, aceasta fiind datată în 29 septembrie 1955, atunci când se sărbătorește *Michaelstag* (figura 11).

Conform arborelui genealogic²⁰ (*Stammbaum*), se poate urmări evoluția familiei Bonfert pe linie paternă începând cu anul 1620, iar pe linie maternă începând cu anul 1470. Este totuși imposibil, în acest material, a reda toți membrii familiei din rațiuni care țin de întinderea acestuia.

O altă fotografie interesantă datează din anul 1910, aparținând familiei tatălui lui Raimar Bonfert (figura 6). Cel mai probabil, aceasta a fost realizată în casa familiei, aflată pe strada Măgurii, la numărul 27. Conform informațiilor avute la dispoziție, casa a fost cumpărată de strămoșii autorului în jurul anului 1700 și renovată ulterior (aceasta fiind, se pare, construită înainte de acel an). În imagine apare familia Bonfert, străbunicul cu familia, în dreapta imaginii fiind bunicul autorului. În afara reprezentării membrilor familiei, compusă din cei doi soți, două fete și doi băieți, apar în imagine și unele elemente care trădează situația materială a familiei, se pare, una destul de bună. Covorul, măsuța, scaunele dar și masa foarte frumos decorată, precum și îmbrăcămintea membrilor familiei, sunt indicii care susțin ideea formulată mai sus. Aceasta poate fi pusă în legătură cu bunul mers al celor peste 100 de fabricuțe de prelucrare a lânii care au apărut în Cîsnădie înainte și după anul 1900 și care au stat la baza formării celebrei fabrici de covoare, în anii comunismului. Conform relatărilor celor care au trăit în acea perioadă, fiecare casă de sas din Cîsnădie avea în componență o încăpereză atelier de prelucrare a lânii. Meșteșugul postăvăritului și țesătoriei este ilustrat în Muzeul Industriei Textile din Cîsnădie, dar mai complet și în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA, aflat în Dumbrava Sibiului.

Anii celui de-al doilea război mondial sunt ilustrați prin unele imagini puse în legătură cu trecerea trupelor aparținând Wehrmacht-ului prin România, în drumul acestora spre Stalingrad. Acestea sunt întâmpinate cu entuziasm de către tineretul săsesc din Cîsnădie (figura 8). În aceeași perioadă, este realizată o nouă fotografie în care sunt ilustrați doi soldați germani, cazați în casa bunicilor autorului, iar în partea dreaptă este mama acestuia, Irmgard Bonfert (figura 9).

Imagini mai mult sau mai puțin grăitoare referitoare la aspectul localității Cîsnădie sunt numeroase în această arhivă foto de familie. Din cauza celor două războaie mondiale, desfășurate în secolul al 20-lea, cocheta localitate din vecinătatea capitalei sașilor, Sibiu, stagnează din punct de vedere al dezvoltării. Chiar și așa, construcțiile ridicate în secolele anterioare sunt bine întreținute (figurile 10 și 12).

¹⁹Am amintit deja: Gustav Gündisch, *Incursiunea turcească din anul 1493 în ținutul Sibiului*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIV, 6, 1961.

²⁰<http://www.hog-heltau.de/webtrees/index.php?ctype=gedcom&ged=Heltauer%20Personendatenbank>.

Între anii 1983-1989, familia Bonfert de la numărul de casă 21 din Cîsnădie se mută în localitatea Marpod aflată pe valea Hârțibaciului. Decizia mutării are ca motiv activitatea ca soră medicală a mamei autorului, Irmgard Bonfert.

Arhiva foto adusă în discuție în acest material ilustrează momente din viața familiei pe parcursul aproape a unui secol (1900-1990), conținând aproape 2000 de fotografii. Este o mărturie impresionantă a evoluției familiei Bonfert din Cîsnădie care, credem, ar trebui valorificată și prin intermediul unor expoziții muzeale, lucrări de specialitate etc.

Istoria familiei Bonfert continuă astăzi în diferite zone ale Germaniei. Raimar și fratele Kurt Bonfert au plecat din Cîsnădie cu câteva luni înainte de evenimentele din anul 1989. Al doilea frate, Wolfgang, și sora Irmgard, ca și părinții lor, au plecat în Germania în anul următor. Totuși, aceștia păstrează amintirile plăcute din pitoreasca localitate aflată la poalele Măgurii.

Concluzii

Actualul județ Sibiu a fost locuit, mai mult de opt secole, de o importantă comunitate de sași. Conform recensământului realizat în anul 1930, și disponibil pe adresa online a Institutului Național de Statistică din România²¹, aici locuiau mai mult de o sută de mii de sași. Numărul se menține aproximativ constant, în ciuda deportărilor, măsurilor luate în perioada comunistă etc. Deja în anul 1992 o mare parte a sașilor își părăsiseră căminele, numărul celor rămași aici abia atingând cifra de 17.000 de locuitori. Situația devine tot mai dramatică, astfel că în anul 2011 mai regăsim aici puțin peste 4000 de sași. O parte dintre aceștia locuiesc încă în Cîsnădie. Chiar și în localitatea Cîsnădioara, mai atractivă datorită zonei, mai sunt astăzi sași care continuă să își trăiască viața așa cum și strămoșii lor au făcut-o, însă vorbesc cu regret despre plecarea semenilor în Germania. Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA s-a implicat activ în viața acestor comunități. Un exemplu îl constituie transferarea și reconstruirea în Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiului a uneia dintre cele mai vechi case din Cîsnădioara, datată 1714²². Casa tradițională săsească, aparținând meșterilor prelucrători de paie din satul Cîsnădioara, și reconstruită în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA în anii 2015-2016, a fost donată de către doamna Frolich Rozina. Casa este datată în prima jumătate a secolului al 18-lea și ilustrează modul de viață al sașilor cîsnădioreni aparținând clasei mijlocii.

Din rațiuni care țin de întinderea acestei lucrări, am selectat doar câteva dintre fotografiile avute la dispoziție. Alegerea a fost una destul de dificilă și, cum este firesc, subiectivă.

BIBLIOGRAFIE

Fritz Balthes, *Alte Wandmalereien in der Kirche zu Heltau*, în „Jahresberichte des Sebastian-Hann-Vereins”, 1908-1909, p. III-VII (3 Abb.).

Julius Bielz, *Der Heltauer Bildstein*, în „Korrespondenzblatt”, 62, 1939, p. 168-169.

Julius Bielz, Kurt Horedt, *Der Heltauer Bildstein*, în „Korrespondenzblatt”, 64, 1941, p. 158-159.

Julius Bielz, *Nochmals der Heltauer Bildstein*, în „Deutsche Forschung im Südosten”, 1. Jg., Heft 3, 1942, p. 461-463.

Maria Crîngaci Țiplic, Ioan-Marian Țiplic, Ioan-Cosmin Ignat, *Memorie și patrimoniu. Inventarul bisericii evanghelice din Cîsnădie (județul Sibiu)*, în „Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX”, Iași, 2015, p. 605-634.

Maria Crîngaci Țiplic, *„Oaspeții germani” în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie și arhitectură (secolele XII-XIII)*, București, 2011.

Juliana Dancu, *Die Kirchenburg von Cîsnădie*, Bukarest, 1970.

Hermann Fabini, *Die Kirchenburg von Heltau*, Hermannstadt, 1996.

²¹<http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/> consultat la data 09.10.2017.

²²Preda Isabela, *Casa tradițională din Cîsnădioara, mărturie vie a unui vechi meșteșug – împletirea paielor, document păstrat în Arhiva Științifică a C.N.M. ASTRA Sibiu*, nr. inv. 5703/2005.

- Herman Fabini, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, 2009.
- Juliana Fabritius Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, în „Revista Transilvania”, Sibiu, 1980; „Sächsische Kirchenburgen in Siebenbürgen”, Sibiu, 1983.
- Gustav Gündisch, *Incursiunea turcească din anul 1493 în ținutul Sibiului*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIV, 6, 1961, p. 1491-1502.
- Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003.
- Klaus Metz, *150 Jahre Heltauer Liedertafel. Festschrift*, Heilbronn, 1997.
- Thomas Nägler, *Populația românească din sudul Transilvaniei și caracterul colonizării săsești în secolele XII-XIII*, în „SAI”, XIII, 1969.
- Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1992.
- Paul Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, București, 2012.
- George Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București, 1956.
- Isabela Preda, *Casa tradițională din Cisnădioara, mărturie vie a unui vechi meșteșug – împletirea paielor*, document păstrat în Arhiva Științifică a Complexului Național Muzeal ASTRA Sibiu, nr. inv. 5703/2005.
- Hermann Rehner, *Heltau. Eine Monographie*, Hermannstadt, 1931.
- Martin Rill, *Der Schatz von Heltau*, în „Forschungen” 28 (1985), 2, p.75-84.
- Viktor Roth, *Das Heltauer Vortragekreuz*, în „Korrespondenzblatt”, 1915, p. 1-6.
- Richard Schuller, *Baugeschichte der evang. Kirche A. B. in Heltau*, Hermannstadt, 1934.
- Trautegott Teutsch, *Die Treue der Kirchenväter von Heltau*, în „Siebenbürgische Erzählungen”, Kronstadt, 1865.
- Gustav Treiber, *Die Mittelalterlichen Kirchen in Siebenbürgen*, München, 1971.
- Ioan-Marian Țiplic, *Bresle și arme în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, București, 2009.
- ***, *Lexikon der Siebenbürger Sachen*, Thaur b. München, 1993.
- ***, *Heltau. Geschichte und Kultur einer siebenbürgisch-sächsischen Gemeinschaft*, Hermannstadt, 2004.
- Registrul Neicov, *Inventarul comunității bisericești evanghelice C.A. din Cisnădie (BK Hermannstadt)*, păstrat în Biblioteca arhivei Teutsch din Sibiu, 1963, nr. 94.

Website-uri

- <http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/bibliotheca/repisibiu/a-h/cisnadie.htm>, consultat în data de 26.09.2017.
- <http://regio-adrcentru.ro/peste-6-milioae-din-cisnadie/>, consultat în data de 26.09.2017.
- <http://www.turnulsfatului.ro/2017/10/01/statistica-sase-ani-sibiul-crescut-cu-aproape-70-000-de-locuitori/>, consultat în data de 09.10.2017.
- <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>, consultat în data 09.10.2017.
- <http://www.hog-heltau.de/webtrees/index.php?ctype=gedcom&ged=Heltauer%20Personen-datenbank>, consultat în data 09.10.2017.

Fig. 1. Harta localității Cisnădie (arhiva bisericii evanghelice)
Map of Cisnădie (evangelical church archive)

Fig. 2. Casei familiei Bonfert, str. Lungă, nr. 21 (foto 2015)
The house of Bonfert family, Lungă st., no. 21 (photo 2015)

Fig. 3. Curtea casei familiei Bonfert (foto 2015)
The yard of the house belonging to Bonfert family, Lungă st., no. 21 (photo 2015)

Fig. 4. Militarii din Cislădie în Primul război mondial (arhiva bisericii evanghelice)
The soldiers from Cislădie in the First World War (evangelical church archive)

Fig. 5. Familia Gündisch (foto 1900)
Gündisch family (photo 1900)

Fig. 6. Familia Bonfert (foto 1910)
Bonfert family (photo 1910)

Fig. 7. Mormântul lui Peter Fleischer din Muntenegru
(foto 1918)
The tomb of Peter Fleischer from Montenegro (photo
1918)

Fig. 8. Tineri sași în Cislădie (foto 1943)
Young Saxons in Cislădie (photo 1943)

Fig. 9. Soldați ai Wehrmacht-ului în Cislădie (foto 1943)
Wehrmacht soldiers in Cislădie (photo 1943)

Fig. 10. Biserica fortificată din Cisnădie la 1950 (vedere de pe str. Măgurii/
Gräfengasse)
The fortified church from Cisnădie in 1950 (view from Măgurii/Gräfengasse st.)

Fig. 11. Michael și Gustav Gündisch
(foto 1955)
Michael and Gustav Gündisch (photo 1955)

Fig. 12. Panorama Cisnădiei (foto 1960)
Panorama of Cisnădie (photo 1960)

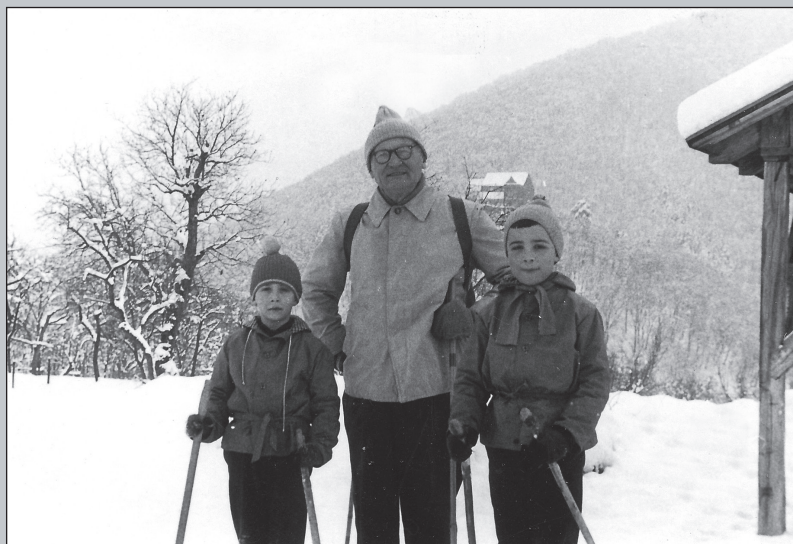

Fig. 13. Spre Cisnădioara (foto 1969)
Near Cisnădioara (photo 1969)

Fig. 14. Dreapta, Raimar Bonfert în Marpod (foto 1985)
In the right side, Raimar Bonfert in Marpod (photo 1985)

Fig. 15. Irmgard Bonfert în fața ușii
bisericii din Marpod (foto 1985)
Irmgard Bonfert in front of the door of the
church from Marpod (photo 1985)

Rosturi și Rostiri la sași

Camelia ȘTEFAN*
Simona MALEAROV**

The present study, Purpose and Purport in the Saxon Community, revolves around two interlacing themes, outlining a world in which words emphasize the importance of faith.

The purpose presented here epitomizes only certain aspects related to the Saxon church, school and Neighbourhood. A distinctive segment is that allotted to the purport of the sayings uttered in the context of family customs (baptism, confirmation, engagement, wedding, burial) or when becoming part of the community (the Neighbourhood), as well as the purport of the embroidered or inscribed maxims, which aimed at introducing the individual being into a world where the protestant religious thinking guided his everyday life.

Keywords: Transylvanian Saxons, Luther, purpose, purport, church, Neighbourhood

Cuvinte cheie: sași transilvăneni, Luther, rosturi, rostiri, biserică, vecinătate

La baza conceptului prezentei lucrări au stat atât cercetările documentare cât și cele de teren întreprinse, în primăvara anului 2017, în trei localități din județul Sibiu - Amnaș, Apoldul de Sus și cartierul Turnișor din orașul Sibiu. Cercetările noastre au urmărit în special aspecte legate de cele două teme – *rosturi și rostiri* - care se întrepătrund, conturând o lume în care cuvântul scris și transmis accentuează importanța credinței în rândul sașilor de confesiune evanghelică.

Principalul obiectiv a avut în vedere înțelegerea modului în care credința protestantă și încrederea în cuvântul lui Dumnezeu s-a menținut statornică în spațiul transilvănean, în rândul etnicilor germani, în cei aproape 500 de ani de la Reforma lui Martin Luther.

Această cercetare a fost reflectată în expoziția *Rosturi și Rostiri la sași*¹ organizată cu ocazia celebrării a 500 de ani de la declanșarea Reformei protestante a lui Martin Luther, răspândită și în spațiul transilvănean, *patria de suflet* a sașilor.

Cunoscutul vers al lui Martin Luther, *Ein feste Burg ist unser Gott/ O cetate puternică este Dumnezeul nostru*, descoperit în cercetările noastre atât în interiorul bisericilor evanghelice, cât și în interiorul casei (pe păretare, pe cărți bisericești) ne-a determinat să fie ales ca laitmotiv al subiectului abordat. Acesta simbolizează puterea confesiunii protestante asemenea *unei cetăți de neclintit* (Foto 1).

Rosturile sau *rânduile* prezentate s-au rezumat doar la anumite aspecte ce țin de biserică, școală și Vecinătate, fiind tratate ca o comuniune în care individul era pregătit pe drumul vieții. Rostul Bisericii, al Școlii și al Vecinătății a constituit *stâlpul* pe care s-a clădit spiritul de comunitate și conservare a identității săsești cu reminescente germanice.

Rostirile spuse în contextul obiceiurilor familiale (botez, confirmare, logodnă, nuntă, înmormântare), în cel al intrării în rândul comunității (Vecinătatea) precum și *rostirile*, materializate în maxime brodate sau inscripționate aveau rolul de a introduce individul într-o lume în care gândirea religioasă, specifică spațiului protestant, călăuzea viața de zi cu zi a acestuia.

Lucrarea cuprinde considerații semnificative asupra următoarelor segmente legate de: imaginea bisericii protestante, *rostul* bisericii în educația școlară, *rostul* Vecinătății, *rostiri* la botez, *rostiri* la confirmare, *rostiri* la nuntă, *rostiri* la înmormântare, dar și de *rostiri* brodate și inscripționate.

Imaginea Bisericii Protestante. Reforma Protestantă este considerată, din punct de vedere istoric, un eveniment remarcabil care a schimbat conceptul credinței în Europa la începutul secolului al XVI-lea. Acest nou concept spiritual reprezintă de fapt trecerea dintre Evul Mediu și emanciparea

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: camelia.stefan@muzeulastra.com

**muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: simona.malearov@muzeulastra.com

¹Expoziția temporară *Rosturi și Rostiri la sași* a fost organizată de către Muzeul ASTRA în perioada 18 mai - 15 octombrie 2017; Piața Mică, nr. 21, Sibiu; curatori expoziție: Camelia Ștefan, Simona Malearov.

culturală prin noul curent al Renașterii. Credința a sute de mii de creștini a fost influențată și schimbată de noile idei ale Reformei ce au pătruns, cu precădere, în spațiul germanic, prin învățăturile lui Martin Luther².

Martin Luther pastor și doctor în teologie, a fost primul reformator protestant ale cărui reforme au dus la nașterea Bisericii Evanghelice-Luterane (Foto 2). Și-a expus doctrina la Wittenberg (Germania), în octombrie 1517, prin cele 95 de teze sau propoziții, precum și prin dispute și scrieri polemice ulterioare, conducând la o schimbare radicală a percepției religiei în spațiul european.

Spre deosebire de Biserica Catolică, ce susținea ideea că omul poate dobândi mântuirea numai cu ajutorul bisericii și al clerului, care îndeplinesc rolul de mijlocitori între creștini și Dumnezeu, Martin Luther afirmă că pentru mântuire, creștinul trebuie să aibă o credință puternică, prin care poate intra în legătură directă cu Dumnezeu, fără mijlocirea bisericii și a clerului. Astfel, creștinul devenea propriul său mijlocitor, iar distincția dintre preot și laic dispărea, preotul fiind numai un om mai învățat, care explică percepțiile religiei și îndrumă creștinii. Totodată, Luther considera că baza creștinismului o constituie numai Biblia, purificată de toate adaosurile ulterioare și pusă la îndemâna credincioșilor în limba maternă³.

Prin traducerea Bibliei în limba germană, în anul 1534 cuvântul religios pătrunde în tot spațiul germanic⁴.

În rândul populației săsești din Transilvania, Reforma Luterană s-a răspândit la mijlocul secolului al XVI-lea, în urma contactelor intense cu viața spirituală din centrul Europei și cu universitățile din Germania.

Johannes Honterus (1498-1549) umanist sas, reformator și tipograf originar din Brașov, a fost cel mai mare susținător al reformei luterane printre sașii din Transilvania (Foto 3). Acestuia i se datorează înființarea primei tipografii din Brașov (1533-1535), precum și transformarea vechii școli din Brașov în Gimnaziu (1541-1544), organizată în lumina ideilor umaniste. Acesta a militat pentru obligativitatea învățământului elementar, a înființării de școli publice, precum și pentru școlarizarea fetelor. În anul 1543 tipărește *Cărticica Reformei pentru Brașov și Țara Bârsei* în care se atrage o atenție deosebită școlilor că Biblia stă la baza învățăturii creștine⁵.

În același an 1543 tipărește primul regulament școlar din țara noastră *Constitutio Scholae Coronensis* care prezenta școala ca o institutie de pregătire a elevilor pentru integrarea în societate.

Aderarea la Reforma Luterană, prin trecerea de la cultul catolic la cel evanghelic, a constituit timp de cinci decenii un element esențial al identității săsești în spațiul transilvănean. Un prim pas a fost introducerea slujbei religioase în limba maternă, în locul limbii latine⁶. De asemenea a fost simplificată slujba religioasă punându-se astfel capăt fastului religios⁷.

În perioada Reformei viața culturală a sașilor transilvăneni a cunoscut în domeniul învățământului un puternic avânt prin introducerea curentului umanist, iar științele clasice și meșteșugurile au primit un suflu nou⁸.

Rostul Bisericii în educația școlară. Bisericii și comunităților sătești săsești din Transilvania le revine și meritul organizării primelor școli⁹.

Dovezi ale existenței de școli populare săsești în Transilvania datează din secolul al XIV-lea. La începutul secolului al XVI-lea exista câte o școală aproape în fiecare sat săsesc, în Transilvania locuită de sași funcționând cel mai dezvoltat sistem de învățământ din această parte a Europei¹⁰.

²<http://www.bisericalutherana.ro/home/martin-luther-si-reforma-protestanta-din-germania>, accesată în data de 7.02.2017.

³<https://www.scribd.com/document/43814457/REFORMA-RELIGIOAS%C4%82-CRE%C8%98TIN%C4%82> accesat în data de 7.02.2017.

⁴Rose Schmidt, *Sinnsprüche im Lebensbereich der Menschen. Gestickte Sprüche aus Siebenbürgen*, Verlag Roland Schlichenmaier, Weissach im Tal, 1996, p. 4.

⁵vz. Gernot Nussbächer, *Jonannes Honterus. Monografie*, Editura Kriterion, București, 1977, pp. 21 – 81.

⁶Gernot Nussbächer, *Das Erbe des Reformators Johannes Honterus*, în *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2017, p. 104.

⁷***, *800 de ani Biserica a Germanilor din Transilvania*, Editura Wort und Welt, 2003, p. 150.

⁸Bend G. Längin, *Unvergessene Heimat Siebenbürgen, Städte, Landschaften und Menschen auf alten Fotos*, Weltbild Verlag, Augsburg, 1995, p. 45.

⁹***, *800 de ani Biserica a Germanilor din Transilvania*, Editura Wort und Welt, 2003, p. 169.

¹⁰Mihaela Kloos-Ilea, *Scurtă istorie a învățământului la sași*, articol publicat în data de 10.04.2013, <https://povestisasesti.com/2013/04/10/cand-toti-eram-zambet-si-mirare/>, accesat în data de 7.02.2017.

Prin introducerea școlii sub tutela bisericii, în Transilvania începe o nouă etapă de dezvoltare culturală prin faptul că tinerii erau îndrumați să participe la Liturghie pentru pregătirea examenului de maturitate la vârsta de 14 ani. Strânsa legătură între biserică și școală este dovedită și prin amplasarea clădirii școlii în imediata apropiere a bisericii.

În anul 1722 Sinodul Bisericii Evanghelice a hotărât *ca toți copiii din orașe și sate să meargă la școală pentru a citi, a scrie și a învăța Catehismul*¹¹.

Rostul Vecinătății. Rostul Vecinătăților săsești era acela de comuniune la nivel sătesc și ecleziastic, reprezentând comunitatea din mediul rural, a căror membrii aveau aceleași drepturi, iar conducerea acestora era asigurată, pe rând, de fiecare cap de familie. Aceasta a avut un rol important în păstrarea valorilor morale și pedepsirea acelor care le încălcau. În comunitățile săsești, Vecinătățile funcționau ca instituții speciale, ce asigurau procesul adecvat de socializare a fiecărui individ în parte, dar și controlul normelor morale acceptate de obște¹².

Principalele funcții ale vecinătăților au fost: gestionarea momentelor importante din viața comunității - naștere, căsătorie, înmormântare; ajutorarea reciprocă la construirea și repararea caselor, a construcției, a anexelor gospodărești; colaborarea cu autoritățile politice și bisericești locale (construcția și întreținerea bisericii, casei parohiale, școlii); întreținerea satului prin amenajarea străzilor, construirea podețelor, întreținerea fântânilor și participarea la păstrarea și transmiterea obiceiurilor, tradițiilor și valorilor specifice comunităților săsești locale¹³.

Din instrumentarul Vecinătății menționăm importanța *lăzii de Vecinătate*, datorită păstrării celor mai importante documente (statutele și registrele cu membrii respectivei Vecinătăți) dar și a unor valori materiale.

În cercetarea efectuată în localitatea Apoldu de Sus, am avut ocazia de a cunoaște una dintre puținele familii de sași care au rămas acasă, familia Pitters. Doamna Anneliese și domnul Andreas Pitters păstrează în locuința lor obiecte moștenite atât de la rudele cât și de la vecinii care au emigrat în Germania. Ne-a fost adusă din camera cea bună lada cu documente ce au aparținut celei mai numeroase Vecinătăți din Apoldu de Sus. Domnul Pitters ne-a arătat cu mare emoție registrele și articolele de Vecinătate, chitanțele și bancnotele vechi care au mai rămas în ladă. Documentele mai sus menționate ne-au fost de un real folos în studiul aspectului referitor la Vecinătățile săsești (Foto 4).

Rostiri la botez. În viața unei familii săsești, niciun eveniment nu este lipsit de o cuvântare fie mai lungă sau mai scurtă. O astfel de cuvântare are loc și cu ocazia celei mai mari bucurii din viața unei familii – botezul. *Rostirile* de la botez se desfășoară sub forma unui dialog, standardizat, purtat între tată și preot, nașă/ nași și părinți sau nașă și prunc.

Tatăl noului născut, purtând haine de sărbătoare, se înfățișează la preot, cu opt zile înainte de botez cu următoarea rostire: *După cum bine vă este cunoscut, Bunul Dumnezeu ne-a învrednicit cu un fiu (fică)! Am venit la Dumneavoastră, în prag de seară, cu rugămintea să îmi arătați copilul întregii comunități, duminica viitoare*¹⁴!

La scoaterea copilului din cristelniță, nașa rostește: *Am adus un păgân în biserică, și luăm cu noi acasă un creștin*¹⁵.

Botezul este un act bisericesc instituțional care îi oferă noului născut o primă identitate cu drepturi bisericești și cetățenești.

Doamna Elisabeth Rosenauer, un colaborator deosebit care ne susține în activitățile și cercetările noastre, a binevoit să ne pună la dispoziție o parte din arhiva personală printre care se numără extrasul din matricola de botez, în care sunt menționate, în limba germană, pe lângă datele noului născut și numele părinților respectiv a nașilor de botez (Foto 5).

Rostiri la confirmare. Un alt eveniment bisericesc și social important este cel al *confirmării*.

¹¹Michael Schneider, *Die Schulen der Siebenbürger Sachsen*, Eine Ausstellung des Schulmuseums Nürnberg, 2005, p. 6.

¹²vz. Ferenc Pozsony, *Instituțiile societății săsești*, în *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, editori Jakab Albert, Zsolt – Peti Lehel, Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009, pp. 203-220.

¹³*Ibidem*.

¹⁴Georg Weber, Renate Weber, *Zendresch. Eine siebenbürgische Gemeinde im Wandel*, München, 1985, p. 489.

¹⁵*Ibidem*, p. 491.

Aceasta reprezintă intrarea tinerilor de 14 ani în rândul adulților prin rostirea unui *Jurământ de credință* în fața întregii comunități bisericești și a familiei. Tinerii își iau angajamentul de a duce o viață în conformitate cu principiile creștine, primind astfel, pentru prima dată, Sfânta Împărtășanie.

Documentul de confirmare scris în anul 1840, aparținând unei colecții private conține următorul text: *Jur credință Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, ca pe tot parcursul vieții mele să respect jurămintele pe care astăzi le-am făcut în fața lui Dumnezeu și a Bisericii Evanghelice. Așa să-mi ajute Dumnezeu!*

Actul de săvârșire a acestui eveniment era concretizat printr-o diplomă de confirmare, care cuprindea data nașterii, numele părinților, ziua confirmării, numele preotului și un verset sau text biblic. Fiecare tânăr primea un astfel de certificat, personalizat cu un verset din partea preotului, ca o dedicație cu care tânărul pornește în viață (Foto 6).

Un astfel de verset, scris pe o bucată de hârtie și păstrat cu sfințenie în Biblie, a primit și doamna Katharina Krech din Amnaș cu ocazia confirmării în anul 1949. Versetul sună astfel: *Credința noastră este birunța ce a salvat lumea.*

Rostiri la nuntă. Rostirile de nuntă ale mirilor și părinților se țineau în diferite momente ale ceremonialului: înțelegerea dintre familii, cerutul miresei de la părinți, logodna, stabilirea datei nunții, pregătirile din săptămâna și din ziua nunții, ritualurile din ziua cununiei și petrecerea.

Cerutul miresei:

Mirele: *Bună seara. Iertați-mă că mă aflu la Dumneavoastră în prag de seară, dar după cum ați aflat deja, doresc să o cer pe fiica Dumneavoastră de nevastă. Cred că nu va fi singurul moment care ne va uni căci este o dragoste adevărată între noi, care ne va uni pentru tot restul vieții. Vă cer respectuos mâna fiicei Dumneavoastră și să-mi promiteți că mi-o dați. Noi ne-am hotărât ca de acum să pornim pe același drum.*

Tatăl miresei răspundea: *Dacă în tot acest timp v-ați cunoscut și v-ați hotărât să vă căsătoriți, atunci primiți din partea mea binecuvântarea. Vă doresc să rămâneți credincioși unul altuia pentru tot restul vieții*¹⁶.

Căsătoria era certificată printr-un act care revenea soților și cuprindea informații referitoare la tinerii căsătoriți: numele, data nașterii, a botezului, a confirmării și a logodnei, precum și numele preotului și a bisericii. Ca și la confirmare, preotul le dedică tinerilor un verset ce apare pe certificat (Foto 7).

Rostiri la înmormântare. Despărțirea de familie reprezintă un moment de tristețe la care participă întreaga comunitate. În organizarea procesiunii de înmormântare, Vecinătatea avea de îndeplinit anumite sarcini, preluând și o parte din îndatoririle familiei – anunța preotul și comunitatea, căuta groparii pentru săpatul mormântului și procura cele necesare înmormântării.

La intrarea în camera cea bună, unde era depus sicriul, un reprezentat al Vecinătății rostea: *Și Tatăl nostru de Vecinătate este afectat de moartea tatălui/ mamei vostru/ voastre și vă transmite sincere condoleanțe. Dorim să vă fim alături în aceste momente grele pentru a-l/ a o cinsti/ onora pentru ultima oară. Dumnezeu, cel ce hotărăște asupra morții și a vieții să vă dea putere și să vă consoleze această mare durere pe care o purtați. Răposatul/ răposata vostru/ voastră să odihnească în pace în pământul Domnului*¹⁷.

Rostiri brodate și inscripționate. Rostirile apar la începutul secolului al XIII-lea sub forma cugetărilor și a maximelor care exprimă, prin cuvânt, reguli de viață, concepții morale și experiențe proprii, transmise din generație în generație. Primele dovezi certe cu privire la existența unor broderii pe textile având conținut religios și moralizator, datează din jurul anului 1650 iar de atunci *Cuvântul înseamnă mai mult decât imaginea*¹⁸.

O mare parte dintre *rostirile* brodate au un puternic mesaj religios, îndeplinind funcția de rugăciune, punând astfel casa sub protecția lui Dumnezeu. Textele alese de femeile de la țară reflectă

¹⁶Richard Mildt Waldemar, *Martinsdorf. Eine Siebebürgisch-sächsische Gemeinde im Wandel der Zeiten*, Verlag des Siebebürgisch-sächsische Stiftung München, 1996, p. 195.

¹⁷*Ibidem*, p. 212.

¹⁸Rose Schmidt, *op. cit.*, p. 4.

gândirea și trăirile acestora, arătând, totodată hărnicia și priceperea lor¹⁹ (Foto 8 - 10).

Inscripțiile de pe fațadele caselor săsești, transmit, ca și în cazul broderiilor, mesaje cu tentă religioasă, în special de protecție a casei și de binecuvântare a celor care o stăpânesc.

Friedrich și Ilse Philippi, afirmă în lucrarea *Haussprüche aus Siebenbürgen* faptul că inscripțiile de casă sunt o oglindă a ceea ce simțeau, gândeau și credeau strămoșii noștri, adică a poporului nostru²⁰.

Cuvintele frecvent întâlnite sunt: Dumnezeu, ajutor, muncă, căsuță, binecuvântare. Pe lângă aceste mesaje, inscripțiile conțin și informații privind numele sau inițialele proprietarului și anul construirii sau renovării casei (Foto 11 - 12).

Temele abordate mai sus, au fost prezentate, atât în cadrul expoziției cât și în diversele programe de educație muzeală ale Muzeului ASTRA. Un program special cu tema *Cum sărbătoreau străbunicii nunta?* a fost dedicat copiilor veniți cu ocazia *Întâlnirii sașilor de pretutindeni* (4-6 august 2017, Sibiu).

Prin acest demers de cercetare am încercat să oferim exemple concludente referitoare atât la momentul Luther care a schimbat percepția de viață cât și la păstrarea nealterată până astăzi a percepțelor moral-creștine în rândul sașilor transilvăneni.

BIBLIOGRAFIE

***, *800 de ani Biserica a Germanilor din Transilvania*, Editura Wort und Welt, 2003.

Kloos-Ilea, Mihaela, *Scurtă istorie a învățământului la sași*, articol publicat în data de 10.04.2013, <https://povestisasesti.com/2013/04/10/cand-toti-eram-zambet-si-mirare/>, accesat în data de 7.02.2017.

Längin, G. Bernd, *Unvergessene Heimat Siebenbürgen, Städte, Landschaften und Menschen auf alten Fotos*, Weltbild Verlag, Augsburg, 1995.

Mildt, Richard Waldemar, *Martinsdorf. Eine Siebenbürgisch-sächsische Gemeinde im Wandel der Zeiten*, Verlag des Siebenbürgisch-sächsischen Stiftung München, 1996.

Nussbächer, Gernot, *Das Erbe des Reformators Johannes Honterus*, în *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2017.

Nussbächer, Gernot, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, Editura Kriterion, București, 1977.

Philippi, Friedrich; Philippi, Ilse, *Haussprüche aus Siebenbürgen*, Schiller Verlag, Bonn – Hermannstadt, 2014.

Pozsony, Ferenc, *Instituțiile societății săsești*, în *Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, editori Jakab Albert, Zsolt – Peti Lehel, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2009.

Schmidt, Rose; Förderreuther, Werner, *Siebenbürgische Haustextilien als Wohnschmuck. Der Hände Fleiss*, Edition Wort und Welt, München, 2001.

Schmidt, Rose, *Sinnsprüche im Lebensbereich der Menschen. Gestickte Sprüche aus Siebenbürgen*, Verlag Roland Schlichenmaier, Weissach im Tal, 1996.

Schneider, Michael, *Die Schulen der Siebenbürger Sachsen*, Eine Ausstellung des Schulmuseums Nürnberg, 2005.

Weber, Georg; Weber, Renate, *Zendresch. Eine siebenbürgische Gemeinde im Wandel*, München, 1985.

<http://www.bisericalutherana.ro/home/martin-luther-si-reforma-protestanta-din-germania>, accesată în data de 7.02.2017

<https://www.scribd.com/document/43814457/REFORMA-RELIGIOAS%C4%82-CRE%C8%98TIN%C4%82> accesat în data de 7.02.2017

¹⁹Rose Schmidt, Werner Förderreuther, *Siebenbürgische Haustextilien als Wohnschmuck. Der Hände Fleiss*, Edition Wort und Welt, 2001, München, p. 144.

²⁰Friedrich Philippi, Ilse Philippi, *Haussprüche aus Siebenbürgen*, Schiller Verlag, Bonn – Hermannstadt, 2014, p. 8.

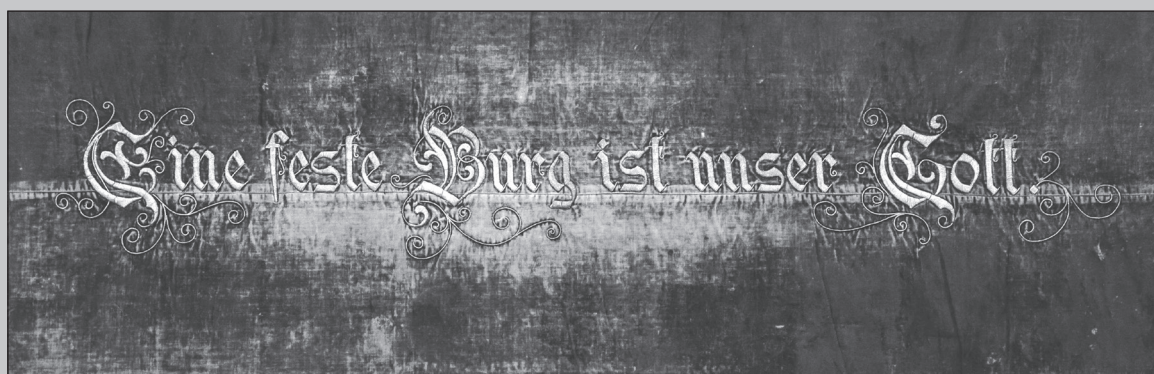

Foto 1

Parament pentru altar

Transilvania, începutul secolului al XX-lea

O cetate puternică este Dumnezeuul nostru

Colecția Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice C.A. din România, Casa Teutsch, Sibiu

Altar Parament

Transylvania, beginning of the 20th C.

A Mighty Fortress Is Our God

Superior Consistory of the Evangelical Church in Romania – Teutsch-Haus Collection, Sibiu

Foto 2

Martin Luther

(1483 - 1546)

Fondatorul Bisericii Evanghelice prin Reforma protestantă

Founder of the Evangelical Church through the Protestant Reformation

Foto 3
Johannes Honterus
(1498 – 1549)
Reformator religios al sașilor din Transilvania
Religious Reformer of the Transylvanian Saxons

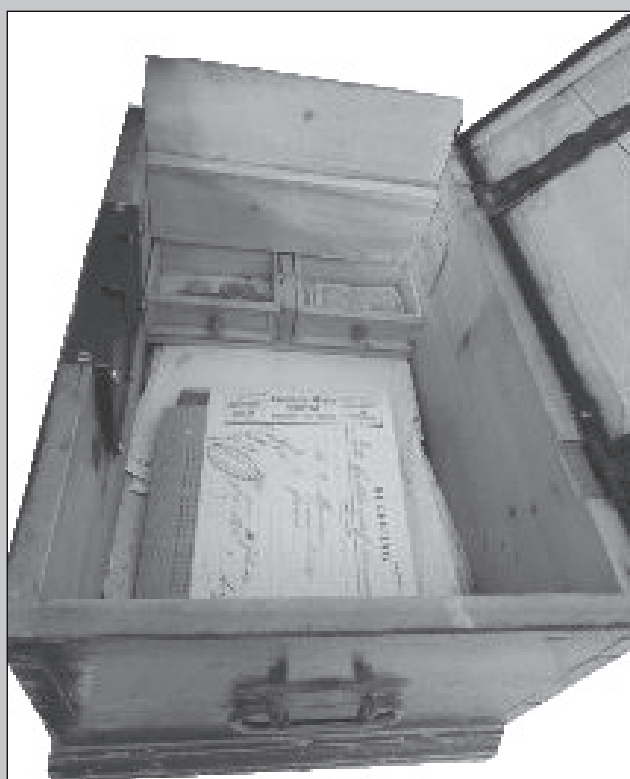

Foto 4
Ladă și documente care au aparținut Vecinătății din Apoldul de Sus, păstrate astăzi în casa familiei Pitters din Apoldul de Sus, județul Sibiu, 2017
Chest containing documents that belonged to the Neighbourhood from Apoldul de Sus, today preserved in the Pitters Family House from Apoldul de Sus, Sibiu County, 2017

Pf. Z. 227/1941

Auszug

aus der Tauf-Matrikel der evangelischen Kirche H. B. in Neppendorf Band IX Seite 22 Zahl 38

Tag und Jahr		Name und Charakter des fungierenden Geistlichen	Name des Täuflings, ob Knabe oder Mädchen, ehelich oder unehelich	Name, Religion, Stand, Charakter, Geburts- und Wohnort der Eltern	Anzeiger der Taufe	Religion des Kindes	Name, Stand, Charakter, Wohnort der Taufzeugen	Tag und Jahr der Konfirmation, Name des konfirmierenden Geistlichen	Anmerkung
der Geburt	der Taufe								
1930 26. Mai	22. Juni	Math. Nitz Prediger Helwa	Elisabeth Fleischer	Martin Fleischer ev. A. B. unehelich, geboren in Neppendorf und seine Ehefrau Elisabeth geb. Fleischer ev. A. B. in Neppendorf geboren und wohnhaft Nr. 686	Konf. Vater A. B.	ev.	Michael Kleinrich, wohn. Landt Nr. 93 und seine Frau Regina geb. Thiers. Josef Rör, wohn. Landt Nr. 60 und seine Frau Johanna geb. Schum. Alle in Neppendorf wohnhaft.		

Neppendorf am 11. Sept. 1941

Dr. A. Klimm
Ortspfarrer

Foto 5

Extras din Matricola de botez al Bisericii Evanghelice din Turnișor, Sibiu

Conține informații despre Elisabeth Fleischer, n. 1930

Colecție privată

Excerpt from the Baptism Record Book of the Evangelical Church from Turnișor, Sibiu County

Containing information on Elisabeth Fleischer, b. 1930

Private Collection

Foto 6

Amintire din ziua confirmării, Elisabeth Beer, 1897, Turnișor – Sibiu

Colecția Muzeului ASTRA

Remembrance of the confirmation day Elisabeth Beer, 1897, Turnișor, Sibiu

ASTRA Museum Collection

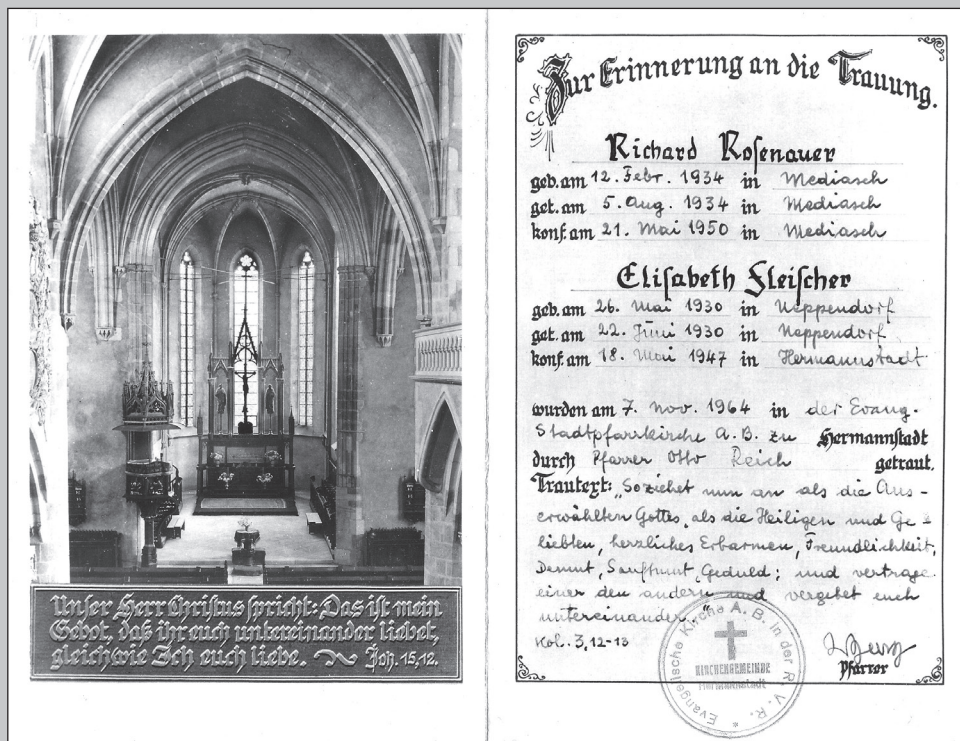

Foto 7
Amintire din ziua logodnei
Conține informații despre Elisabeth Rosenauer (n. Fleischer)
Colecție privată
Remembrance of the engagement day
Containing information on Elisabeth Rosenauer (b. Fleischer)
Private Collection

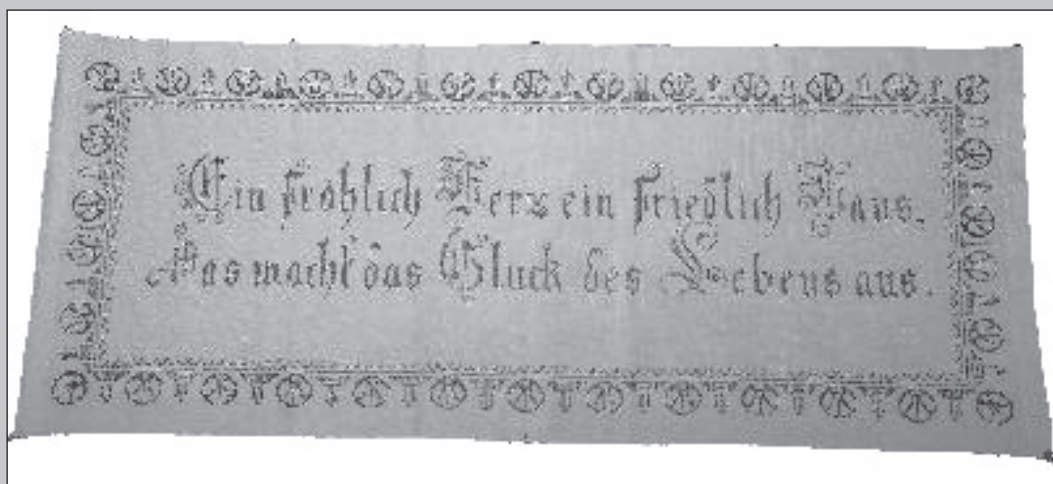

Foto 8
Păretar, secolul al XX-lea, Ațel, județul Sibiu
O inimă veselă, o casă liniștită
Acesta reprezintă norocul vieții
Colecția Muzeului ASTRA
Wall hanging, 20th C., Ațel, Sibiu county
A joyful heart, a peaceful house
This is the luck in life
ASTRA Museum Collection

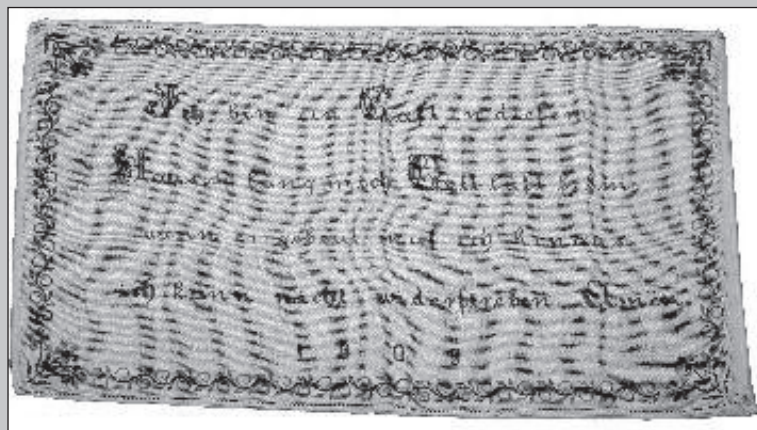

Foto 9
Păretar, 1909, Cisnădioara, județul Sibiu
Sunt un oaspete în această casă
Atâta timp cât mă lasă să trăiesc
Când El construiește eu trebuie să ies
Nu mă pot împotrivi
Colecția Muzeului ASTRA
Wall hanging, 1909, Cisnădioara, Sibiu County
I am a guest in this house
For as long as He lets me live
When He builds, I must leave
I cannot thwart
ASTRA Museum Collection

Foto 10
Acasă la doamna Katharina Krech, Amnaș, Sibiu, 2017
At Mrs. Katharina Krech's house, Amnaș, Sibiu, 2017

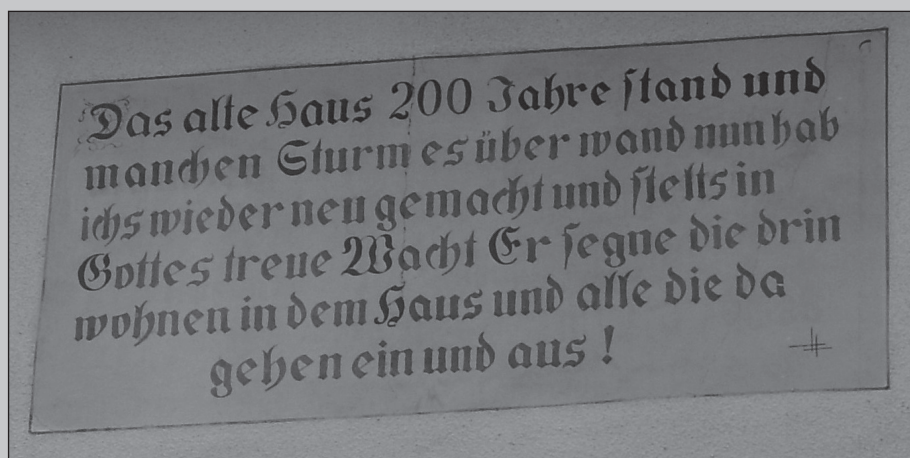

Foto 11
Casă săsească, Cisnădioara nr. 202, județul Sibiu
Saxon House, Cisnădioara, Number 202, Sibiu County

Foto 12
Casa nr. 202, Cisnădioara, județul Sibiu
Inscripție: Această casă veche de 200 de ani a rezistat în fața mai multor furtuni; acum am înnoit-o și stă sub protecția lui Dumnezeu; binecuvântați să fie cei care locuiesc în această casă și toți cei care intră și ies.
House Number. 202, Cisnădioara, Sibiu County
Inscription: This 200-year-old house endured many storms; we have now renewed it and it stands under the protection of God; blessed be all those who live in this house and those entering and leaving it.

Colecția de lăzi de zestre din patrimoniul Muzeului Maramureșan

Mirela Ana BARZ*
Nicoleta NEMEȘ**

The villages of Maramureș County, by the middle of twentieth century, could be placed into wood civilisation. Old oak forests, but also "the black forests" as they appears in medieval documents, providing the raw materials required to build household – the house gates, annexes and parts of rustic furniture. All this was made exclusively of wood.

The dowry chests were usually placed at the foot of the bed or on the bench shift. Here, the women kept the clothes and jewelleries (precious collars, necklaces, gloves knitted of coloured wool) and also her special suit prepared for burial.

The dowry chests, as well as all the furniture, in addition to their functionality bearing marks of beauty, decorated with aesthetic forms, which in the past held important magic functions. These were encrusted a real encyclopaedia of decorative motifs, all variants of tree of life are present and almost all variants of solar emblems as an expression of Sun worship.

Keywords: Maramureș, wood, furniture, dowry chest, motifs

Cuvinte cheie: Maramureș, lemn, mobilier, ladă de zestre, motive

Vom începe prezentarea noastră prin a rosti cuvintele marelui savant Romulus Vuia: „Casa este adăpostul în care se nasc, trăiesc și mor generații, din a căror succesiune continuă și se încheagă viața milenară a unui neam. Ea a fost adăpostul și mărturia continuă a vieții familiale și economice a păturii rurale: ea constituie, prin urmare, capitolul cel mai însemnat din studiul civilizației noastre populare. Fiecare casă țărănească este un mic muzeu popular, în care fiecare obiect, ca și fiecare numire a lui prezintă o maramă din evoluția vieții și civilizației neamului nostru”. (Satul românesc din Transilvania și Banat. Studiu antropogeografic, Cluj Napoca, 1945, p. 6).

Satele Maramureșului, până la mijlocul secolului al XX-lea, puteau fi puse sub semnul civilizației lemnului. Pădurile multiseculare de stejar și gorun, dar și „pădurile negre” cum apar în documentele medievale, imensele păduri de brad și molid ofereau materia primă necesară construcțiilor gospodărești – casa, poarta, anexele, dar și pieselor de mobilier țărănesc și obiectelor de uz casnic și gospodăresc. Toate acestea au fost confecționate, în exclusivitate, din lemn. Simion Mehedinți în anul 1926, când se afla în vizită în Maramureș, afirma că în Maramureș ne găsim în „epoca de lemn”.

În analiza interiorului tradițional observăm că fiecare colț al încăperii este marcat de prezența omului. Casa (camera de locuit) avea destinații multiple: bucătărie, dormitor și spațiu de desfășurare a vieții de zi cu zi, dar și a evenimentelor importante din familie: nuntă, căsătorie, înmormântare. De aceea obiectele de interior nu erau așezate la întâmplare ci fiecare își avea locul bine stabilit și cunoscut. O importantă piesă de mobilier din cadrul interiorului tradițional era lada de zestre.

La origini, lăzile erau doar piese de mobilier simple, pentru păstratul hainelor. În timp, s-a creat un tip special de ladă, lada de zestre a fetei de măritat. Aceste lăzi de zestre, pe lângă caracterul funcțional și estetic, de decor al „casei”, aveau și o funcție ceremonială.

Lăzile de zestre erau confecționate de *maistări* (meșteri). În urma cercetărilor efectuate în zonă, au fost localizate două centre pentru mobilierul tradițional, centre în care s-au confecționat lăzile de zestre. Aceste centre au funcționat până la mijlocul secolului trecut în satul Desești de pe valea Marei și satul Poienile Izei de pe valea Izei. Dar în fiecare localitate a Maramureșului există și azi meșteri specializați care lucrează mobilier tradițional (mese, scaune cu spătar, lăzi cu spătar — folosite și pentru depozitarea pieselor textile — cuiere, paturi, colțare, lingurare, dulăpioare pentru vase).

Aceste lăzi de zestre erau fie cumpărate de familii cu fete, fie moștenite de la mamele lor. Cu

*doctorand; muzeograf, Muzeul Maramureșului; e-mail: barzmirela@yahoo.com

**muzeograf, Muzeul Maramureșului; e-mail: nikonemes@yahoo.com

cât fata era mai bogată, cu atât și lada era mai frumos ornamentată. Lăzile de zestre se executau la comandă sau pentru vânzare în târguri.

Lăzile de zestre, adevărate bijuterii de sculptură, erau de obicei așezate la capătul patului sau pe laiță. În acestea se păstrau hainele și podoabele (zgarda scumpă, zgărdanul, mănușile împletite din lână colorată), dar tot aici femeia își păstra și costumul special pregătit pentru îngropăciune.

Lada de zestre, ca de altfel și toate piesele de mobilier, pe lângă funcționalitatea lor, poartă însemne ale frumosului, fiind decorate cu forme estetice, care în trecut dețineau și importante funcții magice. Pe acestea a fost încrustată o adevărată enciclopedie a motivelor decorative, fiind prezente toate variantele arborelui vieții și aproape toate variantele emblemelor solare, ca expresie a cultului Soarelui. Toate acestea, pe lângă calitatea lor funcțională deosebită, poartă și marca sensibilității sufletești și simțului pentru frumos al țăranilor zonei. De la unii informatori am aflat că, pe perioada logodnei, feciorul lua cu el capacul lăzii de zestre când mergea cu oile la munte. Pe capac *scria* (încrusta) o *poezie în versuri* (motive decorative) pentru iubita lui rămasă acasă.

Motivele decorative frecvent întâlnite sunt cele geometrice sau geometrificate, mai rar naturaliste:

- *Soarele*, cel mai complex și mai frecvent în arta populară românească, dător de viață, lumină, cunoaștere, apare figurat într-o multitudine de variante (de la cercul simplu, cercuri concentrice, cercul cu crucea înscrisă, rozetele cu mai multe petale, soarele în mișcare, romburile etc.);

- *Pomul vieții*, care se suprapune mitului creștine *tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*, este redat în Maramureș în cele trei tipare: *traco-dacic* – reprezentat prin brad, veșnic verde, simbol al vieții, *iranian* – arbore întreg, chiar cu rădăcini, cu animale și păsări alături și *helenistic* – glastra cu flori, vița de vie;

- *Torsada, dintele de lup* (rol de apărare împotriva spiritelor rele), *motivele astrale*;

- *Motive zoomorfe*: șarpele, păsări etc.

Cum am mai spus, toate acestea au avut inițial și funcții magico-mitice, dar care pe parcursul veacurilor au trecut în domeniul artisticului, decorativului. Aceste motive, semne-mărci prin limbajul lor încifrat transmit de peste veacuri mesaje al căror conținut odată descifrat ne va da o imagine mai clară asupra trecutului nostru îndepărtat.

Motivele s-au reluat până azi, dar și-au pierdut sensurile și semnificațiile, trecând în sfera decorativului.

Mobilierul a suferit pe parcurs o serie de mutații funcționale. Astfel, lada de zestre a fost înlocuită cu lăzile mai mari pentru haine, precum și lavițele au fost înlocuite cu băncile sau lăzile cu spătar servind doar pentru șezut, nu și pentru dormit.

Muzeul Maramureșan din Sighetu Marmației deține o bogată colecție de mobilier tradițional. În cadrul acestei colecții un loc aparte îl ocupă lăzile de zestre, frumos ornamentate, care păstrează patina timpului și care cunosc o poveste veche și frumoasă. Acestea au fost recuperate din satele Maramureșului. Lăzile au fost găsite în podurile caselor și foarte rar în cadrul interiorului și acestea doar în sate cu mare tradiție.

Starea de conservare a lăzilor de zestre nu este tocmai una ideală și acest lucru este datorat condițiilor de expunere și de depozitare, de multe ori corespunzătoare păstrării și conservării patrimoniului muzeal. Locația unde se află depozitul muzeului este o construcție veche de peste 400 ani, spațiu care nu a avut niciodată funcția și destinația pe care o are acum și care de câțiva ani buni este revendicată, neputându-se aduce îmbunătățiri. Nici depozitul și nici expozițiile nu oferă un microclimat corespunzător, spațiile sunt neîncălzite, cu variații mari de temperatură în funcție de anotimp, dar și de condițiile meteo.

Din totalul de 63 de lăzi de zestre, cât numără inventarul, o singură ladă este pictată și a fost recuperată din localitatea Bârsana de pe valea Izei, 10 lăzi sunt frumos ornamentate, iar restul sunt simple. Majoritatea provin de pe valea Izei (16 sunt din Poienile Izei, unde exista un centru de lădari) și subzona Mara - Cosău. Dar, pentru această prezentare am ales doar 4 lăzi, care sunt mai speciale, atât din punct de vedere artistic, cât și al vechimii.

Ladă de zestre, nr. inv. 2036, 4/4 sec. al XVIII-lea, Desești, dim. 122x69x72 cm, an achiziție 1970

Ladă, de formă paralelipipedică. Ornamentul este repartizat pe capac, peretele din față și picioarele din față. Pe peretele din față, ornamentul este împărțit în două registre:

- registrul superior este dominat de crucea malteză pe mijloc – simbol al protecției, străjuită

pe ambele părți de pomul vieții – bradul, veșnic verde. Simbol al vieții, dar și de motive geometrice: semicercuri, romburi etc., toate despărțite prin linii drepte, simple care oferă o ritmicitate ornamentului.

- Registrul inferior este dominat central de crucea cu mai multe brațe (crucea germană), așezată pe un pedestal din care ies ramuri de brad, iar lateral este străjuită de simbolul soarelui transpus în șase rozete cu șase petale, încadrate într-un cerc. La fel ornamentele sunt delimitate prin linii simple, verticale.

Pe picioare, ornamentul se desfășoară pe verticală și constă în motive geometrice: cercuri concentrice, pătrate hașurate.

Ornamentul de pe capac este împărțit în trei registre, delimitate de linii simple – ritmicitate ornamentului: registrul inferior este dominat de trei rozete cu 6 petale înscrise în cercuri concentrice, delimitate de motive geometrice: pătrate hașurate, pătrate cu frunze, linii; în registrul din mijloc sunt redată semicercuri cu raze, intercalate superior de V-uri; în registrul superior două chenare cu rozete cu 4 petale înscrise în cercuri, pe mijloc un chenar cu motive geometrice, fiecare chenar delimitat de pomul vieții – bradul, veșnic verde, simbol al vieții.

Culoarea naturală a lemnului.

Ladă de zestre, nr. inv. 972, Breb, dim. 78x46,5x44,5 cm, an achiziție 1963

Ornamentul este repartizat pe toată suprafața lăzii:

- capacul: X-uri încadrate în pătrate (câte două rânduri orizontale), linii oblice - 4 de o parte și de alta, având forma unui V sau posibil pomul vieții - bradul, linii curbe încadrate în semicercuri – unda apei, călătoria între două lumi pământească și celestă.

- peretele din față: ornamentul este încadrat pe trei laturi de motivul funiei răsucite. În partea inferioară sunt redată două rozete cu 8 ramuri de brad (pomul vieții) încadrat într-un motiv astral (stea); central motive geometrice: linii, semicercuri. Partea superioară a decorului constă în motive geometrice: semicercuri, X-uri încadrate în pătrat, linii drepte.

- pereții laterali: delimitați pe trei părți de motivul funiei răsucite, iar central o rozetă cu șapte petale încadrată într-un cerc cu raze.

- picioarele prezintă decor geometric: linii drepte orizontale, linii în zig-zag.

Culoarea naturală a lemnului.

Ladă de zestre, nr. inv. 537, 4/4 sec. al XVIII-lea, Ieud, dim. ladă 46,5x46 cm, dim. capac 86,5x44 cm, an achiziție 1961

Ornamentul repartizat pe capac, peretele din față, pereții laterali, picioare, constă în: cercuri concentrice, semicercuri, rozeta cu patru petale, romburi, linia în zig-zag, X-uri alcătuite din câte două sau trei linii paralele, pomul simplu cu ramurile în jos. Culoarea naturală a lemnului.

Ladă de zestre, nr. inv. 15, 4/4 sec. al XVIII-lea, Desești, dim. 125x65x70 cm, an achiziție 1956

Ladă de zestre de formă paralelipipedică, cu ornament repartizat pe partea din față și pe capac. Pe partea din față, ornamentul este împărțit în trei registre: registrul inferior este dominat la mijloc de crucea cu mai multe brațe (crucea germană) așezată pe un pedestal, din care ies ramuri de brad. Pe brațele crucii sunt redată două motive avimorfe (păsări) puternic geometrize. Lateral sunt redată două simboluri solare transpuse în șase rozete cu șase petale înscrise într-un cerc cu raze. Ornamentele sunt delimitate prin linii simple verticale, ceea ce conferă ritmicitate ornamentației. Registrul din mijloc: central două chenare cu simbolul pomului vieții – câte 3 brazi, lateral motive geometrice: cercuri concentrice, X-uri. Chenarele hașurate sunt delimitate de linii simple verticale. Registrul superior: soarele central puternic geometrizat sub forma unor cercuri concentrice cu raze, lateral de-o parte și de alta chenare cu motive geometrice: semicercuri, V-uri, romburi hașurate, la fel delimitate de linii simple.

Ornamentul capacului este împărțit în patru registre: inferior – central soarele în mișcare, lateral rozete cu șase petale; II – semicercuri cu raze; III – linii oblice paralele, central soarele puternic geometrizat; IV – lateral câte o rozetă cu cruce înscrisă, încadrată într-un cerc cu raze, central motive geometrice: pătrate simple și hașurate. Chenarele sunt delimitate de motivul pomului vieții – bradul.

BIBLIOGRAFIE

Vuia Romulus, *Satul românesc din Transilvania și Banat. Studiu antropogeografic*, Cluj Napoca, 1945.

ladă de zester, nr. Inv. 972,
sec. XVIII, Breb, Valea Marei,
Maramureș
dowry chest, inventory no. 972,
18th century, Breb village, Mara
Valley, Maramureș County

ladă de zestre, nr. Inv. 972,
sec. XVIII, Breb, Valea Marei,
Maramureș, detaliu capac
dowry chest, inventory no. 972,
18th century, Breb village, Mara
Valley, Maramureș County -
cover detail

ladă de zestre, nr. Inv. 972,
sec. XVIII, Breb, Valea Marei,
Maramureș, detaliu lateral
dowry chest, inventory no. 972,
18th century, Breb village, Mara
Valley, Maramureș County -
side detail

ladă de zestre, nr. Inv. 2036, sec. XVIII, Desești, Valea Marei, Maramureș
dowry chest. Inventory no. 2036, 18th century, Desești village, Mara Valley, Maramureș County

ladă de zestre, nr. Inv. 15, sec. XIX, Desești, Valea Marei, Maramureș
dowry chest, inventory no. 15, 19th century, Desești village, Mara Valley, Maramureș County

ladă de zestre, nr. Inv. 15, sec. XIX, Desești, Valea Marei, Maramureș -
detaliu motiv
dowry chest, inventory no. 15, 19th century, Desești village, Mara Valley, Maramureș County – motif detail

interior Casa Dunca din Ieud, 1798, Muzeul satului maramuresean,
Sighetu Marmăției
interior Dunca House from Ieud, 1798, Maramureș Village Museum
from Sighetu Marmăției

interior Casa Ilea din Călinești, sec. XIX, Muzeul satului maramuresean,
Sighetu Marmăției
interior Ilea House from Calinesti, 19th century, Maramureș Village
Museum from Sighetu Marmăției

Lăzile de zestre din colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău. Povestea lăzii Iulianei de la Oarța de Sus

Olimpia MUREȘAN*

The most important piece of traditional furniture, the dower chest is given a special importance not only in terms of utility, but also especially through the social role connected with the ceremony of the wedding. Along with the dowry, it was the only furniture the bride brought to the groom's house.

The fact that today the dower chest has disappeared from the interior architecture of the Sălaj houses or received another utility, makes the value of these pieces of furniture in the collection of the Zalău Museum increase by the value of the document, making it necessary to classify and capitalize this patrimony to continue enhancing the collection of ethnography collections.

The collections of the museum include 50 dower chests, of which 49 are carpentry. Chest making is a craft practiced in the area only in five villages renowned in this domain: Sîngeorgiu de Meseș, Brebi, Trestia, Preoteasa and Derșida.

Iuliana's chest from 1888 was found by Professor Traian Rus in the attic of the parental house, dusted and full of beans and brought to the village museum in Oarța de Sus.

Keywords: dower chest, chest making, carving, ornamenting, chest makers' center

Cuvinte cheie: ladă de zestre, lădărit, cioplit, ornamentare, centre de lădari

Colecția de lăzi a muzeului cuprinde un număr de 50 de lăzi de zestre din care 49 sunt de dulgherie și una de tâmplărie. Campania de achiziții a început în anii '50, iar prima ladă de zestre care a intrat în patrimoniul muzeului din Zalău a fost în 1954, achiziționată din localitatea Buciumi, județul Sălaj, ladă aparținând centrului de lădari Sîngeorgiu de Meseș. Ultima este achiziționată în 1979 din Meseșenii de Sus și se află în muzeul sătesc din localitate.

Lădăritul este un meșteșug care s-a exercitat în zonă doar în cinci sate vestite în acest domeniu: Sîngeorgiu de Meseș, Brebi, Trestia, Preoteasa și Derșida. Meșteri izolați executau lăzi și în alte sate, copiind însă stilul unuia sau altuia dintre centrele amintite și mărginindu-se la vânzarea lor în sat, nu la târguri. În fiecare dintre cele patru centre menționate activau la începutul secolului XX în jur de 20 de meșteri lădari care, pe lângă lăzi de mireasă executau la comandă și mese cu ladă, lădițe, podișoare, războaie de țesut, hambare, etc¹.

Lada de zestre este atestată documentar în 1365, când se menționează jefuirea lăzilor iobagelor din Hida. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, lăzile țărănești din zonă erau mici, scunde, ornamentate simplu, făcute, probabil de meșteri țărani care acopereau doar nevoile propriei comunități, sau chiar de proprietari. Abia ulterior se constituie centrele de lădari care-și vând produsele în târguri.

Prin tehnicile de confecționare, decor și semnificația socială, vom trata în categoria lăzilor de zestre lăzile de dulgherie și lăzile de tâmplărie. Acestea sunt două tipuri de lăzi distincte ce diferă prin mai multe elemente: proporții, material, tehnica de confecționare sau tehnica decorării dar funcționalitatea și poziționarea acestor mobile în încăpere sunt identice.

Părțile componente ale lăzii de dulgherie sunt:

- picioarele
- pereții lăzii
- fundul lăzii
- capacul lăzii cu căpățile laterale

Picioarele erau lucrate cu aceleași unelte.

Cu ajutorul horjului din cele patru bucăți de lemn ce urmează a fi picioarele lăzii, pe câte două

*muzeograf, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău; e-mail: piamuresan35@yahoo.com

¹I. A. Goia, *Zona Etnografică Meseș*, București, 1982, p. 70.

fețe alăturate ale fiecăreia se elimină din materialul lemnos o parte, obținându-se canale în care se vor fixa „fețele”. La fel se procedează și la „spinare”. Scândurile subțiate la capete sau pe lungimea uneia dintre margini se introduc în aceste sănțulețe și se fixează cu cuie de lemn, procedeul fiind valabil pentru toate centrele.

Fundul lăzii. De regulă e lucrat dintr-un lemn de foioase de esență ceva mai moale, acest element neavând un rol de rezistență în structura lăzii și fiind ferit de lovituri accidentale în comparație cu panourile laterale și frontal.

Capacul este format din două scânduri alăturate ale căror capete se îmbucă în fantele căpătâielor încheierea făcându-se tot în cuie de lemn. Aceste elemente – căpătâiele – au rolul de a fixa scândurile capacului dar totodată asigură și funcția de balama prin cuplu „orificiu-pivot” amplasat la amândouă colțurile din zona spate-sus ale lăzii². Așa cum am amintit mai sus, forma capacului și a căpătâielor diferă de la un centru la altul. Forma caracteristică a căpătâielor și a capacului lăzii a fost respectată cu strictețe în cadrul fiecărui centru în ciuda numărului mare de meșteri.

Astfel, lăzile din Sîngeorgiu de Meseș au capacul bombat sau plan cu coarne proeminente, cele de Brebi au capac plan și căpătâie înguste, drepte cu coarne aplatizate, cele de Preoteasa au căpătâiele ușor curbate, simetrice, cu coarne teșite iar cele de Trestia cu curbura accentuată și coarne puternic reliefate.

Feroneria

Elementele ce conferă siguranță interiorului acestor piese de mobilier sunt amplasate în zona unghiului format de capac cu peretele din față a lăzii și se prezintă în două variante:

- Belciugul fixat pe pe interiorul peretelui frontal străbate capacul printr-un orificiu spre latura din față a acestuia;
- Două belciuge: unul în partea superioară pe fața lăzii și unul pe suprafața capacului, legătura între cele două făcându-se printr-o bandă metalică ce urmează conturul lăzii.

Rezumând, pentru confecționarea unei lăzi meșterul trebuia să execute următoarele faze:

- confecționarea pieselor componente
- afumarea (la unele centre)
- elementele de închidere
- ornamentarea
- bățuirea.

Ornamentarea este următoarea etapă în realizarea lăzii și se face prin tehnica „crestării”. Crestarea este comună tuturor centrelor românești și implicit a celor sălăjene. Ornamentarea se desfășoară pe toate suprafețele vizibile, fără partea din spate, care fiind lipită de perete în cadrul interiorului țărănesc nu se ornamează³. Uneltele de bază pentru crestare sunt horjul și „țârcălamul” (compasul cu gheară).

Valoarea artistică a lăzii de dulgherie rezultă în ansamblu din armonia proporțiilor și în paralel prin forma anumitor elemente ce se detașază volumetric: căpătâiele și picioarele. Pentru realizarea compozițiilor ornamentale meșterul lădar a ținut cont de această realitate urmărind ca produsul muncii lui să primească o ornamentare armonioasă de ansamblu integrând compozițiile ornamentale dictate de forma câmpului ornamental a diferitelor elemente ale lăzii (fețele lăzii, capacul, căpătâiele și picioarele).

Simetria, alternanța, repetiția sînt prezente în cadrul ornamenticii. E aici o mare diversitate de motive, unele comune pentru mai multe centre. Caracteristic este unitatea compozițională a ornamentației fiecărei piese. Fiecare câmp ornamental are caracterul său bine definit, o anume gradare a motivelor în raport de unghiul sub care va fi privită piesa.

Decorul cel mai laborios, cum este și normal, va fi executat pe peretele frontal al lăzii. Unul sau mai multe dintre decorurile de pe fața lăzii se regăsesc și pe capac sau fețele laterale dar într-o tratare mai simplistă.

²Aurel Prepeliuc, *Lăzile de zestre din patrimoniul etnografic al muzeului Bucovinei*, 2012, p. 8.

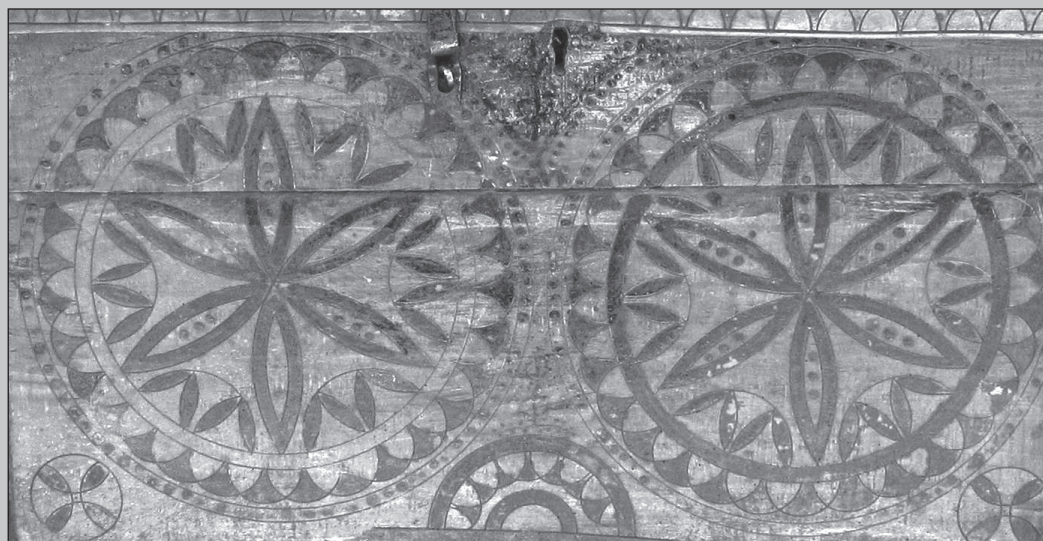
³I. A. Goia, *op. cit.*, p. 71.

Comun la toate centrele este decorul incizat organizat în frize în interiorul cărora același motiv ornamental se repetă pe întregul traseu sau un motiv alternează cu altul.

Detaliu capac: motiv: cocârla și un motiv vegetal
Lid detail - motif: horn and plant motif

Culoarea vine să întregască unitatea compozițională de ansamblu pe de o parte iar pe de alta să individualizeze fiecare câmp sau motiv ornamental prin efecte proprii subordonate motivisticii generale a obiectului. S-au utilizat culori minerale (din pământ) sau extrase din plante iar apoi cele procurate din coloranți organici. Ornamentele sunt scoase în evidență prin băițuire cu nuanțe de brun până la negru obținându-se un deosebit efect cromatic.

Detaliu capac: motiv rozeta
Lid detail: rosette

Dacă în trecutul mai îndepărtat, lada de zestre era cel mai adesea confecționată în propria gospodărie (de obicei confecționată și decorată de viitorul soț), ulterior, încetul cu încetul unii dintre dulgherii din sat s-au specializat în confecționarea lor iar în deceniile și secolele ce au urmat, datorită importanței utilitare și artistice pe care o aveau în gospodăria sătească, au apărut chiar sate specializate: Sîngeorgiu de Meseș, Trestia, Preoteasa, Brebi și Derșida

Motivele ornamentale de pe lăzile din patrimoniul Muzeului din Zalău, care sunt executate de meșteri lădari din cele cinci centre din județ (Sîngeorgiu de Meseș, Trestia, Preoteasa, Brebi și Derșida) diferă, iar trăsăturile distinctive ale fiecărui centru sunt accentuate prin utilizarea preferențială a anumitor motive ornamentale, devenite „mărci” ale centrului respectiv.

Pentru Sîngeorgiu de Meseș și Preoteasa peretele frontal este ornamentat pe două registre în timp ce la lăzile din Centrele Brebi și Trestia peretele frontal este organizat pe un singur registru. Motivele ornamentale specifice pentru Preoteasa sunt rozetele simple și cruci, pentru Trestia brăduțul și cercurile mici iar la Derșida în loc de „brăduț” apare „spicul”. Pentru Brebi sunt specifice rozetele multiple și „cocîrla” (linii șerpuite paralele) iar pentru Sîngeorgiu de Meseș rozetele bifurcate și reprezentările antropomorfe.

Sîngeorgiu de Meseș

Particularități:

- căpătaie masive, curbate cu coarne proeminente, capac bombat
- peretele frontal este ornamentat pe două registre, cu rozete bifurcate și reprezentări antropomorfe.

Activare:

- puțin după al doilea război 1947-1949.

Ladă de zestre - centrul de lădari Sîngeorgiu de Meseș
Dower chest – the Sîngeorgiu de Meseș chest makers' center

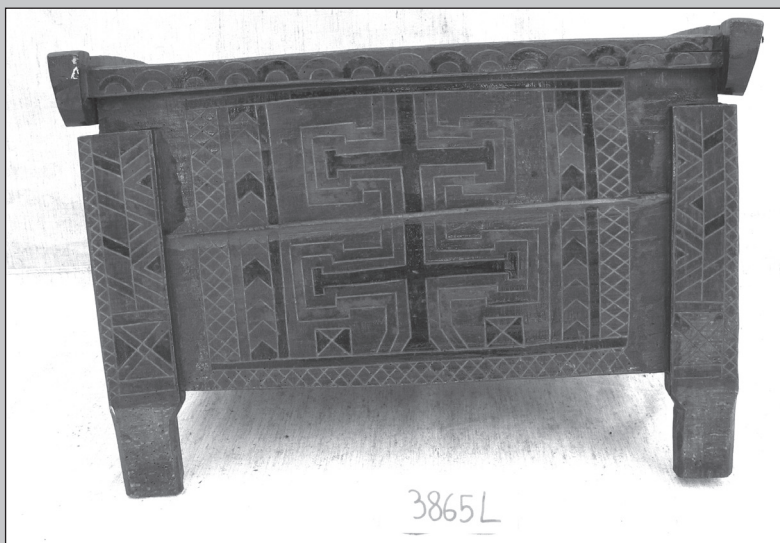
Preoteasa

Particularități:

- căpătaie ușor curbate cu coarne teșite
- peretele frontal este ornamentat pe două registre
- motivele ornamentale specifice pentru Preoteasa sunt rozetele simple și cruci.

Activare: până prin 1970.

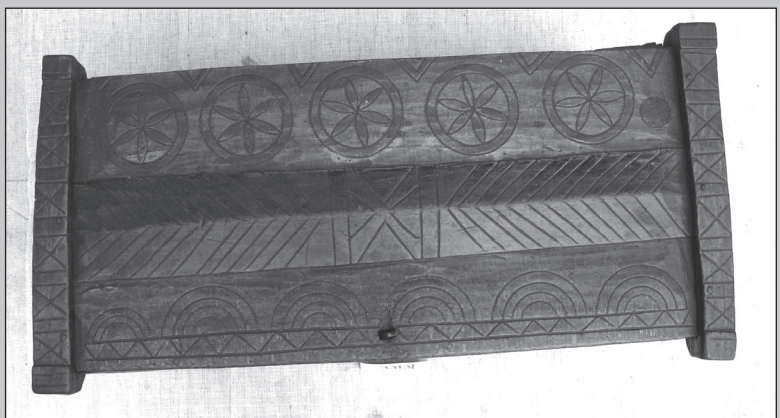
Meșteri lădari din Preoteasa: Șandor Teodor, Vedinaș Ion, Borz Crăciun, Sîrca Toader, Rad Ion.

Ladă de zestre - centrul de
lădari Preoteasa
Dower chest - the Preoteasa
chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de
lădari Preoteasa
Dower chest - the Preoteasa
chest makers' center

Capac ladă zestre din centrul de
lădari Preoteasa
Dower chest lid from the
Preoteasa chest makers' center

Brebi

Particularități:

- căpătaie înguste, drepte cu coarne aplatizate, capac plan
- peretele frontal este ornamentat pe un singur registru
- motivele ornamentale specifice sunt rozetele multiple și „cocîrla” (linii șerpuite paralele).

Activare: până prin 1930.

La noi, la Brebi, lăzăle s-o făcut din lemn de fag. Aici, aproape, era pădurea de la mănăstire: erau fagi groși și de acolo aduceu lemnul pântu lăzi. Crăpau, un metru și ceva era on butuc, atâta de mare să face lada. După aceea aveu un compas cu care scrieu. În fiecare casă aveu o ladă. Până în 1920 s-o făcut lăzăle, fără nici on cui de hier, erau cleite. Făceau clei din scocă-brânză de vacă cu var. Pune o scândură pă on fund de lemn și cu alt fund tăt amesteca până să întinde. Era tare bun, ala era cleiul pă timpu ala. Lăzăle erau vopsate frumos după cum erau florile: frunză verzi, albastre și bordo. Aici i-o zăs ladă de zestre⁴.

Apoi o început lădoile după 1920. Stiu clar că, tata s-o căsătorit de 2 uări. Prima soție o murit în 1918, era o ladă, îi zăce lada Mării. În 1921 s-o căsătorit cu mama și o adus și mama o ladă și zăce lada mării, mama tăt ladă o adus, în 1921 încă să mai făceau lăzi. Cam din 1930 nu s-o mai dat lăzi. Lădoile o fost făcute de tâmplari din lemn de brad.

Capac ladă zestre din centrul de lădari Brebi
Dower chest lid from the Brebi chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de lădari Brebi
Dower chest - the Brebi chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de lădari Brebi
Dower chest - the Brebi chest makers' center

⁴Inf. Marian Iacob (Iacobu Clopotarului), 87 ani, Brebi, jud. Sălaj, 2014.

Trestia

Particularități:

- căpătaie cu curbura accentuată, coarne puternic reliefate,
- peretele frontal este ornamentat pe un singur registru
- motivele ornamentale specifice sunt brăduțul, cercurile mici și X-uri.

Activare: puțin după al doilea război 1947-1949.

Ladă de zestre - centrul de lădari Trestia
Dower chest - the Trestia chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de lădari Trestia
Dower chest - the Trestia chest makers' center

Capac ladă zestre din centrul de lădari trestia
Dower chest lid from the Trestia chest makers' center

Derșida

Particularități:

- căpătaie cu curbă accentuată, coarne reliefate,
- peretele frontal este ornamentat pe un singur registru,
- motivele ornamentale specifice sunt spicul și pătratele hașurate.

Capac ladă zestre din centrul de lădari Derșida
Dower chest lid from the Derșida chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de lădari Derșida
Dower chest - the Derșida chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de lădari Derșida
Dower chest - the Derșida chest makers' center

Lada de zestre de tâmplărie

Călata

Comparativ cu lada confecționată de dulgheri, lada de tâmplărie este mai recentă lucrată de meșteri maghiari sau slovaci, din zona Călata, cunoscută și ca „lada de Călata”. Acest tip de ladă pictată este confecționată din scândură de brad și ornamentată prin vopsire cu decor policrom a înlocuit în parte lada tradițională românească din lemn de fag ornamentată în tehnica inciziei⁵.

Spre deosebire de lada de dulgherie, în cazul lăzii pictate analiza decorului și a cromaticii nu pot fi facute decât în corelație. Părțile lăzii decorate cu pensula sunt panoul frontal, fața exterioară a capacului, fețele laterale și partea interioară a capacului vizibilă la ridicarea acestuia, însă gradul de ornamentare al acestor elemente nu este egal. Uneltele de bază folosite pentru decor sunt pensula sau pana de gâscă.

Panoul central monopolizează practic ideea narativă a fiecărei lăzi, raportul cu celelalte elemente ce se pretează decorării fiind net în favoarea feței lăzii. Urmează ca importanță capacul, apoi lateralele ce sunt ornamentate doar cu chenare gen ghirlande de flori. Pe interior capacul prezintă de regulă un decor simplist.

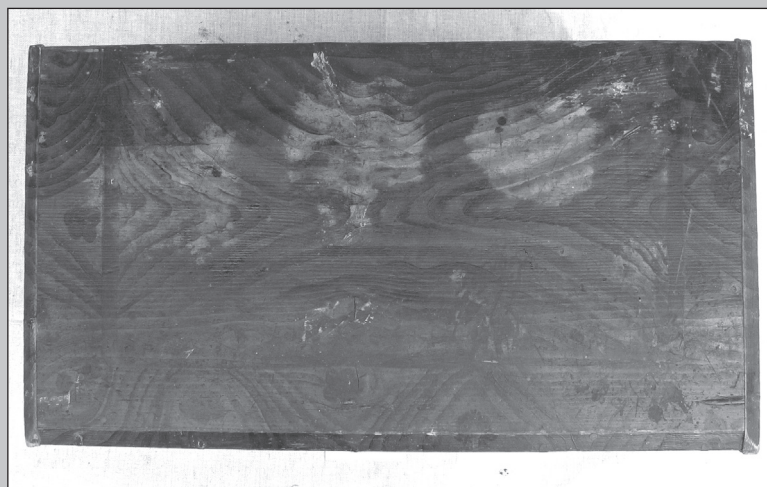
Fondul lăzilor este preponderent de culoare închisă, culorile cel mai des utilizate pentru fond fiind albastru închis, verdele sau negrul. Culorile picturii sunt vii dovadă a utilizării vopselelor pe bază de minerale și a uleiului de in iar paleta cromatică este deosebit de generoasă.

Motivele ornamentale principale sunt cele florale (buchete, flori, vase cu flori, ghirlande). Dintre motivele florale cel mai des întâlnite amintim (lalelele, garoafele, trandafirii, margarete sau lăcrimioarele. Un ornament foarte apreciat îl reprezintă vasul cu flori iar dintre florile preferate se detașează lealeua – simbol al fertilității și trandafirul.

Feroneria

Încuietorile lăzii de zestre de tâmplărie sunt de cele mai multe ori procurate din comerț constând dintr-o broască cu cheie fixată pe interiorul panoului frontal.

În cea ce privește cealaltă piesă din colecția muzeului, lavița, este confecționată tot din lemn de brad, mai lungă, cu spătar. Partea de decor este specifică centrului Călata mai nou, pe fond albastru iar ca motiv floral principal lealeua în trei culori: roșu, galben și alb, cu frunze verzi. Motivul ornamental pictat nu este foarte bogat.

Capac ladă zestre din centrul de lădari Călata
Dower chest lid from the Călata chest makers' center

⁵dr. Karoly Kos, *Studii de etnografie*, București, 1999, p. 222.

Ladă de zestre - centrul de lădari Călata
Dower chest - the Călata chest makers' center

Ladă de zestre - centrul de lădari Călata
Dower chest - the Călata chest makers' center

Povestea lăzii Iulianei de la Oarța de Sus

Pe interiorul capacului se află scris următorul text: „PETI JULIANA 1888 Nedila Emilia”. Lada nu se încadrează în categoria lăzilor din cele patru centre din Sălaj din a celor „de Băița” tipice pentru Țara Codrului. A fost confecționată din scândură de brad, pictată în exterior cu un motiv floral (două ghivece cu flori), cu un sistem de închidere sofisticat și cu o frumoasă cutie de valori în interior. Este mai degrabă tipul „lăzilor ungurești” și se presupune a fi confecționată într-un atelier din Hodod sau Cehu-Silvaniei. Fata căreia i-a fost destinată avea un statut social mai special, făcând parte dintr-o familie mai înstărită, iar la nuntă, când alaiul ducea zestrea miresei la casa mirelui, lada aceasta îi putea sublinia rangul.

Profesorul Traian Rus, care a făcut muzeul de la Oarța de Sus mi-a relatat povestea familiei fetei careia i-a fost destinată lada:

Peti Iuliana (Iulica lui Gheorge a lui Toader) s-a căsătorit cu Nedila Ioan (Ionașu Iulii) și au avut 4 copii, dintre care două fete: Nedila Emilia, căsătorită Blidar în Odești și Nedila Rozalia (Avrămoaie).

Dintre cele două fete, lada de zestre a fost destinată Emiliei, comandată de părinți cu ceva vreme înainte de măritișul fetei (așa se explică numele ei scris în interiorul capacului), iar faptul că n-a ajuns la Odești, unde s-a măritat, se justifică prin aceea că tocmai la vremea măritișului ei a apărut lădoiul, o piesă de mobilier de dimensiuni mai mari, mai spectaculoasă, sugerând probabil o consistență mult mai mare a zestre⁶.

⁶Traian Rus, *Povești din Țara Codrului*, Cuj-Napoca, 2013, p. 243.

Astfel, lada Iulianei a fost „condamnată” să rămână pe veci la casa ei părintească. A găsit-o profesorul Traian Rus, mulți ani mai târziu în podul casei plină de păsulă (fasole) și a adus-o la muzeu.

Când se măritau fetele, înainte de nuntă trebuiau să-și ducă zestre. Se făcea un alai care se organiza în ajunul nunții pentru ducerea zestrei miresei la casa mirelui cu căruțe trase de boi sau cai, împodobite cu ștergare, flori și cununi. Boii aveau în coarne ștergare, struț și prime iar caii ștergare prinse de spinare și struțuri la urechi cu coamele și cozile împletite. Alaiul trăbuia să străbată întreg satul pentru ca toți sătenii să poată admira și „comenta” zestrele fetei. Era un examen foarte greu pentru mireasă și pentru familia ei. Alaiul răsuna de iuitul femeilor și cântecele lăutarilor.

În căruța din frunte era mirele însoțit de strigătoare și velfei. Iuiturile erau menite să evidențieze bogăția, varietatea și frumusețea zestrei. Urmau căruțele încărcate cu perini, țoale, șterguri, dricare. „Regina” era lada de zestre, așezată în locul cel mai vizibil.

Chiar dacă mirii stăteau aproape unul de altul, traseul era astfel stabilit încât să străbată cea mai mare parte a satului pentru a putea vedea câți mai mulți din sat și să aprecieze eforturile și hărnicia fetei și a părinților. Era și un prilej de fală și de câștigare a unui statut cât mai înalt în comunitate.

*„Ieșit-o femeile,
Să ne vadă hainile...
Câte haine sunt aci
S-o putut mărita tri
Și câte-o rămas acasă
Mai puteam duce-o mireasă.
Perinile ni-s cu flori
Nu-s duse di la surori.
Perinile ni-s cu ruji
Nu-s duse di la mătuși
Că-s cu pene de mătășă
Și-s făcute de mireasă”.*

Lada Iulianei de la Oarța de Sus
Iuliana's chest from Oarta de Sus

BIBLIOGRAFIE

- Goia, Ioan Augustin, *Zona Etnografică Meseș*, Editura Sport-Turism, București, 1982.
- Irimie, Cornel, *Arta țărănească a lemnului*, Editura Meridiane, București, 1983.
- Kardalus, Janos, *Mobilierul pictat*, Miercurea Ciuc, 1982.
- Kos, Karoly Dr., *Studii de Etnografie*, Editura Kriterion, București, 1999.
- Pănoiu, Andrei, *Mobilier vechi românesc*, Editura Meridiane, București, 1975.
- Petrescu, Paul; Stoica, Georgeta, *Arta populară românească*, Editura Meridiane, București, 1981.
- Prepeliuc, Aurel, *Lăzile de zestre din patrimoniul etnografic al muzeului Bucovinei*, Editura Karl A. Romstorfer Muzeul Bucovinei, 2012.
- Rus, Traian, *Povești din Țara Codrului*, Editura Teognost, Cluj-Napoca, 2013.
- Zderciuc, Boris; Petrescu, Paul; Bănățeanu, Tancred, *Arta populară în România*, Editura Meridiane, București, 1964.

Creație artizanală din sud-estul Asiei. Reprezentări în colecțiile Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder” - marionetele din Indonezia

Raluca BUȘIE*

The article is a presentation of an important collection - owned by the „Franz Binder” World Ethnographic Museum, department of the „ASTRA” National Museum Complex from Sibiu, - the puppets from Indonesia. The collection gathers about 11 puppets from the beautiful Indonesia, country well – known for its traditions in theater art.

Keywords: Indonesia, collection, puppets, theater, civilisation, history

Cuvinte cheie: Indonezia, colecție, marionete, teatru, civilizație, istorie

„În viață, frumusețea dispare. În artă, nu.”.

Leonardo da Vinci

Inaugurat la 18 mai 1993, ca departament al Complexului Național Muzeal ASTRA din Sibiu, Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder” este primul și, până în prezent, singurul muzeu din România a cărui activitate constă, aproape exclusiv, în a face cunoscute publicului diferite aspecte de cultură, civilizație și artă ale popoarelor extraeuropene: „Cei ce nu cunosc altă cultură decât pe a lor proprie nu o pot cunoaște nici pe aceasta”- Ralph Linton¹.

Colecțiile provenite din Indonezia - ocupă un loc deosebit de important, prin valoare, autenticitate și specificitate în cadrul colecțiilor Muzeului „Franz Binder”.

Arhipelag situat la sud-est de continentul asiatic, de ambele părți ale Ecuatorului, Indonezia își datorează numele etnologului german, Adolf Bastian, care în secolul al XIX-lea își intitula astfel o lucrare, definind un teritoriu ce până în acel moment fusese cunoscut sub diferite denumiri. De exemplu, în timpul dominației olandeze, purta numele de „India olandeză” sau „India de est”, dar a fost deseori numit și „Arhipelagul Malaiez” datorită populației malaieze, care reprezintă principalul grup etnic al acestor insule.

Termenul de Indonezia, înseamnă „lumea insulară indiană”, adunând sub această denumire nu mai puțin de 17.508 de insule de o impresionantă diversitate din punct de vedere uman, geografic, cultural și artistic, fiind a 14-a țară ca mărime din lume.

Arta și meșteșugurile Indoneziei, aflată la intersecția drumurilor ce leagă Asia de Australia, au la bază tradiții și tehnici, care s-au păstrat din trecut, din antichitate chiar, sau care se constituie ca un rezultat al asimilărilor treptate și variate venite din partea unor influențe străine (India, China) de-a lungul timpului. Astfel, populațiile locale au preluat din aria vechilor culturi acele elemente care corespundeau, dar și înnoiau fondul deja existent, cu un puternic accent pe arta decorativă. Pe de altă parte, originalitatea și diversitatea metodelor de lucru, a materialelor sau a ornamentelor se datorează și naturii insulare a acestui stat, bariera naturală a mărilor și oceanelor aducând cu sine o autonomie locală.

De-a lungul celor 24 de ani de activitate a Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder”, colecția de marionete² de proveniență indoneziană a cunoscut o îmbogățire continuă prin intermediul donațiilor, ajungându-se ca astăzi să cuprindă:

- Din Colecția de piese indoneziene. (Donație a Ambasadei Indoneziei la București din anul 2003) – 1 piesă (marionetă din piele – nr. inventar 1843 - E);

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: raluca.busie@muzeulastra.com

¹Bucur, Corneliu, *Complexul Național Muzeal Astra, muzeu multiethnic și interdisciplinar - un model european pentru secolul XXI*, în *Muzeul Astra - istorie și destin 1905-2000*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2002, p. 288.

²Figuri reprezentând o ființă umană sau un animal, care, acționate de o persoană, interpretează un rol în teatrul de păpuși (<https://dexonline.ro/definitie/marioneta>).

- Din Colecția Kate Kerr. (Piese de artizanat indonezian. Donație din anul 2004) – 1 piesă (păpușă marionetă wayang kulit – nr. inventar 1913 – E);
- Din Colecția de piese indoneziene. (Donație a Ambasadei Indoneziei la București din anul 2006) – 2 piese (marionetă roșie – nr. inventar 2191 – E și marionetă albastră – nr. inventar 2192 – E);
- Din Colecția Hans Peter Connerth. (Donație din anul 2016) – 7 piese (marionete – nr. inventar 2539 – E, 2540 – E, 2541 – E, 2546 – E, 2547 – E, 2548 – E, 2549 – E).

Colecția indoneziană de marionete reunește un număr de 11 piese realizate dintr-o gamă variată de materiale (lemn, piele, material textil), intrate în patrimoniul muzeului nostru de la înființare și până în prezent prin donațiile venite din partea Ambasadei Republicii Indonezia la București și a unor persoane fizice (Kate Kerr, Hans Peter Connerth).

Din totalul de unsprezece marionete deținute de muzeul nostru, cinci dintre ele sunt de tipul Wayang kulit iar șase sunt de tipul Wayang golek.

Într-o strictă accepție a termenului, wayang înseamnă o marionetă plată sau fasonată, folosită pentru reprezentațiile de teatru. Luat într-o accepție mai largă, termenul desemnează spectacolele dramatice ale căror personaje sunt împrumutate din repertoriul teatrului de umbre. Locul de baștină al marionetelor, ca și al spectacolului, rămâne o chestiune controversată. Totuși, e perfect posibil ca aceste din urmă să se fi constituit anterior influenței culturii indiene, în cadrul cultului strămoșilor. De asemenea, vreme îndelungată, spectacolul și-a păstrat caracterul religios original. Așa de pildă, reprezentațiile se organizau de fiecare dată când ordinea cosmică era tulburată de vreun element ostil, sau ori de câte ori în viața unui individ survenea un eveniment important. Prin urmare, o reprezentație de wayang era mai mult decât un simplu joc; datorită ei, omul putea întări legăturile ce-l uneau cu strămoșii săi reali sau adoptați (de exemplu: personajele epopeilor). În asemenea cazuri, pe ecran apăreau nu numai umbrele marionetelor, ci și ale unor ființe vii, adică însuși zeii³.

Păpușile wayang kulit sunt realizate de obicei din piele de capră, perforată și pictată apoi pentru a crea iluzia înveșmântării păpușii. Acestea se deosebesc una de alta după forma chipului, colorit, veșminte și bijuterii. Extrem de stilizate, aceste figuri au doar vagi trăsături omenești; totuși, forma obrazului și felul în care își țin capul le definesc clar caracterul. Ambele fețe ale marionete sunt menținute drepte și țepene cu ajutorul unor baghete de os sau al unor nervuri, ale căror capete se află în mâinile dalang - ului⁴; alte baghete slujesc la mișcarea brațelor.

Păpușile uzate erau adesea vândute femeilor îndemânaticе, care le foloseau drept surse de inspirație pentru modelele lor de batik. Acestea suflau praf de cărbune prin perforațiile care defineau modelul vestimentației păpușilor, pentru a copia motivele complicate de pe haine.

Wayang golek - păpușile din lemn pictat, înveșmântate în batik - sunt utilizate la reprezentațiile teatrale date cu ocazia sărbătorilor și festivalurilor tradiționale. Acestea se compun din două părți: trunchiul și capul. În trunchi este practicat un orificiu prin care trece bagheta; una dintre extremitățile ei susține capul, iar cealaltă, marioneta. Capul păpușii este mobil iar brațele – articulate la umeri și coate, se mișcă cu ajutorul unor baghete subțiri.

Realizarea păpușilor este o tradiție de familie: capul este confecționat de păpușar, iar corpul de membrii mai tineri. Realizarea veșmintelor, în tehnica batik (sarong-ul care înfășoară partea de jos a corpului marionetei), revine soțiilor.

Anul 2003 a fost deosebit de important prin donațiile succesive pe care Ambasada Republicii Indonezia în România le-a făcut muzeului nostru aflat la ceas aniversar. Astfel, cu ocazia împlinirii a zece ani de la inaugurarea Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder”, E.S. d-nul ambasador Toto Soegiharto a oferit o frumoasă statueta din os, (nr. inv. 1842- E) golit pe interior, reprezentându-i pe zeul Vishnu și pe Garuda, realizată cu o atenție deosebită pentru detalii. Alături de aceasta, a mai fost donată în luna septembrie 2003 și marioneta plată din piele (nr. inv. 1843- E) crem, translucidă; este folosită în reprezentațiile teatrale și, în centru, prezintă un element de susținere confecționat din corn translucid ce traversează tot corpul pornind de la cap, gât, trunchi, membrul inferior; membrele

³Bodrogi, Tibor, *Arta Indoneziei și a insulelor din sud-estul asiatic*, Editura Meridiane, București, 1974, p. 109-110.

⁴Dalang-ul este omul care conduce spectacolul, mânuind marionetele astfel încât umbrele acestora să danseze pe un paravan alb.

inferioare sunt fixe, cele superioare putând fi manevrate cu ajutorul a două mânere realizate din corn; acestea sunt sculptate rotund și împodobite cu câte o decorație formată din trei cerceulețe în relief situate în zona centrală (vezi foto 1).

În anul 2004, prin amabilitatea doamnei Kate Kerr, patrimoniul de sorginte indoneziană a fost îmbogățit prin donația de 7 obiecte ce alcătuiesc colecția cu același numele. Dintre acestea se remarcă marioneta wayang kulit, (nr. inv. 1913- E) ce provine din Yogyakarta, confecționată din piele de bivol, croită de mână, colorată în auriu, roșu, verde, maro, albastru; întruchipează cel mai vechi tip de personaje; bățul principal de susținere, de culoare neagră constituie un fel de coloană vertebrală pentru întreaga marionetă; reprezintă un personaj de sex masculin, având corpul vopsit în auriu și pe cap o impresionantă perucă multicoloră; a fost achiziționată de doamna Kate Kerr în anul 1986 (vezi foto 2).

Țesături tradiționale din batik, mirodenii, preparate culinare bogate în arome, obiecte indoneziene de artizanat, costume strălucitoare, dansuri din provinciile indoneziene Bali și Batawi (vechea denumire pentru capitala Jakarta), toate au fost găzduite pentru o zi în Casa Artelor cu prilejul Evenimentului Cultural Indonezian care a avut loc în data de 17 noiembrie 2006. Cu acest prilej, E.S. D-na Nuni Turnijati Djoko, Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Indonezia, revenită la Sibiu după experiența Festivalului de Film Indonezian din 2004, a donat Muzeului ”Franz Binder” două marionete Wayang Golek, confecționate din lemn, prevăzute cu câte două mânere pentru manevrare, provenite din regiunea Java de Vest, considerate adevărate simboluri ale culturii indoneziene.

Prima dintre ele, prezintă un personaj masculin - mire (nr. inv. 2191- E); capul marionetei este detașabil, cu un ornament multicolor (negru, mov, roșu, galben, verde); trăsăturile feței sunt pictate manual; gâtul, corpul și mâinile sunt vopsite cu bronz; costumul, realizat din două piese, este din catifea roșie, pe care sunt aplicate mărgelile și paiete de culoare aurie, reprezentând motive florale și prezintă două panglici de culoare roșie; mâinile sunt realizate din două părți, legate prin ață și prezintă un suport de culoare neagră pentru mânăuire; marioneta prezintă o fustă realizată din țesătură de batik, de culoare maro cu galben, cu motive florale de culoare neagră, albastră, vișinie (vezi foto 3).

A doua marionetă Wayang golek reprezintă o mireasă (nr. inv. 2192- E); capul marionetei este detașabil, cu un ornament din următoarele culori: negru, albastru închis și deschis, alb; trăsăturile feței sunt pictate manual; gâtul, corpul și mâinile sunt vopsite cu alb; costumul, realizat din două piese, este din catifea albastră, pe care sunt cusute mărgelile și paiete de culoare argintie; mâinile sunt realizate din două părți, legate prin ață și prezintă un suport de culoare neagră pentru mânăuire; marioneta prezintă o fustă realizată din țesătură de batik, de culoare albastru închis și deschis, cu motive florale, încadrate cu fir argintiu (vezi foto 4).

În anul 2016, domnul Hans Peter Connerth, cetățean elvețian, oferă o donație deosebită, constând într-un număr de 556 piese, aduse de acesta din călătoriile întreprinse în diferite zone ale lumii (Africa, Asia, America de Sud). Dintre acestea, se remarcă cele șapte marionete din Indonezia.

Marioneta din carton pictat și lemn (nr. inv. 2539 - E) reprezintă un personaj de sex masculin, având pe cap un impresionant ornament din carton perforat și pictat în roșu, verde, albastru, gri, negru; bățul principal de susținere (de culoare maro) constituie un fel de coloană vertebrală pentru întreaga marionetă; are corpul vopsit în roșu, cu numeroase decupaje (culori secundare: verde, muștar, albastru, negru, gri); mâinile sunt mobile, susținute de două bucăți subțiri din lemn (vezi foto 5).

Marioneta din carton pictat și lemn (nr. inv. 2540 - E) reprezintă un personaj de sex masculin, având pe cap un impresionant ornament din carton perforat și pictat în roșu, galben, gri, negru; bățul principal de susținere (de culoare maro) constituie un fel de coloană vertebrală pentru întreaga marionetă; are corpul vopsit în galben, cu numeroase decupaje (culori secundare: roșu, negru, gri); mâinile sunt mobile și doar una dintre ele este susținută de o bucată subțire din lemn (vezi foto 6).

Marioneta din carton pictat și lemn (nr. inv. 2541 - E) reprezintă un personaj de sex masculin, având pe cap un impresionant ornament din carton perforat și pictat în verde, roz, negru; bățul principal de susținere (de culoare neagră în partea inferioară și maro - în cea superioară) constituie un fel de coloană vertebrală pentru întreaga marionetă; are corpul vopsit în verde, cu numeroase decupaje (culori secundare: roșu, albastru, negru, gri); mâinile sunt mobile, susținute de două bucăți

subțiri din lemn (vezi foto 7).

Marioneta cu cap detașabil (nr. inv. 2546 - E) prezintă un ornament în formă de coroană, multicolor (auriu, vișiniu, albastru, negru, alb); părul este prins într-un coc înalt și are un alt ornament multicolor care îl susține; fața este vopsită în vișiniu; trăsăturile feței sunt pictate manual (ochii - cu negru, alb, roșu și roz pal, sprâncenele - cu negru, mustățile - sunt pictate cu negru și auriu iar gura este pictată cu alb, roșu și negru); la gât, prezintă un ornament aplicat pe piele, acoperind pieptul format dintr-o bucată de catifea maro cu numeroase paiete (de diverse culori: verde, galben, roșu, roz) ce formează un motiv floral; această bucată de catifea prezintă aplicați franjuri de culoare verde - muștar; poartă un brâu din catifea de culoare maro de care sunt atârinate două bucăți alungite de catifea tot maro cu aceleași culori de paiete menționate anterior; fusta este lungă, de culoare gălbuie cu diverse nuanțe de maro, realizată în tehnica batik, cu numeroase motive florale și geometrice; mâinile sunt realizate din două părți, legate prin ață și prezintă câte un suport de culoare maro pentru mînuire (vezi foto 8).

Marioneta cu cap detașabil (nr. inv. 2547 - E) prezintă un ornament în formă de coroană, multicolor (verde, roșu, maro, negru); părul este prins într-un coc înalt și are un alt ornament multicolor care îl susține; trăsăturile feței sunt pictate manual (ochii, sprâncenele, nasul mustățile - sunt pictate cu negru iar gura este pictată cu roșu); la gât, prezintă un ornament realizat din două părți diferite: o bucată de catifea verde și - deasupra ei - o bucată de piele frumos perforată și vopsită cu auriu; partea superioară a corpului este dezgolită, fiind vopsită cu auriu; poartă un brâu de culoare verde cu portocaliu și auriu, de care sunt atârinate două bucăți alungite de catifea și piele asemănătoare gulerului; fusta este lungă, de culoare gălbuie cu gri, realizată în tehnica batik, cu numeroase motive florale și geometrice; mâinile sunt realizate din două părți, legate prin ață și prezintă câte un suport de culoare maro pentru mînuire (vezi foto 9).

Marioneta cu cap detașabil (nr. inv. 2548 - E) prezintă un ornament în formă de coroană, multicolor (auriu, vișiniu, verde, albastru, negru, alb); fața este vopsită în vernil; trăsăturile feței sunt pictate manual (ochii - cu negru și roz pal, sprâncenele și mustățile - sunt pictate cu negru iar gura este pictată cu roșu și negru); la gât, prezintă un ornament realizat din două părți diferite: o bucată de catifea galbenă și - deasupra ei - o bucată de piele frumos perforată și vopsită cu auriu; partea superioară a corpului este dezgolită, fiind vopsită cu auriu; poartă un brâu din catifea de culoare verde de care sunt atârinate două bucăți alungite de catifea galbenă și piele asemănătoare gulerului; fusta este lungă, de culoare gălbuie cu gri, realizată în tehnica batik, cu numeroase motive florale și geometrice; mâinile sunt realizate din două părți, legate prin ață și prezintă câte un suport de culoare maro pentru mînuire (vezi foto 10).

Marioneta cu cap detașabil (nr. inv. 2549 - E) prezintă un ornament în formă de coroană, multicolor (auriu, vișiniu, verde, albastru, negru, alb); fața este vopsită în verde; trăsăturile feței sunt pictate manual (ochii - cu negru și roz pal, sprâncenele - cu negru și alb, mustățile și barba - sunt pictate cu alb și negru iar gura este pictată cu roșu și negru); la gât, prezintă un ornament realizat din două părți diferite: o bucată de catifea roșie și - deasupra ei - o bucată de piele frumos perforată și vopsită cu auriu; partea superioară a corpului este dezgolită, fiind vopsită cu auriu; poartă un brâu din catifea de culoare verde de care sunt atârinate două bucăți alungite de catifea și piele asemănătoare gulerului; fusta este lungă, de culoare galbenă cu bleumarin închis, realizată în tehnica batik, cu numeroase motive florale și geometrice; mâinile sunt realizate din două părți, legate prin ață și prezintă câte un suport de culoare maro pentru mînuire (vezi foto 11).

Colecția de marionete indoneziene, provenite în totalitate din donații, întregesc patrimoniul Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder” și invită la o incursiune în cultura și arta acestui ansamblu de popoare și tradiții, fapt concentrat cel mai bine în motto-ul lor național: „Unicitate în diversitate”.

BIBLIOGRAFIE

Surse editate

Auboyer, Jeannine; Beurdeley, Michel; Boisselier, Jean; Massonau, Chantal; Rousset, Huguette, *Asia- Forms and Styles*, Bratislava, 1994.

Bodrogi, Tibor, *Arta Indoneziei și a insulelor din sud-estul asiatic*, Editura Meridiane, București, 1974.

Bucur, Corneliu, *Muzeul Astra - istorie și destin 1905-2000*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2002.

Bucur, Corneliu, *Muzeul de Etnografie Universală „Franz Binder”, Muzeul Civilizației Transilvane Astra, Muzeul de Etnografie Săsească „Emil Sigerus”, Studioul „Astra Film”, Galeriile de Artă Populară- mic ghid*, Editura „ASTRA Museum”, Sibiu, 2003.

Cristian, V., *Istoria Asiei*, Editura Corint, București, 2002.

Smarandache, Florentin, *Exotica și cutremurătoarea Indonezie*, Editura Offsetcolor, Rm. Vâlcea, 2007.

Surse inedite

Dosare de expoziție din Arhiva științifică a Muzeului ASTRA:

DI 157 – *Andreas Breckner - călător în Extremul Orient*;

DI 235 – *Indonezia în colecțiile Muzeului Franz Binder*;

DI 95 – *Indonezia - repere culturale*;

DI 85 – *Din cultura și arta popoarelor lumii*;

DI 84 – *Din creația artizanală a popoarelor lumii*.

Foto 1

Marionetă din piele – nr. inventar 1843 – E. Donație a Ambasadei Indoneziei la București din anul 2003

Leather puppet – inventory number 1843 – E. Donation of the Indonesian Embassy in Bucharest from 2003

Foto 2

Marionetă Wayang kulit – nr. inventar 1913 – E. Donație Kate Kerr din anul 2004

Wayang kulit puppet – inventory number 1913 – E. Donation Kate Kerr from 2004

Foto 3

Marionetă roșie – nr. inventar 2191 – E. Donație a Ambasadei Indoneziei la București din anul 2006

Red puppet – inventory number 2191 – E. Donation of the Indonesian Embassy in Bucharest from 2006

Foto 4

Marionetă albastră – nr. inventar 2192 – E. Donație a Ambasadei Indoneziei la București din anul 2006
Blue puppet – inventory number 2192 – E. Donation of the Indonesian Embassy in Bucharest from 2006

Foto 5

Marionetă din carton pictat și lemn – nr. inv. 2539 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016
Painted cardboard and wood puppet – inventory number 2539 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Foto 6

Marionetă din carton pictat și lemn – nr. inv. 2540 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016

Painted cardboard and wood puppet – inventory number 2540 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Foto 7

Marionetă din carton pictat și lemn – nr. inv. 2541 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016

Painted cardboard and wood puppet – inventory number 2541 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Foto 8

Marionetă cu cap detașabil – nr. inv. 2546 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016

Detachable head puppet – inventory number 2546 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Foto 9

Marionetă cu cap detașabil – nr. inv. 2547 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016

Detachable head puppet – inventory number 2547 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Foto 10

Marionetă cu cap detașabil – nr. inv. 2548 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016

Detachable head puppet – inventory number 2548 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Foto 11

Marionetă cu cap detașabil – nr. inv. 2549 – E. Donație Hans Peter Connerth din anul 2016

Detachable head puppet – inventory number 2549 – E. Donation Hans Peter Connerth from 2016

Tradiții albaneze ilustrate în Muzeul Național Etnografic din Kruje

Adrian SCHEIANU*

The national ethnographic museum of Kruje was founded in 1989 and is located in an original 18th century stronghold-like house, that belonged to the affluent Toptani family, within the remains of the old citadel of Kruja castle. The museum shows the level of luxury and self-sufficiency the household maintained by producing its own food, drink, leather and cloths. The inhabitants of the house had their own Turkish bath and mill. The inner walls are lined with original frescos from 1764. In the basement of the house, before entering the living rooms on the first floor, is an exhibition of crafts. The museums also displays as exhibits objects of artisanship whose age varies from 60 to 500 years. All of these give a complex view of the crafts applied in Kruja and all over Albania and also of the way of living in 18th and 19th centuries.

Keywords: Albania, ethnographic museum, Kruje, fortified house, traditions, crafts

Cuvinte cheie: Albania, muzeu etnografic, Kruja, casă fortificată, tradiții, meșteșuguri

Orașul Kruja este un important reper turistic și istorico-cultural în Albania contemporană, țară care după decenii de autoizolare, impusă de regimul totalitar care a acces la putere la sfârșitul celui de al doilea război mondial, face pași importanți în deschiderea spre Europa și lume. Principalul obiectiv turistic aici îl constituie castelul Kruja, construit pe o coastă a muntelui, monument care este legat de cel mai rezonant nume din istoria albaneză, cel al eroului național Gjergj Kastrioti Skanderbeg, care pentru aproape un sfert de veac, în secolul al XV-lea, a opus o viguroasă rezistență presiunii otomane, având cartierul general în castelul Kruja.

În interiorul zidurilor castelului, în proximitatea muzeului dedicat lui Skanderbeg, se află un alt obiectiv turistic atractiv. O impozantă casă datând de la mijlocul al XVIII-lea, având o arhitectură caracteristică acestei zone de munte, ce a fost transformată începând cu 20 noiembrie 1989 în muzeu etnografic. Monumentul istoric, construit în anul 1764, care găzduiește Muzeul Etnografic Național din Kruja a aparținut unui nobil local Kapllan Pașa Toptani, membru al unei influente familii albaneze integrate în sistemul birocratic și militar otoman.

Pentru regimul totalitar albanez era importantă industrializarea socialistă a țării, acest program fiind impus cu rigurozitate încă din prima parte a anilor '50¹, conservatoarea zonă rurală manifestând puțin interes din partea regimului. Totuși, ca și în alte țări socialiste (dar oarecum puțin mai târziu decât alte state europene cu același regim politic) autoritățile decid să ilustreze civilizația tradițională dezvoltată în aceste locuri, recuperând astfel o parte din moștenirea istorică a Albaniei. Este momentul în care pe teritoriul țării i-au ființat mai multe muzee etnografice printre care și cel din Kruje.

Deși situată pe o importantă rută de drumuri comerciale și strategice (Via Egnatia trecea prin actualele teritorii albaneze), într-o poziție favorabilă în partea vestică a peninsulei Balcanice, pe un teritoriu generator de cultură și civilizație, Albania a rămas o necunoscută publicului european până aproape de vremurile moderne. Și datorită reliefului predominant muntos, Albania a prezervat unele vechi aspecte de civilizație europeană, țara fiind ultima regiune tribală europeană². Aceste elemente păstrate până în prima jumătate a secolului trecut combinate cu o puternică influență orientală primitivă datorită îndelungatei stăpâniri otomane au creat o complexă civilizație ce a suscitât un viu interes din

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: adrian.scheianu@muzeulastra.com

¹Kycku, Kopi, *Istoria Albaniei*, Editura Corint, București, 2002, p. 103.

²Stahl, Paul H., *Triburi și sate din sud-estul Europei*, Editura Paideia, București, 2000, p. 18.

partea etnografilor, antropologilor și a altor specialiști.

Nu a fost întâmplător că pentru a găzdui Muzeul Național Etnografic din Kruja a fost aleasă o casă caracteristică pentru un stil arhitectonic care s-a dezvoltat și generalizat în secolul al XVIII-lea. În acel veac, seniorii feudali albanezi încep să fie conștienți de identitatea lor specifică în raport cu cea otomană. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mai mulți nobili locali vor accede la conducerea pașalăcurilor de pe teritoriul albanez, exercitând o largă autonomie³. Tot de la mijlocul secolului al XVIII-lea încep să se consolideze cele două zone etnografice principale Gegeria la nord de râul Shkumbin și Toskeria la sud de acest râu⁴.

Casa cu un aspect oriental prezintă un etaj și este construită din cuburi masive de piatră. În muzeu sunt expuse numeroase obiecte tradiționale, din zonă, dar și din alte părți ale țării, care ilustrează modul de viață, veșmintele și obiceiurile locuitorilor. Situată în interiorul cetății, casa este în sine, la rândul ei, o fortificație, înconjurată de un zid de piatră cu două porți de acces în curtea casei.

Acest tip de casă de mari dimensiuni, cu aspect de fortificație, este numită kula. Sunt evidente asemănările cu construcții similare din spațiul subcarpatic românesc, născute din aceeași nesiguranță adusă de vremurile tulburi pe care Imperiul Otoman le-a trăit în veacul al XVIII-lea. Culele au fost răspândite în tot spațiul balcanic în Albania fiind o mare densitate a acestora⁵. Mai mult în spațiul albanez vendetta și micile războaie locale erau endemice, de aici nevoia unei forme de locuire specifice. Casa se află la distanță apreciabilă față de celelate construcții pentru a nu fi în bătaia armei care putea veni dintr-o altă locuință. Acest tip de locuințe cu alură fortificată sunt comune atât țăranilor cât și nobililor⁶.

Faptul că la Kruja avem de-a face cu o casă de aristocrat este dat de dimensiunea casei și de elementele de interior care demonstrează bunul gust și interesul pentru estetic al proprietarilor. Astfel, încăperile din partea superioară a casei sunt decorate cu fresce originale datate în anul 1764, de inspirație islamică, dar și în stil baroc, ceea ce demonstrează faptul că pașa Toptani era racordat la curente artistice din Europa centrală și de vest. La etajul locuit există și alte lucrări de artă islamică. Frumos împodobite cu ornamente din lemn și gips sunt, de exemplu, și ramele ferestrelor și ale ușilor, care îmbodobesc camerele cele mai importante. De altfel, încă de la intrarea în curtea casei impresionează arcurile porților ce sunt zidite în piatră cioplită.

În total există 16 încăperi. Parterul era rezervat diferitelor ateliere; aici erau păstrate și alimentele; există chiar și mici spații pentru adăpostirea animalelor (oi). Spațiul rezervat locuirii propriu-zise se afla la etaj. La nivelul inferior al monumentului sunt prezentate dispozitive pentru prepararea rachiului (din struguri) și a uleiului de măsline, zona Krujei fiind faimoasă pentru cultivarea măslinelor și producerea uleiului de măsline. Așa se explică prezența preseii de măsline. Măslinile și uleiul de măsline, la fel ca în trecut, constituie un ingredient de bază în bucătăria locală. Amforele și chiupurile întâlnite aici arată faptul că aceste produse nu erau folosite doar în gospodărie ci erau destinate și vânzării. La parter mai găsim și alte ateliere, întreg ansamblul gospodăresc funcționând în regim autarhic-autonom, cum ar fi un atelier de fierărit, de pielărie și unul de confecționat fesuri din lână, precum și o mică moară pentru zdrobirea cerealelor, o moară de apă, situată inițial pe un râu de munte din apropiere, pentru prelucrare textilelor. Cei care locuiau aici își puteau asigura cele trebuincioase în perimetrul gospodăriei.

Accesul spre etaj se face printr-o scară exterioară. Incinta nivelului superior al locuinței este structurată conform uzanțelor epocii, femeile și bărbații fiind segregati. Aici găsim camera vetrei, cea a oaspeților, odăile femeilor și a tinerei neveste și alte camere cu uzanță gospodărească în care se preparau cele necesare traiului. Într-o familie albaneză existau reguli stricte în ceea ce privește asumarea sarcinilor și obligațiilor pentru toți membrii familiei. Casa era locuită de cca. 25 de membri ai aceleiași familii extinse și de 20 de servitori care locuiau în clădirile anexe. Se pare că în primele decade ale secolului al XIX-lea, unul din notabilii din familia Toptani și-a ținut haremul aici.

³Jelavich, Barbara, *Istoria Balcanilor*, vol. I, Editura Institutul European, Iași, 2001, p. 320.

⁴Dobrescu, Marius, *Povestiri de pe Drin – etnografie și folclor albanez în studii și articole*, Editura Privirea, București, 2014, p. 59.

⁵Crețeanu, Sarmiza; Crețeanu, Radu, *Culele din România*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 6.

⁶Stahl, Paul H., *op. cit.*, p. 20.

Intrarea în camere se face dintr-un coridor central, cea mai frumoasă cameră fiind cea a bărbaților folosită, de obicei, pentru sfat și nunți. Panoplia cu arme este unul din elementele prin care fiecare familie își semnală poziția socială în comunitate. Intersantă este și camera destinată oaspetelui. Un loc destinat călătorului în trecere se găsea în fiecare casă albaneză, legile ospitalității, ca și cele ale vendettei fiind chiar codificate, într-o țară în care rigorile muntelui, ca și starea de conflict generalizată, nu permit jocul cu supraviețuirea. Alte tradiții și aspecte ale modului de viață tradițional sunt bine reprezentate în odăile destinate femeilor cu obiecte care fac parte din zestre, remarcabile fiind veșmintele bogat îmbodobite cu cusături artistice în fir de aur și argint. Se ședea, după modelul oriental, pe sofale joase, mesele fiind de asemenea joase. Deși locuitorii de sex masculin și feminin erau segregati, în tavanul camerei unde bărbații țineau sfat existau orificii prin care femeile aflate în pod puteau asculta ce se discuta în odaie.

Un element de atracție este prezența unui haman (baie turcească), singura instalație personală de acest fel păstrată în Albania. Pe coridorul de la ieșirea din muzeu într-un dormitor spațios sunt expuse spectaculoase veșminte caracteristice unor familii catolice și musulmane din zonă.

Conform spuselor angajaților muzeului 90% din artefactele expuse în muzeu sunt originale și 100 % funcționale, având o vechime cuprinsă între 60-70 până la 500 de ani. Inedit este faptul că vizitatorii, cel puțin la primul nivel al casei unde se află atelierele, pot atinge obiectele expuse și chiar acționa instalațiile aflate aici.

Nu există foarte multe panouri explicative în muzeu, în afara unor etichete cu informații minime în limbile albaneză și engleză. Nici oferta de publicații nu este foarte generoasă, în schimb fiind oferite servicii de ghidaj. Oricum bogăția de obiecte expuse în interior face ca istoria casei care găzduiește muzeul să fie auto-explicativă, muzeul fiind o excelentă introducere în istoria și civilizația albaneză. Pentru o mai mare expresivitate, în atelierele de la parter rulează imagini cu meșteri populari contemporani care își practică meșteșugul. Mulți dintre ei sunt de găsit și pot fi recunoscuți în bazarul din apropierea muzeului, Kruja fiind și în prezent un efervescent centru meșteșugăresc. La etaj rulează, de asemenea, scurte materiale video legate de ritualuri, dansuri și jocuri tradiționale etc., precum și fotografii și litografii ilustrând aspecte din Kruja de acum un secol.

Înainte de a trece prin poarta fortăreței, unde se află și muzeul etnografic, se află vechiul bazar al orasului atestat încă din evul mediu. Din 1961 bazarul este renovat și trecut în jurisdicția statului⁷. De-a lungul unei ulițe pietruite cu caldarâm care duce până la poarta cetății se află prăvălii de lemn care oferă spre vânzare piese etnografice, unele dintre aceste prăvălii funcționând și ca ateliere meșteșugărești, în care artizani locali își practică meșteșugul. De altfel, Kruja a fost un centru meșteșugăresc înfloritor, în completarea agriculturii (s-au cultivat măslinii și vița de vie) și a păstoritului (oi, vite, cabaline și capre). O dată cu dezvoltarea comerțului în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea a început să se amplifice activitatea meșteșugărească. Meșterii locali sunt, și în prezent, recunoscuți ca specialiști în prelucrarea pietrei, fapt ce poate fi observat atât în construcția caselor, cât și în ornamentele pentru casă și gospodărie. Prelucrarea lemnului pentru producerea unor decorațiuni pentru tavane, uși, ferestre ocupă de asemenea un loc important. Kruja mai este și un centru important pentru producerea de qelshe (fesuri tradiționale de lână). Produsele artisanale lucrate cu măiestrie cu o valoare estetică și utilitară au fost de mare varietate. Lucrările în aramă, argint, alabastru, fier a făcut din Kruja un centru reprezentativ al comerțului cu astfel de obiecte. Vasele din aramă s-au substituit celor de lut, olăria fiind, datorită factorilor geografici, prea puțin practică în zonă.

Nu departe de muzeu, tot în interiorul zidului cetății se află un grup de case vechi locuite și în prezent parte a unui fost cartier numit Kala, casele de aici având piatra ca principal material de construcție. Din fostul cartier au supraviețuit puțin peste 20 de locuințe. Faptul că s-a păstrat un crâmpel din vechiul oraș de munte cu case vechi și alei pietruite face ca magia trecutului să fie păstrată și vizitatorul să se simtă într-o tradițională așezare balcanică din vremea veacurilor al XVIII-lea sau al XIX-lea.

⁷Maksutovici, Gelcu, *Sub semnul vulturului*, Editura Ararat, București, 2001,

BIBLIOGRAFIE

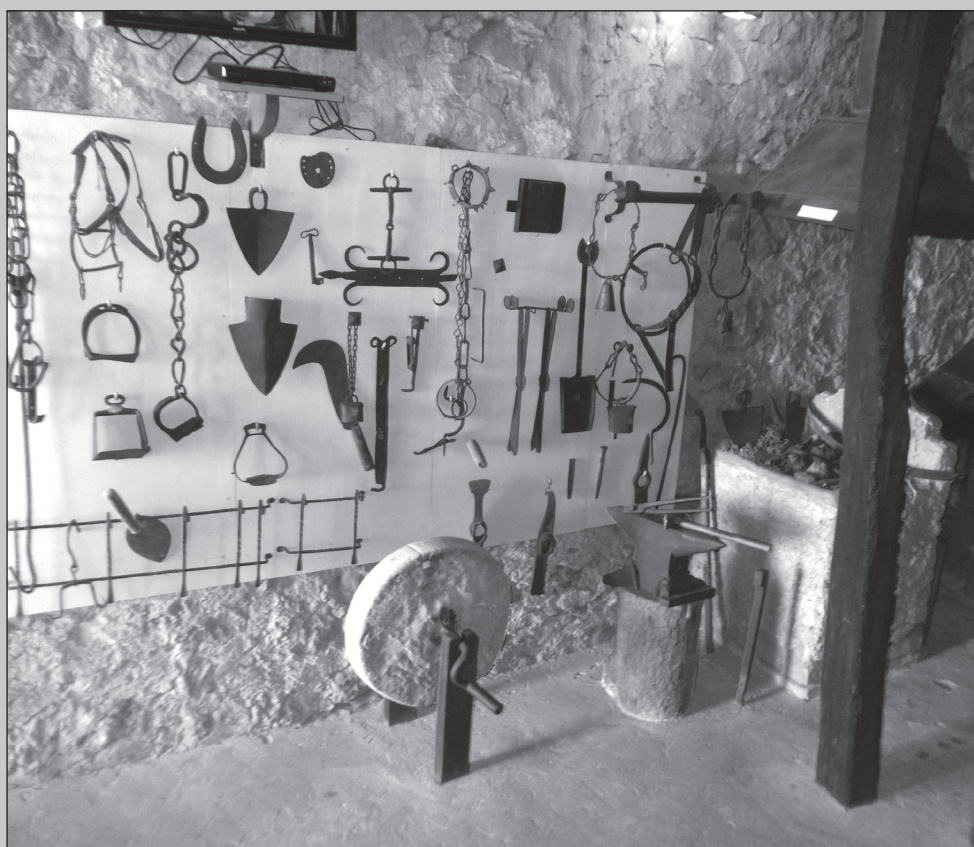
- Crețeanu, Sarmiza; Crețeanu Radu, *Culele din România*, Editura Meridiane, București, 1969.
Dobrescu, Marius, *Povestiri de pe Drin - Etnografie și folclor albanez, în studii și articole*, Editura Privirea, București, 2014.
Jelavich, Barbara, *Istoria Balcanilor*, vol. I, Editura Institutul European, Iași, 2001.
Kycyku, Kopi, *Istoria Albaniei*, Editura Corint, București, 2002.
Maksutovici, Gelcu, *Sub semnul vulturului*, Editura Ararat, București, 2001.
Stahl, Paul H., *Triburi și sate din sud-estul Europei*, Editura Paideia, București, 2000.

Casa ce adăpostește Muzeul Național Etnografic din Kruja
The building that houses the National Ethnographic Museum in Kruje

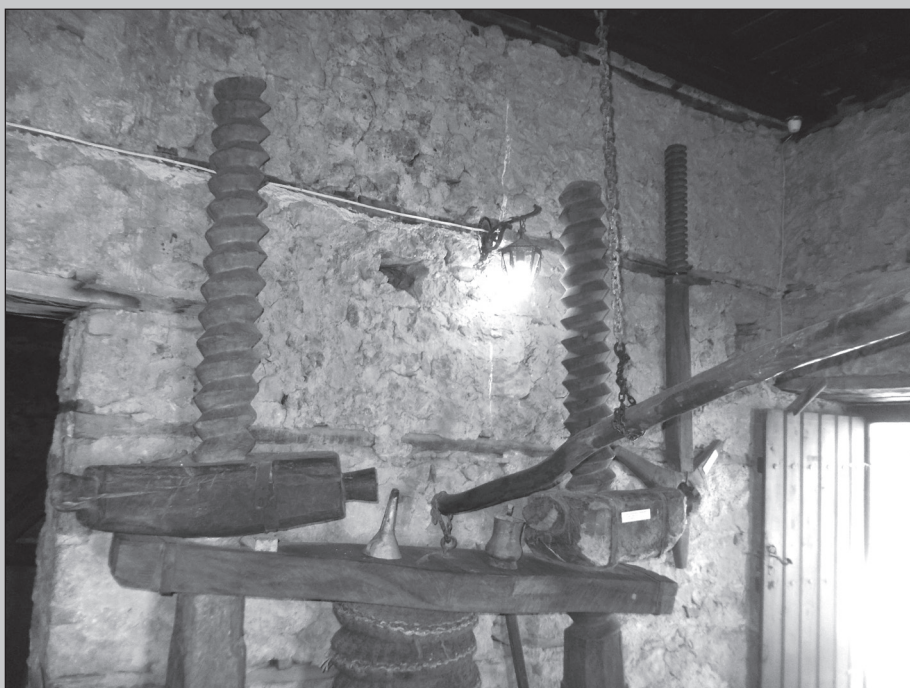
Ateliere meșteșugărești aflate la primul nivel
Workshops at the first level

Fierărie
Smithery

Producere fesuri din lână (qeleshe)
Production of traditional woolen hats (qeleshe)

Presă ulei de măsline
Olive oil press

Moară presă de măsline
Olive press mill

Accesul spre nivelul superior
Access to the second floor

Camera femeilor
Women's chamber

Camera bărbăților
Men's chamber

Panoplie arme
Weapons displayed on the wall

Tavan cameră bărbaților
Men's chamber ceiling

Detaliu ornamente camera bărbaților
Men's chamber ornaments

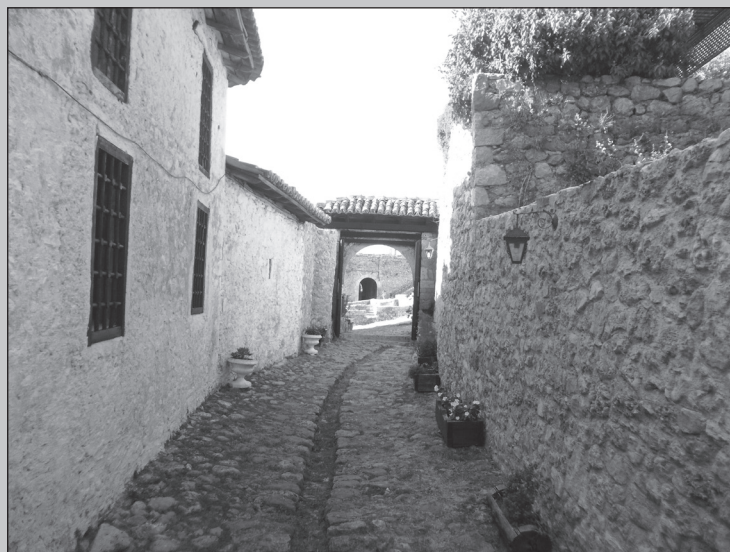
Aspecte gospodărești
Household aspects

Port femeiesc din zona Kruja
Female traditional costume from Kruje area

Port bărbătesc din sudul Albaniei
Traditional man costume from southern Albania

Uliță pietruită din apropierea muzeului
Cobblestone alley near the museum

Cartierul Kala din Kruja
Kala neighborhood in Kruje

Bazarul din Kruja
The Bazaar of Kruje

CONSERVARE RESTAURARE

Repere ale activității de conservare la Muzeul ASTRA din Sibiu. Istorie, evoluție și prezent

Andrea BERNATH-DONCUȚIU*

In order to establish the stage reached in the conservation of ethnographic cultural properties in Romania, we consider that the retrospective of the segment responsible for this field within an institution, both with a significant history and a large heritage, could be representative. At the same time, where it started, in which way it evolved and how it stands today are the classical coordinates, which once are fixed, give also the direction to the future collection care.

Keywords: collections care, Conservation-restoration Department, Methodological Centre for Professional Training, transfer of storages, preventive conservation, laboratories, conservation and restoration of objects, conservation and restoration of monuments

Cuvinte cheie: ocrotirea colecțiilor, Departamentul de conservare-restaurare, Centrul Metodologic pentru Pregătirea Specialiștilor, transferul depozitelor, conservare preventivă, laboratoare, conservarea și restaurarea obiectelor, conservarea și restaurarea monumentelor

Introducere

Muzeul ASTRA răspunde, din anul 1990, de prezervarea, conservarea și restaurarea valorosului său patrimoniu etnografic, mobil și imobil, în scopul unei valorificări corespunzătoare, dar mai ales în vederea păstrării cât mai îndelungate a acestuia, spre beneficiul generațiilor prezente și viitoare. Pentru a putea pătrunde complexitatea necesară îndeplinirii acestui deziderat este nevoie ca, în primul rând, să stabilim coordonatele istorice care au dus la formarea și evoluția în timp a cadrului de desfășurare a activității de conservare.

Într-un context de „patrimonializare” locală bogată, instituită la Sibiu încă din secolul al XVIII-lea, atât prin preocupările de colecționar ale baronului Samuel von Brukenthal, cât și prin modelele preluate din Occident, mai întâi, de comunitatea săsească, iar, apoi, și de cea românească, nașterea unei tradiții de ocrotire a colecțiilor culturale a fost mai mult decât firească. Pe de altă parte, actele de naționalizare, emise de regimul comunist, în anul 1948, cu scopul, de o însemnătate dureroasă, de desproprietărire a posesiunilor particulare, au stat și la baza unui proces de consolidare forțată. Astfel, rolul de integrator l-a jucat Muzeul Brukenthal, adunând laolaltă toate colecțiile sibiene, alături inclusiv de Oficiul de Patrimoniu al județului, sub forma unui complex. În anul 1990, în urma schimbărilor politice, s-a produs scindarea. Atunci, *Muzeul Civilizației Populare Tradiționale din România*, în prezent identificat ca Muzeul ASTRA, s-a desprins din instituția ramificată, împărțind din experiența acumulată în cadrul structurii muzeale sibiene, prin preluarea unuia dintre punctele de lucru din domeniul conservării și a unei fracțiuni din personalul de specialitate aferent.

Context istoric

Îndelungată și, într-o oarecare măsură, de pionierat pentru România, activitatea de conservare și restaurare a debutat la Sibiu în formula sa sistemică și modernă¹, prin *Stația de carantină din Muzeul*

*Expert conservare preventivă, Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor - CePCoR, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: andrea.bernath@muzeulastra.ro

¹Anterior, se cunosc activități de restaurare întreprinse în afara unui cadru reglementat prin lege. De asemenea, se pot considera meritele în conservarea colecțiilor, asumate prin eforturile depuse cu caracter ocazional de custozii sibieni timpurii, cei ai Muzeului Brukenthal, Michael Csaki (1895-1927) și Rudolf Spek (1927-1948), respectiv cel al Muzeului Asociației, Octavian C. Tăslăuanu (1908-1914). Vezi în: Andrea Bernath, *Istoricul conservării patrimoniului cultural național mobil. De la constituirea colecțiilor sibiene până la cele mai actuale abordări de conservare preventivă*, Proiect de cercetare doctorală, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, 2013, *Cap. Conservarea în Sibiu. Între semnalarea necesității de protejare a patrimoniului și înființarea cadrului de funcționare sistemică în conservare*.

Tehnicii Populare, în anul 1967. Apoi, în următorul deceniu, s-a constituit atelierul de restaurare și conservare a patrimoniului Complexului Muzeal Sibiu (1971), al doilea înființat în țară. Aplicații în temeiul unor cunoștințe practice vizând demontări, transferuri și reconstrucții ale structurilor arhitecturale din lemn au fost întreprinse, în mod cert, încă de la achiziționarea primelor monumente ale muzeului în aer liber (1963). Totuși, suportul funcțional și oficial al acestui domeniu ocupațional s-a concretizat odată cu încheierea, în 1975, a legiferărilor privind ocrotirea patrimoniului cultural național², când a fost înființat *Laboratorul Zonal de Conservare și Restaurare din Sibiu*, împreună cu *Sectorul conservare lemn - obiective în aer liber din Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului*. Totodată, la sfârșitul anilor '70, a fost înființat *Centrul Metodologic pentru Pregătirea Specialiștilor Conservatori și Restauratori din Rețeaua Națională a Muzeelor în Aer Liber*, care, pe măsură ce cunoștințele au avansat, a susținut formarea în domeniu, acordând îndrumare prin stagii de pregătire practică, în colaborare cu *Centrul Special de Perfecționare a Cadrelor București*, nu numai în ceea ce privește conservarea bunurilor din lemn, ci și pentru restaurarea altor suporturi.

Odată cu desființarea Complexului Muzeal Sibiu și întemeierea Muzeului Civilizației Populare Tradiționale din România, în conformitate cu protocolul întocmit între vechiul Muzeu Brukenthal și nou înființata instituție³, s-au prevăzut atât transferul unei părți din personalul de specialitate, cât și preluarea Muzeului Tehnicii Populare, cu tot cu sectorul său de tratare a lemnului. Astfel, în această configurație instituțională, se constituie premisele actualului Laborator Departament (zonal) de conservare și restaurare al Complexului Național Muzeal ASTRA din Sibiu.

Evoluția cadrului de funcționare a activității de conservare și restaurare a Muzeului ASTRA

În anul 1992, Ministerul Culturii, prin anterioara încadrare a Muzeului Civilizației Populare din România – ASTRA în rândul muzeelor de categorie IA, a decis ca, până la „*apariția Legii patrimoniului cultural național, laboratorul muzeului dumneavoastră*” [răspuns către directorul muzeului de la acea vreme, Corneliu Bucur] *să funcționeze temporar ca laborator zonal de conservare și restaurare a obiectivelor în aer liber*”. Totodată, s-a ținut cont de „*dotarea corespunzătoare a laboratorului, unică în țară până la ora actuală*”, fapt pentru care se solicita de urgență atât elaborarea unui „*program de pregătire a cadrelor de restaurare și conservare din muzeele în aer liber din toată țara*”, cât și organizarea laboratorului și a muzeului sub forma unui *Centru metodologic de formare și instruire a cadrelor*⁴. În anul 1997, Direcția Monumentelor Istorice a Ministerului Culturii a acordat avizul de funcționare a Laboratorului din Dumbrava Sibiului, în baza *Legii nr. 41 din 1995 privind protejarea patrimoniului cultural național*⁵.

În ansamblu, la începutul ultimului deceniu al secolului al XX-lea, conservarea și restaurarea patrimoniului muzeal a fost organizată în cadrul acelui laborator, prin cuprinderea următoarelor sectoare de lucru: tratarea lemnului și a lemnului cu exces de umiditate, restaurarea lemnului policrom, pictură tempera, ceramică, obiecte de metal, textile și piele. La acestea se adăugau laboratoarele de investigații chimice, biologice și experimentale, de testare și aplicare a noilor materiale și tehnologii.

Activitatea, divizată pe două segmente principale, s-a derulat, timp de aproape două decenii, în două locuri distincte, în Dumbrava Sibiului (sectorul muzeului în aer liber), respectiv în spațiile sediului central al Complexului Național Muzeal ASTRA, care a fost stabilit în monumentele istorice nr. 11 și nr. 12 din Piața Mică a Sibiului. Amintim că, în anul 1993, în clădirea nr. 11, cunoscută drept Casa Hermes, a fost vernisată expoziția de bază a Muzeului de Etnografie Universală „Franz Binder”,

²Decretul nr. 703 din 28 decembrie 1973 privind stabilirea normelor de structură pentru instituțiile cultural-educative, Legea nr. 63 din 30 octombrie 1974 privind ocrotirea patrimoniului cultural național al Republicii Socialiste România, Decretul Consiliului de Stat nr. 13 din 1975.

³Protocol din 3 mai 1990 privind divizarea și împărțirea patrimoniului Complexului Muzeal Sibiu, urmare înființării Muzeului Civilizației Populare din România, Arhiva Complexului Național Muzeal ASTRA.

⁴Adresa RB, nr. 202 din 3 martie 1992 a Ministerului Culturii, Arhiva Complexului Național Muzeal ASTRA.

⁵Adresa nr. 1764 din 16 iulie 1997 a Direcției Monumentelor Istorice, Arhiva Complexului Național Muzeal ASTRA.

tot atunci când, cu prilejul Sesiunii Naționale de Restaurare, organizate la Sibiu de Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA, au fost inaugurate și laboratoarele de restaurare din clădirea alipită, cea de la nr. 12.

Până în anul 2003, structura funcțională a Departamentului zonal de conservare-restaurare s-a definitivat, căpătând o configurație în cinci servicii: *Serviciul de reconstrucții-restaurare monumente istorice și etnografice*, *Serviciul de conservare a monumentelor și obiectelor*, *Serviciul de restaurare a patrimoniului mobil*, *Compartimentul de investigații științifice* și *Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor*.

Forma actuală de funcționare a activității de conservare și restaurare a Muzeului ASTRA

Cu șase ani în urmă, odată cu finalizarea Centrului ASTRA pentru Patrimoniu, laboratoarele de conservare și restaurare a patrimoniului cultural mobil, situate, până atunci, în Piața Mică a Sibiului, au fost transferate în muzeul în aer liber. Astfel, din primăvara anului 2011, întreaga activitate a domeniului conservării se desfășoară în spațiile, noi și vechi, concentrate la extremitatea sudică a perimetrului Muzeului Civilizației Populare Tradiționale ASTRA din Dumbrava Sibiului, într-o nouă formulă de organizare. Cu denumirea **Centrul ASTRA pentru Patrimoniu. Departamentul de conservare-restaurare**, organigrama a prevăzut patru servicii distincte în cadrul acestui segment muzeal: 1. *Serviciul de conservare monumente și bunuri culturale mobile. Restaurare bunuri culturale mobile. Investigații biologice*; 2. *Serviciul de restaurare bunuri culturale mobile. Investigații chimice*; 3. *Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor*; 4. *Serviciul transfer, reconstrucție, restaurare monumente etnografice și istorice* – de care a aparținut și un *Birou de reconstrucții monumente*.

Cu un efectiv alocat de 45 de posturi de conservatori, restauratori, investigatori și șefi de servicii, departamentul a funcționat prin activitatea unui personal calificat de aproape 40 de angajați. Dintre aceștia, jumătate au studii superioare - în conservare-restaurare, respectiv chimie, biologie sau inginerie (de exemplu textilă), iar restul au fost atestați pentru domeniul lor de activitate prin Centrul de Pregătire Profesională în Cultură. Totodată, un sfert dintre specialiștii în conservarea și/sau restaurarea bunurilor culturale de patrimoniu au fost înscriși în *Lista experților în domeniul Patrimoniului Cultural Național*, ca urmare a atestării de către Ministerul Culturii a calității acestora de expert⁶.

Rolul Departamentului zonal de conservare-restaurare al Muzeului ASTRA

Ideea că unele obiecte și monumente merită prezervate, că acestea reprezintă ceva ce se cuvine a rămâne în memoria unei societăți, ceva legat de o comunitate și trecutul acesteia ce trebuie transmis generațiilor viitoare, așază la baza dezideratului acele acțiuni care sunt întreprinse în scopul valorificării și conservării bunurilor culturale. După cum propune și Comitetul pentru Conservare al Consiliului Internațional al Muzeelor – ICOM-CC, tot așa și serviciile departamentului au în vedere, prin măsurile și operațiunile pe care le derulează, ocrotirea valorilor culturale tangibile, în timp ce se asigură accesibilitatea acestora generațiilor prezente și viitoare, respectându-se semnificația și proprietățile fizice ale patrimoniului cultural al Muzeului ASTRA.

În consecință, misiunea specifică a acestui segment de activitate muzeală impune transferul/reconstrucția bunurilor culturale imobile și mobile (în urma achiziției), respectiv prezervarea corespunzătoare a acestora în expunerea în aer liber sau în depozitele muzeale de obiecte de patrimoniu, investigarea științifică și documentarea pieselor și a materialelor constitutive, conservarea curativă și conservarea preventivă în expoziții și depozite și, nu în ultimul rând, restaurarea patrimoniului cultural.

⁶Vezi: R2 - REGISTRUL EXPERȚILOR pentru PATRIMONIUL CULTURAL MOBIL, http://www.cimec.ro/scripts/RegistruExperti/PatrimoniulMobil_R2/sel.asp?nr=1&NrSel=0&Lang=RO

Pe de o parte, restaurarea urmărește să faciliteze aprecierea, înțelegerea și *utilizarea* bunului cultural care a pierdut anterior o parte din semnificația sau funcționalitatea sa, iar, pe de altă parte, conservarea preventivă, în ansamblu, și conservarea *de remediu*, în special, încearcă să stopeze, să evite sau să minimizeze degradări inutile, din prezent sau cele viitoare. Toate intervențiile țin cont de materialele originale, la baza eticii abordate păstrându-se integritatea și autenticitatea, fără, însă, a ignora îmbătrânirea naturală și degradările justificate, acceptabile în vederea menținerii gradului de accesibilitate la care Muzeul ASTRA nu a vrut niciodată să renunțe. Acestea sunt câteva dintre rațiunile, pentru care luarea deciziilor și implementarea măsurilor de intervenție sunt dictate în urma cercetării științifice, a investigării materialelor, a diagnosticării corecte a patrimoniului, a studiului contextual etc.

În prezent, activitățile derulate de Departamentul de conservare-restaurare se desfășoară într-un ansamblu format din construcția veche ce are la bază inițiala stație de carantină (*Carantina*), căreia, în anii '90, i s-au adus unele îmbunătățiri și extinderea spațiilor de lucru, și din clădirea Centrului ASTRA pentru Patrimoniu. În cazul intervențiilor asupra monumentelor etnografice, reconstruite în muzeul în aer liber, acestea au loc pe teren. Cele două hale de tratamente și atelierul de restaurare a lemnului mărunț din Carantină însumează aproximativ 150 mp. La acestea se adaugă noile laboratoare-ateliere – 473 mp, sălile de tratamente – 148 mp și studioul foto – 40 mp, amenajate și dotate modern în Centrul ASTRA pentru Patrimoniu.

Traseul parcurs de depozitele de bunuri culturale ale Muzeului ASTRA

În ceea ce privește depozitele muzeale, acestea, de-a lungul timpului, au suferit fie diverse transformări, fie multiple transferuri dintr-o locație în alta, fiecare cu alte condiții de păstrare a bunurilor culturale, în funcție de posibilitățile existente la momentele date. De exemplu, la începutul anilor '90, ca soluție temporară, colecția de obiecte extra-europene s-a organizat într-un depozit de 78 mp, amplasat în Turnul Sfatului din Piața Mică a Sibiului. Impropiu alcătuit în acel imobil, depozitul s-a permanentizat, fără ca vreodată să se fi ivit posibilitatea pentru îmbunătățirea considerabilă a condițiilor. În baza protocolului deja menționat, încheiat în 1990 cu Muzeul Brukenthal, colecțiile etnografice preluate de Muzeul Civilizației Populare Tradiționale și-au păstrat depozitele din Casa Albastră până în 2007. În acel an se încheiaseră lucrările de reamenajare din mansarda de 295 mp a clădirii Casei Artelor⁷, unde au fost translocate, spre depozitare, o parte dintre bunurile preluate, adică 8.000 de piese aparținând Muzeului de Etnografie Săsească „Emil Sigerus”, din cadrul Complexului Național Muzeal ASTRA. Mobilierul de depozitare - realizat din lemn și din metal - și distribuția pe spații a colecțiilor de patrimoniu - în funcție de suport (ceramică, port-textile-broderie și mobilier pictat) - au constituit principalele căutări care au fost cercetate cu ocazia amenajării acestor depozite⁸.

Fig. 1. Mutarea colecției de icoane, în anul 2008: 1) depozitul din Casa Albastră, 2) spațiul tranzitoriu stabilit în Casa Artelor, 3) depozitul de icoane din Casa Artelor.

The icon collection transfer in 2008: 1) the storage from the Blue House, 2) the transition room established in the House of Arts, 3) the icons storage from the House of Arts.

⁷Casa Hermes, Casa Artelor și Casa Albastră sunt monumente istorice din centrul Sibiului, folosite în scopuri muzeale de către cele două instituții de cultură care le dețin spre administrare.

⁸Valeriu Olaru, Camelia Ștefan, Karla Roșca, *Muzeul de Etnografie și Artă Populară Săsească „Emil Sigerus” - o nouă unitate muzeală*, în *CIBINIUM 2006-2008*, Partea a II-a, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2009, pp. 17-20.

Colecția de icoane aflată, până în 2008, într-una dintre încăperile Palatului Brukenthal, a fost, de asemenea, transferată în Casa Artelor, în spațiul restrâns de 30 mp de la primul etaj, pentru care s-a confecționat un mobilier din lemn pentru depozitare (Fig. 1).

Tot în anul 2007, au fost mutate și celelalte colecții etnografice - de lemn, ceramică și textile -, provenite inițial din patrimoniul Muzeului Asociațiunii și care, în mod similar, până atunci, au fost depozitate în Casa Albastră a Muzeului Brukenthal. În acest sens, două dintre spațiile din Casa Hermes, destinate altor scopuri muzeale, au fost adaptate pentru a le putea adăposti temporar. După 2011, bunurile culturale textile au fost trimise în Centrul ASTRA pentru Patrimoniu (Fig. 2), astfel că în Casa Hermes a rămas în funcțiune un singur depozit, de 61 mp, pentru obiectele din lemn, os, fier și de ceramică.

Multiplele clădiri de depozitare a bunurilor culturale mobile, aflate, de data aceasta, în perimetrul Muzeului în Aer Liber, localizate, de asemenea, în diverse puncte, erau realizate din lemn, cu o izolație precară, lipsite de spații tampon care ar fi putut să atenueze impactul factorilor din mediul înconjurător și al variațiilor climatice exterioare. Așadar, într-o clădire de lângă lac, au fost păstrate obiectele ceramice, în vreme ce două spații situate în mansarda vechii carantine au fost destinate textilelor, respectiv obiectelor mărunte din lemn și metal, iar depozitul de mobilier pictat, amplasat în vecinătatea pădurii, se găsea tot în preajma lacului. În 2011, cu ocazia inaugurării Centrului ASTRA pentru Patrimoniu, colecțiile adăpostite în construcțiile menționate au fost transferate în noile depozite, instituția ajungând să dețină și să gestioneze peste 1700 mp de spațiu de depozitare pentru o parte semnificativă din patrimoniul său muzeal.

Fig. 2. Mutarea colecției de textile: 1) depozitul din Casa Albastră - 2007, 2) spațiul provizoriu din Casa Hermes - 2008, 3) depozitul temporar din Centrul ASTRA pentru Patrimoniu - 2011.

The textile collection transfer: 1) the storage from the Blue House - 2007, 2) the provisional store from the Hermes House - 2008, 3) the temporary storage of ASTRA Centre for Heritage - 2011.

Transferurile de obiecte în noile spații s-au realizat după anumite proceduri, avându-se în vedere asigurarea condițiilor necesare pentru mutarea și depozitarea acestora. Astfel, obiectele au fost mai

Fig. 3. Pregătirea bunurilor culturale mobile pentru transferul în noile depozite din Centrul ASTRA pentru Patrimoniu
The preparedness for the transfer of cultural movable assets to the storage facility of ASTRA Centre for Heritage.

întâi supuse unei atente examinări, care s-a desfășurat în spațiul de carantină, după care, în funcție de constatări, s-a recurs fie la tratamente specifice, fie la introducerea pieselor în depozite (Fig. 2 - 3).

Tratamentele au fost corespunzător aplicate nevoilor fiecărui material și tip de obiect în parte.

Printre acestea s-au numărat curățirile umede și uscate, intervențiile de criogenie și tratamentele chimice cu insecticide și/sau fungicide (Fig. 3 și 4). Obiectele, trecute prin aceste operații menite să stopeze și să prevină orice atac biologic activ, au fost apoi introduse în depozitele cu condiții de salubritate conforme, fără riscul de a se contamina între ele. În situațiile în care s-a impus o intervenție de altă natură, obiectele au fost trimise spre restaurare, în laboratoarele amenajate și dotate propriu acestei activități.

Încă din timpul transferării patrimoniului muzeal mobil, s-a recurs la monitorizarea parametrilor de microclimat din depozite. În funcție de valorile măsurate, s-a putut realiza un control microclimatic eficient al spațiilor de depozitare. În primă fază, clădirea fiind încă nouă, iar piesele recent încărcate în încăperi, a existat un exces interior nedorit de umiditate. În acest caz și, apoi, doar când atingerea umidității relative a depășit pragul recomandat, s-a recurs la utilizarea sistemului mecanic de tratare a aerului. Climatizarea a fost uneori asigurată doar prin dezumidificatoare mobile performante, care au fost prevăzute pentru a completa sistemul central în situații speciale (Fig. 4). Cea mai mare realizare rămâne faptul că aceste depozite beneficiază în mare măsură de o climatizare pasivă, care oferă condiții potrivite în vederea prezervării adecvate a patrimoniului cultural al Muzeului ASTRA.

Fig. 4. Alte pregătiri pentru transferul obiectelor, în condiții optime, în depozitele Centrului ASTRA pentru Patrimoniu. Camera de criogenie. Curățiri uscate prin aspirare. Setarea parametrilor microclimatici la una dintre unitățile de dezumidificare mobile.

Other aspects of the preparedness for the transfer of objects, in optimal conditions, to the ASTRA Centre for Heritage. The freezing chamber. Dry vacuum cleaning. Setting the microclimate parameters to one of the mobile dehumidifying units.

Schema activităților întreprinse prin Departamentul de conservare-restaurare al Muzeului ASTRA

Activitățile de bază în domeniu	Mobil: obiecte și colecții	Imobil: monumente, instalații și ansambluri	Operațiuni efectuate în Departamentul de conservare-restaurare
Conservare	Lemn Piele-blănă Textile Icoane Pictură tempera Lemn policrom Metal Ceramică		Controlul permanent al stării de conservare a patrimoniului. Controlul periodic al stării de conservare a patrimoniului (două/an). Ambalarea și transportul. Manipularea patrimoniului (inclusiv pentru depozitare și expunere). Evidență. Documentație. Constatare stadiu de degradare. Fișe de conservare. Stabilizarea stării de sănătate a bunului cultural. Consolidări. Curățări umede și uscate (inclusiv în depozite și expoziții permanente). Tratamente preventive (fungicide).

			Tratamente curative (insecticide – chimice și prin criogenie). Solicitare intervenții de restaurare.
Restaurare	Lemn Piele-blănă Textile Icoane Pictură tempera Lemn policrom Metal Ceramică	Bunuri culturale imobil	Documentație privind materialele și tehnicile de execuție, degradarea și factorii săi, buletinele de analize științifice. Diagnosticarea bunului cultural. Stabilizarea stării de sănătate a bunului cultural. Curățiri uscate și umede. Consolidări. Restabilirea integrității în cazul unui stadiu fragmentar. Completarea lipsurilor. Finisarea completărilor. Integrarea cromatică. Peliculizare pentru protecție. Predarea bunului cultural restaurat.
Prezervare și conservare preventivă	Lemn Piele-blănă Textile Icoane Pictură tempera Lemn policrom Metal Ceramică Grafică Documente Fotografii Clișee	Bunuri culturale imobile	Prezervarea monumentelor și obiectelor în aer liber. Depozitarea bunuri culturale mobile. Conservarea preventivă a obiectelor în depozite și expoziții. Monitorizarea parametrilor microclimatici. Măsurile privind reglarea valorilor parametrilor de microclimat și a altor factori de mediu înconjurător. Rapoarte.
Investigare științifică	Lemn Piele-blănă Textile Icoane Pictură tempera Lemn policrom Metal Ceramică Grafică Documente Fotografii Clișee	Bunuri culturale imobile	Control periodic bianual: primăvara și toamna cu investigator biolog (Muzeul în aer liber). Control permanent pe tipuri de degradare biologică (Muzeul în aer liber). Analize științifice, chimice și biologice (fizice - în colaborare), ale materialelor constitutive și ale tehnicilor de execuție. Identificări, stabilirea autenticității, a degradărilor ș.a. Buletine de analize. Diagnostic și recomandări pentru tratamente de conservare și restaurare. Documentație.
Transfer și restaurare monumente		Bunuri culturale imobile	Demontarea și transferul monumentelor din teren în Muzeul în Aer Liber. Depozitare temporară. Reconstrucția și restaurarea monumentelor transferate și depozitate. Restaurarea monumentelor din expoziția Muzeului în Aer Liber:

			a.Operațiuni de complexitate majoră: -înlocuirea și restaurarea învelitorilor -înlocuirea și restaurarea elementelor de instalații -înlocuirea și restaurarea elementelor constructive (de structură). b.Operațiuni de complexitate redusă: -intervenții la nivelul împrejurimilor -reparații și finisaje.
Pregătire profesională (internațională)	Toate suporturile (se asigură prin lectori-formatori interni și lectori invitați din țară și din străinătate)	Toate suporturile (se asigură prin lectori-formatori interni și lectori invitați din țară și din străinătate)	Cursuri și ateliere pentru conservatori, restauratori, investigatori și studenți. Conferințe, simpozioane, mese rotunde pentru specialiștii în probleme de patrimoniu. Gestiunea bibliotecii de specialitate.

Conservarea facilitată prin proiectarea și realizarea Centrului ASTRA pentru Patrimoniu

Proiectul *Conservarea și restaurarea patrimoniului etnografic în Muzeul în Aer Liber din Dumbrava Sibiului*, a cărui valoare totală a ajuns la aproape 3 milioane de euro⁹, a cuprins reconstrucția a opt gospodării țărănești, transferate din diferite regiuni ale țării, conservarea a 32 de unități din expoziția în aer liber, respectiv restaurarea a 45 de piese din lemn policrom și edificarea prioritară a unui centru modern pentru conservarea, restaurarea și depozitarea unitară a patrimoniului cultural mobil - Centrul ASTRA pentru Patrimoniu¹⁰.

Conceptul Centrului ASTRA pentru Patrimoniu a avut la bază scopul fundamental de a oferi colecțiilor Muzeului în Aer Liber condiții optime de păstrare, conservare și restaurare, creând un mediu de lucru corespunzător și modern. Cei 2.820 m² de suprafață utilă reprezintă două niveluri amenajate și dotate distinctiv, dar complementar pentru activitățile ce prevăd depozitarea și conservarea bunurilor culturale etnografice - la parter - și cele legate de cercetarea și restaurarea a șase suporturi materiale diferite - la etaj¹¹.

Parterul este nivelul destinat conservării și depozitării bunurilor culturale mobile. Planul acestuia include două depozite mari, de 340 mp fiecare, cu câte un mezanin de 260 mp. Unul dintre acestea a fost proiectat ca depozit permanent, iar cel de-al doilea și ca spațiu de depozitare temporară (obiectele textilele expuse în timpul verii în unitățile etnografice sunt aduse aici pe timpul iernii). Ambele spații de depozitare au fost dotate cu câte o ușă spre exterior și cu câte zece ferestre pe partea nord-estică, din rațiuni de protecție împotriva incendiilor, în conformitate cu standardele naționale. Le amintim atât pentru că reprezintă suprafețe de transfer termic, cât și pentru că influențează rata de schimb a aerului între exterior și interior. O încăpere separată este prevăzută pentru depozitarea obiectelor de metal și de ceramică (48 mp). Între depozitul de metal și cel temporar a fost creată o zonă de carantină, utilizată în principal pentru supravegherea și tratamentul curent al obiectelor din lemn (84 mp). Aceste două încăperi mai mici nu beneficiază deloc de ferestre, accesul fiind asigurat

⁹Mai multe detalii cu privire la proiect se pot consulta la adresa web: <http://conservareapatrimoniului.ro/index.php>.

¹⁰Andrea Bernath, *Construirea unei clădiri noi multifuncționale a Muzeului ASTRA Sibiu - laboratoare, depozite și Centru de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor*, în *Revista Română de Conservare și Restaurare a Cărții*, anul IV, nr. 4-2011, Biblioteca Națională a României, București, 2011, pp. 89-91.

¹¹Andrea Bernath, *Aspecte profesionale și tehnice privind proiectul „Conservarea și restaurarea patrimoniului etnografic în Muzeul în Aer Liber din Dumbrava Sibiului”*. Implicarea CePCoR-ului în cadrul proiectului, în *CIBINIUM 2013*, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2013, pp. 275-292.

prin intermediul coridoarelor interioare.

Toate spațiile au fost amenajate cu un sistem modular de rafturi, fiecare tip fiind destinat pentru depozitarea unei categorii aparte de obiecte. Alegerea sistemului de rafturi a avut în vedere analiza colecțiilor, a numărului aproximativ de piese, a caracteristicilor acestora și a modelelor corecte de depozitare. Modulele mari cu rafturi au fost prevăzute, pe jumătatea inferioară, cu un sistem de sertare închise, care culisează și se manevrează ușor, utile în special pentru obiectele mici și fragile, a căror ocrotire ridică cerințe de siguranță sporită. Pentru textile, atât pentru cele bidimensionale, de mari dimensiuni, cât și pentru piesele vestimentare, a căror depozitare suspendată este de preferat, s-au prevăzut tamburi metalici, pe care să fie posibilă fie rularea acestora, fie atârnarea umerășelor. Cel mai mic spațiu de depozitare (pentru obiectele de metal) a fost echipat cu un sistem mobil de rafturi, în vederea utilizării maxime a încăperii, eliminarea culoarelor de acces sporind suprafața utilă. În rest, depozitarea obiectelor masive s-a asigurat prin instalarea polițelor garantate pentru greutatea însemnată¹².

După cum am amintit deja, depozitele au fost prevăzute cu un sistem performant de climatizare. Astfel, în prezent, calitatea aerului din depozite poate fi controlată mecanic printr-o instalație de încălzire, ventilare și recirculare a aerului, la umiditatea corespunzătoare, cu filtre pentru stoparea particulelor fine de praf (HVAC – *Heating, Ventilating and Air-Conditioning*), alcătuită din patru echipamente distincte¹³. Totodată, microclimatul din aceste depozite, dar și cel din celelalte încăperi ale Centrului ASTRA pentru Patrimoniu se monitorizează în permanență, cu ajutorul sondelor montate în toate spațiile în care patrimoniul cultural circulă, pentru o evidență a temperaturii și a umidității relative (Fig. 5).

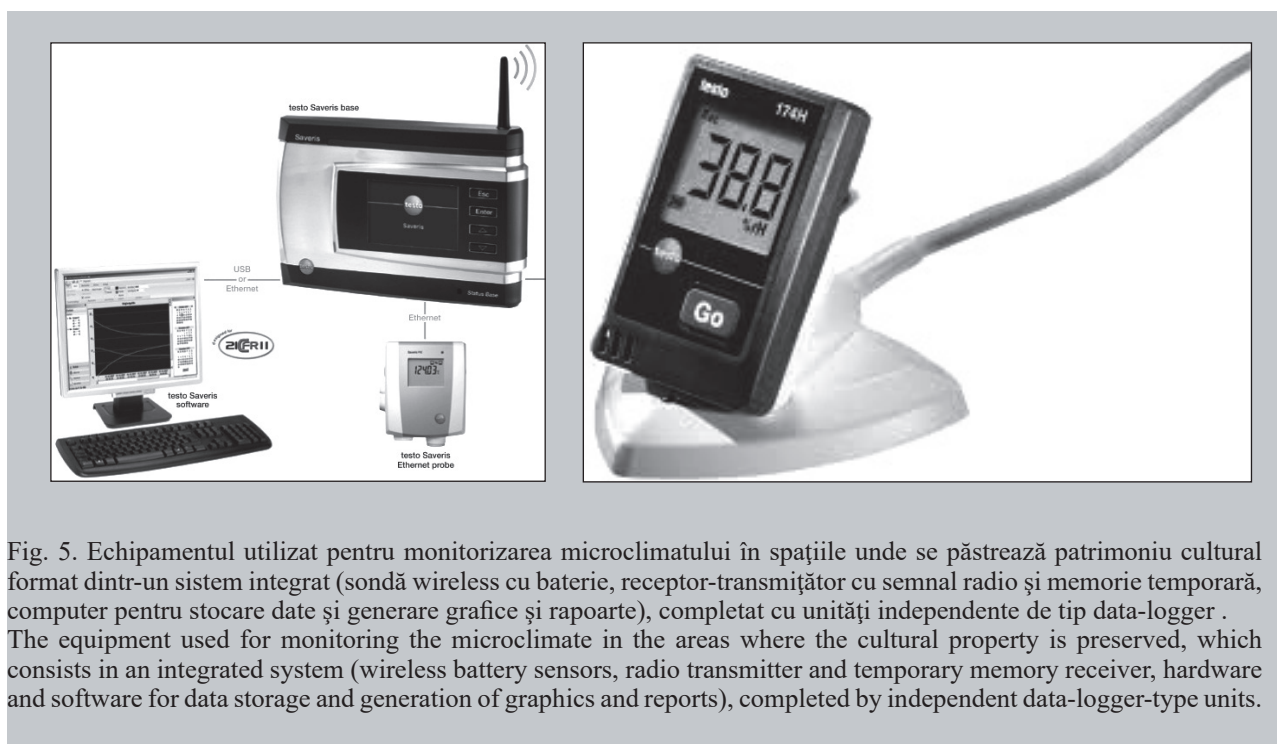

Fig. 5. Echipamentul utilizat pentru monitorizarea microclimatului în spațiile unde se păstrează patrimoniu cultural format dintr-un sistem integrat (sondă wireless cu baterie, receptor-transmițător cu semnal radio și memorie temporară, computer pentru stocare date și generare grafice și rapoarte), completat cu unități independente de tip data-logger . The equipment used for monitoring the microclimate in the areas where the cultural property is preserved, which consists in an integrated system (wireless battery sensors, radio transmitter and temporary memory receiver, hardware and software for data storage and generation of graphics and reports), completed by independent data-logger-type units.

La parter se găsesc și alte puncte de activitate pe care circuitul bunurilor culturale le include, spre exemplu, spațiile destinate curăților umede ori tratamentelor chimice sau de criogenie (pentru eradicarea factorilor biologici prin temperaturi negative extreme, de -35°C). Tot aici este amplasat și studioul foto (Fig. 6), amenajat și dotat corespunzător. Ascensorul, atât de indispensabil în anumite situații, face posibil transferul obiectelor la etajul superior, unde se află laboratoare de restaurare și investigații științifice.

¹²Andrea Bernath, *Aspecte*, 2013, p. 285.

¹³Andrea Bernath, *Towards a Risk-Based Approach to Preventive Conservation at the Astra National Museum Complex*, în *Brukenthal. Acta Musei*, VIII. 4, 2013, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2013, pp. 653-674.

Laboratoarele de restaurare și investigații științifice din Centrul ASTRA pentru Patrimoniu

Laboratoarele, proiectate și dotate specific pentru fiecare domeniu în parte, vizând șase suporturi distincte - piele, textile, pictură tempera și icoane pe sticlă, lemn și lemn policrom, metal și ceramică -, au fost concepute pentru a deservi, prin multiplele spații disponibile, activităților ce presupun diferitele tipuri de intervenții de restaurare.

Încăperile de la etajul superior al Centrului ASTRA pentru Patrimoniu au fost grupate în serii, în funcție de mai multe criterii, printre care se numără, spre exemplu, nevoia accesului la o sursă de apă curentă sau de izolare împotriva soluțiilor cu diferite grade de toxicitate. Spațiile de lucru, cu sistem exhaustor de evacuare a particulelor foarte fine de praf și a vaporilor de solvenți folosiți în operațiunile de restaurare a bunurilor culturale, asigură condiții de sănătate și protecția muncii pe parcursul desfășurării activităților obișnuite. Laboratoarele au fost prevăzute cu dotarea necesară pentru depozitarea temporară a bunurilor de patrimoniu aflate în restaurare, pentru păstrarea documentației, dar și a materialelor, uneltelor și ustensilelor de lucru. Mobilierul cuprinde, de asemenea, diverse tipuri de mese, cu blaturi rezistente atât mecanic, cât și chimic, adaptate diferitelor aplicații specifice domeniului. Designul interior modern a presupus proiectarea și amenajarea spațiilor atât pentru activitatea de laborator, de studio-atelier, cât și pentru cea de birou (Fig. 7).

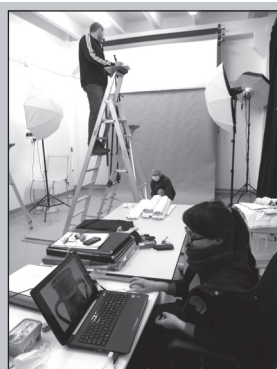

Fig. 6. Studioul foto
The photography studio.

Fig. 7. Laboratorul de restaurare pictură-icoane și cel de restaurare piele-blănă
The restoration laboratory of icon paintings and of leather-fur objects.

În scopul cercetării, personalului de specialitate i-au fost puse la dispoziție echipamente de vizualizare și de studiu al obiectelor, balanțe tehnice, aparate fine de aspirare, stereomicroscop performant mobil, cuptor pentru arderea ceramicii și altele. Laboratoarele pentru investigarea științifică a patrimoniului cultural, a căror dotare s-a optimizat considerabil cu echipamente precum etuvă, cameră climatică, balanță de precizie, nișă chimică, microscop portabil, lampă UV etc., pot să susțină documentarea pieselor muzeale și analiza de bază a materialelor, permițând implicarea departamentului în activități de cercetare națională.

Un spațiu a fost destinat exclusiv depozitării în siguranță a materialelor și a substanțelor periculoase, în vederea protecției angajaților. Dotările clădirii mai cuprind și sisteme de alarmă pentru efracție și incendiu, de control-acces și supraveghere video, astfel încât Centrul ASTRA pentru Patrimoniu să poată asigura ansamblul de cerințe necesare pentru desfășurarea activităților în condiții eficiente¹⁴.

Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor – CePCoR din cadrul Muzeului ASTRA

De-a lungul timpului, organizarea internă a serviciului Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor – CePCoR a suferit diferite modificări. În prezent, acesta este în cea mai mare parte

¹⁴A. Bernath, *Aspecte*, 2013, pp. 275-292.

Fig. 8. Deschiderea Atelierului Mobilitatea Colecțiilor, septembrie 2011, susținut de Raluca Capotă, expert în cadrul Direcției de Patrimoniu Cultural al Ministerului Culturii și Patrimoniului Național, respectiv deschiderea Simpozionului Textile de patrimoniu, octombrie 2013, organizat de Iulia Teodorescu, expert în restaurare textile.

The opening of the Workshop Mobility of Collection, 2011 September, sustained by Raluca Capotă, expert within the Cultural Heritage Office of the Ministry of Culture and National Heritage, and the opening of the Symposium Textile Heritage Objects, 2013 October, organized by textile restoration expert Iulia Teodorescu.

format din angajații conservatori ai instituției, fapt care, odată realizat, a facilitat activitățile aferente, structurarea acestora și comunicarea corespunzătoare în cadrul unui colectiv de specialitate. Astfel, responsabilitățile majore ale centrului se situează între conservarea preventivă a colecțiilor de bunuri culturale mobile și organizarea conferințelor, sesiunilor și cursurilor pentru specialiștii din domeniul ocrotirii patrimoniului muzeal. În condițiile actuale oferite prin Centrul ASTRA pentru Patrimoniu, Serviciul CePCoR dispune de numeroase mijloace utile pentru îndeplinirea misiunii sale. Pentru evenimentele de specialitate, s-a pus la dispoziție o sală de conferințe, cu o capacitate aproximativă de 80 de persoane, dotată cu echipamente tehnice, video și IT corespunzătoare (Fig. 8). Totodată, CePCoR beneficiază de un punct de documentare, cu un inventar de cărți și publicații ale unor importante edituri de specialitate și instituții din domeniul conservării și restaurării, pe care le pune la dispoziția specialiștilor și a studenților.

Cu privire la experiența pe care s-a clădit acest serviciu, putem aminti două faze istorice mai importante. Prima a fost etapa dezvoltării Centrului Metodologic¹⁵ de Formare a Restauratorilor și Conservatorilor în Tehnica Lemn al Consiliului Culturii, la Complexul Muzeal Brukenthal din Sibiu, înființat, organizat și condus de Corneliu Bucșa între anii 1978-1989. După cum îi spune și denumirea, specializările care erau acoperite au vizat domeniul lemnului. Ulterior, au fost introduse și stagii de practică pentru conservarea și restaurarea obiectelor textile, din hârtie ș.a. Însă, pe biologul Corneliu Bucșa îl menționăm și pentru cercetările sale în domeniul conservării preventive. Contribuțiile sale au avut în atenție tematici precum dăunătorii biologici care afectează patrimoniul cultural; identificarea, prevenirea și combaterea bio-dăunătorilor; metode, tehnologii și materiale de conservare și restaurare a lemnului la monumentele istorice și a bunurilor culturale mobile din lemn; conservarea integrată a patrimoniului cultural etc. Considerăm că, pentru vremea respectivă, în România, subiectele inedite tratate de Corneliu Bucșa au fost aspectele climaterice de la Muzeul Tehnicii Populare Sibiu, care s-au distins prin examinarea condițiilor externe, în plus față de cercetările microclimatice interioare, intrate deja în atenția specialiștilor din țară¹⁶.

¹⁵Valeriu Olaru, *Activitatea de conservare-restaurare a patrimoniului muzeal "ASTRA" în perioada 1905-2005 (Realizarea performanțelor compatibile cu standardele europene)*, în *CIBINIUM 2001-2005. Identitate și Globalizare în Secolul XX - Cercetare și Reprezentare Muzeală*, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2006, p. 388.

¹⁶Autorul își propusese, în cercetarea sa de peste un deceniu, „determinarea exactă a valorii factorilor climatici și a dinamicii lor pentru cunoașterea influenței lor asupra lemnului”, Vezi în: Corneliu Bucșa, *Cercetări privind microclimatul la Muzeul Tehnicii Populare Sibiu*, în *Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal*, Vol. 1, Muzeul Național de Istorie, București, 1981, p. 137.

Chiar și în prezent, unele materiale de specialitate fac referire la cercetările începute în anii '70 ale biologului, dat fiind faptul că asemenea abordări aprofundate și sistematice au fost reluate în Muzeul în aer liber din Sibiu abia recent, după aproximativ trei decenii.

Între anii 2007 și 2009, au fost efectuate măsurători climatice și microclimatice în Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA în colaborare cu Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Optoelectronica INOE (Măgurele) iar, după anul 2011, cu Departamentul de Cercetare în Conservare, Analize și Consultanță al Muzeului Național din Danemarca și cu Școala de Conservare din Danemarca.

A doua fază o reprezintă cele două decenii de existență a *Centrului Metodologic pentru Pregătirea Specialiștilor Conservatori și Restauratori din Rețeaua Națională a Muzeelor în Aer Liber de la Sibiu*, care a urmat după desprinderea de Muzeul Brukenthal. În cadrul acestuia, a fost elaborat un program de cursuri periodice de pregătire în conservarea și restaurarea patrimoniului cultural. Acesta, din anul 1997, a căpătat un plus de valoare prin colaborările internaționale și contribuția lectorilor străini invitați. Eforturile canalizate în organizarea *Cursurilor internaționale de perfecționare pentru conservatori și restauratori* au condus la recunoașterea oficială a programului, determinând Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor să aprobe, în anul 2002, statutul de funcționare a **Centrului de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor**, ca substructură în cadrul Complexului Național Muzeal ASTRA, pentru un număr însemnat de specialități¹⁷.

În consecință, două dintre scopurile esențiale ale CePCoR au fost și continuă să fie contribuția la corelarea nivelului de practică și teorie a conservării și restaurării din România cu abordările internaționale și coagularea unei comunități științifice specifice acestui domeniu. În grupul țintă al manifestărilor organizate de CePCoR au rămas restauratorii și conservatorii români, atât cei atestați, cât și cei în formare, studenții de la specializările de conservare și restaurare a patrimoniului, iar, prin implicarea internațională, inclusiv participanții (cursanții) din străinătate. Beneficiarii proiectelor CePCoR au fost atrași de calitatea cursurilor susținute de personalități recunoscute ale domeniului, lectori români și străini.

Fig. 9. Imagini de la atelierelor – Măsurarea calității aerului pentru conservarea preventivă a patrimoniului cultural. Aplicații cu MEMORI® (tutore: Terje Grøntoft, NO) și Soluții de etalare, facil de realizat, pentru obiectele culturale textile (tutore: Iulia Teodorescu, RO) – din cadrul evenimentului internațional *Tehnologii și inovații actuale pentru patrimoniul cultural - 2017*, realizat prin Proiectul INherit.

Images from the workshops - Air quality measurements for preventive conservation of cultural heritage. With MEMORI® application (tutor: Terje Grøntoft, NO) and Display solutions created in the house for textile cultural objects (tutor: Iulia Teodorescu, RO) - from the current international event *Emerging Technology and Innovation for Cultural Heritage - 2017*, within the INherit project.

Între 2001 și 2007, numeroase cursuri profesionale, naționale și internaționale, schimburi de experiență, conferințe, seminarii și mese rotunde, destinate conservatorilor, restauratorilor și specialiștilor, au fost organizate în cadrul programului CePCoR, cu privire la problematice legate de subiecte și materiale de patrimoniu precum textile și piele, ceramică, sticlă și metal, monumente istorice, lemn pictat și insecte xilofage, educația universitară în domeniul conservării. Alte titluri vorbesc despre *Iconografia creștină pentru restauratori*, *Utilizarea calculatorului în restaurare sau Știința în serviciul patrimoniului*.

Două evenimente însemnate, organizate de Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor, pe care le reținem pentru anul 2007 (*Sibiu Capitală Culturală*), au fost Cursul Internațional ICCROM în Conservare Preventivă - *Reducerea riscurilor pentru colecții* (în parteneriat cu Ministerul Culturii din România, Institutul de Conservare Canadian, Institutul Olandez pentru Patrimoniu Cultural și Muzeul Național din Belgrad), respectiv Conferința Internațională *Direcții în*

¹⁷Raluca I. Capotă, *Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor din cadrul CNM ASTRA Sibiu - în sprijinul conservării și restaurării Patrimoniului Românesc*, în *Revista Muzeelor*, nr. 3, București, 2005, p. 98.

Conservarea preventivă. În anul 2009, co-organizarea, în parteneriat cu INOE 2000, a Congresului biennial *Laser in Conservation of Artworks* - LACONA VIII, respectiv a expoziției *Amintiri din călătorie. De la material la digital – o retrospectivă a tipologiei donațiilor și donatorilor* (proiect susținut de AFCN) au plasat CePCoR, încă odată, în mijlocul evenimentelor de valoare pe plan local, național și internațional.

De-a lungul anilor, s-au arătat și oportunități parteneriale, cu scopul derulării unor proiecte de cercetare națională, orientate spre dezvoltarea activității de conservare a bunurilor culturale: INherit (2014-2017) - *Strategie inteligentă pentru monitorizarea bunurilor culturale mobile în vederea adaptării eficiente la schimbările climatice* (Fig. 9), DELCROM (2008-2011) - *Conservarea patrimoniului cultural prin tratamente care necesită intervenție de salvare la volume mari. Studiu cu orientare specială asupra decontaminării prin iradiere gamma a patrimoniului alcătuit din lemn policrom și ETNO-PEL (2008-2011) Tehnici complexe de investigare, evaluare, conservare și restaurare a materialelor colagenice etnografice*. Pentru aceste proiecte, a servit și studiul patrimoniului etnografic al Muzeului ASTRA și au fost obținute rezultate aplicabile în domeniul conservării.

Cele mai ample două proiecte ale Muzeului ASTRA, în care a fost implicat și CePCoR, au fost *Patrimoniul deschis. Creșterea accesibilității publicului la valorile multietnice din patrimoniul Muzeului ASTRA*, finalizat în 2017, respectiv *Conservarea și restaurarea patrimoniului etnografic în Muzeul în Aer Liber din Dumbrava Sibiului*, încheiat în anul 2011. Semnificative pentru departamentul de conservare au fost realizările care au decurs din acestea și au vizat punerea în operă a unor facilități destinate ocrotirii patrimoniului cultural.

Totodată, dintre întâlnirile de specialitate cu o înaltă ținută științifică care s-au organizat, cu oarecare continuitate, prin CePCoR, putem aminti cele două ediții, trei și cinci, ale Seminarului și Atelierului Internațional *Tehnologii și inovații actuale pentru patrimoniul cultural* - 2017 (Fig. 9).

Situația privind evidența, conservarea și restaurarea patrimoniului cultural muzeal al Muzeului ASTRA

Intervențiile departamentului responsabil cu evidența, prezervarea, conservarea și restaurarea patrimoniului muzeal sunt numeroase și variate, după cum o arată, la modul cel mai concret, inclusiv rapoartele anuale de activitate. Trebuie menționat că cele două caracteristici esențiale ale muzeului – faptul că deține o semnificativă expoziție amplasată în aer liber și cu un specific etnografic – determină o perpetuă necesitate de protejare a unei game variate de materiale, suport al bunurilor culturale. Dintre acestea, cele de natură preponderent organică - construcțiile de arhitectură populară tradițională -, supuse condițiilor climaterice inevitabile, pot suferi deteriorări rapide și, uneori, ireversibile, care, în afara unor intervenții corespunzătoare, conduc la pierderea parțială sau totală a bunului cultural (imobil), a cărui susceptibilitate la agenții de degradare deține niveluri mai ridicate de sensibilitate.

Raport privind transferul, reconstrucția și intervențiile de conservare-restaurare a bunurilor culturale imobile din patrimoniul Muzeului ASTRA	
Lucrări specifice	Medie anuală*
Lucrări de restaurare reconstrucție monumente - obiectivele etnografice	8,6
Lucrări de restaurare și consolidare monumente - obiectivele etnografice	25,3
Reparații monumente - tencuieli, lipituri pardoseli, zugrăveli ș.a.	22

¹⁸Tabelele au fost întocmite în baza raportărilor realizate de către șefii serviciilor din cadrul Departamentului de conservare-restaurare al Muzeului ASTRA, Iov Tolomeiu, Sorin Fogarascher și Camelia Galatir, care ne-au oferit și alte informații cuprinse în materialul de față.

Intervenții parțiale fungicide	58,3
Intervenții parțiale insecticide	73
Intervenții parțiale de integrare cromatică	31
Transfer monumente și instalații	5 operațiuni raportate în 2013
<i>* Medie anuală calculată pe trei ani (2011, 2012, 2013)</i>	

Amplitudinea lucrărilor și a operațiunilor sunt ilustrate în cele două tabele alăturate¹⁸. Am optat pentru calcularea unor medii, considerate mai sugestive și pentru că numărul intervențiilor depinde foarte mult de achizițiile muzeale, care sunt diferite de la un an la altul.

Raport privind restaurarea** bunurilor culturale mobile din patrimoniul Muzeului ASTRA **Operații complexe și simple de restaurare a patrimoniului muzeal mobil.	
Laborator restaurare pictura tempera	Medie anuală*
icoane pe sticlă și pe lemn: - tratamente insecticide, consolidări de strat pictural, consolidări de suport, lipire de fragmente, chituirii, finisări, integrări cromatice, vernisări.	17
Laborator restaurare textile	
fețe de masă, ștergare, broderii, cătrînțe, steaguri, năframe, straie, cioareci: - curățiri, consolidări pe suport, coasere cu punct bizantin, completări.	106
Laborator restaurare piele – blană	
- curățiri, consolidări suport, croire materiale, completări broderii.	12
Laborator restaurare ceramică	
- curățiri, lipire de fragmente, consolidări de smalt, confecționare de armături metalice, confecționare de negative, turnare de fragmente lipsă, finisări, integrări cromatice, peliculizări de protecție.	9
Laborator restaurare lemn policrom	
lemn și mobilier pictat: - tratamente insecticide, consolidări de strat pictural, consolidări de suport, lipire de fragmente, chituirii, finisări, integrări cromatice, vernisări.	19,6
Atelier restaurare lemn	
- restaurare obiecte etnografice de lemn	87,6
Laborator investigații chimice	
elaborare buletine de analize chimice: - prelevare de probe, teste microchimice, teste de ardere, măsurători microchimice, microfotografii digitale, examinări microscopice.	19,3 (cu cca. 10 constatări/ buletin de analize)
Laborator investigații biologice	
elaborare buletine de analize biologice: - identificare esențe lemnoase, identificare tipuri de atacuri (mucegai și fungi).	132 (cu cca. 2 constatări/ buletin de analize)
<i>* Medie anuală calculată pe trei ani (2011, 2012, 2013)</i>	

Planificarea activității, pe de altă parte, se ghidează atât după potențialul ce rezultă din raportările anterioare ale departamentului și programările anuale de valorificare ale instituției, cât și în funcție de alte aspecte cu caracter iminent. Astfel, directe sunt 1) urgențele determinate de starea de degradare avansată; 2) intervențiile curative, dar și preventive, ce reduc acțiunea agenților de degradare din mediul înconjurător - factorii climaterici tipici (temperatura, umiditatea, cantitatea de precipitații)

și factorii meteorologici ocazionali (furtuni, precipitații intense, vânturi puternice) - și de atacurile biologice; 3) planul expozițional al instituției, respectiv deschiderea și închiderea Muzeului în Aer Liber; 4) proiectele, inițiate ori în curs de desfășurare, care includ activități de conservare-restaurare a patrimoniului muzeal deținut sau solicitat de terți; 5) planificarea întocmită anual de conservatorii colecțiilor, în baza unei priorități dictate de starea de conservare a pieselor gestionate.

Concluzii

Dacă este să aruncăm o privire retrospectivă, este imposibil să nu observăm saltul apreciabil care s-a produs, de la ceea ce a existat, cândva, în materie de posibilități de prezervare și conservare, la stadiul actual de care beneficiază patrimoniul din Sibiu, în general, și cel din Muzeul ASTRA, în mod particular. Însă, nici o clipă nu ar trebui să neglijăm contextul istoric aparte, în care formarea colecțiilor de bunuri culturale, la Sibiu, s-a petrecut timpuriu, făcând loc condiției *sine-qua-non* de ocrotire a acestora. Totuși, există multe aspecte care în continuare necesită ajustare și îmbunătățire, cum ar fi optimizarea procedurilor interne de lucru sau corelarea cu performanțele profesionale și științifice internaționale.

BIBLIOGRAFIE

Adresa nr. 1764 din 16 iulie 1997 a Direcției Monumentelor Istorice, Arhiva Complexului Național Muzeal ASTRA.

Adresa RB, nr. 202 din 3 martie 1992 a Ministerului Culturii, Arhiva Complexului Național Muzeal ASTRA.

Bernath, A., *Istoricul conservării patrimoniului cultural național mobil. De la constituirea colecțiilor sibiene până la cele mai actuale abordări de conservare preventivă*, Proiect de cercetare doctorală, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, 2013.

Bernath, A., *Aspecte profesionale și tehnice privind proiectul „Conservarea și restaurarea patrimoniului etnografic în Muzeul în Aer Liber din Dumbrava Sibiului”*. Implicarea CePCoR-ului în cadrul proiectului, în *CIBINIUM 2013*, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2013.

Bernath, A., *Construirea unei clădiri noi multifuncționale a Muzeului ASTRA Sibiu - laboratoare, depozite și Centru de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor*, în *Revista Română de Conservare și Restaurare a Cărții*, anul IV, nr. 4-2011, Biblioteca Națională a României, București, 2011.

Bernath, A., *Towards a Risk-Based Approach to Preventive Conservation at the Astra National Museum Complex*, în *Brukenthal. Acta Musei*, VIII. 4, 2013, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2013.

Bucșa, C., *Cercetări privind microclimatul la Muzeul Tehnicii Populare Sibiu*, în *Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal*, Vol. 1, Muzeul Național de Istorie, București, 1981.

Capotă, R., *Centrul de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor din cadrul CNM ASTRA Sibiu - în sprijinul conservării și restaurării Patrimoniului Românesc*, în *Revista Muzeelor*, nr. 3, București, 2005.

Conservarea și restaurarea patrimoniului etnografic în Muzeul în Aer Liber din Dumbrava Sibiului <http://conservareapatrimoniului.ro/index.php>.

Decretul Consiliului de Stat nr. 13 din 1975.

Decretul nr. 703 din 28 decembrie 1973 privind stabilirea normelor de structură pentru instituțiile cultural-educative.

Legea nr. 63 din 30 octombrie 1974 privind ocrotirea patrimoniului cultural național al Republicii Socialiste România.

Olaru, V., *Activitatea de conservare-restaurare a patrimoniului muzeal „ASTRA” în perioada 1905-2005 (Realizarea performanțelor compatibile cu standardele europene)*, în *CIBINIUM 2001-2005. Identitate și Globalizare în Secolul XX - Cercetare și Reprezentare Muzeală*, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2006.

Olaru, V.; Ștefan, C.; Roșca, K., *Muzeul de Etnografie și Artă Populară Săsească „Emil Sigerus”*

- o nouă unitate muzeală, în *CIBINIUM 2006-2008*, Partea a II-a, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2009.

Protocol din 3 mai 1990 privind divizarea și împărțirea patrimoniului Complexului Muzeal Sibiu, urmare înființării Muzeului Civilizației Populare din România, Arhiva Complexului Național Muzeal ASTRA.

R2 - *REGISTRUL EXPERȚILOR pentru PATRIMONIUL CULTURAL MOBIL*, http://www.ci-mec.ro/scripts/RegistruExpert/PatrimoniulMobil_R2/sel.asp?nr=1&NrSel=0&Lang=RO

Atelierele de restaurare - un pas important în formarea profesională

Geanina IONESCU*

The wide heritage of the ASTRA Museum is apprized, by means of conservation-restoration workshops organized on a yearly basis within ASTRA Centre for Heritage.

Publishing the research findings¹ made on selected items and monuments, aimed to be conserved and restored is of vital importance.

Keywords: workshop, restoration, ASTRA Museum, conservation, heritage

Cuvinte cheie: workshop, restaurare, Muzeul ASTRA, conservare, patrimoniu

Salvarea patrimoniului presupune dăruire, înțelegere, cunoștințe și perseverență deopotrivă în procesul de conservare-restaurare a obiectelor și monumentelor pe care timpul a pus amprenta degradării fizice, chimice și biologice. Bogata activitate a specialiștilor din cadrul Muzeului în domeniul conservării și restaurării patrimoniului ne-a permis să organizăm ateliere de formare profesională. Ne-am propus și am reușit să abordăm problematica conservării și restaurării pe toate tipurile de suport, bazându-ne pe importante cunoștințe teoretice și practice, valorificând astfel patrimoniul național în toată specificitatea sa. Potențialul profesional și uman al specialiștilor din domeniul conservării și restaurării patrimoniului mobil și imobil din cadrul Muzeului ASTRA a făcut posibil acest proiect de durată care a reunit un număr impresionat de participanți din țară (Hunedoara, București, Cluj, Călărași, Covasna, Dolj, Brașov, Argeș, Vâlcea, Gorj, Harghita, Prahova, Neamț, Sibiu) și din străinătate (Anglia, Statele Unite ale Americii, Canada, Germania, Republica Macedonia, Republica Moldova). Studenții și masteranzii Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Conservare-Restaurare, au fost prezenți la toate edițiile.

Fig. 1 Centrul ASTRA pentru Patrimoniu²
ASTRA Centre for Heritage

*conf. univ. dr., director Centrul ASTRA pentru Patrimoniu, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: alinageaninaionescu@yahoo.com

¹Rezultatele cercetării au fost prezentate în cadrul Conferinței internaționale *ASTRA MULTICULTURAL. Patrimoniu cultural. Valoare. Perspective*, 13 iulie 2017, Sala Auditorium, Pavilionul Muzeal Multicultural, Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiului.

²Foto Silviu Popa, C.N.M. ASTRA Sibiu.

Complexul Național Muzeal ASTRA prin Centrul ASTRA pentru Patrimoniu, Departamentul de Conservare-Restaurare, a organizat în ultimii patru ani ateliere de conservare-restaurare a patrimoniului, piesele beneficiind de un studiu amănunțit privind starea de conservare. S-a realizat documentația fotografică, s-au efectuat investigații fizice³, chimice⁴, biologice⁵ și s-a întocmit documentația științifică în vederea restaurării. Îmbinarea reperelor teoretice cu demonstrațiile practice a dus la salvarea pieselor selectate pentru restaurare în cadrul atelierelor. Au fost realizate filme documentare⁶ pe durata celor patru ediții.

Fig. 2 Workshop de restaurare 2014
The restoration workshop in 2014

Fig. 3 Workshop de restaurare 2015
The restoration workshop in 2015

Fig. 4 Workshop de restaurare 2016
The restoration workshop in 2016

Primele trei ediții desfășurate între anii 2014-2016⁷ au dus la restaurarea a 22 de icoane pe sticlă⁸ din patrimoniul Muzeului ASTRA.

În 2017, la cea de-a IV-a ediție a *Workshop-ului de restaurare icoane pe sticlă, icoane pe lemn, lemn și lemn policrom, textile, piele - blană, ceramică, metal, hârtie, feronerie, restaurare a elementelor din lemn din Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiului* organizat de Complexul Național Muzeal ASTRA prin Centrul ASTRA pentru Patrimoniu⁹ s-au desfășurat 11 ateliere pe diferite tipuri de suport¹⁰. Colecțiile C.N.M. ASTRA s-au îmbogățit astfel cu un număr de 25 de lucrări restaurate.

Pentru *Secțiunea restaurare icoane pe sticlă*¹¹ au fost restaurate șase icoane: *Maica Domnului alăptând*, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Șcheii Brașovului; *Sfântul Ilie*,

³Realizarea expunerilor radiografice: Dr. Ciprian Șofariu, Spitalul Clinic de Pediatrie Sibiu, Serviciul de Radiologie și Imagistică Medicală; interpretarea imaginilor radiografice: dr. Alina Geanina Ionescu, C.N.M. ASTRA Sibiu.

⁴Daniela Văcariu, investigator chimist C.N.M. ASTRA Sibiu.

⁵Ileana Chirtea, investigator biolog C.N.M. ASTRA Sibiu.

⁶Gioko Mandil Goce - Director de imagine; Cristian Florin Ionescu - Senior editor.

⁷Coordonator proiect: dr. Alina Geanina Ionescu, C.N.M. ASTRA Sibiu.

⁸Ionescu 2014, Ionescu 2015, Ionescu 2016.

⁹Coordonator proiect: dr. Alina Geanina Ionescu, C.N.M. ASTRA Sibiu.

¹⁰Ionescu 2017

¹¹Responsabili atelier: dr. Alina Geanina Ionescu – expert restaurare pictură: tempera pe panou și icoane pe sticlă; Anamaria Floca, Florin Păun – restauratori pictură, C.N.M. ASTRA Sibiu.

datată 1842, proveniență - Transilvania (Valea Sebeșului) – fond vechi „Astra”¹²; *Bunavestire*, datată 1862, atribuită lui Savu Moga din Arpașu de Sus, proveniență - Colecția Brăiloiu, București¹³; *Iisus pe Tron*, datată 24 ianuarie 1841, semnată Savu Moga Zugrav, proveniență - Colecția Brăiloiu, București¹⁴; *Părintele [Avraam]*, sfârșit de secol XIX, probabil Partenie Poienaru Zugrav din Laz (atribuită prin analogie cu icoana pe sticlă *Sfântul Mucenic Gheorghe*, datată 1895¹⁵); *Arhanghelul Mihail*, datată 1806 (în litere chirilice), atribuită lui Popa Sandu – Iernuțeni, județul Mureș, proveniență - Săliște, județul Sibiu¹⁶.

Pentru *Secțiunea restaurare icoane pe lemn*¹⁷ a fost restaurată o piesă: *Sfântul Mare Mucenic Gheorghe*, inscripție *Gheorghe G. Anghel, Anica G. Anghel – Anul 1919*, proveniență - zona Vrancea.

Fig. 5, 6 Secțiunea restaurare icoane pe sticlă
Section designed for icons restoration on glass

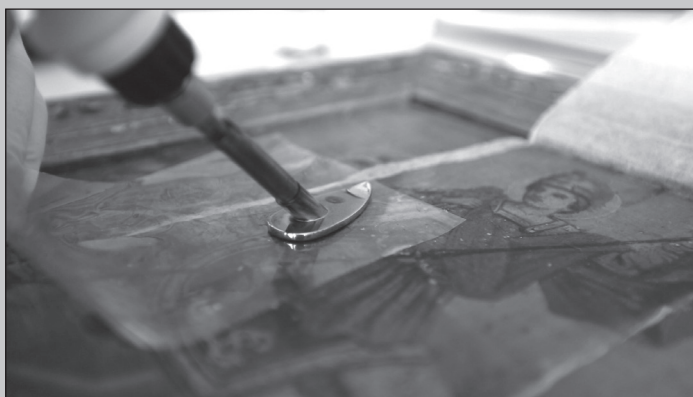

Fig. 7 Secțiunea restaurare icoane pe lemn
Section designed for wooden icons restoration

Pentru *Secțiunea restaurare lemn*¹⁸ a fost restaurată o *Roată pentru făcut țevi (pentru războiul de țesut)*, a doua jumătate a secolului XX, proveniență - Petrești, comuna Bărbătești, județul Gorj.

¹²Ionescu 2009, pl. 200, p. 79.

¹³Ionescu 2009, pl. 230, p. 84.

¹⁴Ionescu 2009, pl. 240, p. 85.

¹⁵Ionescu 2009, pl. 214, p. 81.

¹⁶Ionescu 2009, pl. 255, p. 88.

¹⁷Responsabili atelier: dr. Alina Geanina Ionescu – expert restaurare pictură: tempera pe panou și icoane pe sticlă; Anamaria Floca, Florin Păun – restauratori pictură, C.N.M. ASTRA Sibiu.

¹⁸Responsabil atelier: dr. Valeriu Ioan Olaru - cercetător științific, expert restaurator lemn și lemn policrom, C.N.M. ASTRA Sibiu.

Fig. 8 Secțiunea restaurare lemn
Section designed for wood restoration

Pentru *Secțiunea restaurare lemn policrom*¹⁹ a fost restaurat un *Stâlp de mormânt*, sfârșit de secol XVIII, proveniență - Tilișca, județul Sibiu..

Fig. 9 Secțiunea restaurare lemn policrom
Section designed for the polychrome wood restoration

Pentru *Secțiunea restaurare textile*²⁰ au fost conservate și restaurate trei piese: *Cămașă de mire*, sfârșit de secol XIX - început de secol XX, proveniență - Miroslava, Iași; *Cămașă bărbătească*, secol XIX, proveniență - Feleacu, Cluj; *Fotă*, sfârșit de secol XIX, proveniență - Bicazu Ardelean, Piatra Neamț.

Fig. 10 Secțiunea restaurare textile
Section designed for textile restoration

¹⁹Responsabil atelier: dr. Valeriu Ioan Olaru - cercetător științific, expert restaurator lemn și lemn policrom, C.N.M. ASTRA Sibiu.

²⁰Responsabili atelier: Vasilica Izdrailă – expert restaurare textile, Iulia Teodorescu – expert conservare – restaurare textile, Codruța Muntean – restaurator, Cornelia Kertesz – expert restaurare – conservare / restaurare textile, C.N.M. ASTRA Sibiu.

Pentru *Secțiunea restaurare piele-blănă*²¹ au fost restaurate patru piese: *Pieptar brodat*, datat 1928 (Maria Gogâță), proveniență - Sibiu; *Pieptar din piele*, datat 1919 (Tima Olivia), proveniență - Sălciua, județul Alba; *Pieptar femeiesc*, secol XX, proveniență - zona Banatului; *Pieptar*, datat 1868, semnat „S.D.”, proveniență - Transilvania.

Fig. 11 Secțiunea restaurare piele-blănă
Section designed for leather – fur restoration

Pentru *Secțiunea restaurare ceramică*²² au fost restaurate cinci piese: *Cahlă*, proveniență - Bistrița-Năsăud; *Cahlă*, proveniență - Transilvania; *Blid*, proveniență - Gurghiu, județul Mureș; *Blid*, proveniență - comuna Toplița, sat Dăbâca, județul Hunedoara; *Blid*, proveniență - Desești, județul Maramureș.

Fig. 12 Secțiunea restaurare ceramică
Section designed for ceramics' restoration

Pentru *Secțiunea metal*²³ au fost restaurate trei piese: *Cădelniță mare*, proveniență - Nițchidorf, județul Timiș; *Vas liturgic*, proveniență - Nițchidorf, județul Timiș; *Cruce metalică cu model*, proveniență - Duboz, județul Timiș.

²¹Responsabili atelier: Florența Moga – expert restaurare – conservare / restaurare piele, blană, textile; Ana Maria Nicolae – restaurator, C.N.M. ASTRA Sibiu.

²²Responsabili atelier: Sorin Fogarascher – expert restaurare – conservare / restaurare metal, ceramică, C.N.M. ASTRA Sibiu; Marius Iuga – restaurator, C.N.M. ASTRA Sibiu.

²³Responsabili atelier: Sorin Fogarascher – expert restaurare – conservare / restaurare metal, ceramică, C.N.M. ASTRA Sibiu; Marius Iuga – restaurator, C.N.M. ASTRA Sibiu.

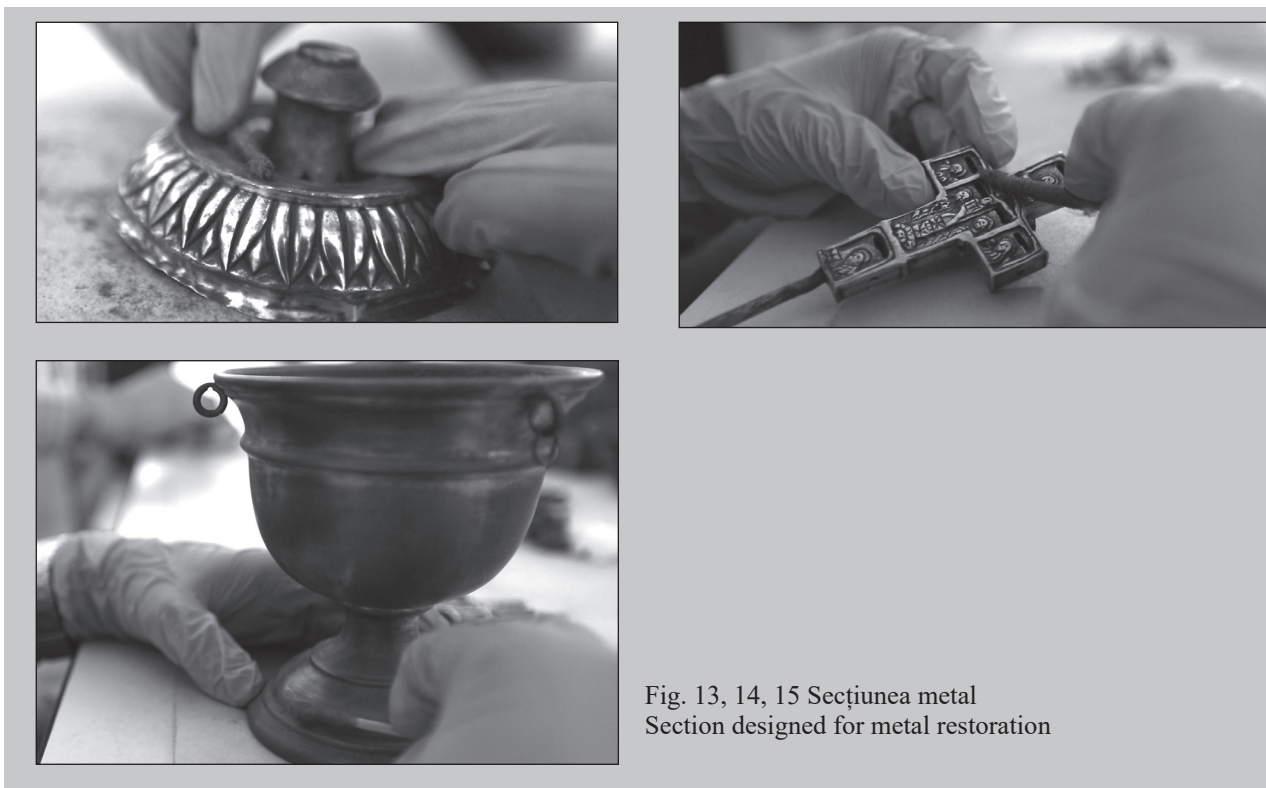

Fig. 13, 14, 15 Secțiunea metal
Section designed for metal restoration

Pentru *Secțiunea grafică și bunuri culturale pe suport papetar*²⁴ a fost restaurat un manuscris în germană gotică, datat 8 septembrie 1826.

Fig. 16 Secțiunea grafică și bunuri culturale pe suport papetar
Section designed for graphic and cultural goods on paper restoration

Pentru *Secțiunea de confecționare feronerie aferentă pentru binale la monumente*²⁵, lucrările au fost efectuate atât la cald cât și la rece în atelierul de fierărie. Cuiele țigănești obținute în urma acestui proces de confecționare au fost folosite pentru înlocuirea cuielor metalice neconstitutive existente pe poarta din lemn a *Gospodăriei de miner aurar*, Corna, județul Alba.

²⁴Responsabil atelier: dr. Rodica Antonescu, expert restaurare grafică și bunuri pe suport papetar, București.

²⁵Responsabili atelier: Iov Tolomeiu – conservator bunuri culturale mobile; restaurator monumente de arhitectură populară lemn și piatră, C.N.M. ASTRA Sibiu, Ioan Alexandru Popoviciu – director Departament Administrativ, C.N.M. ASTRA Sibiu.

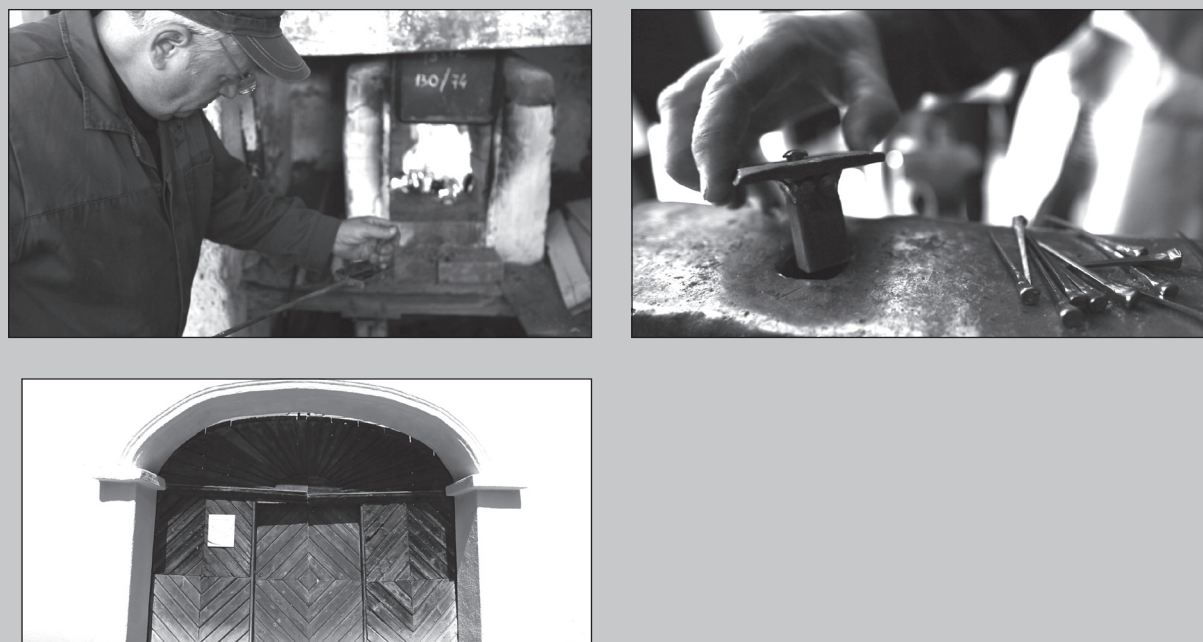

Fig. 17, 18, 19 Secțiunea de confecționare feronerie aferentă pentru binale la monumente
The section designed for metalwork for binary monuments

Pentru *Secțiunea de restaurare a elementelor din lemn din Muzeul în aer liber*²⁶ a fost restaurat monumentul *Șteamp aurifer*, Abrud, județul Alba.

Fig. 20 Secțiunea de restaurare a elementelor din lemn din Muzeul în aer liber
The Section designed for the restoration of wooden elements from the Open-air Museum of Dumbrava Sibiului

Acest proiect, cu un deosebit impact la nivel național și internațional, a deschis reale oportunități de parteneriat. S-a creat o punte de legătură culturală între instituțiile muzeale și universitare din țară și străinătate, înțelegându-se că numai prin schimb de idei, informații științifice și metode de lucru putem avea o abordare cât mai corectă, coerentă și eficientă pe termen lung în domeniul conservării, restaurării și valorificării patrimoniului universal.

Fig. 21, 22, 23, 24, 25, 26 Aspecte din timpul vernisajului organizat în cadrul Centrului ASTRA pentru Patrimoniul, iunie 2017

Diffrent approaches during the exhibition organized within ASTRA Centre for Heritage, June, 2017

BIBLIOGRAFIE

Ionescu 2009 - Ionescu, Alina Geanina, *Icoane pe lemn și sticlă din principalele colecții sibiene*, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2009.

Ionescu 2014 - Ionescu, Alina Geanina (editor), *Catalog Workshop de restaurare icoane pe sticlă*, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2014.

Ionescu 2015 - Ionescu, Alina Geanina (editor), *Catalog Workshop de restaurare icoane pe sticlă* - Ediția a II-a, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2015.

Ionescu 2016 - Ionescu, Alina Geanina (editor), *Catalog Workshop de restaurare icoane pe sticlă* - Ediția a III-a, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2016.

Ionescu 2017 - Ionescu, Alina Geanina (editor), *Catalog Workshop de restaurare* - Ediția a IV-a, Sibiu, Editura „ASTRA Museum”, 2017.

Restaurarea unui cojoc femeiesc din colecția Complexului Național Muzeal ASTRA

Ana - Maria NICOLAE*

The sheepskin coat was identified as being originated from Târnava Mare, handcrafted in a rural workshop.

The object presented a precarious stage of preservation and major functional deterioration. The skin was dehydrated, aged yellowed, the support was fragile, soiled all over the surface and stains of unknown origins were present.

The restoration took several operations. The leather ornaments were consolidated, lacunas were completed, the missing stitching was redone. As a result, the sheepskin coat recovered its structural stability and improved its previously lost esthetic aspect.

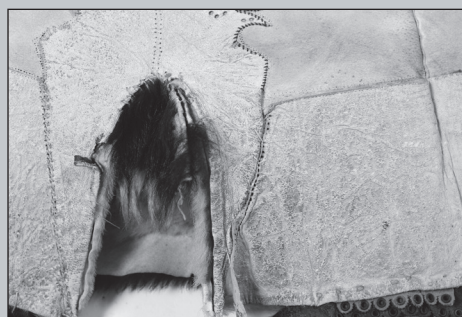
Keywords: restauration, woman's coat, leather, fur, degradation, cleaning, consolidation, hydration

Cuvinte cheie: restaurare, cojoc femeiesc, piele, blană, degradare, curățire, consolidare, hidratare

În *Laboratorul de restaurare piele-blană* din cadrul Muzeului ASTRA, printre obiectele din colecțiile proprii care au intrat cu nevoie iminentă de restaurare s-a numărat și cojocul femeiesc, cu numărul de inventar AL 19290. Această piesă a fost atribuită zonei etnografice Târnava Mare, cojocul fiind lucrat într-un atelier rural, din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Cojocul este lung, cu mâneci și guler înalt, desfăcut în față și prevăzut cu buzunare și nasturi rotunzi, cu găici din piele pentru închidere. Toată suprafața este bogat ornamentată cu motive vegetale stilizate, realizate prin broderie și aplicații de piele, dispuse pe piept, în jurul buzunarelor, pe mâneci, deasupra manșetelor. Cusătura de întărire a croiului are și rol decorativ. Firul textil, de culoare albastră a fost utilizat, de asemenea, și pentru aplicarea meșinei. Gulerul, pieptul, manșetele și poalele prezintă aplicații de blană de culoare brun deschis și de culoare brun închis, dar și fâșii de piele cu elemente metalice decorative.

La intrarea în laborator, cojocul s-a aflat într-o stare precară de conservare și s-a putut remarca uzură funcțională majoră. Pielea era deshidratată, îmbătrânită, îngălbenită, fragilizată, cu depuneri aderente pe toată suprafața și pete de proveniență necunoscută. Degradarea longitudinală pe verso se poate explica, probabil, ca fiind rezultatul întinderii cojocului pe gard. Alte degradări semnalate au fost fragmentele de piele și blană descusute și dezlipite, lacunele existente la nivelul meșinei, degradările mecanice precum sfâșieri, zone lipsă și produși de coroziune ce au migrat în timp pe suportul proteic, precum oxizii metalici¹.

Detalii înainte de restaurare
Detailes before restauration

*restaurator piele-blană, Centrul ASTRA pentru Patrimoniu, Complexul Național Muzeal ASTRA; e-mail: annais_mail@yahoo.com

¹Kite, Marion, Thomson, Roy, *Conservation of leather and related materials*, Oxford, Butterworth-Heinemann, 2006, p. 159.

Aspecte înainte de restaurare
Aspects before restoration

Degradări ale suportului
Support degradatios

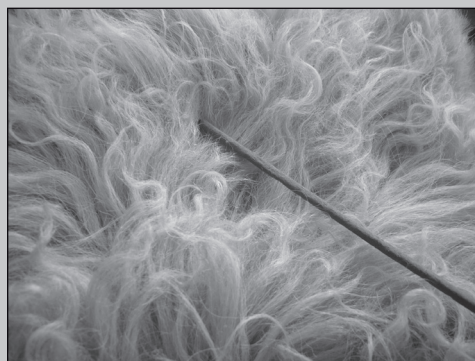
Restaurarea cojocului a presupus mai multe operațiuni realizate în etape succesive. Într-o primă fază s-a recurs la o curățire uscată cu perii moi și aspirator manual, protejând obiectul cu o husă de tifon².

***, *CCI Notes, Care of Rawhide and Semi-Tanned Leather*, Canadian Conservation Institute (CCI) Notes 8/1, 1992.

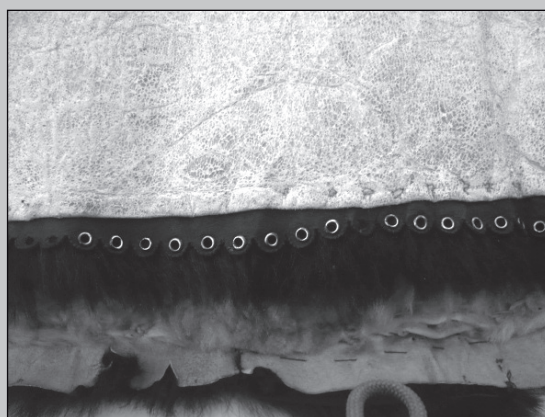
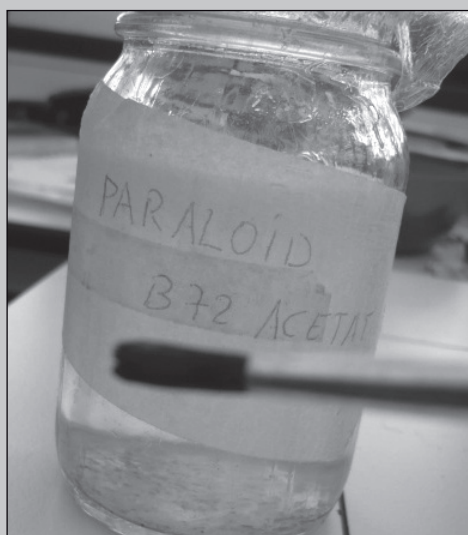
Aspecte din timpul curățirii mecanice
Aspects during mechanical cleaning process

Curățirea chimică a exteriorului s-a efectuat cu Neofalină, o benzină ușoară, solvent cu care s-au îndepărtat urmele grase și depunerile superficiale. Pentru curățirea obiectului pe interior a fost utilizat un amestec de solvent și rumeguș, care a avut rolul de a angrena depunerile din blană. După evaporare, îndepărtarea rumegușului s-a realizat prin batere ușoară cu nuiua și folosirea aspiratorului.

Aspecte din timpul curățirii pe interiorul suportului
Aspects during cleaning on the inside of the support

În vederea curățirii mecanice a elementelor metalice corodate care s-a efectuat cu lână de oțel, pojița din jurul capselor a fost protejată cu un fragment de material croit pe forma capsei. Pentru protecția finală a elementelor metalice s-a aplicat o peliculă de Paraloid B72 în acetat de etil 6 %.

Aplicarea stratului de protecție pe elementele metalice
Applying the protective layer to the metallic elements

Alte intervenții pe care le-am efectuat au avut în vedere îndepărtarea cu grijă a cusăturilor inadecvate și inestetice, adăugate ulterior, care tensionau materialul de pe verso-ul obiectului. Pentru consolidarea suportului s-a utilizat o piele care a avut nevoie de subțiere și care a fost fixată pe zona afectată. Cu piele subțiată s-au completat și celelalte lacune, iar cusătura obiectului, pe locurile lipsă, a fost refăcută folosindu-se orificiile originale. Consolidarea blănii de jder la mâneci și guler și cea de ied s-a realizat în tehnica originală.

Detalii din timpul completării cu blană de ied
Details during completion with fur

Porțiunile de piele cu rol decorativ, care au avut nevoie de o reformare, au fost hidratate și li s-a aplicat o presare ușoară cu plăci de sticlă. Pielea de pe verso, cu uzură funcțională mare, a fost dublată acolo unde stadiul de fragilizare a solicitat această măsură de consolidare. Inclusiv decorul din piele a avut nevoie de consolidare, în proporție aproximativă de 80%. Completarea lacunelor s-a făcut după consolidarea în totalitate a broderiei din piele. În cazul pojiței s-a efectuat o emoliere ușoară cu emulsie, pentru a îmbunătăți structura și aspectul estetic.

Consolidarea pe verso a zonelor sfâșiate
Consolidation of the torn areas

În urma intervențiilor de restaurare, cojocul și-a recăpătat stabilitatea structurală. Consolidările efectuate au reușit să redea o parte din aspectul estetic pierdut atât din cauza uzurii funcționale cât și din cauza îmbătrânirii naturale a obiectului de natură organică.

Detalii după restaurare
Details after restauration

Ansamblu înainte de restaurare
Ensemble before restauration

Ansamblu după restaurare
Ensemble after restauration

BIBLIOGRAFIE

Creangă, Doina-Maria, *Conservarea, investigarea și restaurarea bunurilor de patrimoniu pe suport din piele*, Editura Universității Suceava, 2006.

Kite, Marion, Thomson, Roy, *Conservation of leather and related materials*, Elsevier Butterworth-Heinemann, 2006.

Știrban, Sofia, *Conservarea preventivă a obiectelor arheologice pe suport organic*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2002.

***, *CCI Notes, Care of Rawhide and Semi-Tanned Leather*, Canadian Conservation Institute (CCI) Notes 8/1, 1992.

<http://canada.pch.gc.ca/eng/1454704828075>

Conservarea și restaurarea unei sculpturi policrome din lemn a Sfântului Iosif cu Iisus Copil

Cristina Maria DĂNEASĂ*

The polychrome statue of Joseph Saint with Jesus Christi in his arms is made of a single wooden trunk, fully painted in tempera technique. There have been numerous degradations, being necessary conservation and restoration interventions. The statue receive a personalised conservation and restoration treatment to fulfil tow essential conditions.

Keywords: ronde boss statue, Saint Joseph, Jesus Christi, conservation, restoration

Cuvinte cheie: statuie ronde boss, Sfântul Iosif, Pruncul Iisus, conservare, restaurare

Introducere

Sculptura policromă ce îl reprezintă pe Sfântul Iosif cu Pruncul Iisus în brațe, face parte dintr-o colecție particulară, autorul fiind necunoscut. Statuia a aparținut unei biserici catolice din vestul Europei, a fost scoasă recent din uz, fiind recuperată de proprietar. Piesa este realizată dintr-un singur fragment de trunchi de lemn exotic (97 cm înălțime), cu densitate mică, ușor, cu miros caracteristic (probabil santal). A fost sculptată cu reprezentarea figurilor întregi: Sfântul Iosif stă în picioare, ținându-l cu cele două mâini pe Iisus Copil în brațe. Sculptorul redă personajele destul de static, drapajul veșmintelor este simplu, însă expresivitatea celor două personaje este deosebită. Iosif este așezat pe un mic postament, are haină de culoare ocru închis, peste care poartă o tunică albastră, lungă. Pruncul Iisus purtat în brațe are un veșmânt de culoare deschisă. Figurile sunt redade realist, Iosif având privirea blândă, sculptorul și pictorul încercând să redea figura unui copil.

Tehnica de execuție este una aparte deoarece peste lemnul sculptat și finisat s-a peliculizat un strat de materie grasă – probabil ulei – de culoare închisă (brun închis spre negru). Peste acest strat s-a pictat cu pigmenți mixați cu liant organic. Tehnica de pictare este tempera. Culoarea este așternută în straturi neuniforme.

Starea de conservare

Piesa prezenta depuneri neaderente, aderente și ancrasate. Depozite însemnate s-au identificat în zonele unde aceste materii puteau stagna (piesa prin poziția sa de păstrare a avut cutele orizontale mult mai predispușe).

Starea de conservare a suportului de lemn era relativ bună, trunchiul din care a fost sculptată statuia prezintă crăpături longitudinale, radiale de diferite dimensiuni. La bază lemnul este ușor fragilizat.

Au fost identificate fisuri și crăpături pe fibră, longitudinale, datorate procesului de evaporare a apei din structura lemnului, în condiții de microclimat necorespunzătoare, dar și pentru că lemnul prin contragere, sub influența tipului de debitare, alegerea lemnului, defectele naturale determină modificări dimensionale neregulate ale fibrei¹.

Lacunele de mici dimensiuni din suportul de lemn, crăpăturile au fost cauzate și prin acțiuni intenționate și neglijente, accidentale, prin șocuri mecanice sau reparații (s-a intervenit ulterior la completarea feței Sfântului Iosif cu un chit cu amestec de rumeguș și liant sintetic – asemănător

*lect. univ. dr., Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, Facultatea de Științe Socio – Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, Secția Conservare – Restaurare; e-mail: cristina.daneasa@ulbsibiu.ro

¹Daniel Thompson, *Practica picturii tempera*, Editura Sophia, București, 2004, p. 17.

prenadezului). O altă cauză ce a provocat pierderi de strat pictural o reprezintă modificările microclimatului cu fluctuații mari de temperatură și umiditate.

Pictura în schimb a suferit mai mult atât din cauza condițiilor de microclimat cât și din cauza acțiunii omului. Astfel am înregistrat numeroase pierderi în special pe verso și pe veșmântul lui Iisus, uzură funcțională și depuneri de natură diversă.

Întregul strat pictural are un aspect pulverulent. În zonele cu eroziuni, spălări sau pierderi parțiale, desprinderi de strat pictural a rămas vizibil stratul de peliculizare a lemnului de culoare închisă, oferind o tentă întunecată picturii (și pete). Aceste probleme sunt cauzate de fluctuațiile de temperatură și umiditate și de șocurile fizico-mecanice, manipulare inadecvată, curățiri repetate de către personal neautorizat.

Operațiuni de restaurare

Piesa a necesitat o consolidare generală a picturii fragilizate. Statuia a fost recuperată de la o biserică din vestul Europei, fiind păstrată ulterior într-un mediu cu fluctuații de temperatură și umiditate. Stratul pictural s-a fragilizat, fiind dificilă chiar și desprăfuirea pe zone restrânse. S-a testat dacă pictura rezistă la curățiri umede prin rulare, tamponare și frecare ușoară. Pictura era fragilă, fiind nevoie să fie consolidată. Astfel s-a peliculizat clei de pește peste foiță japoneză apoi s-a călcat cu spatula termostată în alternanță cu presă rece.

La nivelul lemnului s-a recurs la intervenții minime ce au constat în consolidare mecanică a crăpăturilor folosind alcool tehnic pentru detensionarea suprafeței, clei de iepure de concentrații diferite 8 și 15%.

Nu s-au realizat completări deoarece piesa se întorcea într-un mediu instabil cu fluctuații de umiditate și temperatură. Microclimatul încăperii unde urma să fie expusă statuia a fost măsurat timp de aproximativ un an înainte de începerea procesului de restaurare. În urma analizei rezultatelor s-a constatat că fluctuațiile de umiditate și temperatură vor influența echilibrul apei din lemn ce va provoca umflări și contrageri periodice ale lemnului.

Depunerile superficiale s-au îndepărtat cu un amestec de apă și C2000, prin rulare. Procesul a fost controlat permanent deoarece la o înmuiere continuă a stratului exista riscul de a îndepărta și culoare, rămânând aparent stratul uleios de culoare brună. În zonele unde acest strat era vizibil prin porii culorii așternute sau din cauza uzurii, s-a păstrat culoarea curățită și stratul de preparare aparent. Prin metoda aleasă pentru curățirea suprafețelor, s-a verificat permanent acțiunea amestecului pentru a evita dizolvarea sau înmuierea stratului pictural, procesul fiind atent controlat².

Pentru integrarea cromatică s-a optat ca aceasta să fie realizată direct pe suportul de lemn peliculizat cu clei de pește în prealabil. Tehnicile abordate au fost: *trategio*, *rittocco* și *velatura*. Zonele cu lemn aparent, ce se integrău armonios cromatic nu s-au integrat cromatic (în special la soclu, veșmântul lui Iisus, gâtul lui Iosif).

Concluzie

Restaurarea acestei piese s-a realizat ținând cont de condițiile de păstrare ale piesei și dorința de a oferi o imagine estetică uniformă piesei. Microclimatul în care se va amplasa sculptura a fost măsurat în decurs de un an. S-au înregistrat modificări de temperatură și umiditate cu oscilații destul de frecvente a acestor parametri. În acest caz am urmărit asigurarea unei mobilități a lemnului fără a influența starea de conservare actuală a sculpturii. În acest sens nu au fost realizate completări la suportul de lemn. S-a recurs la consolidarea mecanică a lemnului pentru a stopa efectele umflării și contragerii lemnului. Deoarece s-a optat pentru o imagine estetică armonioasă, s-a integrat cromatic pe zonele ce prezentau dificultăți sau distorsionări în citirea imaginii în ansamblu sau detalii. Astfel zonele ce se integrău armonios cu pierderile de strat pictural s-au lăsat neintegrate.

²Ioan Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*, Editura ACS, Colecția Științifică, București, 2011, p. 48.

BIBLIOGRAFIE

Istudor, Ioan, *Noțiuni de chimia picturii*, Editura ACS, Colecția Științifică, București, 2011.
Thompson, Daniel, *Practica picturii tempera*, Editura Sophia, București, 2004.

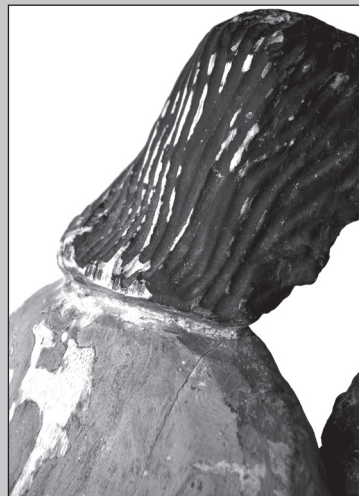

Foto 1-2 Pierderi ale stratului pictural, depuneri aderente
Photo 1-2 Lacunas of painted layer, adherent deposits

Foto 3 Crăpătură longitudinală, nod căzător
Photo 3 Longitudinal cracks, knot

Foto 4-5 Crăpături longitudinale
Photo 4-5 Longitudinal cracks

Foto 7 Consolidarea stratului pictural
Photo 7 Consolidation of painted layer

Foto 8-9 Integrarea cromatică
Photo 8-9 Chromatic integration

Foto 10 Detaliu înainte de restaurare
Photo 10 Detail before restoration

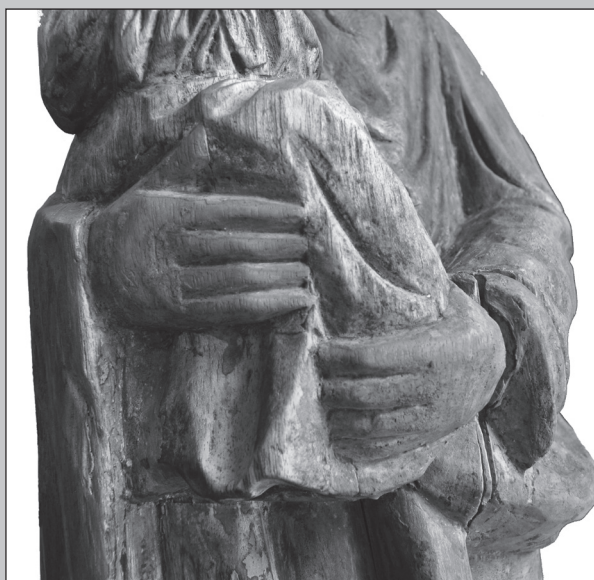

Foto 11 Detaliu după restaurare
Photo 11 Detail after restoration

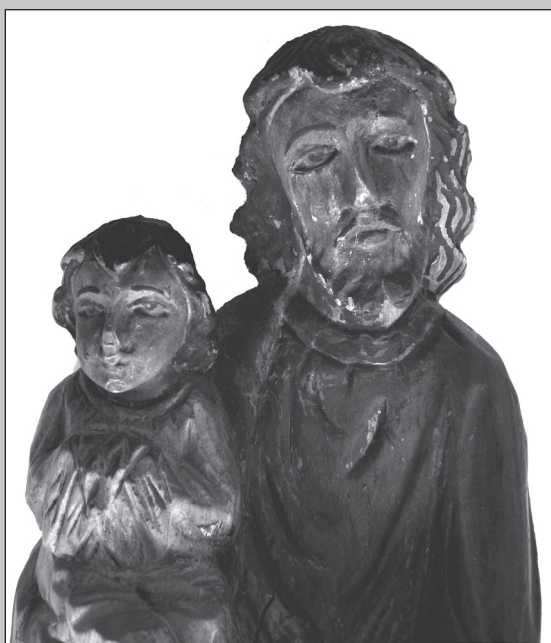

Foto 12 Detaliu înainte de restaurare
Photo 12 Detail before restoration

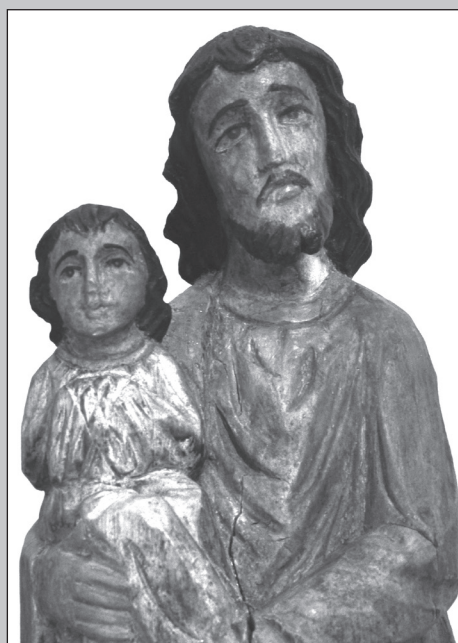

Foto 13 Detaliu după restaurare
Photo 13 Detail after restoration

Foto 14-17 Ansamblu înainte de restaurare
Photo 14-17 Assembly before restoration

Foto 18-21 Ansamblu după de restaurare
Photo 18-21 Assembly after restoration

Restaurarea icoanei pe sticlă „Sfântul Haralambie”

Mirel - Vasile BUCUR*

In the beginning, we present the Saint Charalambos theme from the reversed glass painting from Transylvania. We present the state of conservation and the restoration process. This study will present the gluing operations of fragments, the consolidation of paint layer, the chromatic integration, the consolidation and the completion of the wooden elements. Finally, we expressed some recommendations regarding storage conditions and exposure.

Keywords: reverse painting on glass, Saint Charalambos, restoration, chromatic integration, consolidation

Cuvinte cheie: pictură pe dosul sticlei, Sfântul Haralambie, restaurare, integrare cromatică, consolidare

1. Considerații generale

Picturile pe sticlă au ocupat un loc de onoare în casele țăranilor care le considerau intermediari între viața pământească și cea eternă din rai. La loc de cinste erau icoana Maicii Domnului cu Pruncul, cea a Mântuitorului: Pantocrator sau cu vița, Sfânta Treime, sfinți protectori precum Sfântul Nicolae, ocrotitorul familiei, Sfântul Gheorghe – al pământului, Sfântul Ilie – al recoltei, Sfântul Dumitru – al păstoritului, Sfântul Haralambie, apărător de boală (Roșca 2010, <http://www.ccdcluj.ro/vechi/Preuniversitaria/v1,nr1/Lucrari%20Plen/Rosca%20Simona%20Icoana%20.pdf>). Icoana noastră este o reprezentare a unui sfânt îndrăgit în mediul rural, bine reprezentat în iconografia pictorilor de icoane pe sticlă din Transilvania. „Legenda Sfântului Haralambie, cel ce a stins ciuma, reprezentată fie ca femeie, cum e într-una din icoanele de Brașov (fig. 2) fie ca un schelet curios, fie sub formă de balaur, sau într-altfel, a inspirat frecvent iconarii de la sate în secolul al XIX-lea, îndeosebi în sudul Transilvaniei” (Irimie, Focșa 1971, p. 30). Pentru a demonstra acest lucru vom da câteva exemple reprezentative. Între icoanele pictate în Maierii Bălgăradului se numără o reprezentare a Sfântului Haralambie existentă în colecția Muzeului Național al Unirii, publicată de Ana Dumitran (fig. 1). Icoana se remarcă prin desenul simplu, tonul minor armonios specific acestor icoane și de asemenea prin starea de conservare precară imaginea dezvoltându-se multiple pierderi de strat pictural.

Tema apare și în opera celor mai importanți zugravi de icoane pe sticlă Savu Moga Matei Țimforea sau Ioan Pop. Din vechea colecție Brăiloiu se regăsesc în colecția Complexului Național Muzeal ASTRA trei icoane ale lui Savu Moga (fig. 3-5) extrem de asemănătoare, semn că pictorul a folosit același izvod. În aceeași colecție regăsim două reprezentări ale Sfântului Haralambie atribuite lui Matei Țimforea (fig. 7 și 9). Tot din icoanele pictate de Țimforea amintim o reprezentare a Sfântului Haralambie în Colecția Szöcs expusă în prezent la Muzeul Țării Făgărașului (fig. 8). Tot de Țimforea este și icoana publicată de Cornel Irimie și Marcela Focșă, aflată în colecția Muzeului de Artă Populară din București (Muzeul Minovici), o piesă extrem de apropiată de celelalte (fig. 10).

În pictura lui Ioan Pop din Făgăraș, *Sfântul Haralambie* apare reprezentat în două ipostaze. Prima este cea pe care am întâlnit-o în exemplele anterioare și este singulară în opera zugravului. Aflată într-o stare de conservare precară, icoana a fost restaurată în anul 2016 integrarea cromatică fiind extrem de limitată (fig. 11). Cealaltă ipostază este o reprezentare bust binecuvântând cu mâna dreaptă, cu drapaj în partea superioară, la baza icoanei fiind redată, ca și în alte cazuri, ciuma (fig. 12-13).

*lect. univ. dr., Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă; e-mail: mirel_bucur@yahoo.com

2. Starea de conservare a piesei înainte de restaurare

Revenind la icoana care face subiectul acestei lucrări, menționăm că este pictată pe sticlă de manufactură. Suportul este spart în mai multe fragmente (12). După modul de realizare, icoana se încadrează manierei icoanelor cu fond din hârtie „argintată” realizate în special pe Valea Sebeșului (Laz, Lancrăm). Stratul pictural prezintă desprinderi oarbe, cracluri și zone lacunare. Rama profilată este realizată din baghete profilate îmbinate la 45° prin încheiere și cu pană din lemn. Capacul de protecție este confecționat din 4 planșe.

Capacul este compus din patru planșe debitate tangențial, fixate inițial pe ramă cu cuie metalice, la care se adaugă o serie de cuie ulterioare care au fost adăugate cu scopul de a consolida legătura dintre capac și ramă. Una din planșele capacului este crapată și s-a distanțat de restul ansamblului. La acestea se observă atacul biologic pronunțat, inactiv, care a dus la pierderi de material lemnos, la fragilizarea capacului și a baghetei inferioare.

Dimensiunile sticlei suport sunt de 427 x 370 mm (rama 500 x 450 mm). După extragerea fragmentelor s-a putut observa că hârtia care asigură fondul icoanei a aderat în câteva puncte la suport. De asemenea prezintă o serie de ondulări și observăm depozite de murdărie superficială și aderentă. Stratul pictural prezintă desprinderi și pierderi de culoare (fig. 14-19).

3. Descrierea intervențiilor de restaurare

Fragmentele icoanei au fost extrase pe rând din ancadrament. Abia după extragerea tuturor fragmentelor s-a demontat capacul și mai apoi rama.

Capacul a fost desprăfuit cu o pensulă mai aspră și cu lâna de oțel, apoi curățat cu apă amoniacală în concentrație de 3%.

Suportul de sticlă a fost desprăfuit cu mare atenție cu o pensulă fină pe partea pictată. Consolidarea straturilor picturale a fost efectuată prin pensulare cu emulsie gălbenuș de ou în apă (concentrație de 1:2).

După consolidarea stratului pictural a urmat curățirea cu emulsie de ou în concentrație de 1:2. Selectiv s-a realizat integrare cromatică prin retuș imitativ cu acuarele.

Fragmentele au fost lipite între ele cu rășină epoxidică bicomponentă tip Bison. În vederea lipirii cioburilor, suprafețele de contact s-au degresat cu alcool și acetonă. Lipirea fragmentelor se realizează respectând succesiunea fazelor de lucru descrise în continuare. Cele două componente ale adezivului se amestecă în raport 1:1 în cantități mici deoarece priza este rapidă. Pe suprafața de contact se aplică adeziv puțin pentru a se evita migrarea acestuia pe pelicula de culoare. Din același motiv, fragmentele se așează cu fața în jos. Pe suprafața (masa de lucru) pe care se execută această operație, se așează o folie de poliester antiaderentă și transparentă (tip Melinex). Peste fragmentele fixate se mai așează o folie și se pune presă de marmură timp de 12 –24 ore, perioadă necesară ca adezivul să atingă rezistența maximă. Îndepărtarea surplusului de adeziv se execută mecanic, cu bisturiul (Bucur 2007, p. 288) (fig. 20-21).

După curățirea fiecărui element, rama a fost remontată cu pene noi. Bagheta inferioară și capacul au fost fragilizate de atacul insectelor xilofage. Ca atare, s-a impus o consolidare structurală care a fost efectuată cu Paraloid B72 solubilizat în acetat de etil (soluție 10%) prin injectare și pensulare. Micile pierderi de material lemnos au fost completate cu amestec compus din Covidez RLP, rumeguș și pigment în proporții diferite (fig. 22-23).

Montarea icoanei în ramă s-a efectuat cu mici bucăți de pâslă sintetică lipite pe falțul ramei cu Covidez L180¹ iar montarea capacului s-a executat cu holzșuruburi metalice noi. Acest tip de montare este semirigid, limitează jocul icoanei în ramă, fără a crea tensiuni mari, cu pericol potențial de fragmentare a suportului. Pasul final a fost montarea capacului cu holzșuruburi.

¹Variantă în care crește procentul copolimerului EVA și scad celelalte componente, compoziția având o elasticitate mai mare dar intervalul de topire crescând la 65-80°C

Icoana restaurată (fig. 24-25) poate fi expusă acum și, ca de fiecare dată, eforturile depuse pentru a salva asemenea piese despre care George Barițiu spunea la 1847 că „țărani le făceau cu o ușurință minunată”², sunt răsplătite de satisfacția trăită în momentul finalizării intervențiilor de restaurare.

Conform Normelor de conservare în vigoare, recomandăm ca icoana să fie depozitată sau expusă într-un mediu cu o umiditate relativă cuprinsă între 50-65%, o temperatură cuprinsă între 18-20°C, fără fluctuații ample sau bruște ale valorilor acestora, iar nivelul iluminării să nu depășească 180 de lux.

BIBLIOGRAFIE

Băjenaru 2012 - Băjenaru, Elena, *Icoane și iconari din Țara Făgărașului. Centre și curente de pictură pe sticlă*, Oscar Print, București, 2012.

Bucur 2007 - Bucur, Mirel, *Restaurarea icoanei pe sticlă „Sfânta Treime” de la Schitul Sub Piatră, comuna Sălciua, județul Alba*, în „Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural”, vol. VII, Centrul Mitropolitan de cercetări T.A.B.O.R., Editura Trinitas, Iași, 2007.

Bucur 2007 - Bucur, Mirel, *Pictură pe sticlă de origine apuseană în colecția Complexului Național Muzeal ASTRA* în „Studii și comunicări de etnologie”, tomul XXI, 2007 serie nouă, ACADEMIA ROMÂNĂ. CENTRUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE SIBIU, Editura Imago, Sibiu, p. 137-145.

Dancu 1966 - Dancu, Iuliana. *Restaurarea icoanelor pe lemn și sticlă*. București, 1966, manuscris dactilografiat.

Dancu, Dancu 1975 - Dancu, Iuliana, Dancu, Dumitru, *Pictura țăranească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975.

Dumitran 2011 - Dumitran, Ana, *Colecția de icoane a Muzeului Național al Unirii, Alba Iulia. Maierii Bălgăradului*, Altip, Alba Iulia, 2011.

Dumitran, Rustoiu, Băjenaru, Szöcs 2008 - Rustoiu, Ioana, Băjenaru, Elena, Dumitran, Ana, Szöcs, Fülöp Károly, ...*Prin mine, Ioan Pop Zugravul*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008.

Dumitran, Szöcs, Băjenaru 2012 - Dumitran, Ana, Szöcs Fülöp Károly, Băjenaru Elena, *Icoanele pe sticlă din Transilvania. Colecția Szöcs*, Altip, Alba Iulia, 2012.

Fabritius, Nentwig 2003 - Fabritius, Ruth, Nentwig, Joachim, *Hinterglasikonen. Die Sammlung Nentwig im Museum am Dom*, Schnell&Steiner GmbH, Regensburg, 2003.

Ionescu 2009 - Ionescu, Geanina - Alina, *Icoane pe lemn și sticlă din principalele colecții sibiene*, Editura ASTRA MUSEUM, Sibiu, 2009.

Irimie, Focșa 1968 - Irimie, Cornel, Focșa, Marcela, *Icoane pe sticlă*, București, Editura Meridiane, 1968.

Irimie, Focșa 1971 - Irimie, Cornel, Focșa, Marcela, *Icoane pe sticlă*, București, Editura Meridiane, 1971.

Istudor, Ion, 2006 - Istudor, Ion, *Noțiuni de chimia picturii*, Editura Publishing House, București, 2006.

Mușlea 1995 - Mușlea, Ion, *Icoanele pe sticlă și xilografurile țăranilor români din Transilvania*, ed. „Grai și suflet - Cultura Națională”, București, 1995.

Roșca 2010 - Roșca, Simona-Teodora, *Icoana pe sticlă: identitate transilvăneană în context european 2010*, în revista on-line *Preuniversitaria*

<http://www.ccdcluj.ro/vechi/Preuniversitaria/v1,nr1/Lucrari%20Plen/Rosca%20Simona%20Icoana%20.pdf>

Roșca 2010 - Roșca, Simona-Teodora, *Icoana pe sticlă din Transilvania (sec. XVIII-XX)*, Tradiții clujene, Cluj-Napoca, 2010.

Roșu 2009 - Roșu, Georgeta, *Icoane pe sticlă*, Editura Alcor (ARTA), București, 2008? 2009 ISBN:973-8160-32-3.

²În *Foaie pentru inimă minte și literatură* (După Băjenaru 2012, p. 182)

Fig. 1. Sfântul Haralambie, Maierii
(După Dumitran 2011, p. 237)
Fig. 1. Saint Charalambos, Maierii
(After Dumitran 2011, p. 237)

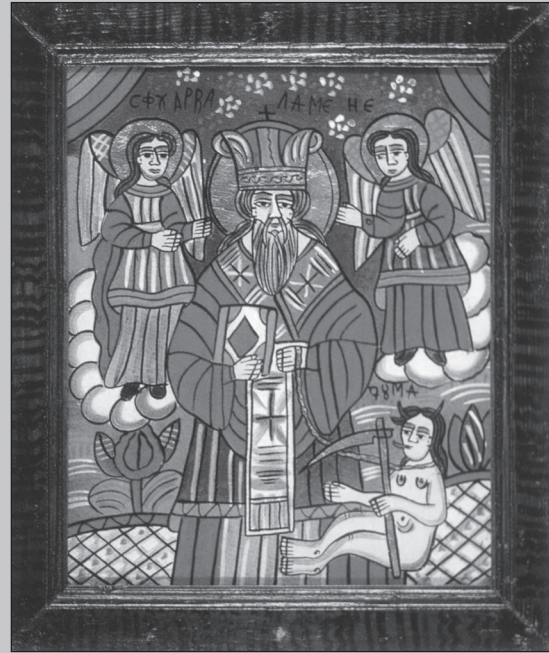

Fig. 2. Sfântul Haralambie, Șcheii Brașovului,
(După Fabritius, Nentwig 2003, p. 219)
Fig. 2. Saint Charalambos, Șcheii Brașovului,
(After Fabritius, Nentwig 2003, p. 219)

Fig. 3. Sfântul Haralambie, Savu Moga, 1872
nr. inv. 1109 OC, CNM ASTRA
(După Ionescu 2009, p. 83)
Fig. 3. Saint Charalambos, Savu Moga, 1872
Inventory number: 1109 OC, CNM ASTRA
(After Ionescu 2009, p. 83)

Fig. 4. Sfântul Haralambie, Savu Moga, 1882
nr. inv. 1121-OC, CNM ASTRA
(După Ionescu 2009, p. 84)
Fig. 4. Saint Charalambos, Savu Moga, 1882
Inventory number: 1121-OC, CNM ASTRA
(After Ionescu 2009, p. 84)

Fig. 5. Sfântul Haralambie, Savu Moga, 1875
nr. inv. 1136-OC, CNM ASTRA
(După Ionescu 2009, p. 86)
Fig. 5. Saint Charalambos, Savu Moga, 1875
Inventory number: 1136-OC, CNM ASTRA
(After Ionescu 2009, p. 86)

Fig. 6. Sfântul Haralambie, Savu Moga, 1872
Muzeul Țăranului Român
(După Roșu 2009, p. 39-40)
Fig. 6. Saint Charalambos, Savu Moga, 1872
The Romanian Peasant Museum
(After Roșu 2009, p. 39-40)

Fig. 7. Sfântul Haralambie, Matei Țimforea
1893, nr. inv. 171-OC, CNM ASTRA
(După Ionescu 2009, p. 79)
Fig. 7. Saint Charalambos, Matei Țimforea,
1893, Inventory number: 171-OC, CNM ASTRA
(After Ionescu 2009, p. 79)

Fig. 8. Sfântul Haralambie, Matei Țimforea cca 1875,
(După Dumitran, Szöcs, Băjenaru, 2012, p. 153)
Fig. 8. Saint Charalambos, Matei Țimforea approx.
1875, (After Dumitran, Szöcs, Băjenaru 2012, p. 153)

Fig. 9. Sfântul Haralambie, Matei Țimforea, 1871
nr. inv. 1381-OC, CNM ASTRA
(După Ionescu 2009, p. 86)
Fig. 9. Saint Charalambos, Matei Țimforea, 1871
Inventory number: 1381-OC, CNM ASTRA
(After Ionescu 2009, p. 86)

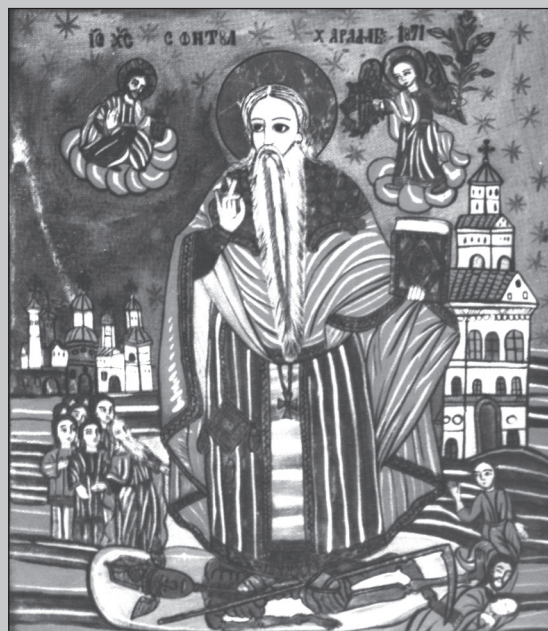

Fig. 10. Sfântul Haralambie, Matei Țimforea, 1871
(După Irime, Focșă, 1971, pl. 48)
Fig. 10. Saint Charalambos, Matei Țimforea, 1871
(After Irime, Focșă, 1971, pl. 48)

Fig. 11. Sfântul Haralambie, Ioan Pop,
Colecție particulară
Rama: 55x 50cm, Sticla suport: 45x40cm
(arhiva Bucur Mirel)
Fig. 11. Saint Charalambos, Ioan Pop,
Private collection
Frame: 55x 50cm, Glass - suport: 45x40cm
(Bucur Mirel archive)

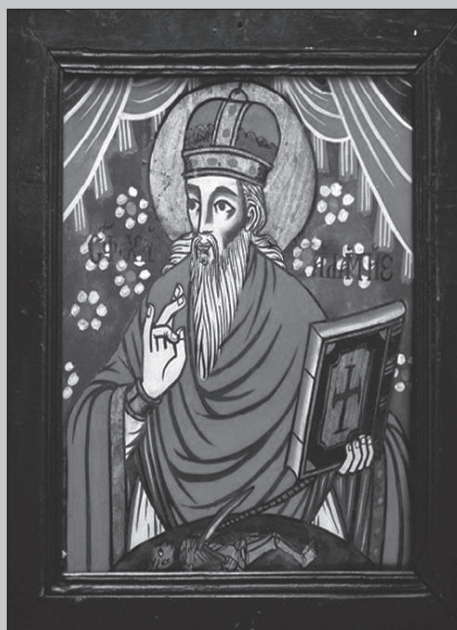

Fig. 12. Sfântul Haralambie, 43x37cm,
Colecția Szöcs
(După Dumitran, Szöcs, Băjenaru 2012, p. 152)
Fig. 12. Saint Charalambos, 43x37cm,
Szöcs Collection
(After Dumitran, Szöcs, Băjenaru 2012, p. 152)

Fig. 13. Sfântul Haralambie 43x38cm. Colecție particulară
(După Rustoiu, Dumitran 2008, p. 167)
Fig. 13. Saint Charalambos 43x38cm. Private collection
(After Rustoiu, Dumitran 2008, p. 167)

Fig. 14-15. Sfântul Haralambie. Imagine de ansamblu față și verso înainte de restaurare
Fig. 14-15. Saint Charalambos. General view, front - back, before the restoration

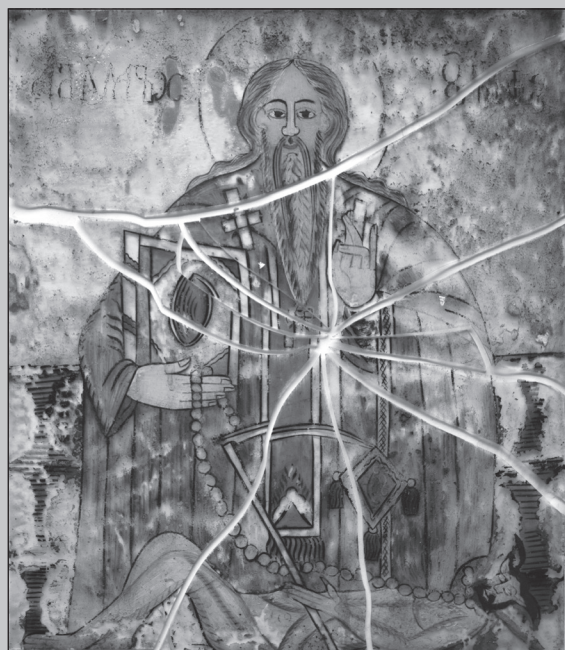

Fig. 16. Fragmentele detașate
Fig. 16. Detached fragments

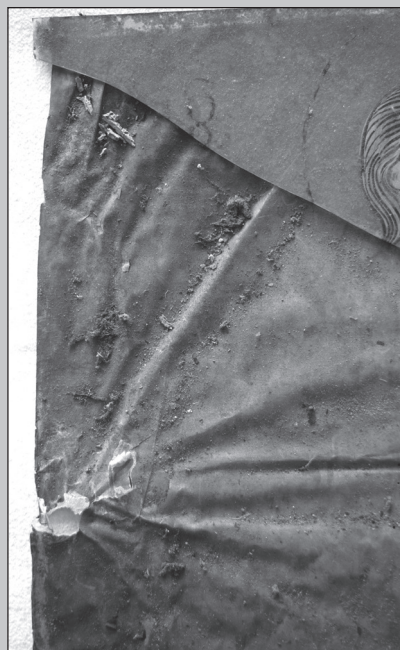

Fig. 17. Hârtia „argintată”
Fig. 17. “Silver” paper

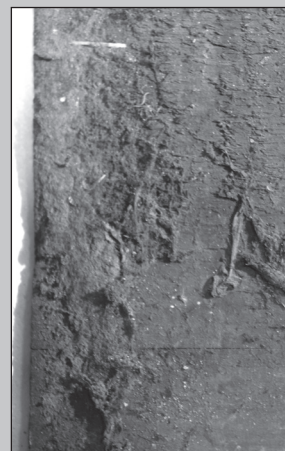

Fig. 18-19. Depozite de murdărie acumulate pe fața interioară a capacului
Fig. 18-19. Dirt gathered on the inside part of the cap

Fig. 20-21. Aspecte în timpul lipirii fragmentelor
Fig. 20-21. Aspects during the agglutination of the fragments

Fig. 22. În timpul curățirii ramei
Fig. 22. Cleaning the frame

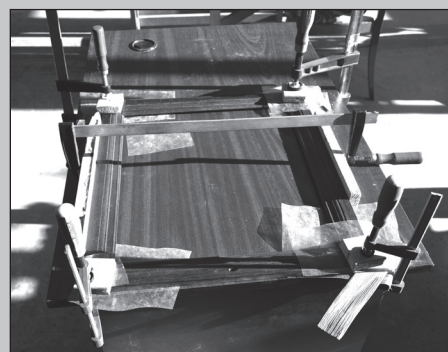

Fig. 23. Îmbinarea ramei
Fig. 23. Binding the frame

Fig. 24-25. Icoana după restaurare
Fig. 24-25. The icon after its restoration

Probleme de restaurare la un dulap în stil baroc aparținând Muzeului de Artă din Craiova

Daniela Cristina KIRU*

The baroque cabinet presented a series of degradations due to the storage conditions, in the first place, and also due to the component materials and their natural ageing process and the attrition they have been subject to. Due to the diversity of the materials, respectively wood, plywood, metal - applied elements and insertions -, and mother-of-pearl insertions, the restoration implied reestablishing the balance between all these components with different characteristics and rendering an aspect as close to the original as possible.

Keywords: furniture, plywood, degradation, conservation, restoration

Cuvinte cheie: mobilier, furnir, degradare, conservare, restaurare

Baroc (în italiană și portugheză Barocco, în franceză și engleză Baroque, care înseamnă o perlă cu formă neregulată) desemnează simultan o perioadă în istoria europeană dar și un curent artistic. Cuvântul care se folosește astăzi pentru a desemna barocul în toate limbile este de origine portugheză („barocco”), trecut prin filiera limbii franceze („baroque”).

Stilul baroc se caracterizează prin bogăția folosirii detaliilor care simbolizează lucruri ce se pot interpreta cu ușurință și lipsă de ambiguitate.

Barocul, ca modalitate artistică, a excelat în arhitectură între 1600 și 1780 în întreaga Europă. În mobilier se regăsește în special în Franța, în perioada Regelui Soare (Ludovic al XVI-lea).

Mobilierul baroc, aidoma stilului artistic baroc, se caracterizează prin forme curbe ample, bogăție în ornamentare și detalii sculpturale numeroase. De pildă, picioarele scaunelor sunt frecvent curbate terminându-se într-o formă stilizată ce amintește de piciorul unor canine și/sau feline. Adesea, picioarele scaunelor, canapelelor, sofalelor și dulapurilor mobilierului baroc au forme clar sculptate în forma piciorului unui leu, simbol al puterii.

Dulapul restaurat aparține colecției Muzeului de Artă din Craiova. Ca tehnică de execuție, piesa este realizată din lemn de rășinoase placat cu furnir de nuc, lustruit în manieră franceză cu șelac (schellack) colorat cu pigment negru.

Decorul bogat, cu motive vegetale, zoomorfe și antropomorfe, a fost realizat din materiale diverse, respectiv furnir de diferite esențe (nuc, mahon) și culori, sidef și alamă. Partea superioară este prevăzută cu marmură albă, detașabilă (Fig. 1). Pentru a se putea realiza intervențiile de restaurare, marmura a fost îndepărtată înainte de transport.

Starea de conservare înainte de restaurare era una precară, piesa prezentând degradări multiple, datorită unui număr mare de factori. Cele mai evidente și mai puternice degradări vizibile erau cele de la nivelul furnirului, prezente mai ales pe laterale, unde se puteau observa desprinderi, crăpături și pierderi de material (Fig. 2, 3). Cauza principală a acestor degradări a fost, cel mai probabil, după aspectul acestora, expunerea la o sursă de umiditate directă. Astfel, am presupus că dulapul a fost amplasat într-un spațiu în care a avut contact cu scurgeri de apă direct pe suprafața furnirului. Acest lucru era vizibil și în partea superioară a dulapului, după îndepărtarea plăcii de marmură (Fig. 4). De asemenea, la nivelul furnirului erau vizibile desprinderi și detașări mai ales în partea inferioară a ansamblului (Fig. 5).

În ceea ce privește elementele decorative de pe suprafața piesei, acestea au suferit, de asemenea, numeroase degradări, respectiv desprinderi și pierderi de material, atât la nivelul micilor intarsii decorative din furnir de nuc și mahon, cât și la nivelul celor din sidef și alamă (Fig. 7, 8).

Straturile de protecție, aplicate prin tehnica lustrului francez, respectiv așezarea de straturi succesive cu ajutorul unui tampon textil, impregnat cu lac, cu care se trece peste suprafață repetat

*expert restaurator, Muzeul Național Brukenthal; e-mail: kiru_cristina@yahoo.com

până la obținerea unui aspect lucios, asemănător sticlei, suferiseră, de asemenea degradări puternice. Degradările acestora s-au datorat umidității excesive, shellack-ul având o sensibilitate ridicată în mediu umed. Shellack-ul este o rășină de origine animală produsă de femela speciei de insectă *Coccus lacca*, care se hrănește cu sevă și apoi secretă această rășină sub formă de exudat¹. Pentru solubilizarea shellack-ului se folosește alcoolul etilic.

Pe întreaga suprafață a straturilor de protecție care au, de asemenea, și un rol decorativ, aspectul era mat și denivelat, fiind vizibile aglomerări locale și urme de uzură accentuată (Fig. 9).

O altă categorie de componente care au suferit degradări datorită condițiilor de mediu sunt elementele metalice decorative aplicate. Astfel, acestea au suferit oxidări, colorări și prezentau depuneri de murdărie aderentă și neaderentă (Fig. 10).

Restaurarea acestui ansamblu a presupus tratarea fiecărei componente în funcție de tipul de material, de tehnica de realizare, și, evident, de degradările pe care fiecare le-a suferit de-a lungul timpului.

Astfel, prima operațiune, după o desprăfuire generală a piesei, a fost demontarea elementelor componente, intervenție executată cu scopul de a trata separat fiecare componentă, în funcție de suport.

La nivelul suportului din lemn a fost executată o consolidare structurală a elementelor, urmată de consolidarea mecanică, intervenție prin care au fost refăcute îmbinările adezive prin reînclieiere, suplimentată cu cuie de lemn și susținută până la fixare de prese pentru lemn. Refacerea structurii piesei a permis apoi intervențiile de la nivelul furnirului, respectiv reaplicarea acestuia pe suprafață în zonele cu desprinderi și completarea lacunelor cu furnir de aceeași esență acolo unde existau lacune.

A fost apoi executată o curățire la nivelul furnirului, fiind alternate metodele chimice cu cele mecanice, prin care a fost îndepărtat lacul vechi, care suferise degradări avansate care nu au permis păstrarea lui.

La nivelul elementelor decorative, atât cele din furnir de nuc și mahon, cât și cele din sidef și alamă au fost realizate completări cu materiale compatibile (Fig. 11). Astfel, au fost executate completări din lemn, metal și sidef care au fost apoi rePLICATE pe suport în zonele unde acestea lipseau. Tehnica folosită pentru realizarea lor a fost similară cu cea originală, respectiv elementele de decor au fost decupate sau traforate manual, apoi finisate și aduse la un nivel tehnic și estetic cât mai apropiat de cel original (Fig. 12).

Următoarea etapă a fost reintegrarea cromatică a furnirului, realizată pe zonele cu furnir colorat în negru, după izolarea cu hârtie adezivă a zonelor de decor. Baișul pe bază de apă a fost aplicat prin pensulare (Fig. 13).

Straturile de protecție au fost apoi rePLICATE folosind tehnica originală, cea a lustrului francez, după fiecare strat fiind realizată o șlefuire pentru netezirea suprafeței, urmată apoi de o nouă etapă de aplicare a lacului.

La nivelul elementelor metalice decorative aplicate, care au fost detașate înainte de începerea procesului de restaurare, au fost executate curățiri mecanice și chimice (Fig. 14). Apoi s-a realizat reaplicarea lor pe zonele de unde au fost detașate, în vederea reîntregirii ansamblului (Fig. 15).

Restaurarea dulapului baroc a ridicat o serie de probleme datorate necesității tratării diferite a elementelor componente. Astfel, fiecare element a fost tratat în funcție de tipul de material și de degradările specifice. Piese executate din materiale diverse, cum este cazul dulapului restaurat, unde fiecare element a reacționat diferit față de cauzele de degradare, necesită tratamente adaptate fiecărui tip de material. Prin restaurarea acestora a fost posibilă readucerea ansamblului într-o stare de echilibru, atât față de mediu, cât și în ceea ce privește restabilirea compatibilității dintre elementele componente.

BIBLIOGRAFIE

LEAHU, Mirela, *Substanțele chimice și materialele utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, București, CPPC, 2006.

¹Leahu Mirela, *Substanțele chimice și materialele utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, București, CPPC, 2006, p. 113.

Fig. 1 Ansamblu înainte de restaurare
Ensemble before restoration

Fig. 2 Detaliu - Furnir înainte de restaurare
Detail - Plywood before restoration

Fig. 3 Detaliu - Furnir înainte de restaurare
Detail - Plywood before restoration

Fig. 4 Detaliu - Partea superioară înainte de restaurare
Detail - The superior area before restoration

Fig. 5 Detaliu - Pierdere de furnir în partea inferioară
Detail - Losses of plywood in the inferior area

Fig. 6 Detaliu – Pierdere de furnir în partea inferioară
Detail – Losses of plywood în the inferior area

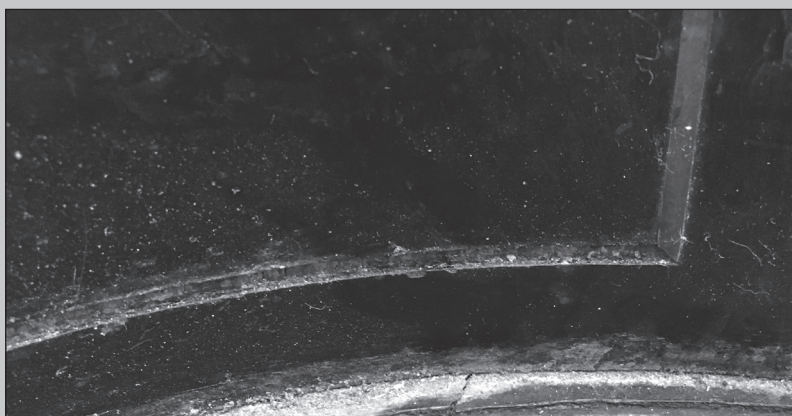

Fig. 7 Detaliu – Pierdere la nivelul intarsiei de alamă
Detail – Losses on the brass insertion level

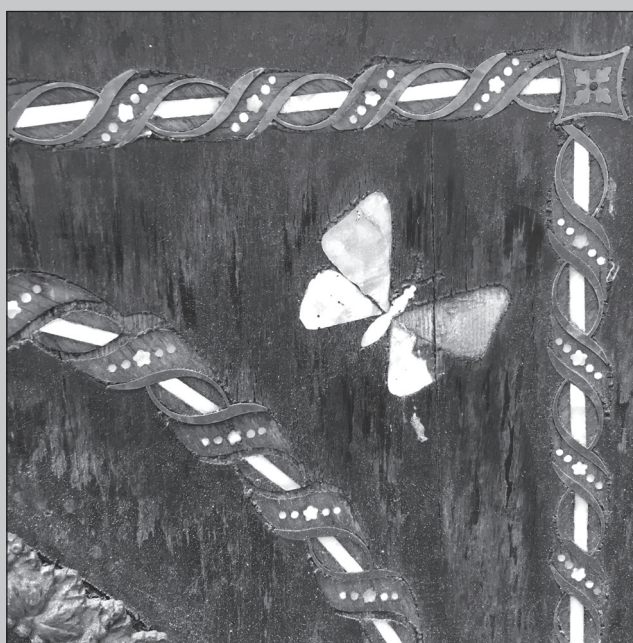

Fig. 8 Detaliu – Pierdere la nivelul intarsiilor de lemn și sedef
Detail – Losses on the wood and mother-of-pearl insertions

Fig. 9 Detaliu - Degradare la nivelul straturilor de protecție
Detail - degradation on the protective layers level

Fig. 10 Detaliu - Degradări la nivelul elementelor metalice aplicate
Detail - Degradations on the applied metallic elements level

Fig. 11 Detaliu - Completarea elementelor lipsă de la nivelul decorului
Detail - Completion of the missing elements on the decoration level

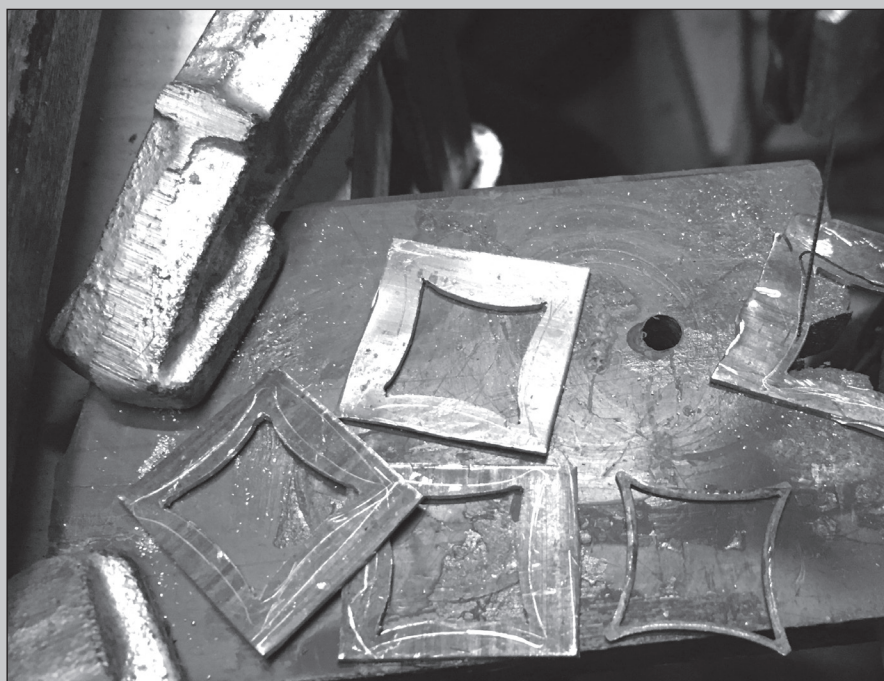

Fig. 12 Detaliu - Executarea elementelor decorative care lipseau
Detail - Execution of the missing decorative elements

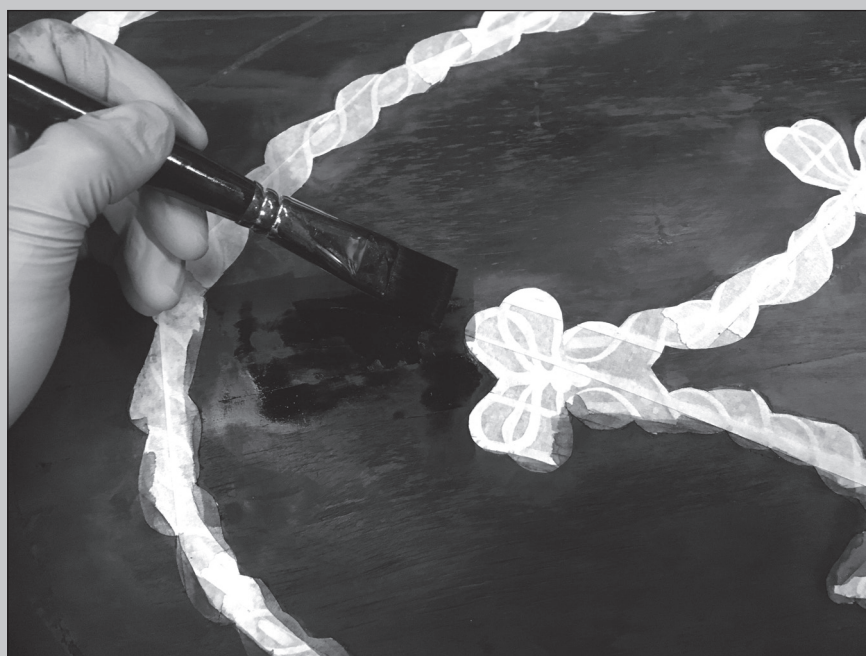

Fig. 13 Detaliu - Integrare cromatică
Detail - Chromatic integration

Fig. 14 Detaliu - Curățirea elementelor decorative aplicate
Detail - Cleaning of the applied decorative elements

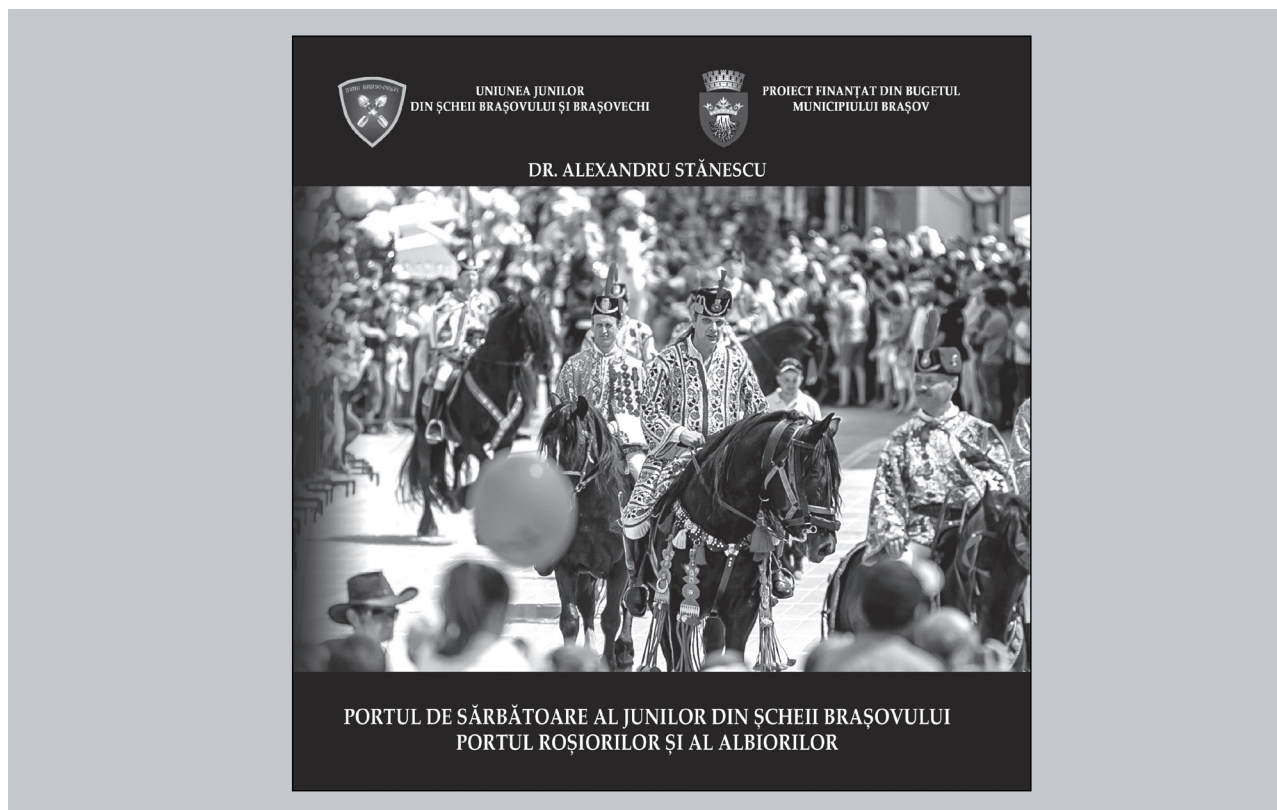

Fig. 15 Ansamblu după restaurare
Endemle after restoration

PREZENTĂRI DE CARTE RECENZII

Alexandru Stănescu, *Portul de sărbătoare al junilor din Șcheii Brașovului. Portul roșiorilor și al albiorilor*, Ed. Monitorul Oficial R.A., București, 2017, 64 p.

Nicolae Adrian ALEXE*

Civilizația și cultura românilor din Șcheii Brașovului sunt unicate în România. Cartier (suburbie) a orașului Brașov încă din secolul al XIII-lea, Șcheiul este reprezentativ pentru identitatea întregii Românii prin centrul de cultură din jurul bisericii Sfântul Nicolae și a primei școli unde s-a folosit limba română scrisă, prin zecile de troițe, peisajul natural, arhitectonic, prin renumele meșteșugarilor și negustorilor săi și nu în ultimul rând printr-un fenomen unic pentru un cartier urban din România: junii din Șcheii Brașovului și Brașovechi (cartier, veche suburbie a Brașovului), tradiție transmisă până în prezent. Nicolae Iorga numea Șcheiul „cea mai puternică comunitate românească din Ardeal”.

Având în vedere importanța acestui cartier, literatura științifică de specialitate, dar și de promovare, referitoare la civilizația materială, spirituală și la istoricul Șcheiului, este săracă. Volumul dlui dr. Alexandru Stănescu, *Portul de sărbătoare al junilor din Șcheii Brașovului. Portul roșiorilor și al albiorilor*, Ed. Monitorul Oficial R.A., București, 2017, realizată printr-un proiect finanțat de către Consiliul Local Brașov, este o apariție binevenită în spațiul editorial.

Alexandru Stănescu este un tânăr istoric, doctor în arheologie romană, cercetător pasionat de tradițiile românești precum și June Roșior din Șcheii Brașovului, cartier de unde este originar. Alexandru Stănescu este un cunoscut promotor al moștenirii culturale a brașovenilor, fiind autor și editor a trei volume de basme și povești din Brașov și Transilvania, precum și autor al altor trei cărți despre tradițiile și portul național al românilor brașoveni și al Junilor. De numele său se leagă reluarea proiectelor pentru punerea în valoare a Cetății Brașovia, de pe muntele Tâmpa sau restaurarea troițelor căpitanului Ilie Birt din Șcheii Brașovului. Nu

*muzeograf, Complexul Național Muzeal ASTRA; student-doctorand în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, domeniul istorie; e-mail: adrian.alexe@muzeulastra.com

în ultimul rând, Alexandru Stănescu a adus un aport consistent la documentarea care a servit la reconstrucția și restaurarea casei din Șchei, transferată și reconstruită în Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiului.

Volumul prezintă, așa după cum este indicat în titlu, mai ales portul tradițional al Roșiorilor și Albiorilor, dar abordează toate societățile de juni, prezentare realizată pentru publicul larg, dar cu rigoare științifică și cu o bogată ilustrație, atât prin imagini de epocă, cât și prin imagini actuale ale portului junilor. Cartea începe cu un *Cuvânt-înainte*, semnat de Florin Cliea, președintele Uniunii Junilor din Șcheii Brașovului și Brașovechi, din care se desprinde ideea principală a publicației: „Merită să fie menționat faptul că nu există un alt port tradițional în Brașov decât hainele românești ale Junilor Tineri, Bătrâni, Curcani, Dorobanți și Brașovecheni și că nu există un alt port național în Brașov decât costumul Junilor Naționali Albi, al Roșiorilor și al Tinerilor din Cacova”.

Primul capitol, *Portul tradițional al Junilor din Șcheii Brașovului*, întărește ideea lansată în *Cuvânt-înainte*, anume că în afara hainelor tradiționale ale junilor nu există alt port tradițional al brașovenilor. Este abordată și explicată vechimea portului și influențele din portul boieresc românesc asupra hainelor din Șchei, totul argumentat atât cu documente, cât și cu imagini de epocă, fiind descris atât portul bărbătesc, cât și cel femeiesc. La pagina 13 putem admira un portret de epocă colorizat, pe baza cercetării științifice; partea tehnică, de colorizare digitală a fost realizată de Florin Roștariu, recunoscut pentru realizările sale în domeniul colorizării fotografiilor de epocă din România. După descrierea amănunțită a portului, comparativ cu cel boieresc, este demontată concepția conform căreia șcheienii sunt considerați de unii brașoveni ca fiind numai foști păstori sau servitori ai sașilor din cetate. Această afirmație este întărită de promovarea făcută junilor, de către regina Elisabeta a României, inclusiv prin expunerea a 34 figurine, care au fost primele piese ale Muzeului Asociațiunii (ele se află și acum în colecția Complexului Național Muzeal ASTRA; acestea reprezintă juni călare din cartierul Șchei, orașul Brașov) fiind utilizate în mai multe expoziții internaționale de promovare – New York, Londra, Paris, Lyon, Frankfurt și Leipzig. Volumul reproduce o imagine cu prima expoziție a Muzeului Asociațiunii, în care apar figurinele respective (nr. inv. 625 f), dar și un june tânăr, purtător de brad (nr. inv. 1564 (2) L), din colecția Muzeului ASTRA.

În următorul capitol, mai scurt, intitulat *Grupurile Junilor păstrează și poartă la sărbători hainele românești din Șchei*, autorul descrie hainele românești purtate de către membrii a patru societăți din Șchei (Junii Tineri, Junii Bătrâni, Junii Curcani și Junii Dorobanți) și de către Junii Brașovecheni. Printre imaginile de epocă, este și cea cu numărul de inventar 1274-r, din fototeca Muzeului ASTRA, reprezentând Juni Bătrâni.

Capitolul final, *Portul Național din Șcheii Brașovului. Portul Albiorilor, Roșiorilor și al Tinerilor din Cacova*, este divizat într-o parte în care sunt abordate chestiuni generale, comune pentru toate grupurile de juni descrise în acest capitol, urmată de patru subcapitole: *Portul național al călușarilor din Șchei*, *Portul Național al Junilor Albi*, *Portul Național al Junilor Roșiori* și *Costumul național al Tinerilor din Cacova (Șcheii Brașovului)*. Din nou colecția de fotografie de epocă a Muzeului ASTRA este valorificată, prin reproducerea a două fotografii (nr. inv. 1272-r, 1206-f, reprezentând ambele Juni Albi).

Volumul se încheie cu un mic studiu semnat de Antonela Lungu și Melinda Puskas, intitulat *Patrimoniul textil din Șcheii Brașovului. Câteva considerații asupra simbolurilor și motivelor tradiționale cusute pe cămășile Junilor Albi și Roșiori din Șchei*.

În concluzie, volumul *Portul de sărbătoare al junilor din Șcheii Brașovului. Portul roșiorilor și al albiorilor* aduce la lumina tiparului multe aspecte inedite, demonstrând vechimea și explicând tradiția hainelor românești din Șcheii Brașovului, într-o formă științifică, dar și accesibilă publicului larg. Publicația reproduce imagini de epocă din mai multe colecții private, dar și patru fotografii și un obiect din colecțiile Muzeului ASTRA. Imaginile cu junii contemporani dau un plus de viață volumului, demonstrând că tradiția și identitatea locală și națională se pot perpetua. Invităm doritorii la lecturarea acestei minunate apariții editoriale.

ISSN 1842-0249
ISSN-L 1842-0249

